

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL CI VAN DE VERZAMELING

JAAR 1964

Uitgegeven met steun van de Regering
de Provincie en de stad Brugge

BRUGGE 1965

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

Secretariaat : Koningin Elisabethlaan 63, Brugge.

Redactie : St-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheckrekening : Société d'Emulation Brugge, nr 107939.

Abonnement op de „Handelingen” : 150 fr. per jaar

INHOUD

I. BIJDAGEN

O. Mus, <i>De Brugse compagnie Despars op het einde van de 15e eeuw</i>	5-118
B. van de Walle, <i>Sur les traces des pélerins flamands, hennuyers et liégeois au Monastère Ste.-Catherine du Sinai</i>	119-147
V. Arickx, <i>Jan van Hille en zijn verblijf in Batavia (1655-1662)</i>	148-194
Th. Luykx, <i>Brugse kranten en gazettiers in de Spaanse Nederlanden</i>	195-225

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

L. Vande Walle, <i>Het tafereel van St. Crispijn en St. Crispinianus te Sint-Omaars</i>	226-231
L. Devliegheer, <i>De Blijde Inkomst van Karel de Stoute en Margaretha van York te Damme in 1468</i>	232-236
A. Schouteet, <i>Een brief over het werk van Simon Stevin door zijn zoon Hendrik. 1636</i>	237-239
D. Dalle, <i>Landbouwbedrijven in het Ieperse in 1695</i>	240-247
D. Verstraete, <i>Het bestek van de predikstoel uit de kerk van Watervliet (12 dec. 1723)</i>	248-251
J. Raes, <i>Kanunnik J.O. Andries en de geschiedenis van Wingene</i>	251-253

III. BOEKBESPREKINGEN

B. Bijmens, <i>Zuid- of Frans-Vlaanderen. Gids.</i> (L. Devliegheer)	257-258
J. Marechal & J. Denduyver, <i>Havencomplex Brugge-Zeebrugge</i> (E.I. Strubbe)	254-255
E. Coppieters de ter Zaele, <i>Histoire de la famille van Ockerhout</i> (E.I. Strubbe)	255-257

IV. KRONIEK	259-274
-------------	---------

V. BOEKENSCHOUW	275-300
-----------------	---------

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

ANNALES
DE LA
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE
POUR L'ÉTUDE
DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITÉS
DE LA FLANDRE

TOME CI DE LA COLLECTION

ANNÉE 1964

BRUGES 1965

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL CI VAN DE VERZAMELING

JAAR 1964

BRUGGE 1965

VERBODEN

TOEGANG

BOEKSTUUR DER VERENIGING

TE AMSTERDAM

BOEKSTUUR DER VERENIGING

VERENIGING
 VAN
 AMSTERDAM

BOEKSTUUR DER VERENIGING
 TE AMSTERDAM

AMSTERDAM

1839

1839

De Brugse compagnie Despars op het einde van de 15e eeuw

Op het stadsarchief van Brugge berust een register smal in folio (h. 0,425; b. 0,145) met perkamenten band, gefolieerd van 1 tot 130 met arabische cijfers. Het bevat zes katernen van twintig folios (1) en loopt over de jaren 1478-1498/99. Er schijnen ettelijke katernen verdwenen te zijn. Dit valt onmiddellijk op door het abrupt eindigen van f° 130 v°. Dit folio geeft de debetrekeningen van de verkopen in 1498 gedaan. Men verwacht ook de kredietzijde zoals in de voorgaande folios, maar deze ontbreekt. Ook de band bewijst de verdwijning van katernen. Ieder katern is aan de boven- en aan de onderzijde bij middel van een koord vastgehecht aan de band. Aan de bovenkant zijn nog tien koorden zichtbaar en sporen van een elfde. Wij kunnen dus veilig aannemen dat minstens vijf katernen verdwenen zijn.

Op de klep, die deel uitmaakt van de band, werd met potlood een notitie aangebracht: „Een koopmans Journal van 't jaer 1478 z : f° 113 v° (Despars)”. Deze dateert vermoedelijk uit de 19e eeuw en werd zonder meer overgenomen door de Kataloog van de Tentoonstelling van Economische Geschiedenis te Antwerpen in 1930, waar het register figureerde (2). Het wordt verder nog aangehaald door prof. de Roover (3) en

(1) In het foliëren van het register sloop een fout. Van f° 114 springt de auteur op f° 125.

(2) J. Denucé, *Catalogue de l'Exposition de l'histoire économique d'Anvers*, blz. 23 (Antwerpen, 1930).

(3) R. De Roover, *Aux origines d'une technique intellectuelle*.

G. Mickwitz (4). Zowel de Kataloog van de Tentoonstelling van 1930 als prof. de Roover schrijven het register toe aan de familie Despars en terecht. Het hierboven vernoemde folio 113 v° spreekt inderdaad over een vennootschap met „mijnen broedere Woutre Despars”. Dit laat aan duidelijkheid niets te wensen over. Het is echter mogelijk de eigenaar nog nader te identificeren. De genealogie van de familie Despars is voldoende gekend (5). Aangezien het register begint in 1478 en eindigt in 1498, valt gemakkelijk te bepalen aan de hand van enkele aantekeningen in het register welke Despars bedoeld wordt. In deze tijdspanne leefden te Brugge drie gebroeders nl. Jan, Jacob en Wouter, zonen van Marc Despars, die stierf in 1477 (6). Welnu in 1480 wordt Jan Despars vernoemd, die de boekhouding waarnam terwijl de eigenaar van het register op reis was naar Portugal (7). In 1496 sloot de eigenaar — zoals reeds vermeld — een nieuw vennootschap met zijn broeder Wouter Despars (8). Door eliminatie blijft dus Jacob Despars over en is hij zonder twijfel de samensteller van het register geweest.

Het register vangt aan met de volgende tekst : „† Jhesus Maria Johannes anno 78 2 Jenero. Dit es

La formation et l'expansion de la comptabilité à partie double, in Annales d'histoire économique et sociale, jg. 9, 1937, blz. 284.

(4) G. Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbücher. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, blz. 205 (Helsingfors, 1938. Societas Scientiarum Fennica. Commentationes humanarum Litterarum IX, 8).

(5) J. Gailliard, *Bruges et le Franc ou leur magistrature et leur noblesse*, dl II, blz. 460-471 (Brugge, 1857-64, 6 dln); W. H. J. Weale, *Généalogie des familles Brugeoises — Les Despars*, in *La Flandre*, jg. 1868-69, blz. 353-407.

(6) W. H. J. Weale, *o.c.*, blz. 372 en vlg.

(7) Brugge, Stedelijk Archief, *register Despars* (van nu voortaan afgekort tot R.D.) f° 13 r° : „Item mijn broeder Jan Despars heeft van Yvoen ontfaen te wilen dat ic in Portugale was”.

(8) R.D., f° 113 v° : „Ter heeren Gods zo hebbic ontfaen van mijnen broedere Woutre Despars voor onse nieu compangie...”.

mijn bouck van allen manieren van goeden bij mij vercocht en de beghinnen anno duust IIII° LXXVIII, II Jenero" (9). De meeste der volgende folios beginnen, zoals normaal, met een †, terwijl op de versozijde van het folio naast het kruis meestal de namen „Ihesus Maria" staan, eventueel doch niet steeds gevolgd door maand en jaartal.

Zoals de aanhaling van f° 1 opgeeft, omvat het register de verkopen gedaan door Jacob Despars. De posten zijn gesteld op naam van de aankoper; het zijn dus personenrekeningen, die gedebiteerd worden voor het bedrag van de aankoop. Een horizontale lijn scheidt de rekeningen van elkaar. Een index, die het opzoeken van bepaalde personenrekeningen in het register zou vergemakkelijken, is niet aanwezig. Mogelijk kwam hij achteraan en verdween met de vijf verloren katernen.

De aangekochte waar wordt gedetailleerd: hoeveelheid, gewicht, tara, netto-gewicht, eventuele betalings-termijnen en andere nuttige inlichtingen (10). Per rekening wordt de globale schuld vastgesteld.

Het krediet wordt geplaatst op de tegenoverliggende bladzijde. Het register is dus in een bilaterale vorm opgesteld. De foliëring is daaraan niet aangepast. In een dubbele boekhouding waar debet en krediet op een dergelijke manier geplaatst zijn, wordt hetzelfde folio-nummer voor beide gebruikt (11). Dit is hier niet het geval. Debet vormt de versozijde van een folio en krediet de rektzijde van de volgende. Dit wordt voldoende

(9) *Ibid.*, f° 1 r°.

(10) Als voorbeeld kan volgende debetrekning dienen (*Ibid.*, f° 17 v°): „Item vercocht Clais van der Steene X kisten zuckers te VI gr. tpont weggen bruut 1918 / of voor tare van de kisten 10 630 / noch voor pampier en de bate IIII lb. per kiste, comt 40 blijft er net 1248 comt somme net XXXI lb. IIII s. Dach deen elft tSinxe, de reste Bamesse”.

(11) F. Edler, *Glossary of Mediaeval terms of Business. Italian series 1200-1600*, blz. 389 (Cambridge, Mass., 1934).

bewezen door de verwijzingen in het register zelf (12).

De posten op de kredietzijde zijn eerder sommail. De aflossingen gebeuren met kontanten — de aankopen, die kontant betaald worden, zijn ook opgegeven — door kompensatie, door tussenkomst van een wisselaar-bankier (13) of door ruiling. Terwijl de debetrekningen gevolgd zijn van de totalen, is dit voor de krediet-rekeningen meestal niet het geval. Wel worden in de loop van de afbetaling, wanneer deze over een lange termijn liep, een aantal optellingen gemaakt, die in de rand aangeduid staan. Doch een totaal komt niet te voorschijn. Wanneer debet en krediet met elkaar overeenstemmen, worden de debetrekningen eenvoudig doorstreept. Is de plaats bestemd voor het krediet van een debiteur te klein, dan wordt hij op een der volgende folios gedebiteerd voor het saldo. Kocht dezelfde klient korte tijd daarop een nieuwe hoeveelheid zonder dat de eerste aankoop afbetaald was, dan saldeerde Jacob de eerste rekening en debiteerde de nieuwe rekening met het saldo van de eerste. Hieruit reeds kan men opmaken

(12) Het kredietsaldo van Arnoud de Meyere op f° 39 r° nl. 105-14-4 „welke somme ic hier achter ghestelt hebben f° 41 up sijn rekeninghe”. Op f° 41 v° wordt Arnoud de Meyere voor hetzelfde bedrag gedebiteerd. In latere jaren blijkt hij hiervan af te wijken en beschouwt hij debet en krediet als behorende tot hetzelfde folio nl. het folionummer van de kredietzijde. In 1490/91 krediteert hij Dieric Brassart voor 14-9-8 (*R.D.*, f° 102 r°) en verwijst naar Brassarts rekening op f° 105; Brassart wordt voor hetzelfde bedrag gedebiteerd doch op f° 104 v°.

(13) Wij geven van ieder der voornoemde vormen een voorbeeld getrokken uit de rekening van Arnoud de Meyere in april 1482 (*R.D.*, f° 31 v° - 32 r°). Hij kocht aan Jacob Despars 40 kisten suiker voor een bedrag van 124 lb. 5 s. gr. Hiervan betaalde hij een deel kontant: „Ontfanghen par mi comtant int wederkeeren van Andwerpmaerct XV lb. gr.”; een deel stelde hij op Jacobs rekening bij de wisselaar-bankier Joos de Raet: „Item ontfanghen par Joos de Raet in de Sinxemaerct LX lb. gr.”; tijdens de Bamismarkt 1482 betaalde de Meyere een aantal schuldeisers van Jacob: „Item par Gillis van de Velde XV lb. XIII s. VIII d.; noch par Jan van Noteghem XII lb. gr.; noch par Jacop van Dorlet VIII lb. II s. IX d.; noch par mijn canevevsier III lb. gr.”.

dat de rekeningen opgemaakt zijn volgens orde van de verkoop. In enkele zeldzame gevallen wordt het krediet voortgezet op de debetzijde wanneer daar plaats voorhanden is.

Hoeveel de datum van de verkoop niet steeds vermeld is, schijnen de rekeningen grosso modo kronologisch opgesteld. Hier wordt wel van afgeweken zoals in 1483-84 (14). Op f° 41 en 42 zijn de data respectievelijk juni-oogst 1483 en januari-februari 1484. Onmiddellijk daarop volgt de verkoop tijdens de Bamismarkt 1483. Jacob Despars kreeg vermoedelijk slechts in februari 1484 de gegevens van de persoon, die met de verkoop te Antwerpen belast was, en werden zij dan geboekt (15).

Een aantal rekeningen, die zouden kunnen bestemd worden als bijzondere debiteuren, vormen een uitzondering op de voornoemde (16). Zij lopen over verscheidene jaren en worden alle gesaldeerd. Hun verschijning hebben zij waarschijnlijk te danken aan een afrekening tussen de vennoten. De debiteurrekeningen genoteerd op f° 82 v° - 83 r° hebben eerder een privaat karakter (17). Gezien het hier gaat om gelden, die geheel of minstens gedeeltelijk tot de vennootschap behoorden, komen zij vermoedelijk om dezelfde reden als de voorgaande voor.

(14) *R.D.*, f° 42 v° - 44 v°.

(15) Dat de verkoop niet altijd onmiddellijk geboekt werd, doch soms eerst op losse papieren, bewijst het strookje geschon van tussen f° 111 v° - 112 r° met volgende noot: „Te ghedincken te boucke te stellen tleste zucre dat Jacop Bast van mi hadde. Oec de XXI pipen olie, die Woelpitte heeft”. Cfr. G. Mickwitz, *Aus Revaler...*, blz. 193-4.

(16) *R.D.*, f° 80 v° - 81 r°: rekening van Cornelio de Altoviti; f° 81 v° - 82 r°: rekening van Giovanni en Agostino Doria; f° 104 v° - 106 r°: rekening van Dieric Brassart. Over het ontstaan van deze rekeningen, zie verder.

(17) Aankoop van een huis „Ten Nieucastele” in 1484; verkoop van een huis „Ten Drie Coninghen” in 1486; lening aan Maximiliaan in 1486; lening aan zijn broer Jan in 1484 e.a.

In de lopende tekst van debet en krediet worden arabische cijfers gebruikt. De totalen daarentegen zijn in romeinse cijfers uitgedrukt. Een vaste regel is dit evenwel niet. Zowel in het ene als in het andere geval komen andere cijfers voor.

Beschouwen wij het register in zijn geheel en toetsen wij het aan de principes, die volgens prof. Fourastié aan de basis van iedere boekhouding dienen te liggen : „L'objet de la comptabilité est de faciliter la mémoire des opérations économiques, d'en exprimer les résultats et d'en permettre le contrôle” (18), dan moeten wij besluiten dat dit register slechts aan het eerste principe beantwoordt. Reeds het feit dat verscheidene rekeningen in een betrekkelijk korte tijdspanne op naam van dezelfde personen geopend worden, laat ons toe deze vorm van boekhouding te bestempelen met een door prof. de Roover gebruikte uitdrukking „in the way still used by small shopkeepers” (19). Er komen geen saldibalansen in voor waaruit de stand van zaken op een bepaald ogenblik kan worden afgeleid en er is geen methodische groepering van de rekeningen, zodat onmogelijk kan nagegaan worden van welke aanvoer de verkochte waren afkomstig zijn. Hoewel in de loop van het register inlichtingen verschaft worden over de aanvoer van diverse goederen, zijn deze gegevens eerder toevalig en fragmentair. Wanneer J. Despars bij zijn terugkeer uit Portugal in 1481 suiker, melasse en olie importeert (20), overschrijdt hij bij de verkoop ervan in januari 1482 reeds de aangevoerde kwantiteit olie zonder de oorsprong van het overschot aan te geven. In

(18) J. Fourastié, *La Comptabilité*, blz. 9 (Paris, 1961. Collection „Que sais-je” n° 111).

(19) R. De Roover, *The Organization of trade*, in *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. III. *Economic organization and policies in the Middle Ages*, uitg. door M. M. Postan, E. E. Rich, E. Miller, blz. 109 (Cambridge, 1963).

(20) R.D., f° 19 v°.

1485 wordt er suiker, olie, melasse en wede aangebracht op de schepen „Gorzijca”, „Renteria” en „Morietta”, doch de lading per schip is niet gekend (21). En indien dit wel gebeurt zoals bv. na 1490, waar men de indruk krijgt dat er meer methodisch te werk is gegaan — de aanvoer wordt regelmatig opgegeven (22), overschotten van vroeger worden bij een aanvoer van later gevoegd (23) — dan zijn ons hier enkel de verkoopcijfers bekend zonder enige opgave van onkosten, die normaal aan een dergelijke handelszaak inherent zijn (24). Hoewel de kredietrekeningen regelmatig betalingsaan schippers vermelden wordt dit gedaan zonder enige verbinding te leggen met de lading (25) of te verwijzen naar een ander register waar het verband wel zou kunnen gevonden worden. Er wordt dus geen enkele poging gedaan om de onkosten voortvloeiende uit de aanvoer en de verkoop van een bepaalde lading te groeperen. Er is zelfs reden om aan te nemen dat het register niet alle verhandelingen van J. Despars bevatte. Bepaalde rekeningen zijn het resultaat van transakties, die in het boek niet voorkomen, zoals bv. de rekening van Hendrik Nieulant in 1484 (26). Wanneer de verhandelingen er wel geheel of gedeeltelijk zijn opgenomen, kan het gebeuren dat de rekeningen onvoldoende gekrediteerd zijn, wat nadien opgevangen wordt in een globale sommaire rekening op naam van de persoon belast met de verkoop van deze goederen zoals in het geval van Gelein van der Banc in 1486/87 (27). Wij

(21) *Ibid.*, f° 66 v°.

(22) *Ibid.*, f° 101 v°, 102 v°, 103 v°, 106 v° en vlg.

(23) *Ibid.*, f° 130 v°.

(24) *Ibid.*, f° 106 r° : in de afrekening met Dieric Brassart is er o.m. sprake van 128-1-2 voor vrachtkosten, averij, 20ste penning van 215 kisten suiker en 62 pijpen melasse.

(25) Schipper Alain Picart (*R.D.*, f° 33 r°); Guillaume Picart (*Ibid.*, f° 37 r°); Martin Sanchez Morieta (*Ibid.*, f° 53 r°).

(26) *Ibid.*, f° 51 v° : „Noch es mi Henric ter causen van den zucker dat wij tjarent tsamen cochten...”

(27) De verkoop van wede in 1486 (*Ibid.*, f° 84 v°) en de afrekening met Gelein van der Banc (*Ibid.*, f° 88 v°).

moeten er echter bijvoegen dat het in beide gevallen gaat om waren verhandeld buiten de vennootschap om en dat vermoedelijk daarom alleen het resultaat opgegeven werd.

Alles wijst er dus op dat het register aangelegd werd — zoals de aanhef vermeldt — enkel om de verkopen te noteren en om de debiteuren van de firma te kennen.

Wanneer wij het vergelijken met het nog bestaande materiaal, dan valt onmiddellijk de sterke gelijkenis op met het Hanzeatische „Schuldbuch”, tot welk besluit Mickwitz eveneens gekomen was (28). Er is bv. geen verschil te bespeuren met een door Mickwitz uitgegeven post uit het Schuldbuch van Selhorst in 1508 (29) en de rekeningen van Despars. Ook de reden van beider bestaan is identiek (30). Dit zet tevens kracht bij aan Nordmanns theorie, dat deze vorm van boekhouding door de Hanzeaten te Brugge overgenomen werd (31).

Indien wij echter de gelijkenis aanvaardden tussen het Hanzeatische Schuldbuch en het Verkoopboek van J. Despars, dan mogen wij de lijn onvermijdelijk doortrekken in verband met het bestaan en de vorm van andere boeken.

(28) G. Mickwitz, *Aus Revaler...*, blz. 205; over het Hanzeatische Schuldbuch, cfr *Ibidem*, blz. 192-196; R. De Roover, *The development of accounting prior to Luca Pacioli according to the account-books of medieval merchants*, in *Studies in the history of accounting*, uitg. door A.C. Littleton en B.S. Yamey, blz. 165-6 en de aldaar geciteerde bibliografie in noot 7 (London, 1956).

(29) G. Mickwitz, *o.c.*, blz. 192-3.

(30) *Ibidem*, blz. 189, 193.

(31) C. Nordmann, *Die Veckinhusenschen Handelsbücher. Zur Frage ihrer Edition*, in *Hansische Geschichtsblätter*, 65-66 jg., 1940-41, blz. 124. De samenhang Brugge-Hanze inzake boekhouding kwam nogmaals tot uiting bij de bespreking van de lezing van H. Samsonowicz, *Remarque sur le comptabilité commerciale dans les villes hanséatiques au XVe siècle*, in *Financiën en Boekhouding der steden van de XIIIe tot de XVIe eeuw*, dl I, blz. 220-1 (Brussel, 1964, 2 dln; Internationaal Colloquium. Blankenberge 6/9-IX-1962. Handelingen).

Despars bezat inderdaad andere registers, die niet bewaard zijn gebleven. Reeds in de aanvang van zijn register wordt naar een „ander bouck” verwezen (32), waarin de goederen werden opgetekend die hij door ruil of door aankoop verkreeg (33). Zij worden echter niet op de lokale markten verkocht. Wanneer dit wel gebeurt, vinden wij hiervan sporen terug. Wanneer Despars aan de faktor van Hendrik Fustenburch van Keulen op 16 mei 1482 30 kisten suiker verkoopt door bemiddeling van de Brugse makelaar Jacob From, dan krijgt hij o.m. een baal fusteinen van Ulm in ruil. Enkele dagen later reeds verkoopt Jacob From deze fusteinen (34). In andere gevallen draagt Despars schulden — ontstaan door aankopen — over aan bij hem in debet staande personen. Tijdens de Bamismarkt 1485 koopt Jacob Bast suiker aan Despars. Bast betaalt tijdens de daaropvolgende Bamismarkt Jan van Selem voor levering van „tapijtserie” aan Despars (35).

Het ander boek fungeerde dus als Aankoopboek, dit in tegenstelling met de Hanzeaten wier Schuldbuch zowel de verkopen als de aankopen — van elkaar gescheiden of door elkaar gemengd — bevatte (36). Wij mogen aannemen dat het in dezelfde vorm opgesteld was en er bestaan verwijzingen tussen beide registers. Het is echter zeer twijfelachtig of deze verwij-

(32) *R.D.*, f° 5 r°: „Ontfanghen in dander bouck f° 4 in lakenen somme IX lb. XII s. II d.; *Ibid.*, f° 14 r°: „Ontfaen par mi in dander bouc f° 19 in ghensche sarsen en de bancleren VIII lb. IIII s. gr.”.

(33) *R.D.*, f° 69 v°: in 1485 verkoopt hij Antoon Reifin en Colard de Wulf van Belle wede. Termijn van betaling is Kerstmis 1485 met volgende aantekening: „Copic yet van hemleden dat woort mi ofslach”.

(34) *R.D.*, f° 32 - 34 v°.

(35) *R.D.*, f° 75 v° - 76 r°.

(36) C. Nordmann, *Die Veckinhusenschen...*, in *Hans. Gesch.*, 1940-41, blz. 113-117; G. Mickwitz, *Aus Revaler...*, blz. 193.

zingen systematisch doorgevoerd werden (37).

Daarnaast is er nog sprake van een „boucxkin” dat misschien bestemd was voor de verhandelingen van zuidervruchten. Meerdere malen immers wordt verkocht fruit vermeld zonder dat de verkoop in het register geboekt is (38).

Reeds bij de bespreking van het Verkoopboek is er op gewezen dat een afrekening tussen vennoten aan de hand van dit register onmogelijk was door een onvolgende detaillering van de aangevoerde waren, een slechts sporadische opgave der onkosten e.d. Nochtans beschikte Despars over gegevens betreffende de aanvoer. Regelmatig is er sprake van brieven die de lading vergezelden (39). Zij moeten dus in een register opgenomen zijn, waarnaar geen verwijzing voorhanden is, doch dat naar analogie met de Hanzeaten een Goederenboek moet geweest zijn (40). Daar werden de ladingen per schip gespecificeerd, de aankooprijzen opgegeven en de onkosten voortspruitend uit vervoer en verkoop op deze rekening gedebiteerd; de kredietzijde bevatte de resultaten van de verkoop. Zo kwam een soort „Ven-

(37) *R.D.*, f° 74 r° : Despars verkoopt tijdens de Bamismarkt 1485 aan Philippe du Vergees 2 kisten suiker. Het krediet is als volgt geformuleerd: „Ontfaen van idem in caneveys somme V lb. XIX s. gr.”. Er is dus geen verwijzing naar het Aankoopboek.

(38) „Item Arnout de Meyere stelde mij ter wissel up Jan Dootsu 6 marcij (1484) 50 lb. gr., van den welken hij mij sculdich was voor tfrut van Jan Afonso de Palma ut patet bij tboucxkin, 39-9-2” (*R.D.*, f° 50 r°). Vrouw Merre koopt tijdens de Bamismarkt 1485 3 kisten suiker. Een deel van de betaling, die zij daarop deed, was „up rekeninghe van den fruute” (*R.D.*, f° 73 v° - 74 r°). In maart 1488 ontvangt Theune Louf in Zeeland 127-16-6 voor aldaar verkocht fruit (*Ibid.*, f° 92 v°).

(39) *R.D.*, f° 59 r° : „...in al de 619 kisten up de Morieta up mijn comta apart ut patet par de brieven van Jennin mi ghezonden up tvoors. scip”; *R.D.*, f° 102 v° : „...up tscip van Johannianis Rey van Poort... in de welke behoren tsijne, zo hij scrijft, 2046 arroven...”; *R.D.*, f° 108 v° : „...daer in dat Jennin Esmerandt scrijft dat zijn VII° arroven een half arrove...”.

(40) G. Mickwitz, *Aus Revaler...*, blz. 189-192. Bij de Hanza-koopliden wordt het ook Caput of Kaps genoemd.

ture accounting" (41) tot stand, waaruit gemakkelijk de winst op iedere lading kon berekend worden en zo werd een afrekening tussen vennoten mogelijk.

Wij kunnen dus besluiten dat het register van Despars een Verkoopboek is, dienend om de uitstaande schulden van de firma te kennen. Er zijn verwijzingen naar een Aankoopboek, zonder dat echter kan beweerd worden dat de verbinding tussen beide volledig doorgevoerd wordt. Naar analogie met de Hanzeatische boekhouding kunnen wij een Goederenboek aanvaarden opgesteld volgens het Venetiaanse systeem van „Venture accounting" maar zonder enige verbinding met de beide voorgaande registers.

In vergelijking met de boekhouding der Italianen (zelfs met deze van de Venetianen, die niet op hetzelfde peil stonden als de Genuezen), die in dezelfde periode als Despars met een gans stel boeken werkten, die eng met elkaar verbonden waren en waar regelmatig verlies en winst- en balansrekeningen in voorkwamen, doet Despars' boekhouding primitief aan. Zij volstond echter zolang de firma voldeed aan de door prof. de Roover geformuleerde voorwaarde: „As long as the business was small, this system was more or less adequate and fulfilled its purpose, but it broke down when the structure became complicated" (42) t.t.z. zolang de handel zich langs éénzelfde lijn voortbewoog, dit in tegenstelling tot de Italianen, die met een netwerk van

(41) R. De Roover, *The development of accounting prior to Luca Pacioli...*, blz. 165, waar hij wijst op de gelijkens tussen Venetianen en Hanzeaten, doch minder geëvolueerd bij de laatste. Over „Venture accounting' bij de Venetianen cfr R. De Roover, o.c., blz. 156-9; F. C. Lane, *Andrea Barbarigo, merchant of Venice 1418-1449*, blz. 164-8 (Baltimore, 1944. The John Hopkins University Studies in historical and political science, series LXII, n° 1).

(42) R. De Roover, *The Organization of the trade...*, blz. 110.

filialen, agenten en factoren gans West-Europa omvatten. De handel van de Hanzasteden voldeed aan deze voorwaarde. Zij bewoog zich langs een Oost-West as (43) en daarom kon deze vorm van boekhouding er blijven stand houden. Zodra echter van deze lijn afgeveken werd zoals in het geval van Hildebrand Veckinhusen in de aanvang van de 15e eeuw, verliest men de controle over de firma en gaat automatisch fail-lijet (44).

Welnu, ook de handelsbedrijvigheid van de firma Despars was niet ingewikkeld. Zij werkte hoofdzakelijk in één bepaalde richting nl. Noord-Zuid/Zuid-Noord t.t.z. Brugge-Lissabon, Lissabon-Brugge zonder daarvan in de loop van haar twintigjarig bestaan veel af te wijken.

Wanneer wij vooropzetten dat de handel van de firma Despars Noord-Zuid/Zuid-Noord gericht was, valt het moeilijk dit rechtstreeks uit het register zelf af te leiden. Er is de reis van Jacob naar Portugal in 1480-81 (45) en in 1490 is er sprake van het vennootschap Jacob en Wouter Despars getiteld „onse Compagnia Lixbone” (46). Doch dit sluit een mogelijke handel met andere gebieden dan Portugal niet uit. Ook de schippers lossen deze moeilijkheid niet op gezien verscheidene nationaliteiten onder hen vertegenwoordigd zijn : er zijn Bretoenen (47), Portugezen (48),

(43) R. De Roover, *The development of accounting...*, blz. 165; G. Mickwitz, *Neues zur Funktion der hansischen Handelsgesellschaften*, in *Hansische Geschichtsblätter*, jg. 62, 1937, blz. 37.

(44) R. De Roover, *The Organization of the trade...*, blz. 110; G. Mickwitz, *Neues zur Funktion...*, in *Hans. Gesch.*, 1937, blz. 37.

(45) *R.D.*, f° 13 r° : „...te wilen dat ic in Portugal was”.

(46) *Ibid.*, f° 100 v°.

(47) Alain Picart (*Ibid.*, f° 33 r°); Brugge, Stedelijk Archief (van nu voortaan afgekort tot SAB), *Civiele Sentenciën in - 4°*, 1487-88, f° 52 v°; Michiel Charlemeine, bretoen (*R.D.*, f° 113 v°).

(48) Joao Rey van Porto (*Ibid.*, f° 102 v°).

Spanjaarden (49), Zeeuwen of Hollanders (50). Wel is bekend dat Bretoense en Hollandse schippers regelmatig Portugese havens aandoen (51).

De richting wordt het duidelijkst aangetoond door de aard van de goederen. Deze zijn hoofdzakelijk suiker, melasse, olie en zuidervruchten met het accent op

(49) O.m. Martin Ochoa Dondarroa „meester van onzen sucker scepé" (R.D., f° 89 v°). Ochoa was afkomstig van Ondorroa aan de Baskische kust. Ook de Renteria, Moriëtta en Furtada wijzen op schepen van Spaanse herkomst (cfr voor de Furtada, L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des Archives de la ville de Bruges. Section première. Inventaire des Chartes. Première série. Treizième au seizième siècle*, dl VI, blz. 275 (Brugge, 1871-85, 9 dln). Het verschijnen van Spanjaarden ten nadele van de Bretoenen in het vrachtvervoer houdt verband met de internationale toestand, cfr H. E. Malden, *The Cely Papers. Selections from the correspondence and memoranda of the Cely family, merchants of the Stople A.D. 1475-1488*, blz. 164-5 n° 131 (Londen, 1900. Royal Historical Society, 3th series, vol. I), waar de bekende te Brugge verblijvende Spanjaard Juan Lopez een voorstel doet aan de Cely's en hen aanraadt Spaanse schepen te gebruiken. Nog een ander bewijs dat Jacob Despars Spaanse schepen gebruikte is te vinden in een proces van 16 oogst 1505. Frans van den Heede en Jan Houtmarc weigenen averij te betalen aan de Spaanse Natie voor niet-Spaanse goederen vervoerd op Spaanse schepen. De Natie haalt daarentegen een precedent aan met Jacob Despars (SAB, *Civ. Sent. in - 4°, 1504-5, f° 228 v°*).

(50) Hendrik Frije (R.D., f° 104 v°). Over Hendrik Vriese van Middelburg cfr H. J. Smit, *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland*, dl I, 2e stuk, nrs 1753, 1956, 1969, 1982 (Den Haag, 1928-1950, 2 dln in 4 banden).

(51) W. S. Unger, *Middelburg als handelsstad (13e tot 16e eeuw)*, blz. 80 (Middelburg, 1935. Overdr. uit *Archief van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, jg. 1935; C. Verlinden, *Deux aspects de l'expansion commerciale du Portugal au Moyen-Age*, in *Revista Portuguesa de Historia*, t. IV, 1947, blz. 44. Voor andere Nederlandse schippers in Portugal, cfr Brussel, Algemeen Rijksarchief (voortaan afgekort tot ARB), *fonds Grote Raad van Mechelen, reg. 793 bis, f° 110 r° - 114 r°*: vervoer van goederen door Heyn Pillenzone, schipper van Amsterdam, voor de portugees Vincente Gil, 26 febr. 1476 n. s.; S. A. Bergen-op-Zoom, *Certificatieboek 1479-93, f° 11 v°*: Dieric Snouck, schipper van Hoorn, eist van de Portugees Loys Loppes vrachtgeld voor de aanvoer van waren uit Lissabon, 16 dec. 1479.

suiker (52); daarnaast wede en graan. Beide laatste produkten zijn echter slechts gelegenheidsartikels. Wanneer de prijzen van de suiker wegens de crisis in Vlaanderen een scherpe daling ondergaan, schakelt Despars over op wede (1485-86); wanneer de verbinding Portugal-Vlaanderen omwille van de politieke omstandigheden verbroken is en er in Vlaanderen ten gevolge van de burgeroorlog schaarste aan voedingsmiddelen heerst, komt graan uit Normandië aan de beurt (1489/90).

De eerste vier produkten hebben echter een kontinueel karakter. Stuk voor stuk zijn zij van Portugese oorsprong.

De olie (53) wordt steeds — wanneer vermeld —

(52) Zelfs de „azoye” wijn wijst naar Portugal. In het register worden slechts twee verkopen genoteerd nl. begin en einde 1482 (*R.D.*, f° 29 v°, 36 v°). Import is dus eerder toevallig. Over de Portugese oorsprong van de „azoye” wijn, cfr E. Gailliard, *Glossaire flamand*, blz. 231, sub v° agoyen: Gailliard veronderstelt een foutieve lezing van „azoye” en stelt voor „agoye”, met Agoim in Portugal als produktiecentrum. Ook de heren Sneller en Unger zijn van oordeel dat de „azoye” wijn uit Portugal afkomstig is (Z. W. Sneller-W. S. Unger, *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Frankrijk*, dl I, blz. 154, noot 2; blz. 500 noot 1 (Den Haag, 1930, Rijks Geschiedkundige Publicatiën, G. R., n° 70). Een dokument uit het Brugse Stadsarchief bewijst ten overvloede de juiste lezing van „azoye” en de Portugese herkomst: „...een en twintich vate wijns azoie van Portingale...” (*SAB, reg. Procuratiën, 1485-86*, f° 6 v°). „Azoye” wijn is vermoedelijk te identificeren met de door Müller verneemde wijn van Osoga uit de omgeving van Lissabon en gereputeerd als de beste van Portugal (K. O. Mueller, *Welthandelsbräuche (1480-1540)*, blz. 100, 296 (Wiesbaden, 1962; Deutsche Handelsakten des Mittelalters und der Neuzeit, Band V).

(53) De olie komt voor onder de benaming: olie, vette olie, verlaten olie, oude olie. Zij wordt aangevoerd in vaten, pijpen en kwartelen. Inhoud en onderlinge verhouding van de drie genoemde vormen in het register Despars stemmen overeen met de gegevens verstrekt bij E. Gailliard, *Glossaire Flamand*, blz. 497, 519, 577 en L. Gilliodts-Van Severen, *Un problème à résoudre*, in *La Flandre*, jg. 1879, blz. 96: 1 vat = 2 pijpen = 4 kwartelen: 1 pijp = 11 zesters = 44 schreven = 176 stopen (*R.D.*, f° 33 v°, 34 v°, 60 v°, 78 v° 86 v°, 87 r°). Wanneer wij de Brugse stoop gelijkstellen aan 2,25 liter, dan bevatte een pijp ca. 400 liter.

Lissabonse olie genoemd : „olie Lixbons”, „Lixboons olie”, „Lixbonscher olie”, „Lissebonscher olie”, „Librix olie” (54). Het is Portugese olie vervaardigd met inheemse of Marokaanse olijven (55). Er is slechts eenmaal sprake van Sevillaanse olie en dan nog in een speciaal verband. In 1498 gaat Despars een „partijdo” aan met Frans van den Heede. Deze reedt het schip „De Catte” uit voor de vaart op San Lucar de Barameda, waarin Despars 30 lb. gr. investeert. Dit bedrag moet Despars teruggekeerd worden in „Civilsche olie” (56).

Het belangrijkste voorwerp van de handel is evenwel suiker (57) met zijn derivaat melasse (58). Vanwaar het afkomstig is wordt niet medegedeeld. Tweemaal is er echter sprake van het „Eyland” in verband met

(54) R.D., f° 28 v°, 29 v°, 42 v°, 130 v°.

(55) M. Mollat, P. Johansen, M. Postan, A. Saponi, C. Verlinden, *L'Economie Européenne aux deux derniers siècles du Moyen-Age*, in *Relazioni X Congresso Internazionale di Scienze storiche*, vol. VI, blz. 837 (Firenze, 1955). Het aldaar geciteerde werk F. A. Almeida Langhans, *Apontamentos para a historia do azeite em Portugal* (Lissabon, 1949) kon niet gekonsulteed worden.

(56) R.D., f° 128 v° - 129 r°.

(57) De suiker komt voor onder volgende benamingen : zucere of brootsukere, zo genoemd naar de vorm waarin deze suiker verkocht werd nl. broden; casson of gebroken broodsuiker (N. Deerr, *The history of sugar*, dl I, blz. 96 (Londen, 1949-50 2 dln); sucre de panela = suiker met een merkkelijk lager gehalte dan broodsuiker (*Ibid.*, dl I, blz. 109); poer of mel suiker = afval van de broden (*Ibid.*, dl I, blz. 96); de invoer wordt uitgedrukt in kisten en arroben. De arrobe is een Portugese gewichtseenheid, die gelijkstaat met ± 13 kgr. of $\pm 14,7$ kgr. naargelang men rekende met het oude of nieuwe gewicht (*Ibid.*, dl I, blz. 100 noot; F. Mauro, *Le Portugal et l'Atlantique au XVIIe siècle (1570-1670). Etude économique*, blz. LVII (Paris, 1960); P. J. Baudet, *Beschrijving van de Azorische Eilanden en de Geschiedenis van hunne volksplanting uit Belgisch oogpunt beschouwd*, blz. 142 (Antwerpen, 1879); K. O. Mueller, *Welthandelsbräuche...*, blz. 95). Te Brugge wordt de arrobe gerekend à 28 Brugse ponden netto, wat overeenstemt met ± 13 kgr. (R.D., f° 1 v°, 19 v°; SAB, *reg. Procur.*, 1485-86, f° 54 v°); Despars rekende dus volgens het oude gewicht. Met vier arroben per kist (R.D., f° 1 v°; in latere jaren zal dit aantal verhoogd worden cfr F. Mauro, *o.c.*, blz. 187; N. Deerr, *o.c.*, dl I, blz. 109) was het

de aankoop van suiker en melasse. In 1490 voert Luis Gallant 88 kisten suiker aan voor rekening van J. Despars. In de afrekening is o.m. een onkostenrekening van 1.500 reis van Gallant „dat hij vertert heeft int eyland te trecken en de weder te comen te Lixboone” (59). In 1494 brengt Theune Louf, dienaar van J. Despars, 640 arroben suiker „uten eylande” (60). Het is evident dat hier Madeira bedoeld wordt.

De import van suiker uit Madeira ligt volledig in de lijn van de tijd. Tussen de 13e en 15e eeuw wordt suiker geproduceerd in het Oostelijk bekken van de Middellandse Zee en op Sicilië, vanwaar het — in hoofdzaak — langs Venetië over West-Europa verspreid wordt (61). Nog in 1460 richt de Ravensburgse handelsmaatschappij suikerplantages en raffinaderijen op aan de Spaanse Oostkust in de omgeving van Valencia (62). Met de opkomst van Madeira echter moeten de traditionele suikergebieden de plaats ruimen. De Madeira-groep, in de eerste helft van de 14e eeuw ontdekt door Italianen in

netto-gewicht van een kist \pm 52 kgr. Hierbij moet nog de houten kist gerekend worden, die gemiddeld op 60 pond of 28 kgr berekend wordt (*R.D.*, passim) en het papier, waarin de broden gewikkeld waren, dat geschat werd op 2 pond per kist of \pm 1 kgr. (*R.D.*, passim; over de Lombardische oorsprong van dit papier, cfr C. Verlinden, *Relations commerciales entre Gènes et le Portugal*, in *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, fasc. XXXIII, 1961, blz. 174). Voor poer, casson en panela werd geen papier gebruikt. Het bruto-gewicht van een kist kwam dus neer op \pm 81 kgr. Een brood woog \pm 4 pond (*R.D.*, f° 19 v°, 22 v°, 70 v°); een arrobe bevatte dus zeven broden en een kist 28 broden.

(58) Over melasse als derivaat van suiker cfr A. Schulte, *Geschichte der grossen Ravensburger Handelsgesellschaft*, dl 2, blz. 174, 180 (Stuttgart-Berlin, 1923, 3 dln). De melasse wordt ingevoerd evenals de olie in vaten, pijpen en kwartelen. Voor hun inhoud, zie noot aldaar.

(59) *R.D.*, f° 101 v°.

(60) *Ibid.*, f° 112 v°.

(61) N. Deerr, *The History of sugar*, dl I, blz. 77-97.

(62) *Ibid.*, dl I, blz. 82; A. Schulte, *Geschichte der grossen Ravensburger...*, dl II, blz. 174-7.

dienst van Portugal (63), wordt in 1425 opnieuw ontdekt door twee Portugese edellieden (64). Aanvankelijk wordt de eilandengroep gekoloniseerd met het oog op een intensieve kultuur van graangewassen om in het kronisch tekort van Portugal te voorzien (65). Wanneer Hendrik de Zeevaarder een variëteit van de „Saccharum officinarum genuinum” uit Sicilië laat overbrengen (66) en wanneer rond 1450 de eerste „engenho de aqua” vermeld wordt (67), komt Madeira in zijn tweede ontwikkelingsfase terecht met als dominante: suikerrietkultuur. Zodra de produktie volstaat om Portugals behoeften te dekken (68), wordt met de uitvoer gestart wat een daling van de toenmalige suikerprijzen met zich brengt (69). De Ravensburgse firma doekt

(65) C. Verlinden, *De ontdekking der Kanarische eilanden in de XIVe eeuw volgens de geschreven bronnen en de kartografie*, blz. 13 (Brussel, 1958; Mededelingen van de Kon. VI. Academie voor Wetensch., Letter. en Sch. Kunsten v. België, Klasse der Wetensch., jg. XX, n° 6).

(64) C. Verlinden, *Maatschappij en Instellingen der Moderne Tijden*, blz. 7 (Gent, 1962. Cursus gedoceerd aan de R. U. Gent, gestencild).

(65) J. Serrao, *Le Blé des îles Atlantiques. Madère et Açores au XVe et XVIe siècles*, in *Annales. Economies. Sociétés. Civilisations*, jg. 9, 1954, blz. 337-341.

(66) F. Mauro, *Le Portugal et l'Atlantique...*, blz. 184.

(67) J. Lucio de Azevedo, *Epocas de Portugal economico*, blz. 228 (Lissabon, 1929); N. Deerr, *The History of sugar*, dl I, blz. 100; J. Serrao, *Le Blé...*, in *Ann. Econ. Soc. Civ.*, 1954, blz. 339.

(68) In 1493 bedroeg de produktie 80.000 arroben. In 1498 120.000 arroben (J. Lucio de Azevedo, *Epocas...*, blz. 229-230).

(69) Zie de prijzen opgegeven voor Engeland en Frankrijk bij N. Deerr, *The History of sugar*, dl 2, blz. 528-9, berekend naar de gegevens van Th. Rogers en G. D'Avenel. Voor Vlaanderen zie de prijzen bij G. Croisiau, *Prijzen in Vlaanderen in de 15e eeuw*, in *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant (XVe-XVIIIe eeuw)*, uitg. o.l.v. pr. dr C. Verlinden, blz. 47-48 (Brugge, 1959. Werken uitg. door de Faculteit van de Letteren en Wijsbeg. van de R. U. Gent, afl. 125); voor Brabant zie H. Van der Wee, *The Growth of the Antwerp market and the European Economy (fourteenth-sixteenth century)*, dl I, graph 15 (Den Haag, 1963, 3 vol.).

haar plantages in Spanje op (70), daar tegen de Portugese prijzen niet kan gekonkurreerd worden. Genua (71), Florentië, Venetië, Konstantinopel en Chio (72) worden afnemers in plaats van leveranciers. In Normandië verschijnt deze suiker in 1479 (73). De uitvoer naar Vlaanderen is reeds in 1468 aan de gang (74) en zal rond 1498 een jaarlijks cijfer van 40.000 arroben bereiken (75). De suiker uit Madeira heeft dus definitief West-Europa veroverd. Tot aan de komst van de Amerikaanse suiker blijft het produkt nog bestemd voor een gepreviligiëerde klasse, maar het is geworden zoals F. Mauro zegt : „Il n'est plus une drogue. Sa consommation est quotidienne ” (76). Van deze nieuwe goederenstroom heeft de firma Despars dankbaar gebruik gemaakt.

Gezien de drie vorige waren uit Portugal afkomstig zijn, zouden wij normaal kunnen aanvaarden dat ook de zuidervruchten (rozijnen, vijgen) (77) uit dezelfde

(70) A. Schulte, *Geschichte der grossen...*, dl. 2, blz. 176-7.

(71) C. Verlinden, *Relations commerciales...*, in *Bull. Inst. Hist. Belg. Rome, 1961*, blz. 163-177 en de uitgave van de documenten hierop betrekking hebbende door D. Gioffre, *Documenti sulle relazioni fra Genova ed il Portogallo del 1493 al 1539*, in *Ibid.*, blz. 179-316.

(72) J. Lucio de Azevedo, *Epocas...*, blz. 230; N. Deerr, *History of sugar*, dl I, blz. 100.

(73) M. Mollat, *Le commerce maritime Normand à la fin du Moyen-Age*, blz. 225 (Paris, 1952).

(74) L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'Ancien Consulat d'Espagne à Bruges. Recueil de documents concernant le commerce maritime et intérieur, le droit des gens public et privé, et l'histoire économique de la Flandre*, dl I, blz. 104 (Brugge, 1901-1902, 2 dln. Uitg. van de Société d'Emulation van Brugge).

(75) J. Lucio de Azevedo, *Epocas...*, blz. 230.

(76) F. Mauro, *Le Portugal et l'Atlantique...*, blz. 183.

(77) Deze zuidervruchten worden ook genoemd „fruit de quaresme comme figues et roysins qui estoient en ce present an devant le quaresme derrain passé venuz de pays de Portugal”, omdat het verbruik ervan grotendeels voor de vastenperiode bestemd was (SAB, *Civ. Sent. in-fº, 1453-60, fº 90 vº - 91 rº*).

streek werden aangevoerd (78). Het Iberische schiereiland kende een drietal exportgebieden van dergelijke vruchten nl. Valencia, Granada en Algarvië. Granada kunnen wij onmiddellijk uitsluiten daar de uitvoer volledig in handen van Genuezen is (79). Blijven Valencia en Algarvië, die in het midden van de 15e eeuw de belangrijkste centra waren van uitvoer naar Brugge. Nog in 1466 wordt te Brugge een Compagnie opgericht „om in te coopene en de te vercoopene al tfrueyt van Algerven en de van Valencien dat bin dien jaere overbrocht zoude werden ter Sluus in Vlaenderen” (80). Valencia werd in de loop van het laatste kwart der 15e eeuw min of meer uitgesloten. Dank zij het Kastiliaanse hinterland was Valencia een voorname invoerhaven geworden en had de taak van Barcelona overgenomen (81). Op het einde van de 15e eeuw treedt een recessie in juist ten gevolge van het verlies van dit hinterland, dat dank zij de reorganisatie van de „hermandad” onder Ferdinand en Isabella nu van uit het Noorden zonder gevaar kan bevoorraad worden (82). Volledig verlaten wordt Valencia echter niet, wat

(78) Volgende noot wijst inderdaad op de Portugese oorsprong van het fruit: „...voor tfrut van Jan Afonso de Palma” (R.D., f° 50 r°). Een de Palma was konsul van de Portugese Natie te Brugge in 1495 (A. Braancamp Freire, *Noticias da Feitoria de Flandres*, blz. 79 (Lissabon, 1920).

(79) J. Heers, *Le Royaume de Grenade et la politique marchande de Gènes en Occident*, in *Le Moyen Age*, dl 63, 1957, blz. 108.

(80) SAB, *reg. Snaggaert*, f° 85 r° - 86 v°.

(81) J. Heers, *Gènes au XVe siècle. Activité économique et problèmes sociaux*, blz. 492-3 (Paris, 1961).

(82) A. Schulte, *Geschichte der grossen Ravensburger...*, dl I, blz. 295. Over de recessie in Valencia cfr M. Mollat, P. Johansen, enz., *L'Economie Européenne...*, blz. 936-8, steunend op het werk van E. J. Hamilton, *Money, prices and wages in Valencia, Aragon and Navarre, 1351-1500* (Cambridge, Mass. 1936).

blijkt uit het feit dat een Jacob Despars „marchant de Valenche” daar stierf vóór 1494 (83).

De zuidervruchten door Vlamingen ingevoerd komen dus hoofdzakelijk uit Algarvië in Zuid-Portugal op het einde der 15e eeuw. Ze waren één der voornaamste Portugese uitvoerartikelen in de periode vóór de ontwikkeling van de suikerindustrie en de koloniale handel. Kwasi één vierde van de inkomsten van Pedro Eanes, faktor van de koning van Portugal te Brugge, komt voort van de verkoop van zuidervruchten in 1442 (84). Uit het kwijtschrift van 1 maart 1498 aan Afonso Martinez, faktor van de koning, verleend, blijkt nog het massale van deze aanvoer. Het vormt echter niet meer het hoofdbestanddeel. Het zwaartepunt is verschoven naar suiker en peper (85). Tussen beide data liggen een reeks dokumenten, die de continuïteit en het belang van deze Portugese handelstak bewijzen (86).

(83) SAB, *Civ. Sent. in -4°, 1494*, f° 5 r°. De in deze tekst genoemde Jacob is niet dezelfde als de eigenaar van het register. Het was de zoon van Jan Despars. De in Valencia gestorven Jacob is dus de neef van Jacob, eigenaar van het register (W. H. J. Weale, *Les Despars...*, in *La Flandre*, 1868-9, blz. 397).

(84) A. Braancamp Freire, *Noticias...*, blz. 136: „Reçebeo de Pera Dopa (Pieter Dop) e Jacome Brandarill (Jacob Brandereel) e Joham do Albarim (?) e Luis Reguarte (Loy Reynaerd), mercadores Brugese, en parte de pago do contrauto da fruyta que com elles fez 650 lb. gr.”.

(85) *Ibid.*, blz. 79: o.m. 18.202 stukken vijgen.

(86) Aankoop door Filips van Aartrijke en Ruy Machado, bruggelingen, van de lading vijgen en rozijnen aangevoerd door de Portugese vloot te Sluis in 1455 (SAB, *Civ. Sent. in -1°, 1453-60*, f° 60 v° - 62 r°, 64 r°, 90 v° - 91 v°). Proces betreffende de verzekering van een Portugees schip geladen met 500 „quintalades” fruit (*Ibidem*, f° 68 r° - v°). De reeds genoemde Compagnie van 1466 opgericht om al het geïmporteerd fruit van Valencia en Algarvië op te kopen (SAB, *reg. Snaggaert*, f° 85 r° - 86 v°). De Portugezen geladen met fruit aangekomen in de Wielingen in 1471-73 (W. S. Unger, *De tol van Iersekeroord. Documenten en rekeningen, 1321-1572*, blz. 224, 227 (Den Haag, 1939, R. G. P., kl. ser., n° 29). Boeten geheven door de stad Brugge wegens inbreuk op haar stapelrechten: aankoop van zuidervruchten door de Bruggelingen aan een Portugees te Sluis (SAB, *rek. 1483-84*, f° 40 v° - 41 r°). De Portugese schepen vermeld in de

Aan de hand van het voorgaande menen wij voldoende aangetoond te hebben dat het belangrijkste deel van Despars' aangevoerde goederen uit Portugal afkomstig waren, en kunnen wij overgaan naar de vraag hoe hij de afstand Brugge-Lissabon overbrugde, hoe hij de aankoop aldaar leidde en waarmede hij zijn handel financierde.

Deze reeks vragen zijn niet zo gemakkelijk te beantwoorden temeer daar de noodzakelijke inlichtingen berusten in een aantal boeken, die — zoals wij gezien hebben — niet tot ons zijn gekomen.

De organisatie van de buitenlandse handel wortelt voor het grootste deel in het reeds dikwijls vernoemde vennootschap tussen Jacob en Wouter Despars. Zij zijn echter niet onmiddellijk tot de oprichting van een Compagnie overgegaan. Deze schijnt een soort van inkubatieperiode te hebben doorgemaakt, die uiteindelijk zal leiden tot de firma Despars.

Er is reden om aan te nemen dat deze eerste fase begon in 1477/78. Er moet een verband bestaan tussen de dood van de vader (de moeder stierf op 12 mei 1475), het naar voren treden van beide broeders en de eerste lading goederen aangevoerd in januari 1478.

De vader Marc Despars overleed op 13 maart 1477. Van de vijf zonen, die hij had met zijn vrouw Margareta Metteneye, stierven Marc en Cornelis respectievelijk in 1455 en 1464 (87). Jan daarentegen moet betrekkelijk vroeg gehuwd zijn met Anna Bave. Hij bekleedt immers zijn eerste openbare functie tijdens het dienstjaar 1473/74 en reeds in 1474/75 was hij

haven van Brugge in 1486-87 (L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire...*, dl 6, blz. 275-6; J. Finot, *Etude historique sur les relations commerciales entre la Flandre et l'Espagne au Moyen-Age*, blz. 220 (Paris, 1899).

(87) W. H. J. Weale, *Les Despars...*, in *La Flandre*, 1868-69, blz. 372-5.

raadslid van Brugge (88). Hij was dus ontvoegd (89). Beide andere broeders nl. Jacob en Wouter wachten daarentegen tot na de dood van hun vader met hun politiek optreden. Wouter wordt raadslid in 1478-79 (90) en het register van Jacob toont aan dat hij zijn handel begon in januari 1478. Beiden oefenen een functie uit, die slechts mogelijk is dank zij de steun van een aanzienlijk fortuin, waarover zij de beschikking hebben gekregen (91).

Dat Wouter eerst in 1478 te voorschijn komt is normaal. Hij was amper 23 jaar oud. Voor Jacob is het effacement op politiek en industrieel vlak eerder abnormaal. In 1478 is hij reeds 34 jaar. Zijn huwelijk met Elizabeth Louf is te dateren vóór 1475 (92), zodat hij op dat ogenblik „sijn selfs man” was. De meest voor de hand liggende reden voor zijn niet-voorkomen te Brugge is een verblijf in het buitenland. En inderdaad bevatten zijn aantekeningen in het register vanaf het begin woorden, die door zuidelijke invloeden omvormd zijn. Dit komt vooral tot uiting in de namen van de maanden zoals „Jenero, Fevero, Juljo, Agosto, Dezembro” (93). Verbleef hij vroeger in opdracht van zijn

(88) *Ibid.*, blz. 395. In 1473/4 was Jan Despars lid van de Grote Rame (SAB, *Register der Wetvernieuwing 1468-1501*, f° 45 v°, 51 v°).

(89) Te Brugge was opname in de magistratuur een middel tot ontvoegding (L. Gilliodts-Van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, dl I, blz. 174, art. 50 (Brussel, 1874-75, 2 dln. *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier de Bruges*).

(90) SAB, *Reg. Wetvern. 1468-1501*, f° 94 v°.

(91) Over het gepaard gaan van rijkdom en politiek succes cfr R. Van Uytven, *Plutokratie in de „oude” democratieën der Nederlanden*, in *Handelingen van de Koninkl. Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, dl XVI, 1962, blz. 402.

(92) W. H. J. Weale, *Les Despars...*, in *La Flandre*, 1868-9, blz. 376-7. Weale geeft als datum van het huwelijk 1478 (blz. 376), terwijl de oudste zoon geboren werd in 1475 (blz. 377).

(93) *R.D.*, f° 1 r°, 6 r°, 9 r°, 10 r°, 20 r°.

vader, die handelsbetrekkingen had met Spanje (94), in Zuid-Europa, wellicht in Portugal, waardoor het mogelijk was met kennis van zaken reeds in 1478 te starten met de handel op dit land?

Hoe de nalatenschap van vader Despars verdeeld werd, is ons onbekend. Een zaak is zeker, dat onmiddellijk na zijn vaders dood Jacob een aantal goederen (laken, was) verkoopt, die uit de erfenis afkomstig zijn en hem en Wouter gemeenschappelijk toebehoren (95). Uit de verdeling schijnt dus een soort familie-vennootschap ontstaan te zijn, dat evenwel verder strekt dan de verkoop van de goederen verkregen door de erfenis. Nieuwe aangekochte waren staan op beider naam, zoals de zuidervruchten verkocht tijdens de Bamismarkt 1478, die moeilijk eenzelfde oorsprong kunnen hebben (96). In de loop van 1478 leent zijn zuster Adriane, echtgenote van Jan de Vleeschouwer, 8 lb. gr. aan Wouter, waarvoor de Vleeschouwer in Jacobs register

(94) In een dokument van 1469 wordt Marc Despars „marchant demourant en la ville de Bruges” genoemd (J. Versyp, *De Geschiedenis van de Tapijtkunst te Brugge*, blz. 158 n° XXI (Brussel, 1954. Verhand. Kon. VI. Acad. voor Wetensch., Letter. en Sch. Kunsten, Kl. Sch. Kunsten, n° 8). Over zijn handel met Spanje, zie arrest van Marc Despars op een Spaans schip te Sluis in 1448 (SAB, *Civ. Sent. in - f°*, 1436-53, f° 42 v°). Ook het zenden van de zonen van kooplieden naar Spanje is een normaal verschijnsel cfr de lofrede van G. Cassander op Jan de Witte, geboren te Brugge in 1475 en later bisschop van Cuba: „Qui cum jam e pueris excessisset, a parentibus in Hispaniam (cum qua gente, ut hodie quoque, magna commercia nostris hominibus intercesserant), missus est; ut jam inde ab adolescentia ad negotiationes (quae tunc hac in urbe maxime vigeant) informaretur” (G. Cassander, *Oratio in laudem urbis Brugensis*, blz. 20 (Gent, 1847. Uitg. van de Soc. d’Emul. van Brugge).

(95) *R.D.*, f° 1 v°: „Dit sijn van den lakenen Woutre en de mijne gheemeene toebehorende”. *Ibid.*, f° 5 v°: „Een ghesnee minsele van dat ons toegheleit was in ons VIe liber”; „Een boom was, die ons toegheleit was in ons VIe liber”.

(96) *R.D.*, f° 8 v°: „Item van deze IIIc LXX coplen voors. behoren mij en de mijn broeder Wouter IIIc coplen”.

gekrediteerd wordt (97). Op deze basis geeft de verhouding Jacob-Wouter meer de indruk van een Venetiaanse *fraterna* te zijn, waarin de leden van eenzelfde familie alle roerende en onroerende goederen samenbrengen om handel te drijven. Voor de Venetiaanse wet werden zij aanzien als vennoten zonder dat een kontrakt nodig was (98). Zonder nadere gegevens blijft het echter een hypothese.

Wat opvalt in deze eerste fase is de schijnbare afwezigheid van Wouter. In verband met de verkoop wordt over hem nooit gerept. Zijn schoonbroeder, Jan de Vleeschouwer, helpt daarentegen wel. Hij zal tijdens de Paasmarkt van Bergen-op-Zoom 1478 een deel van Jacobs suiker verhandelen (99). Toch is Wouter te Brugge, waar hij regelmatig deelneemt aan toernooien en „vespereyen” (100). Was hij minder tot de handel aangetrokken dan zijn broeder en had hij meer belangstelling voor hoofse ontspanning? Jacob had een gans ander karakter. Hij treedt weinig op het voorplan en politieke mandaten zal hij in vergelijking met zijn op gelijke voet staande medeburgers weinig vervullen (101). Nam de handel hem zodanig in beslag of maakte de corruptie, die schering en inslag was in Brugse

(97) *Ibid.*, f° 10 r°. Over Jan de Vleeschouwer cfr J. Bethune, *Méreaux de familles Brugeoises. Jean de Vleeschouwer, chevalier, et Barbe de Witte, 1473*, in *Revue Belge de Numismatique*, jg. 51, 1895, blz. 554-557.

(98) F. C. Lane, *Family partnership and joint ventures in the Venetian Republic*, in *The Journal of Economic History*, vol. IV, 1944, blz. 178-9.

(99) *R.D.*, f° 2 r°.

(100) N. Despaers, *Cronijcke van den lande ende graefschep van Vlaenderen*, dl. 4, blz. 166 (1478), 181 (1479), 198-9 (1480) (Brugge, 1840, 4 dln).

(101) Jacob was hoofdman van het Carmerszestendeel in 1485-86, 1487-88; tresorier in 1488, 1488-90, 1493-94, 1494-95, 1495-96; burgemeester van de „corpse” in 1496-97 (SAB, *Reg. Wetvern. 1468-1501*, f° 149 r°, 165 v°, 172 r°, 177 v°, 209 v°, 217 v°, 225 v°, 232 v°).

magistraatmiddens, hem afkerig van de politiek (102)? Hij behoort tot het type van de sedentaire koopman, die zoals prof. Gras het zo juist getypeerd heeft vanuit zijn kantoor goederen uit het buitenland betreft, op lokaal plan opdrachten geeft voor het vervaardigen van produkten bestemd voor buitenlandse markten, dit alles gepaard met de moeilijkheden die hieraan vastzaten nl. koop en verkoop zowel in binnen- als buitenland en supervisie van de personen, die met deze aangelegenheden belast zijn. Deze situatie wordt het duidelijkst geïllustreerd in deze eerste fase (103). Aanvang 1478 voert hij 450 arroben suiker in uit Portugal op het schip van G. Picart, bretoen (104). Hij ruilt goudlaken tegen Spaanse wol (105), die hij verkoopt aan drapiers van Brugge en Belle in ruil voor laken (106). Hij leent deze laatsten daarenboven geld om de wol te bewerken en grondstoffen aan te kopen, wat opnieuw in laken wordt omgezet (107). Deze en andere aankopen zijn, zoals wij verder zullen zien, bestemd voor het buitenland. Een eigen vertegenwoordiger in Portugal bezat hij nog niet. Hij gebruikt daarom Gerard de Mil, faktor van Michiel

(102) Gevallen van corruptie bij de Brugse magistraat op het einde van de 15e eeuw zijn legio (N. Despaers, *Cronijcke...*, dl 4, blz. 139-40, 149, 211-2, 236, enz.; L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire...*, dl 6, blz. 296). De moraliteit van de magistraat van andere Vlaamse steden was niet beter (R. Van Uytven, *Plutokratie...*, in *Hand. Kon. Zuidnederl. Maatsch. v. Taal- en Letterk. en Gesch.*, dl XVI, 1962, blz. 404-7).

(103) N. S. B. Gras, *Business and Capitalism. An introduction to business history*, blz. 74-81 (New York, 1939).

(104) *R.D.*, f° 1 v° - 2 r°.

(105) *Ibid.*, f° 2 v° - 3 r°.

(106) Verkoop op 7 mei 1478 van 3 balen wol aan Jan de Laet van Brugge „om dat hij mi smallen grauwen der vooren reeden zal” (*R.D.*, f° 3 v°). Verkoop van 6 balen wol aan Jan van Lentzele op 4 juni 1478 „hier over moet mi leveren de voors. Jan belsche swarten ghelooit metter clocke of metter b ter Meesinmart onbegrepen alzo varre als mijn somme van XXVI lb. bedragt en de voor de Mesinmart mach hij se reeden te XXV gr. delle” (*R.D.*, f° 4 v°).

(107) Jan de Laet krijgt 2 lb. 5 s. gr. om de wol te „reedene”. Verder 13 s. gr. voor een halve ton boter en nog 2 lb. 12 s. gr. in kontanten (*R.D.*, f° 3 v°).

van Themseke (108). In maart 1479 houdt hij met hem afrekening „ van als dat ic noit met hem (De Mil) ofte met Michiel van Themsekin te doene hade ” (109). De geringe verkoop in april 1480 omvatte vermoedelijk slechts de rest van de vroegere aanvoer en met de Sinksenmarkt van hetzelfde jaar eindigt de eerste fase.

Het einde is bruusk. Er komen hiaten voor in de verkoop (april — Bamis 1478, april — einde 1479), die aantonen dat de handel niet gesmeerd liep. De internationale toestand was uiterst precair en de economische toestand in Vlaanderen ongunstig.

Er is in de eerste plaats de verbinding Vlaanderen-Portugal, die zoal niet verbroken, toch bemoeilijkt werd. De Spaanse successie-oorlog van 1475-77 ging gepaard met een inval van de Portugese vorst Afonso V op Kastiliaans grondgebied (110) en met een machtsontplooiing van de Franse vloot in het Noorden en Zuiden van het Iberisch schiereiland, waarbij Lodewijk XI ernstige verliezen leed (111). De onderhandelingen tussen de Franse koning en Afonso springen af midden 1477 (112) en zowel Frankrijk als Portugal sluiten vrede met Spanje (113), terwijl op 18 september 1477 een bestand getekend wordt tussen Frankrijk en Maximiliaan (114). Het is dan ook geen toeval dat de eerste

(108) Over Gerard de Mil's activiteit in Portugal, zie verder.

(109) *R.D.*, f° 3 v° - 4 r°; er is o.m. sprake van een schuld van 100 arroben suiker.

(110) H. Pirenne, A. Renaudet, E. Perroy, M. Handelsman, L. Halphen, *La fin du Moyen-Age. II. L'annonce des temps nouveaux (1453-1492)*, blz. 87-88 (Paris, 1931. Collect. Peuples et Civilisations).

(111) C. De La Roncière, *Histoire de la Marine Française*, dl 2, blz. 369-373 (Paris, 1909-1923, 6 dln).

(112) *Ibidem*, dl 2, blz. 374-5; J. Calmette, *Le Moyen Age*, blz. 515 noot 1 (Paris, 1948).

(113) H. Pirenne, A. Renaudet, enz., o.c., blz. 88. Frankrijk op 9 oktober 1478 en Portugal in oogst 1479.

(114) F. W. N. Hugenholtz, *Crisis en herstel van het Bourgondisch gezag, 1477-1493*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl 4, blz. 9 (Antwerpen-Utrecht, 1949-1958, 12 dln).

lading suiker aangevoerd wordt in het begin van 1478, waarbij Despars gebruikt maakt van het momenteel stopzetten van de oorlog te land en op zee (115) in Noord- en Zuid-Europa. Op 4 maart 1478 werd trouwens voor de Vlamingen nog het privilege van een vrijhandel in lakens en andere goederen in Portugal vernieuwd voor een periode van tien jaren (116). Wanneer de oorlog tussen Frankrijk en Boergondië in het voorjaar 1478 opnieuw oplaait, wordt de invoer stopgezet en eerst na het beeindigen van de vijandelijkheden, op 11 juli 1478, hernomen (117).

In maart 1479 herbegint de oorlog op zee in volle hevigheid (118) en duurt minstens tot in oogst 1480. datum waarop Edward IV van Engeland, tot nog toe neutraal, Maximiliaan zijn steun belooft en Frankrijk tot het defensief dwingt (119). Schermutselingen blijven een regelmatig verschijnsel in de grensstreek, doch Lodewijk XI verplaatst zijn subversieve activiteiten naar Luxemburg en Gelderland.

Buiten deze internationale moeilijkheden heeft nog een andere faktor de verkoop beïnvloed: de evolutie van de suikerprijzen. Aanvang 1478 staat de suiker 4 5/12 gr. het pond om reeds in maart-april te stijgen

(115) Voor de verdediging van haar vissersvloot was Vlaanderen genoodzaakt een eigen oorlogsvloot in te richten (R. Degryse, *De konvooiëring van de Vlaamsche visschersvloot in de 15de en de 16de eeuw*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, dl II, 1948, blz. 8-9 en, blz. 9, noten 1-2; W. S. Unger, *Bronnen tot de Geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd*, dl I, blz. 370-2 nrs 262, 263 (Den Haag, 1923-1931, 3 dln. R. G. P., Gr. Reeks, nrs 54, 61, 75).

(116) A. Braancamp Freire, *Noticias...*, blz. 156-7 n° XVI.

(117) H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, dl 3, blz. 29 (Brussel, 1900-1932, 7 dln. Derde uitg.).

(118) C. De La Roncière, *Histoire de la Marine...*, dl 2, blz. 380-1; Z. W. Sneller-W. S. Unger, *Bronnen gesch. handel Frankrijk*, dl 1, blz. 171-2, nrs 309-310.

(119) C. De La Roncière, *o.c.*, dl 2, blz. 382; E. Varenbergh, *Histoire des relations diplomatiques entre le Comté de Flandre et l'Angleterre au Moyen-Age*, blz. 533-4 (Brussel, 1874).

tot 5, 5 1/3, 5 1/2 gr. en bereikt tijdens de Bamismarkt 8 gr. In het begin van 1479 stellen wij een snelle daling vast en tijdens de Sinksenmarkt is de prijs opnieuw teruggevallen op 4 1/2 gr. Bij het begin van 1480 en dit tot in april komt de suiker opnieuw op 6 gr. te staan (120). Jacobs verkooppolitiek wordt hierdoor bepaald: het stopzetten van de verkoop tussen april - einde 1479 is te wijten aan te lage prijzen — ze daalden vermoedelijk nog lager dan 4 1/2 gr. — en eerst in 1480 zal hij de rest van zijn aanvoer van 1478/79 verhandelen. De stijging van 1478 is in zekere zin abnormaal. Had het iets te zien met een mogelijke revalorizatie van de munt? De kasselrij Kortrijk wil in ieder geval haar aandeel in de „subventie” aan de Aartshertog betalen vóór de vervaldag, gezien de ontvanger vreesde „dat men corts tgoud en de munte up eenen prijs stellen zoude, anghesien dat bestand was...” (121). Dit gebeurt tegen de wil in van de ontvanger van Vlaanderen. De daling van 1479 beperkt zich niet tot de suiker. De melasse daalt van 10 lb. gr. het vat tijdens de Bamismarkt '78 tot 5 lb. gr. in april 1480 (122) en men hoeft slechts de verklaringen van de vertegenwoordiger der Ravensburgse firma in 1478-80 te doorbladeren om te weten dat ook saffraan, saffloer en rijst een moeilijke afzet vinden (123). De graanprijzen daarentegen stijgen (124), wat de toestand zeker niet

(120) R.D., f° 1 v°, 17 v°.

(121) ARB, *fonds Rekenkamer*, n° 42.932, f° 52 v° (rek. 1478-80).

(122) R.D., f° 7 v°, 16 v°.

(123) A. Schulte, *Geschichte der grossen...*, dl 2, blz. 148, 164, 167-9, 181-2 (instorting van de prijs van de rijst van 13 tot 9 s. gr.). Ook de Kortrijkse draperie wijst rond 1480 een dieptepunt aan (O. Mus, *De verhouding van de waard tot de drapier in de Kortrijkse draperie op het einde van de 15e eeuw*, in *Handelingen van het Genootschap „Société d'Emulation” te Brugge*, dl XCVIII, 1961, blz. 163).

(124) G. Croisiau, *Prijzen in Vlaanderen...*, in *Dok. gesch. prijzen en lonen*, blz. 35.

ten gunste kwam (125). Het lijdt geen twijfel dat Brugge in 1479-80 een crisis doormaakte, waarvan wij het dieptepunt niet kennen, doch die een sterke weerslag op het handelsleven moet gehad hebben. Zij tastte de bedrijfslikwiditeit aan met alle nadelige gevolgen hieraan verbonden zoals de kroniekschrijver ze treffend heeft samengevat: „Ende binnen dier middelen tijt (begin 1480) speelden te Brugghe diversche coopliden banckeroutte saulverende hemlieden zom in cloosters, zom te Proossche, eenighe in Zeelant en de andere elders” (126). De oorzaak van de crisis is te zoeken in een terugtrekken van het kapitaal ten overstaan van de op handen zijnde moeilijkheden met Frankrijk. Het goud was reeds tijdens de Sinksenmarkt 1478 met enkele punten gestegen (127), zodat de zgn. wet van Gresham in werking treedt (128). De 12,5 % devaluatie van oktober 1478 beproefde dit op te vangen (129), doch zonder resultaat. De hausse is kontinu.

(125) Zie de weerslag van de levensduurte op de verkoop van luxeartikelen bij W. Brulez, *De firma Della Faille en de internationale handel van de Vlaamse firma's in de 16e eeuw*, blz. 275 (Brussel, 1959. Verh. van de Kon. Vl. Acad. v. Wetensch., Letter. en Sch. Kunsten van België, Kl. Letteren, n° 35).

(126) N. Despaers, *Cronijcke...*, dl 4, blz. 198.

(127) A. Schulte, *Geschichte der grossen...*, dl 3, blz. 409: „aber sid dem marckt ist als gold aber uff geschlagen und gelt ie ain st. gold 2 g° mer dan form marckt”.

(128) Over de wet van Gresham cfr R. De Roover, *Gresham on foreign exchange. An essay on early English mercantilism with the text of sir Thomas Gresham's memorandum for the understanding of the exchange* (Cambridge-Londen, 1949). Dat de overheid zich hiervan bewust was, bewijst de ordonnantie van 1 maart 1482 n.s., waarin het volgende wordt gezegd: na de publikatie van de ordonnantie van oktober 1478, waarbij de bestaande koers van de munten met 12,5 % verhoogd werd... „il est tout commun que aucuns marchans estrangiers donnent d'un marc d'or fin 20 lb. 15 s. de gros et le paient des deniers qui sont reputez pour billon ou d'autres deniers qui excèdent le pris de nosditez ordonnances et semblablement des double patars phelippus et karolus... et par ce moyen emportent hors de nosdiz pays tout l'or et l'argent...” (ARB, *hs.* 883 *ter*, f° 46 r°).

(129) H. Enno van Gelder-M. Hoc, *Les monnaies des Pays-Bas Bourguignons et Espagnols, 1434-1713*, blz. 24 (Amsterdam, 1960).

Waar de engelse nobel in 1477 nog 7 s. 10 d. gr. genoteerd stond te Londen, staat hij in mei 1479 reeds à 9 s. 6 d. gr. (130). Deze hausse wordt nog verscherpt door de tesauriemoeilijkheden van Maximiliaan, ontstaan uit zijn oorlog met Frankrijk (131). Wie de rekeningen van de kasselrijen naslaat, ziet hoe zwaar de toelagen aan de aartshertog wegen tijdens de jaren 1478-80 (132), zonder nog te spreken van de talrijke leningen geplaatst te Brugge (133) en van de verkoop van juwelen, die de Brugse geldmarkt gedraineerd hebben (134). De reeds geciteerde schaarste aan betalingsmiddelen tastte onvermijdelijk ook de likwiditeit van de Brugse bankiers-wisselaars aan, die van de gelegenheid gebruikt

(130) H. E. Malden, *The Cely Papers*, blz. 5, n° 5; 17-18, n° 18.

(131) A. Schulte, *o.c.*, dl 3, blz. 416: „...so das gaeltt wsgennnd in den kriegg, der den herren an ruoert, und die wessler stuirend ouch zu”.

(132) Bv. de rekening van het Brugse Vrije over sept. 1479 - sept. 1480 (Brugge, Rijksarchief, *fonds Vrije n° 216*, f° 117 r°, 135 r°, 138 v°).

(133) Leningen van de stad Brugge in mei 1479 en oogst 1480, gefinancierd door de verkoop van erfrenten à denier 15, respectievelijk voor 400 en 200 lb. gr. (L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire...*, dl 6, blz. 185, 196). Brugse poorters, waaronder Jacob Despars, leenden Maximiliaan 4000 lb. gr. in 1479 (Kervyn De Lettenhove, *Histoire de Flandre*, dl 5, blz. 323-4 (Brussel, 1860, 6 dln); O. Delepierre, *Chronique des faits et gestes admirables de Maximilien I durant son mariage avec Marie de Bourgogne*, blz. 463-4 (Brussel, 1839). Lening van 20.000 lb. gr. door Tomaso Portinari vóór 1480 (A. Grunzweig, *Correspondence de la filiale de Bruges des Medici*, dl 1, blz. XXXI (Brussel, 1931)).

(134) Reeds in september 1477 geeft Maximiliaan opdracht aan heer Jan van Dadizele voor 100.000 rijnse guldens juwelen naar Brugge te brengen „pour les engaigier ou faire fondre, pour nous ayder en nos grans et pesans affaires” (J. Kervyn de Lettenhove, *Mémoires de Jean de Dadizele, souverain-bailli de Flandre*, blz. 56 n° XXII (Brugge, 1850. Uitg. v. d. Soc. d'Emul. van Brugge). Zie ook de juwelen in handen van de Brugse wisselaars Jan Nutin en Colard de Mey als waarborg voor voorschotten toegestaan aan Maximiliaan (O. Delepierre, *Chronique des faits...*, blz. 462-3). De juwelen werden nadien verkocht aan de koning van Engeland (ARB, *hs.* 3279).

maakten om exorbitante winsten te maken (135). Zij moeten echter ook hun reserve (circa 30 % van de depositos) (136) aangeraakt hebben, daar zij naast leningen aan private personen ook voorschotten aan de overheid verleenden (137). Bij gebrek aan steun bij andere banken waren zij niet in staat hun obligaties te verdiskontereren en konden zij hun eigen verplichtingen niet nakomen. Het resultaat was een faillissement. Dit ziet men gebeuren met Colard de Mey en Willem Roelands in 1481/82 (138), en dit zal ook het lot zijn beschoren aan het Brugse filiaal van de florentijnse Compagnie Rabatta en Cambi (139). Het is geen uniek verschijnsel in Brugge's economische geschiedenis. Hetzelfde zal zich herhalen tijdens de crisis van 1486. Het is dan ook begrijpelijk dat in deze onrustige jaren Jacobs handel onderbrekingen kende. Met de verkoop tijdens de Sinksenmarkt 1480 wordt deze eerste fase afgesloten.

(135) Colard de Mey had „boven dien gheusert voort te ghevene groote sommen van penninghen te financie nemende dertich, veertich of tsestich ten honderden" (SAB, *reg. Snaggaert*, f° 203 v° - 206 r°).

(136) R. De Roover, *Money, banking and credit in medieval Bruges*, blz. 305-6, 318 (Cambridge, Mass., 1948. The Mediaeval Academy of America, n° 51).

(137) Voor Colard de Mey zie de voorschotten met juwelen als onderpand in 1479 (O. Delepiepierre, *Chronique des faits...*, blz. 462-3). Volgens N. Despars (*Cronijcke...*, dl 4, blz. 234) steunde Willem Roelands Maximiliaan financieel. Een proces van 1484 vermeldt dat Roelands een vordering had van 24.640 ponden van 40 gr. op Roeland de Fevere, ontvanger-generaal van Vlaanderen en Artesië (ARB, *fonds Grote Raad van Mechelen*, *reg.* 798, blz. 173-182).

(138) R. De Roover, *Money, banking...*, blz. 332, 352 geeft op 1482. Er is mogelijkheid dit reeds in 1481 te situeren. In een brief van Richard aan George Cely van 5 november 1481 wordt allusie gemaakt op het failliet van wisselaars: „...and I thanke God that He pwt hyt in yowr mind to have the 130 li howt of the whystelers handys" (H. E. Malden, *The Cely Papers*, blz. 73-76, n° 68).

(139) A. Grunzweig, *Correspondence...*, blz. XXXI; R. Ehrenberg, *Das Zeitalter der Fugger*, dl 2, blz. 276 (Jena, 1912, 2 dln).

De definitieve vorming van de Cie Despars wordt ingezet met de reis van Jacobs Despars naar Portugal. Van het luwen van het oorlogsgeweld maakte Jacob gebruik om de organisatie van zijn overzeese handel te omvormen. Waar hij zich in het buitenland tot nog toe van een vreemde faktor bediend had, zal voortaan een vertrouwd persoon nl. zijn broeder Wouter zijn zaken in Portugal behartigen.

De reis van Jacob is te dateren in de tweede helft van 1480. Zijn aantekeningen in het register stoppen na de Sinksenmarkt 1480 (140). Dat Wouter zijn broeder vergezelde laat geen twijfel. Jacobs boekhouding wordt tijdens zijn afwezigheid bijgehouden door Jan (141), waar we normaal Wouter zouden verwachten. Na de „vespereyde” van 16 april 1480 (142) wordt Wouter op dergelijke feestelijkheden niet meer vernoemd tot in 1487. Hij vergezelt nog Margareta van York op 24 juni 1480 naar Sluis en Calais (143). Nadien verdwijnt hij totaal. Midden 1481 keert Jacob terug op de „Catherine de Groye” met een lading suiker, melasse en olie (144). Wouter blijft in Portugal

(140) De Antwerpse Sinksenmarkt begon op de tweede Zondag vóór Sinksen en duurde vier weken (O. De Smedt, *De Engelse Natie te Antwerpen in de 16e eeuw (1496-1582)*, dl 2, blz. 450-1 (Antwerpen, 1950-54, 2 dln)). De markt van 1480 begon dus theoretisch op 7 mei en eindigde op 4 juni. De meeste kredietposten, waar vermeld wordt dat Jacob in Portugal is (*R.D.*, f° 13 r° - 19 r°) stoppen met ontvangsten geboekt tijdens de Sinksenmarkt 1480, met uitzondering van één post gedateerd 22 juni 1480 (*R.D.*, f° 18 r°). Het vertrek is dus zeker na 22 juni te dateren.

(141) *R.D.*, f° 13 r° : „Item mijn broeder Jan Despars heeft van Yvoen ontfæen te wilen dat ic in Portugale was...”.

(142) N. Despaers, *Cronijcke...*, dl 4, blz. 199.

(143) W. H. J. Weale, *Les Despars...*, in *La Flandre*, 1868-9, blz. 397.

(144) *R.D.*, f° 19 v° - 20 r°. De juiste datum van de aankomst is niet opgegeven, doch is te dateren vóór 14 oogst 1481. Op die dag werd de eerste betaling geboekt voortkomende van de verkoop van deze invoer.

van waaruit hij regelmatig goederen aan Jacob zal sturen.

De Cie heeft dus een volledig nieuw uitzicht gekregen: Jacob in Brugge, Wouter in Portugal en van nu af wordt de verhouding tussen beide broeders betiteld met de naam „Compagnie” (145), term die behouden blijft tot het einde.

Het is echter de vraag op de Cie Despars strookt met de inhoud van een traditionele Italiaanse compagna. Deze was een vennootschap — ontstaan uit een familievennootschap — waar de partners kapitaal inbrachten en arbeid presteerden ten voordele van de opgerichte firma (146); zij bevatte meestal een verbod om buiten het kader van de firma handel te drijven (147). Zij bezat verder een centrale leiding en boekhouding (148).

Wij kunnen geredelijk aannemen dat het arbeids- en kapitaalkontract in de Cie Despars uitgewerkt zijn. Het is ons wel onbekend welk kapitaal beide partners in de zaak investeerden, doch het is evident dat de huidige Cie een voortzetting is van de vroegere *fraterna*, waarin beide broeders geïnteresseerd waren. Ten andere het risico van de buitenlandse handel was voor een koopman ruimschoots voldoende om een partner te zoeken ten einde dit risico gezamenlijk te

(145) R.D., f° 67 r°, 90 v°.

(146) F. Edler, *Glossary...*, blz. 80, 335; M. M. Postan, *Partnership in English medieval commerce*, in *Studi in onore di Armando Saponi*, dl 1, blz. 526 (Milano, 1957, 2 dln). De aansprakelijkheid voor schulden bepaalde niet de aard van het vennootschap (M. M. Postan, *o.c.*, blz. 528 noot 16).

(147) C. Bauer, *Unternehmung und Unternehmungsformen im Spätmittelalter und in der beginnende Neuzeit*, blz. 27-28 (Jena, 1936).

(148) Voorbeelden van een typische Italiaanse Compagnie te Brugge komen voor bij O. Mus, *De verhouding van de waard...*, in *Hand. Soc. Emul. Brugge*, dl XCVIII, 1961, blz. 176 noot 107, blz. 177-8 noot 112.

(149) M. M. Postan, *Partnership...*, in *Studi A. Saponi*, dl 1, blz. 522.

dragen, een streven van de Middeleeuwse zowel als van de moderne koopman. Een grotere kapitaalsbehoefte schijnt hier niet ten grondslag te liggen. Jacob heeft zijn kapitaal niet uitgeput en met de rest zal hij andere zaken op touw zetten. De arbeidsprestatie schijnt belangrijker (149). Jacobs werk kennen wij aan de hand van zijn register o.m. de verkoop van de aangevoerde waren. Met de primitieve vorm van boekhouding waarover hij beschikte en de daaruit volgende moeilijkheid van controle in het buitenland, had Jacob een vertrouwensman nodig ter plaatse. Daarom moest Wouter in Portugal zijn en was het zijn werk daar goederen aan te kopen en te verzenden, wat regelmatig gebeurde.

Niettegenstaande dat, bevat de Cie enkele aspecten, die afwijken van de Italiaanse Compagnie.

In de eerste plaats treedt Jacob naar buiten niet op als vertegenwoordiger van de Cie, maar steeds in eigen naam. Dit was het geval in 1487 in een geschil met Gianbattista Pinelli (150) en in 1493 in een proces voor de Grote Raad tegen Afonso Martinez, faktor van de koning van Portugal, en Juan Peris (151). Men beschouwde de goederen, waarvan sprake als behorend aan Jacob en niet als behorend aan de Cie.

(150) Vermoedelijk een geschil betreffende scheepsverzekering: „...nopende der tijdinghe van den ghenommen scepe daerof tusschen den voors. partijen questie es” — 29 nov. 1487 (SAB, *Civ. Sent. in-4°*, 1487-88, f° 52 v°).

(151) Arrest op olie, suiker en zuidervruchten, toebehorende aan Jacob Despars en Hendrik Nieulant, te Antwerpen door Martinez en Peris. Deze laatsten leenden Maximiliaan 16.500 dukaten, lening gewaarborgd door de stad Brugge. In 1493 was deze schuld nog niet afgelost (ARB, *Grote Raad van Mechelen, reg. 802*, blz. 159-165). Hendrik Nieulant schijnt een deel van deze lening aan Martinez betaald te hebben in naam van de stad Brugge. In de „Estat de la ville de Bruges” van 1494 wordt vermeld: „Heindric Nyeuland, auquel est deu la somme de trois mil cent quatre vins livres de quarante groz pour le facteur du Roy de Portugal” (L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire...*, dl 6, blz. 390).

De boekhouding geeft hetzelfde beeld. Er is geen centrale komptabiliteit van de Cie. Wat Jacob te Brugge bijhoudt zijn de verhandelingen die daar gebeuren zonder verwijzing naar Portugal. Vandaar dat wij mogen veronderstellen dat Wouter in Portugal een identieke boekhouding bezit, zodat de ene komplementair is van de andere. Samen geven zij een overzicht van de werking van de Cie en hun doel was — zoals vroeger aangestipt — juist daarop gericht nl. de mogelijkheid scheppen van een afrekening tussen beide vennoten. Maar de outsider krijgt de indruk met twee verscheidene firma's te doen te hebben: een te Brugge en een in Portugal, terwijl de insider weet dat zij overkoepeld worden door een Cie-kontraakt.

Het gevolg van de splitsing van de Cie in twee entiteiten is het gebrek aan een algemene leiding. Jacob neemt bv. van de lading aangekomen op de „Morieta” in 1484 100 kisten voor eigen rekening. Hij stipuleert enkel de prijs nl. 5 gr. het pond, die hij de Cie zal betalen (152). Ook het konkurrentieverbod, dat bestond bij de Italianen, komt niet voor. Wouter zendt Jacob olie, die Wouter alleen toebehoort (153). Hij werkt tevens voor zijn broeder Jan Despars (154). Jacob doet een aantal handelsverrichtingen, die met de Cie niets te maken hebben. Wij vernoemen enkel het vennootschap tussen hem, Hendrik van Wy en Hendrik Nieulant in 1483 o.m. voor de in- en verkoop van suiker (155). Dit verbod had overigens geen zin, gezien de Cie — zoals wij gezien hebben — eerder opgericht was om de afstand Brugge-Portugal te overbruggen en het risico te delen, dan omwille van kapi-

(152) R.D., f° 58 v° - 59 r°.

(153) *Ibid.*, f° 33 v°: „III vaten olie Wouter toebehoorende...”.

(154) SAB, *reg. Procurat. 1485-86*, f° 6 v°.

(155) R.D., f° 50 v°, 51 v°.

taalsuitbreiding. Vandaar dat beiden hun resterend kapitaal investeren in zaken die parallel lopen met deze van de Cie.

Er is tenslotte nog een laatste typisch aspekt aan deze Cie. Jacob verkoopt te Brugge de suiker, melasse, olie en zuidervruchten welke Wouter hem uit Portugal toestuurt. Er wordt echter nergens medegedeeld hoe hij deze handel heeft gefinancierd m.a.w. hoe Wouter de nodige fondsen bekam om deze waren aan te kopen. Wel zijn er sporen van betalingen aan Portugezen zowel te Brugge als in Portugal (156), maar niet van betalingen aan Wouter. Jacob handelde op een andere manier. Bij de bespreking van de boekhouding hebben wij gezien aan de hand van aanhalingen in de kredietposten dat er een Aankoopboek heeft bestaan. Enkele van deze posten geven zelfs de aard van deze aangekochte goederen op: laken van Brugge (157), Belle (158), Gent (159), Menen (160), Mesen (161), Armentiers (162), Roeselare (163), Ieper (164); saaien (165), „scollakens” (166), tapijtwerk: „man-

(156) Tijdens de Sinksenmarkt 1482 betaalde Michiel van Themseke Joao Rodrigues 63-0-0 (*R.D.*, f° 30 r°). In 1487 moet Despars 113 cruzados betalen aan Rodrigues te Lissabon (*Ibid.*, f° 93 v°).

(157) *Ibid.*, f° 4 r°, 97 r°.

(158) *Ibid.*, f° 62 r°, 85 r°, 86 r°.

(159) *Ibid.*, f° 7 r°.

(160) *Ibid.*, f° 8 r°.

(161) *Ibid.*, f° 35 r°, 86 r°.

(162) *Ibid.*, f° 16 r°: aankoop aan Jacques Morillo; *Ibid.*, f° 84 r°: aankoop aan Robert Hermeer. Voor het zenden van lakens van Armentiers naar Portugal cfr o.m. L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges. Recueil de documents concernant le commerce intérieur et maritime, les relations internationales et l'histoire économique de cette ville*, dl II, blz. 470 n° 1452 (Brugge, 1904-6, 4 dln. Uitg. van de Soc. d'Emulation Brugge).

(163) *R.D.*, f° 31 r°, 82 r°, 84 r°. Loy van Stampus was drapier te Roeselare (L.R.H. Dochy, *Geschiedenis van Roeselare*, blz. 146 (Roeselare, 1949)).

(164) *Ibid.*, f° 82 r°.

(165) *Ibid.*, f° 125 r°.

(166) *Ibid.*, f° 94 r°.

tels", „porten van personage", bankklederen, sargea van Gent en Antwerpen (?) (167), koperen ringen (168), touwen (169), fusteinen (170), bonnetten (171). Wij hebben verder opgemerkt dat deze koopwaar niet bestemd was voor de Vlaamse markt, daar de verkoop normaliter zou geregistreerd zijn. Zij was dus voor een andere markt bestemd en deze is zonder twijfel Portugal. Vergelijken wij immers de hierboven opgesomde goederen met de lijst van de waren uitgevoerd naar Portugal tijdens de regering van Dom Manuel I (1495-1521) (172), dan is er enkel een verschil in kwantiteit en verscheidenheid. Laken en tapijtwerk waren reeds in het midden van de 15e eeuw een exportartikel naar Portugal (173). Fusteinen, saaien

(167) *Ibid.*, f° 13 r°, 14 r°. Over deze soorten tapijtwerk cfr J. Versyp, *De geschiedenis van de tapijtkunst...*, blz. 60-62. Slechts in enkele gevallen wordt de oorsprong aangegeven bv. in het geval van Pieter de Grutere van Gent (*Ibid.*, f° 14 r°-v°). De Grutere was lid van het Gentse ambacht der tapijtwevers (M. Duverger, *De externe geschiedenis van het Gentse tapijtweversambacht*, in *Artes Textiles*, dl II, 1955, blz. 99). Voor de „tapijtserie" van Jan van Selem wordt geen herkomst opgegeven (*R.D.*, f° 26 r°, 76 r°).

(168) *R.D.*, f° 27 r°.

(169) *Ibid.*, f° 75 r°, 81 r°.

(170) *Ibid.*, f° 109 r°, 112 r°, 126 r°, 128 r°. De fusteinen zijn van Zuid-Duitse herkomst. Deze vermeld op f° 109 r° zijn afkomstig van Ulm.

(171) *Ibid.*, f° 81 r°, 110 r°. Over het zenden van bonnetten naar Portugal cfr SAB, *Civ. Sent. in-4°*, 1501-2, f° 2 r°: Jan Reubs had bonnetten gekocht „omme naer Portugal te sendene"; L. Gilliodts-Van Severen, *Cart. Estaple*, dl 2, blz. 470 n° 1452.

(172) J. A. Goris, *Etude sur les Colonies Marchandes Méridionales (Portugais, Espagnols, Italiens) à Anvers de 1488 à 1567. Contribution à l'histoire des débuts du capitalisme moderne*, blz. 240-243 (Leuven, 1925. Université de Louvain. Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie, 2e série, fasc. 4).

(173) A. Braancamp Freire, *Noticias...*, blz. 67-68, 83, 122-3. In 1463 leverde Maarten Lem, poorter van Brugge maar genaturaliseerde Portugees, voor 300.000 reis laken aan het Portugese Hof, in afrekening van de door hem en zijn vennoten ontvangen gelden afkomstig van de tol van Lissabon (Sousa Viterbo, *O Monopolio da cortiça no seculo XV*, in *Archivo Historico Portuguez*, vol. II, 1904, blz. 49-50).

en ringen moeten de Portugese koloniale handel bevoorraden (174). Met dergelijke waren heeft Jacob Wouters aankopen gefinancierd en is er geen sprake van kapitaaloverheveling. De handel geschiedde op een basis van wederkerigheid: Vlaamse en Zuid-Duitse industrieproducten tegen Portugese landbouwproducten. Dit is een bewijs van het komplementair karakter van de Vlaamse en de Portugese economie en het was voor de Middeleeuwse handel een in hoge mate noodzakelijke vereiste (175).

Wanneer wij deze elementen samenbrengen, dan bekomen wij een Cie die in talrijke facetten afwijkt van wat in Italië bestaat. Maar zoals wij voor de boekhouding een parallel vonden bij de Hanzeaten, is het eveneens in het Hanza-gebied dat een dergelijke eigenaardige vorm van Compagnie voorhanden is, en wel in het voor hen zo karakteristieke „Ferngesellschaft auf Gegenseitigkeit” wat nogmaals de verbondenheid bewijst van het gebied gelegen tussen Brugge en Reval (176). Dit soort „Ferngesellschaft” voldoet aan alle voorwaarden gesteld door de Cie Despars: hun bestaan wordt mogelijk gemaakt door de handel tussen twee

(174) J. Van Houtte, *Anvers aux XVe et XVIe siècles*, in *Annales. Economies. Sociétés. Civilisations*, jg. 16, 1961, blz. 256; F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, blz. 370 (Paris, 1949).

(175) F. C. Lane, *Andrea Barbarigo...*, blz. 101-113, de handel van Venetië met de Levant. Nog voor de 18e eeuw was dit geldig volgens een uitdrukking van J. B. Say: „Les produits s'échangent contre les produits”, geciteerd door R. Baehrel, *Economie et histoire. A propos des prix*, in *Hommage à Lucien Febvre. Eventail de l'histoire vivante*, dl 2, blz. 306 (Paris, 1953, 2 dln).

(176) Zie voor het Ferngesellschaft auf Gegenseitigkeit G. Mickwitz, *Neues zur Funktion...*, in *Hans. Gesch.*, 1937, blz. 24-39; G. Mickwitz, *Aus Revaler...*, blz. 129 en vlg.; R. De Roover, *The Organization of the trade...*, blz. 107-8.

(177) J. Van Houtte, *Anvers aux XVe et XVIe siècles*, in *Ann. Econ. Soc. Civ.*, 1961, blz. 254. De Portugese kolonie vóór 1526, dus op ogenblik dat de Portugese handel een ontwikkeling nam, die ze nooit te Brugge gekend had, beperkte zich tot een 20-tal personen.

bepaalde punten; er is een kapitaal- en arbeidskontrakt; naar buiten uit verschijnen zij als twee firmas; de boekhouding is niet centraal, doch enkel gericht op een afrekening tussen de vennoten; ook het konkurrentieverbod is niet aanwezig. Het enige verschil tussen de Cie Despars en het Ferngesellschaft a. G. is dat de Despars broeders zijn, terwijl tussen de Hanzeatische vennoten geen familieband bestaat; daar zijn de partners elkaar bekende en vertrouwde kooplieden. Ligt de reden hiervoor misschien in de minder sterke ontwikkeling van de handel bij de Portugezen zelf (177)? Het geval Despars is immers geen unikum in de Brugse handelswereld; Hendrik Nieulants broeder zit in Portugal en zendt goederen (178) en Jacob Lombarts organisatie is identiek (179).

De ware basis van de Cie Despars is dus een kommissiehandel, uitgeoefend door de ene broeder ten voordele van de andere, zonder dat een kommissieloon wordt aangerekend. De winst door beiden verwezenlijkt vervangt deze provisie. Om deze winst te berekenen is evenwel een afrekening nodig.

Mickwitz heeft gewezen op de moeilijkheden die rijzen bij de afrekening van een dergelijk Ferngesellschaft. Zij worden gewoonlijk per brief geregeld en de fouten voortkomend uit de gebrekkige boekhouding zijn oorzaak dat deze afrekening lange jaren kon aanslepen. Vandaar dat sommige dezer Ferngesellschachten slechts

(178) *R.D.*, f° 81 v°: Hendrik Nieulants broeder remitteerde f. Despars 500 cruzados per wissel.

(179) Z. W. Sneller-W. S. Unger, *Bronnen geschied. handel Frankrijk*, dl 1, blz. 232 n° 422: Jacob Lombaert, poorter van Brugge zond laken en andere goederen op schip Noel Sarec, bretoen, aan zijn broeder te Lissabon of Madeira. Lombaert was een aktieve koopman: in 1491 zit hij in Londen (*R.D.*, f° 104 v°), in 1494 resideert hij te Middelburg (SAB, *Civ. Sent. in-4°*, 1494, f° 12 v°), in 1497-98 zit hij te Parijs (*R.D.*, f° 114 r°).

eindigden met de dood van één van de partners (180).

Bij de Despars is dit niet het geval. Zonder over een afrekening te beschikken, kunnen wij deze nochtans gemakkelijk bepalen.

Op twee tijdstippen vinden wij Wouter te Brugge terug nl. op 29 april 1487 en in februari-maart 1492 (181). Het was een ideaal moment om de rekeningen van de C^{1e} af te sluiten. Deze mening wordt nog versterkt door het feit dat enkele tijd nadien een nieuw kontrakt schijnt gesloten nl. in 1487 (182) en in oogst 1496 (183), terwijl rond hetzelfde moment (1486 en 1490-92) in Jacobs boek de globale rekeningen met bijzondere debiteuren verschijnen (184), die zeer waarschijnlijk aan deze afrekening ten grondslag liggen. De aktiviteit van de C^{1e} valt dus in drie etappen in te delen nl. 1480/81-1486/87, 1487-1491/92, 1496-1500. Het is aan te nemen dat deze drie afrekeningen niet door het kontrakt voorgeschreven waren, maar door toevallige omstandigheden bepaald werden. De laatste periode is in het register onvoltooid gebleven, maar eindigde fataal met de dood van Jacob op 1 oktober 1500 (185). Wouter komt terug naar Brugge (186), waar de lopende zaken in samenwerking met de weduwe en de erfgenamen van Jacob worden afgehandeld. De afrekening tussen de weduwe en Wouter geeft aanleiding tot een

(180) G. Mickwitz, *Aus Revaler...*, blz. 195-9.

(181) N. Despaers, *Cronijcke...*, dl 4, blz. 278, 512. De datum 29 april 1486 dient gewijzigd in 1487. Pasen viel immers op 15 april 1487.

(182) *R.D.*, f° 90 v° : „Compagna nova”.

(183) *Ibid.*, f° 113 v° : „...voor ons nieuw compangie bij ons ghemact in hoest anno 1496”.

(184) Zie hoger.

(185) W. H. J. Weale, *Les Despars...*, in *La Flandre*, 1868-9, blz. 377.

(186) In 1501 is hij voogd van de Potterie te Brugge (*Ibid.*, blz. 397).

proces (187). Dit proces is de reden waarom het register op het Stedelijk Archief terecht kwam (188).

Grosso modo blijkt de Cie dus twintig jaar te hebben bestaan met een onderbreking van minstens 4 à 5 jaar tussen 1491/92 en 1496. Het is noodzakelijk iedere etape aan een bondig onderzoek te onderwerpen om een inzicht te krijgen in de evolutie van de Cie. Er zijn bepaalde zaken die een verklaring vergen zoals het voortlopen van de verzendingen in 1491/92 wijl we weten dat Wouter dan in Vlaanderen verblijft. Was de Cie in Portugal zodanig georganiseerd dat zij verder kon werken, terwijl het hoofd van de firma afwezig was?

In de eerste etape, de belangrijkste zowel wat betreft kwantiteit der gezonden goederen als wat betreft regelmatigheid, werd de basis van het Portugese bedrijf gelegd. Rond de centrale figuur van Wouter Despars komen twee personen voor, die met de firma verband

(187) SAB, *Civ. Sent. in-4°, 1504-5*, f° 164 r°-v°: „Alzoo dher Wouter Despaers comparerende int college ter presentie van Jan Moyaert, als procureur van joncvr. Kathelijne wed. van wijlen Jacob Despars, en de Cornelis van den Leene, als procureur van me Jacop Despars en de van joncvr. Jozine tselfs me Jacops zustere, als hoirs en de aedinghers van den voorn. wijlen Jacop Despars, gheseit en de vertooght hadde hoe hij Wouter te zekeren daghen voorleden hemlieden overghegheven hadde de rekeninghe van alle de coopmanscepe, die hij metten voors. wijlen Jacop sinen broeder ghedaen hadde, versouckende de voors. wedewe en de hoirs bedwonghen te zine up de selve rekeninghe tandwordene en de die te approberene ofte wederlegghene alsoo hij te rade werden soude, omme van mallincanderen te moghen scheidene en de bij elken van partien thebbene dat hem toebehoorde”.

(188) *Ibid.*: „Den voorn. van den Leene in de name van de voors. hoirs segghende metter selver rekeninghe niet te vreden zijnde, sustinerende voort onghhouden zijnde up de selve rekeninghe te procederene tot hij de boucken van wijlen den voors. Jacop Despars en de insghelcx van den voors. Wouter ghesien en de ghevisentert soude hebben, versouckende dien volghende de voors. wedewe en de insghelijcx den voorn. Wouter bedwonghen te werdene de voors. boucken te bringhene ter greffe der voors. stede...”.

houden: Joao Esmeraldo (189) en Ambrosio de Gavio. Te oordelen naar hun namen zijn zij beiden van Portugese oorsprong. Meer inlichtingen verschaft het register niet. Mogelijks was Esmeraldo een bloedverwant van de rijke plantersfamilie op Madeira (190), want in latere jaren schijnt hij daar gehuisvest te zijn (191). Zoals wij verder zullen zien, is een zekerheid nopens dit verwantschap niet onbelangrijk.

Esmeraldo is de eerste, die optreedt in dienst van de firma. Hij komt voor tijdens de Bamismarkt 1481, waar hij suiker verkoopt en gelden, bestemd voor Jacob, int (192). Hij kwam vermoedelijk mee met de lading zuidervruchten die Wouter zond op het schip „Richard Richus” einde 1481 (193). Het feit dat Esmeraldo deze lading vergezelt, bepaalt tevens zijn verhouding tot Wouter nl. die van een ondergeschikte. De koopman zelf gaat slechts uitzonderlijk op reis. Hij laat zijn waren onder de hoede van een dienaar, een giovane, meestal een jonge man die door zijn vader bestemd is om de knepen van het koopmansvak te leren (194).

(189) De naam Esmeraldo wordt op verscheidene manieren geschreven. In het begin van het register komt hij voor als Jennin Esmenandt (*R.D.*, f° 21 r°), Jennin Esmerandt (*Ibid.*, f° 25 v°); naar het einde toe overweegt de vorm Esmeraldo (*R.D.*, f° 108 v°, 128 v°). Wij gebruiken deze laatste vorm.

(190) Volgens Gamos Barros, *Historia de India* (Lissabon, 1552), was een Genuees Juan Esmeralda de grootste planter op Madeira. Zijn jaarlijkse opbrengst zou 20.000 arroben bedragen (geciteerd bij N. Deerr, *The History of Sugar*, dl 2, blz. 100). V. Rau-J. De Macedo, *O Açucar da Madeira nos fino do Século XV. Problemas de Producao e Comércio* (Funchal, 1962), hebben wij niet kunnen inzien.

(191) Zie verder.

(192) *R.D.*, f° 21 r°: „Ontfanghen van Yvoen par Jennin Esmenandt in de Bamessemaerct”; *Ibid.*, f° 25 v°: „Item vercocht par Jennin Esmerandt in de Bamessemarct...”.

(193) *Ibid.*, f° 28 v°.

(194) Over deze leerjaren cfr E. Coornaert, *Les Français et le commerce international à Anvers. Fin du XVe - XVIe siècle*, dl 2, blz. 22 en noot 2 (Paris, 1961, 2 dln). De ondergeschikte rol bij het vergezellen der goederen naar het buitenland komt duidelijk tot uiting bij G. Mickwitz, *Aus Revaler...*, blz. 117-118; M. Mollat, *Le Commerce maritime Normand...*, blz. 425.

Reeds in 1483 wordt Esmeraldo vervangen door Ambrosio de Gavio, die waarschijnlijk einde 1483 met de „Charlemeine” kwam, en tijdens de Bamis- en Bergenmarkt 1483 dezelfde rol als Esmeraldo vervult (195). Hun ondergeschiktheid wordt nog beklemtoond door het feit dat in de lading kleine hoeveelheden aanwezig zijn, die hun persoonlijk toebehoren (196). Het was normaal dat jonge krachten hun eigen kapitaaltje in goederen mochten investeren, waarvan de opbrengst (+ winst) hun na de verkoop door de firma uitgekeerd werd (197). Voor Ambrosio zal deze toestand duren tot 1486/87, datum waarop wij hem uit het oog verliezen (198).

Door de komst van de Gavio is Esmeraldo's situatie veranderd. Wij nemen aan dat Wouter te Lissabon resideert. Olie en zuidervruchten zijn produkten afkomstig uit het moederland, zodat die daar kunnen aangeschaft worden. Suiker en melasse komen echter van Madeira. Wanneer Luis Gallant in 1490 suiker koopt voor Jacob Despars, rekent hij 1.500 reis aan voor de reiskosten Lissabon-Madeira en terug (199). Het lag voor de hand dat een vertegenwoordiger op Madeira zelf voordelen zou bieden. Het schijnt minstens

(195) *R.D.*, f° 45 r° : „Solvit par Ambrosio in de voors. maerct”; *Ibid.*, f° 46 r° : „Solvit noch te Berghemaerct Ambrosio comtant”.

(196) Wanneer Pauwels Robijns, kruidenier van Antwerpen, Jacob 20-10-3 betaalt, dan is hiervan 3-18-0 bestemd voor Esmeraldo (*Ibid.*, f° 24 r°); tijdens de Bamismarkt 1483 worden 2 kisten poer behorende aan Ambrosio verkocht (*Ibid.*, f° 44 v°).

(197) Over deze gewoonte cfr E. Coornaert, *o.c.*, dl 2, blz. 22 noot 2.

(198) Tijdens de Bamismarkt 1485 worden 8 kisten poer toebehorende aan Ambrosio verkocht (*R.D.*, f° 76 v°); tijdens de Sinksenmarkt 1486 nog 8 kisten (*Ibid.*, f° 79 v°); in een afrekening met Hendrik Nieulant einde 1486, verklaart deze laatste nog 21-0-0 schuldig te zijn aan Ambrosio (*Ibid.*, f° 81 v°).

(199) *Ibid.*, f° 101 v° : „...Dus heeft Luis voors. meer ontfaen dan ute ghegheven Im Vc reis die hij scrijft dat hij vertert heeft int eyland te treckene en de weder te comen te Lixboone”.

vanaf 1484 Esmeraldo's taak geweest te zijn suiker en melasse op te kopen en rechtstreeks aan Jacob te zenden. In die jaren ziet de toestand er inderdaad zo uit: de suiker op het schip „Michel de Savalaga” einde 1484 werd door Esmeraldo geladen (200) en de lading van de „Morietta” einde 1486 is vergezeld van een schrijven van hem waarin de nodige details van de vracht opgegeven zijn (201). Daarbij krijgt men de indruk dat de verhouding Wouter-Esmeraldo-Jacob niet meer dezelfde is. Esmeraldo is niet meer louter de ondergeschikte van 1481. Wanneer immers midden 1484 Jacob uit de lading van de „Morietta” 100 kisten suiker voor eigen rekening neemt en de C¹e hiervoor 5 gr. per pond betaalt dan maakt hij volgende opmerking: „Item mochten Jennin en Woutre segghen dat ic se behorde te nemen ghelijc ic se den Fransoisen en de Inghelschen tzucker vercochte te 5 1/4 en de 5 1/3, item deze sonden mij weder tcasson voor tara en de ic nam tsucker alzoet stont” (202). Jacob spreekt niet over Ambrosio, niettegenstaande hij tot 1486/87 in dienst is. Hij vernoemt enkel Wouter en Esmeraldo als de personen aan wie hij enige verantwoording schuldig is. Juist dit betrekken van Esmeraldo laat veronderstellen dat hij iets in het beheer van de firma te zeggen had. Een logische oplossing zou zijn dat Wouter zich intussen met Esmeraldo had geassocieerd; Jacob doet ten andere hetzelfde in Vlaanderen. Dat Esmeraldo zijn loopbaan begonnen is bij de Despars ligt in de lijn van de tijd. Het bewijst echter niet dat hij onbemiddeld is; integendeel hij zal zich later tot een zelfstandig koopman ontpoppen. Einde 1498 worden er

(200) *Ibid.*, f° 56 v° : „Item Michiel de Savalaga vercochte van den 108 kisten zucker, die Jennin up hem gheladen hadde...”.

(201) *Ibid.*, f° 59 r° : „...ut patet par de brieven van Jennin mi ghezonden up tvoors. scip (Morietta)...”.

(202) *Ibid.*, f° 58 v°.

29 pijpen melasse vernoemd door Wouter aan Jacob gestuurd, doch toebehorend aan Esmeraldo (203). Dit is niet meer de kleine lading uit vroeger jaren. Hij is dan ook de persoon, die de zendingen voortzet, wanneer Wouter in 1491/92 naar Vlaanderen is teruggekeerd (204). Hier komt ook het belang van de mogelijke verwantschap tussen Esmeraldo en de planters op Madeira te voorschijn. Het feit dat juist hij naar Madeira gestuurd wordt en de vermoedelijke associatie tussen hem en Wouter maken de weg vrij voor een meer rechtstreekse deelneming van de Despars aan het bedrijf van een plantage. Dit zou betekenen dat ook Vlaams kapitaal in de suikerindustrie werd geïnvesteerd, iets wat totnogtoe alleen voor de Italianen i.c. de Genuezen bewezen is (205). Zonder nadere opzoekingen ter plaatse kan geen zekerheid over deze veronderstelling verworven worden.

Hoewel deze periode de regelmatigste is, is zij niet vrij van onderbrekingen en moeilijkheden. De politieke toestand vooral in Vlaanderen was daarvoor te onrustig. In 1483 bv. stellen wij vast dat de „Charlemeine” eerst op het einde van het jaar aankomt (206). Houdt de onderbreking misschien verband met de verwarde situatie in Portugal, waar zich de laatste fase van de Spaanse successie-oorlog afspeelde? In mei-juni 1483 heeft zich de samenzwering en terechtstelling voorgedaan van de hertog van Braganza die ondersteund werd door de Spaanse vorsten. Daarop volgde de exodus van een groot aantal Portugese edellieden, die bij deze zaak betrokken waren (207). Jacob betaalt zelfs langs

(203) *Ibid.*, f° 128 v°.

(204) *Ibid.*, f° 107 v°.

(205) V. Rau, *A family of Italian merchants in Portugal in the XVth century: The Lomellini*, in *Studi in onore di Armando Sapori*, dl 1, blz. 725-6, en noot 54.

(206) *R.D.*, f° 44 v°.

(207) Antonio de la Torre, *Documentos sobre relaciones inter-*

Cornelio de Altoviti in 1484 13 lb. 11 s. 4 d. gr. te Parijs aan Don Fernando (de Silveira), een der uitgeweken Portugezen (208). De suikerprijzen waren nochtans gunstig in Vlaanderen in 1483; zij schommelen rond 6 à 7 gr. het pond. Wegens de geringe aanvoer sluiten Hendrik van Wy, Hendrik Nieulant en Jacob dan ook een vennootschap voor inkoop van suiker op de Brugse markt (209). Aanvang 1484 dreigt een konflikt tussen Maximiliaan en de Vlaamse steden (210). De suikerprijzen dalen onmiddellijk beneden de 6 gr. De konstante aanwezigheid van de buitenlandse kooplieden in 1484-85 houdt het peil echter boven de 5 gr. (211). In dezelfde tijd zijn er moeilijkheden met de Engelsen op zee, die eindigen met het Intercursus van 25 september 1484 (212). De Franse kapers blijven echter de Engelsen vervolgen (213), zodat de bevoorradig van Engeland in het gedrang komt. Jacob maakt van deze gelegenheid gebruik om 100 kisten suiker naar Engeland te zenden; later stuurt hij nog 26 kisten. Zij worden te Londen verkocht door de genuees Lorenzo

nacionales de los Reyes Catolicos, dl 1, blz. 394 (Barcelona, 1949-50, 2 dln); O. Ferrara, *L'avènement d'Isabelle la Catholique*, blz. 439-446 (Paris, 1958).

(208) *R.D.*, f° 81 r°: „Noch ontfaen par 44 croonen, die hij vor mi heft ghedaen betaelen te Parijs Dom Fernando 13-11-4". Over don Fernando de Silveira cfr O. Ferrara, *L'avènement...*, blz. 445; A. de la Torre, *Documentos...*, dl 1, blz. 393.

(209) *R.D.*, f° 51 v°: „Noch es mi Henric (Nieulant) ter causen van der zucre dat wij tjarent tsamen cochten sc. Henric van Wij, Henric Nieulant en de icke zo bleef mi de compangia restende IIc XVII lb. XVII s. VII d.".

(210) H. E. Malden, *The Cely Papers*, blz. 140-3 n° 118.

(211) In 1484 verkoopt Jacob 148 kisten suiker aan Fransen, 8 aan Duitsers en 110 aan Engelsen. In 1485 zijn het 58 kisten aan Fransen, 117 aan Duitsers en 121 aan Engelsen (*R.D.*, passim).

(212) H. E. Malden, *The Cely Papers*, blz. XXXIV-XXXV; H. J. Smit, *Bronnen handel Engeland*, dl 1, 2e stuk, blz. 1210 n° 1965; blz. 1212 n° 1969; blz. 1224 noot 1.

(213) C. de la Roncière, *Histoire de la marine*, dl 2, blz. 409-410.

Grillo (214). Deze transaktie leverde een behoorlijke winst op (215). Alles bijeen waren de jaren 1483-84 gunstig voor Jacobs handel, zodat hij gerust de aankoop van het huis „Ten Nieucastele” en van het leengoed „Ten Berghe” te Koolkerke kan verantwoorden (216).

Intussen slaat einde 1484 de latente vijandschap tussen Maximiliaan en de Vlaamse steden om in een openlijke opstand (217). De buitenlandse Naties zijn gedwongen Brugge te verlaten (218). De lading van de „Savalaga” kan door Jacob zelf niet meer verhandeld worden buiten Brugge. De 107 kisten worden daarom met de Katalaan Nicola Bertram naar de Bergenmarkt gezonden (219). Brugge zelf wordt van zijn voorhaven Sluis afgesloten tussen 23 februari/5 maart 1485 tot aan het einde van het jaar (220). In 1485 worden geen schepen meer genoteerd. De opstand is echter kortstondig. Reeds in juni 1485 kapituleert Brugge en komen de buitenlanders terug (221). In 1486 is de

(214) *R.D.*, f° 81 v° : langs de firma Giovanni en Agostino Doria, die in het huis „De Drie Koningen” te Brugge gehuisvest was, ontving Jacob het bedrag van de in Engeland verkochte suiker. Het huis in kwestie behoorde aan Jacob Despars.

(215) Bruto-winst was 60-16-4 (aankoopcijfer : 273-6-8 in *R.D.*, f° 58 v°; verkoopcijfer was 334-3-0 in *Ibid.*, f° 81 v°).

(216) Aankoop van het huis „Ten Nieucastele” door bemiddeling van de makelaar Boudin van Rie voor 160 lb. gr. (*R.D.*, f° 82 v°). Het huis was gelegen „...staende te voorhoofde in de Vlamijnstrate bij der Buerse an de oostzijde van der strate naesten den Weichuuse en de plaetse van der Crane an deen zijde en de sher Lievin Moreels huuse dictus den Cop altera...”. Despars kocht het van Boudin en Isabella d'Oignies, kinderen van mer Philips in oktober 1484 (SAB, *Register klerk Vierschaar, 1484-86*, blz. 97-98). Het leengoed „Ten Berghe” kocht Despars van Louis van Roode in februari 1485 (W. H. J. Weale, *Les Despars...*, in *La Flandre*, 1868-9, blz. 376 en noot 30).

(217) H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, dl 3, blz. 40-41.

(218) J. Marechal, *Le départ de Bruges des marchands étrangers (XVe et XVIe siècle)*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Emulation” te Brugge*, dl 88, 1951, blz. 32 en vlg.

(219) *R.D.*, f° 80 v°.

(220) J. Marechal, *o.c.*, blz. 34.

(221) *Ibidem*.

verbinding opnieuw hersteld. Doch in hetzelfde jaar dalen de suikerprijzen katastrofaal. Tijdens de Sinksenmarkt 1486 noteert de suiker nog 5 gr. het pond; in oogst daaropvolgend staat zij reeds op 4 1/2 gr. om tegen het einde van het jaar amper 2 1/4 gr. te bereiken. Ligt de oorzaak hiervan bij de op handen zijnde oorlog met Frankrijk, waardoor de handelaars terugschrikken om geld in goederen te investeren? Het is in ieder geval een feit dat na Sinksen 1486 tot einde 1487 Despars geen suiker verkoopt aan buitenlandse kooplieden. Er is bovendien een ernstige „strettezza” van de geldmarkt (222), waaraan Maximiliaans muntpolitiek (223) en zijn massale leningen niet vreemd zullen zijn (224). Ook de verkoop van suiker aan Brugse

(222) Het tekort aan likwiditeiten op de geldmarkt wordt duidelijk aangetoond door de moeilijkheid van de kasselrij Ieper om in juli 1486 een lening te Brugge te plaatsen: „...waeren van den advise dat men de vorn. somme van 2.000 ghuldenen vinden zouden ter financie en de te dien fine trocken naer Brugghe... dat zij naer vele weighen van financiën ghezocht bij alle den middelen moghelic weisende bij dat te dier tijt vele diversche plecken van Vlaendren te Brugghe waeren om van ghelijken te doene, ne was daer niet vindelic danne financie up wissel van Lonne, daer up dat verlies hadde moghen commen omme drie maenden omme alleenlic te heffene 250 lb. gr. tuschen den 60 en de 70 lb. gr. ...” (ARB, *Rekenkamer*, n° 44.308, f° 29 v°); een interest dus van 96 à 112 % per jaar. De lening wordt toch geplaatst nl. 140 lb. gr. à 10 lb. gr. interest voor één maand, dus à 85,2 % per jaar (*Ibidem*).

(223) Door het aanmunten van „Mechelaers” in 1485 had Maximiliaan de gewone verhouding goud-zilver ten voordele van het zilver verbroken (H. Enno van Gelder, *De muntpolitiek van Philips de Schone 1482-1496*, in *Jaarboek van het Koninklijk Nederlandsche Genootschap voor Munt- en Penningkunde*, vol. 38, 1951, blz. 44-45). Op 12 december 1485 revaloriseerde Maximiliaan de Andriessgulden met 10 % nl. van 66 op 60 gr. Het nieuwe tarief van 30 oogst 1486 bracht de koers van de Andriessgulden terug op 66 gr. (ARB, *hs. 883ter*, f° 15 r°, 16 r°).

(224) Deze leningen moeten dienen om zijn oorlog met Frankrijk te financieren, cfr zijn schrijven van 11 februari 1487 aan de magistraat van Ieper (M. Gachard, *Lettres inédites de Maximilien, duc d'Autriche, roi des Romains et empereur, sur les affaires des Pays-Bas de 1478 à 1508*, in *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 2e reeks, dl 2, 1851, blz.321-5, n° XXX). Maximiliaan leende in 1486 10.000 kronen aan de stad Brugge

kruideniers einde 1486 bewijst dit. Deze aankopen worden eerst in de tweede helft van 1487 voldaan (225). Dat zelfs Jacobs likwiditeiten krap waren, is af te leiden uit de verkoop van zijn huis „De Drie Koningen” voor 245 lb. gr. aan mr Thibaut Baradot, raadslid van de Aartshertog (226), waarmede hij o.m. zijn lening van 20 lb. gr. aan Maximiliaan zal financieren (227). Deze lening wordt in december 1486 door de stad Brugge bij de aankoop van een erfrente van 6 lb. gr. (penning 15) overgenomen (228). Daarbij leed Jacob nog een verlies (hoeveel?) bij het faillissement van de bank Jan Daussut in 1486/87 (229). Met een dergelijke crisis is het niet verwonderlijk dat Wouter die op de hoogte van de toestand werd gehouden, begin 1487 te Brugge verschijnt (230).

Het afsluiten van het Zwin in 1485, waarmee natuurlijk een stopzetten van de aanvoer van suiker samen-

(L. Galesloot, *Arrêt du grand Conseil de Malines portant confiscation, pour cause de rébellion, d'une somme de dix-mille écus due à la ville de Bruges par l'empereur Maximilien et son fils, l'Archiduc Philippe, 3 juin 1496*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 4e reeks, dl 5, 1881-2, blz. 399). Zie tevens Maximiliaans schuldenlast in 1489 vermeld bij R. Ehrenberg, *Das Zeitalter der Fugger*, dl 2, blz. 276.

(225) Bv. de verkoop van 83 kisten suiker aan Hendrik Nieulant en Donaas van Gageldonc (*R.D.*, f° 86 v° - 87 r°).

(226) *Ibid.*, f° 82 v°: verkoop rond de maand mei 1486.

(227) *Ibidem*.

(228) *Ibidem*; SAB, rek. 1486-87, f° 119 r°-v°: verkoop door de stad Brugge van 100 lb. gr. erfrente, à denier 15, in december 1486.

(229) SAB, reg. Snaggaert, f° 225 r° - 228 r°. De datering van het faillissement vóór Pasen 1486 bij N. Despaers, *Cronijcke...*, dl 4, blz. 277 is foutief en dient verschoven naar 1487. Over Jan Daussut cfr J. Marechal, *Bijdrage tot de geschiedenis van het bankwezen te Brugge*, blz. 49, 136 (Brugge, 1955). De makelaar Jacob Forlinguet verloor 63 lb. gr. in dit bankroet. In 1498 was het faillissement nog niet geregeld (SAB, *Wezenboek Carmerszestendeel 1497-1528*, f° 3 r° - 6 r°). In dezelfde tijd, juni 1486, ging ook de bank Paris Leuriot-Inghel de Cupere over de kop (*Ibid.*, reg. *Procurat. 1485-86*, f° 124 v°). Het tekort aan likwiditeiten op de geldmarkt — zoals reeds vroeger opgemerkt — was een der gevaarlijkste momenten voor de middeleeuwse banken.

(230) N. Despaers, *Cronijcke...*, dl 4, blz. 278.

ging, heeft Jacob getracht te compenseren door een handel in andere goederen nl. aluin, wol en wede. Zijn wedehandel is de omvangrijkste, doch onduidelijk. Jacob verkoopt een geringe hoeveelheid begin 1485 (231) en rond oogst 1485 (232); de grootste hoeveelheid wordt echter verkocht rond Bruggemarkt 1486 ditmaal in associatie met Gelein van der Banc (233). De laatste faze van deze handel zijn de verhandelingen in mei-oktober 1487 eveneens met van der Banc (234). Er valt te noteren dat tijdens de crisis van de tweede helft 1486 en begin 1487 geen transakties gebeuren. Uit geen enkel gegeven blijkt dat Jacob deze wede rechtstreeks invoerde. De verkoop in oogst geeft een kleine aanwijzing: een deel kwam op de „Gorzijca”, dus begin 1485; een deel was afkomstig van Joao Rodrigues (235). Rodrigues is geen onbekende voor Jacob (236). Hij stond reeds vroeger met hem in betrekking. Als Portugees heeft hij een handel, die parallel loopt met deze van Jacob nl. invoer van zuidervruchten, suiker en melasse (237). Daarbij zien wij hem rond dezelfde periode actief bij het invoeren van Picardische wede (238). Het lijkt dus alsof Jacob in participatie met

(231) *R.D.*, f° 61 v°.

(232) *Ibidem*, f° 69 v°.

(233) *Ibid.*, f° 85 v° en vlg.

(234) *Ibid.*, f° 84 v° - 89 v°.

(235) *Ibid.*, f° 69 v°.

(236) *Ibid.*, f° 30 r° : Michiel van Themseke betaalde Rodrigues in naam van Jacob 63 lb. gr. tijdens de Sinksenmarkt 1482.

(237) W. S. Unger, *De tol van Iersekeroord*, blz. 339, 341, 347 : aanvoer van Rodrigues naar de markt van Bergen-op-Zoom 1492.

(238) ARB, *Grote Raad van Mechelen*, reg. 802, blz. 197-206 : proces Rodrigues-Cornelis Metteneye; de eerste had door zijn faktor, Lois Loupes, wede doen laden in Normandië op schip Juan de Caminho van Santander in Biskaje om te voeren naar Zeeland; het schip werd gekaapt in de omgeving van Nieuwpoort in 1489/90. Cfr ook Antwerpen, Stedelijk Archief, *Certificatieboeken 1490-94*, f° 146 r°. Over het belang van de Picardische wede op de Brugse markt, zie de tekst van 1478 bij

Rodrigues wede uit Picardië invoerde op de „Gorzijca”. Hij kocht daarop Rodrigues' deel af, gezien Gelein van der Banc in zijn afrekening met Jacob gekrediteerd wordt voor een bedrag van 175 lb. 10 s. gr. uitgekeerd aan Rodrigues (239). Later — in 1487 — zal Jacob andere wede kopen aan Cornelio de Altoviti (240). De wede wordt grotendeels verkocht door van der Banc. Het is onzeker of deze laatste een aandeel had in de aankoop. In zijn afrekening wordt hij immers gedebiteerd voor het ganse bedrag van de wede hetzij 467 lb. 19 s. 7 d. gr. (241). Het lijkt meer op een gezelschap in commenda-vorm, waarbij de aktieve partner voor de helft in de winst deelt (242). De winst zelf lijkt bevredigend: 21.3 %. Men moet echter rekening houden met de 153 lb. 10 s. gr. uitstaande schulden, waarvoor van der Banc in zijn afrekening gekrediteerd wordt (243). Jacob merkt voorzichtig op: „Item wij, Gelein en de ic, zijns overeencommen wat schulden dat hij mi overgeft, en de alzo wel de schulden die men hem oec

L. Gilliodts-Van Severen, *Cart. Estaple*, dl 2, blz. 230-231, n° 1191. Op het einde van de eeuw komt de Aquitaanse meer op het voorplan (M. Mollat, *Le commerce maritime Normand...*, blz. 207 noot 34; J. Craybeckx, *Les vins de France*, blz. 144-148). (239) *R.D.*, f° 89 r°.

(240) Deze wede wordt verkocht in mei-oktober 1487 (*R.D.*, f° 84 v° : „...es een preuve van der wee van Cornelis Daltovite”). Was deze wede afkomstig uit Lombardië of Aquitanië? Over Lombardische wede cfr J. Heers, *Gênes...*, blz. 465 en F. Borlandi, *Note per la storia delle produzione e del commercio di una materia prima. Il guado nel medioevo*, in *Studi in onore di G. Luzzatto*, dl 1, blz. 297-324 (Milaan, 1949-50, 4 dln).

(241) *R.D.*, f° 88 v° : „Item gherekent met Gelein van der Banc, de welke es sculdich voor tgheheel weet...”.

(242) *Ibidem* : „Noch voor delft van wasdom ghedaen an tweet voors. L lb. gr.”. Over de evolutie van de Commenda, waar de aktieve partner oorspronkelijk slechts een vierde van de winst kreeg en later de helft cfr J. Heers, *Gênes...*, blz. 199. De rol van de aktieve vennoot wordt belangrijker.

(243) *R.D.*, f° 89 r° : „Noch in diversche schulden die ic an mi ghenomen hebbe ghemact van de voors. weede...”.

sculdich es ter cause van deze wede, wij moeten daerof deen den anderen instaan" (244).

Aluin en wol zijn minder belangrijk. In 1485 kocht Jacob 50 „carica" aluin aan Maximiliaan voor 90 lb. gr. (245). Hendrik Nieulant neemt de verkoop ervan op zich. De afrekening in de eerste helft van 1486 vertoont een winst van 27.7 % (246). De wolhandel omvat tien balen Spaanse wol verkocht in de eerste helft van 1487 (247).

De tweede periode of de „Nova Compagnia" wordt ingezet met de lading op de „Martin Ochoa" einde 1487 (248). In het begin van 1488 worden nog twee schepen genoemd, waarvan de vracht onbekend is (249). Was het Zwin dus nog toegankelijk? De heer Maréchal stelt de afsluiting ervan tussen 16 juli/24 oogst 1487 en 29 november 1490, datum van de vrede van Damme, waarop het Zwin theoretisch opnieuw toegankelijk was, doch het praktisch eerst zou zijn met de vrede van Sluis op 12 oktober 1492 (250).

(244) *Ibid.*, f° 88 v°.

(245) *Ibid.*, f° 85 v° : aankoop van aluin aan Maximiliaan is geen verrassing. Reeds in 1484 is er sprake dat Maximiliaan aluin had gekocht aan de firma Doria, vermoedelijk onder de vorm van een lening (ARB, *Grote Raad Mechelen*, reg. 798, blz. 173-182).

(246) *Ibid.*, f° 85 v° - 86 r° : inkoop à 36 s. gr. de carica, verkoop à 2 lb. 6 s. gr.

(247) *Ibid.*, f° 87 v°.

(248) Het is de eerste vermelding van de Nieuwe Compagnie : „Hier naer volcht de vente van den zucre ghecommen anno 87 up Maertin Ochoa sc. van IIIc XCI kisten brotzucker en de 25 kisten de pannela vor ons Compagnia nova" (*Ibid.*, f° 90 v°).

(249) *R.D.*, f° 84 r°, 93 r° : een betaling voor verzekering op de Martin de San Pedro en een betaling aan Johan de Goycochea. De verzekering op de San Pedro kan betrekking hebben op een retoerlading. De Spanjaard was immers te Sluis aangekomen einde oogst 1487 (L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire...*, dl 6, blz. 276).

(250) J. Marechal, *Le départ des marchands...*, in *Hand. Soc. Emul.*, 1951, blz. 35, 37.

De stadsrekening van maart-september 1488 vermeldt echter uitgaven voor het piloteren van buitenlandse schepen naar Brugge in 1487, waarmee einde 1487/begin 1488 bedoeld wordt (251). Brugge was immers nog niet opgestaan tegen Maximiliaan zoals Gent, maar nam een afwachtende houding aan (252). De „Martin Ochoa” kwam te Sluis aan. Voor Johan de Goycochea is Zeeland meer aanvaardbaar. In maart 1488, dus tijdens de gevangenschap van Maximiliaan te Brugge, is Theune Louf, dienaar van Jacob, in Zeeland, alwaar hij schulden int, zuidervruchten verkoopt en o.m. de Goycochea betaalt (253). Hiermede stopt de invoer. Brugge in volle opstand tegen de Aartshertog in 1488-89 ziet zijn verbinding met het buitenland verbroken (254). De suikerprijzen zijn opnieuw lonend, nl. tussen 5 à 6 gr. het pond, dank zij de moeilijkheden van de import. Tussen november 1488 en januari 1489 stijgen zij echter tot 8 gr. als gevolg van een verhoogde omloopsnelheid van het geld. Einde 1488 was er immers sprake van vrede, die waarschijnlijk gepaard zou gaan

(251) SAB, *rek. maart-september 1488*, f° 143 v° - 144 r° : „Andre betalinghe ghedaen bij Adriaen van Themseke ter causen van den liefghelde van den piloten... en de dit binden jaere 87”. Over deze instelling cfr L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire...*, dl 6, blz. 274-5.

(252) F. W. N. Hugenholtz, *Crisis en herstel...*, in *Alg. Gesch. Nederl.*, dl 4, blz. 17.

(253) R.D., f° 92 v° - 93 r°. Het is zeer waarschijnlijk dat de Goycochea de zuidervruchten aanvoerde.

(254) R. Degryse, *De konvooiëring...*, in *Bijdr. Gesch. Nederl.*, 1948, blz. 10 noot 3. Maximiliaan verbood : „à tous noz vassaulx, nobles, marchands de quelque nacion qu'ilz fuissent et autres noz subgez de durant les guerres et divisions, lors regnans en nostre pais et conté de Flandres, non communiquer, aler ne converser marchandement avec noz rebelles subges de Flandres, ne leurs adherens, les ravitailler ou leur baillier assistance...”; aanhef van een uitspraak van de Grote Raad tegen de Hanzeaat Dierik Basdau, die de Bruggelingen graan en andere levensmiddelen bezorgde (ARB, *Gr. Raad Mechelen, reg. 799*, f° 55 r° - 57 r°; cfr ook Bergen-op-Zoom, Stedelijk Archief, *Certificatieboek 1479-93*, f° 270 r° - 271 r° : 2 januari 1490 n. s.)

met een muntrevalorisatie zoals in december 1489 zal gebeuren (255). Jacobs voorraad is echter uitgeput en kan niet meer aangevuld worden. Zoals in 1486 zal hij op andere goederen overschakelen. Reeds in oogst 1488 zien wij hem „booghouten” verkopen aan de stad (256) en in november twee zakken engelse wol (257). In maart-april 1489 zet hij zijn graanhandel op, wat normaal in dergelijke omstandigheden winstgevend moest zijn. Afgesloten van de buitenwereld was Vlaanderen niet in staat om in te staan voor zijn eigen bevoorrading (258). Ook de stad Brugge had in het vooruitzicht daarvan reeds een voorraad aangelegd (259). In maart en april 1489 laat Jacob de kuiper Matheus Karle 589 hoed tarwe kopen te Gent, die samen met 26 hoed afkomstig uit de omtrek van de stad — misschien van zijn leengoed Ten Berghe — naar Brugge gebracht worden; met een andere kuiper Adriaan Lievins koopt hij 217,5 hoed haver (260). De verkoop van de tarwe zal hem 30 % winst opleveren (261). Onmiddellijk na de vrede van Tours van 30 oktober 1489 zal hij een nieuw vennootschap sluiten met Matheus Karle voor de aankoop van 100 lb. gr.

(255) F. W. N. Hugenholtz, *Crisis en herstel...*, blz. 22. Over de gevolgen van een voorbode van muntrevalorisatie gezien door een tijdgenoot, cfr G. Doutrepoint-O. Jodogne, *Chroniques de Jean Molinet*, dl 2, blz. 173-4 (Brussel, 1937-39, 3 dln. Uitg. door de Kon. Belg. Acad., Kl. Letteren). Meer in het algemeen Earl J. Hamilton, *Prices as a factor in business growth*, in *The Journal of Economic History*, vol. XII, 1952, blz. 329-330.

(256) *R.D.*, f° 95 v°.

(257) *Ibid.*, f° 96 v°.

(258) J. A. van Houtte, *Nijverheid en landbouw*, in *Alg. Gesch. Nederl.*, dl 4, blz. 220.

(259) L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire...*, dl 6, blz. 335.

(260) *R.D.*, f° 98 v°.

(261) Inkoop à 9 s. 10 miten, verkoop à 14 s. gr. de hoed. Deze prijs stemt ongeveer overeen met de maximumprijs voor 1488-89 opgegeven bij G. Croisiau, *Prijzen in Vlaanderen...*, in *Dokument. Prijzen en Lonen*, blz. 36.

tarwe in Frankrijk (262). De verkoop van graan en haver wordt door de kuipers in kwestie verricht (263), daar Jacob intussen een eigen aktiviteit heeft ontwikkeld, die los staat van de handel. Vanaf februari 1488 tot september 1490 is hij tesorier van de stad, praktisch de volledige periode van de tweede en derde opstand tegen Maximiliaan (264). Toch kunnen wij hem moeilijk als een tegenstander van Maximiliaan beschouwen. Zijn leningen van 1478 en 1486 pleiten voor het tegenovergestelde, terwijl hij in 1492 gerekend wordt onder de „protecti ab rege Romanorum et duce Philippo” (265). Of was zijn neutraliteit tijdens de vorige jaren misschien een argument te zijnen voordele? Een onderzoek naar de politieke gezindheid van de onderscheiden magistraten der voorgaande jaren zou hier nuttig zijn. Met de vrede van Tours was het virtueel mogelijk Brugge te bereiken. Sluis bleef in handen van Filips van Kleef, die een afwachtende houding aannam, maar de bevoorrading van Brugge toeliet mits een vrijeleide (266). Vóór juli 1490 wordt dan ook de olie, aangekomen op de „Lopo Fernandez” vernoemd te Brugge (267). In oogst komt echter de derde Brugse opstand, kort ditmaal, die besloten wordt

(262) *R.D.*, f° 98 v° - 99 r°.

(263) De haver „licht in den handen van Adriaen voors” (*Ibid.*). Het graan wordt door Jacob op verscheidene plaatsen ondergebracht. Minstens een deel werd door Matheus Karle verkocht (*SAB, Civ. Sent. in-4°, 1489-90*, f° 2 v° - 3 r°: verkoop van 24 hoed tarwe aan Karel Vogaets, 4 nov. 1489).

(264) *SAB, Reg. Wetverniew. 1468-1501*, f° 172 r°, 177 v°.

(265) R. De Doppere, *Fragments inédits. Chronique Brugeoise de 1491 à 1498*, uitg. door H. Dussart, blz. 41 (Brugge, 1892. Uitg. Soc. Emul. Brugge).

(266) N. Despaers, *Cronijcke...*, dl 4, blz. 448, 451: „Zo dat die coopliden van Brugghe haerlieder goet niet ghecrighen en consten dan bij saulfconduyte tot uytgaende meye”.

(267) *R.D.*, f° 100 v°: de olie werd met een vrijeleide van Sluis naar Brugge gevoerd. Jacob betaalde Pieter Anchemant, raadslid van Maximiliaan, zes Andriesgulden.

met de definitieve overgave van Brugge op 29 november 1490 door de vrede van Damme. Vlaanderen was met uitzondering van Gent en Sluis opnieuw in Maximiliaans handen. Tot aan de overgave van Sluis op 12 oktober 1492 zou Brugge echter van de zee afgesneden blijven. Aan deze situatie past Jacob zijn handel aan. Portugal was immers langs een omweg nl. Antwerpen en Middelburg te bereiken. Zelf kan Jacob zijn zaken in Zeeland niet beredderen, daar de verbinding Brugge-Antwerpen en Brugge-Zeeland door de opstandige steden Gent en Sluis veel gevaren opleverde (268). Hij stelt daarom een nieuwe faktor aan, Dieric Brassart, dienaar van meester Lopez de la Garda (269), die gedurende de periode 1491-92 te Middelburg en Antwerpen in zijn naam zal optreden. De import uit Portugal wordt van nu af aan naar Middelburg gekanaliseerd, waar hij grotendeels door Brassart zelf verhandeld wordt. Hij ontvangt en betaalt er; hij vereffent de onkosten van de invoer: vrachtkosten, averij, 20ste

(268) Zowel Gent als Sluis hielden regelmatig strooptochten in het Noorden van Vlaanderen (N. Despaers, *Cronijcke...*, dl 4, blz. 502-3, 505 en vlg.). Ook van Brugse zijde werden belemmeringen opgelegd voor het verlaten van de stad (R. De Doppere, *Fragments inédits...*, blz. 22). Hiermede gingen moeilijkheden op zee gepaard, die tot uiting komen in de verhoging van de scheepsverzekeringpremie: 10 % in 1485 (*R.D.*, f° 82 r°); 13,5 % in 1491-92 (*R.D.*, f° 104 v°, 106 r°). De 10 % van 1485 moet normaal geweest zijn (J. Heers, *Le prix de l'assurance maritime à la fin du Moyen Age*, in *Revue d'Histoire économique et sociale*, jg. 37, 1959, blz. 18).

(269) *R.D.*, f° 104 v°: Dieric Brassart wordt genoemd „dienare van mestre Loupez”. Een volmacht van 1485 laat ons toe deze laatste te identificeren als meester Lopez de la Garda „nostre bourgeois, consellier et premier phisicien de nostre tresredoubte seigneur”. Brassart wordt in deze volmacht genoemd „son serviteur domestique” (*SAB, reg. Procurat. 1485-86*, f° 51 v°). Dat Jacob Brassart neemt als faktor is te wijten aan een verwantschap tussen Lopez de la Garda en de Despars. In het register wordt immers „mijn nichte de la Garda” vernoemd (*R.D.*, f° 94 r°). Over messire Lopez de la Garda cfr Le Beffroi, dl. 3, blz. 53 noot 21.

penning (270); hij zorgt voor het onderbrengen van de waren, laat ze verzekeren en uitredingsbrieven opmaken; hij remitteert geld per wisselbrief naar het buitenland, stelt rechterlijke vervolgingen in en bezorgt Jacob langs diverse wegen baar geld (271). Kortom, zijn rekening is een weerspiegeling van Jacobs activiteit. In oogst 1492 komt er verbetering. De vrede van Kadzand (29 juli 1492) stelt een einde aan de Gentse opstand; de schepen komen nog toe in Zeeland, doch delen van de lading kunnen zonder gevaar naar Brugge gebracht worden (272). In februari 1493 komt de lading zuidervruchten echter nog aan in Middelburg, hoewel Sluis reeds sinds 12 oktober 1492 veroverd was (273); en vermoedelijk ook de suiker van 1494, want eigenaardig genoeg wordt het gewicht van de 640 arroben suiker uitgedrukt in Antwerpse ponden in tegenstelling met de vorige jaren (274). Hiermede worden de woorden die de kroniekschrijver Rombout de Doppere in 1494 schreef, bewaarheid: „Henricus van Wy, propola, et Jacobus Despaers, cives Brugen. mercatores, naves suas in Zelandiam et non Slusam adducunt; quomodo ergo externi civitati favebunt, si isti non faciant?” (275).

(270) Taks van 5 % op alle in Vlaanderen in- en uitgevoerde goederen. Deze taks werd afgeschaft door hertog Albrecht van Saksen op 23 januari 1493 (L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire...*, dl. 6, blz. 357). Reeds vóór de afschaffing was Despars evenals andere Bruggelingen van formaat van deze taks vrijgesteld (R. De Doppere, *Fragments inédits...*, blz. 41).

(271) Cfr bijlage.

(272) *R.D.*, f° 106 v°: „Item ic dede te Brugge bringen XXV kisten sucre...”.

(273) *Ibid.*, f° 109 v°: „Ic dede te Brugge bringhen...” 20 februari 1493. De rest was in Zeeland en Antwerpen (*Ibid.*, f° 109 v° - 110 v°).

(274) *Ibid.*, f° 112 v°: „Vente van den VIe XL arroven... en de woughen andwarps net...”.

(275) R. De Doppere, *Fragments inédits...*, blz. 50.

Hoe evolueerde intussen Wouter Despars' toestand in Portugal? Vanaf begin 1488 was de verbinding Brugge-Portugal verbroken. Esmeraldo is nog in de organisatie, en wordt zelfs te Brugge en Zeeland vernoemd in februari-maart 1488 (276). Misschien kwam hij met de „Martin Ochoa”. Het feit dat hij met deze lading meekomt in plaats van Ambrosio laat vermoeden dat deze laatste geen deel meer uitmaakt van de „Nova Compagnia”. Hij wordt overigens niet meer vernoemd. Het is te betreuren dat Wouters boeken niet bewaard zijn gebleven; het zou interessant zijn te vernemen hoe hij gereageerd heeft op deze breuk, die hem o.m. afsloot van de Vlaamse industrieproducten. Zijn begeerte om naar Vlaanderen terug te keren is gewettigd. De drie opeenvolgende opstanden van Brugge met hun nasleep — brand, roof, moord (277) — moeten voldoende geweest zijn om bij hem het verlangen te doen groeien dit alles de visu waar te nemen. De olie ingevoerd op het schip van Hendrik Frijsse in 1490 is de laatste zending op zijn naam (278). In februari-maart 1492 verschijnt hij te Brugge (279). Waarschijnlijk dateert zijn plan om terug te keren reeds van vroeger, want de import rond juli 1490 op de „Lopo Fernandes” brengt namelijk een verrassing. De lading bestaat uit tien vaten olie, waarvan vijf gezonden door Wouter op rekening van de „Compagnia Lixbone” en vijf gezonden door Luis Gallant op rekening „van onsen compagnie tuschen hem en de mi” (280). In juli 1490 komt dus een

(276) R.D., f° 86 r°, 93 r°.

(77) Het leengoed „Ten Berghe” van Jacob in Koolkerke werd in 1490 door de huurlingen van Ingelbrecht van Nassau vernield (N. Despaers, *Cronijcke...*, dl. 4, blz. 471). Voor andere verwoestingen in het Brugse Vrije tijdens de jaren 1488-90/92 cfr O. Delepierre, *Chronique des faits...*, blz. 450-2.

(278) R.D., f° 101 v°.

(279) N. Despaers, *Cronijcke...*, dl. 4, blz. 512.

(280) R.D., f° 100 v°.

nieuw element in de zaak : Luis Gallant. Het is aan te nemen dat Gallant door Jacob naar Portugal is gestuurd om Wouters plaats in te nemen. Vandaar dat Wouter zijn voornemen reeds vóór juli 1490 aan Jacob moet hebben medegedeeld, die onmiddellijk de nodige maatregelen trof om de handel voort te zetten. Wouter bleef nog ettelijke maanden om de lopende zaken af te handelen en vervolgens huiswaarts te keren.

Gallant is wel een nieuw element, doch geen onbekende van de firma. Evenals Wouter had Jacob bepaalde personen in dienst o.m. Theune Louf, vermoedelijk een bloedverwant van zijn vrouw. Hij treedt regelmatig op in Jacobs naam vanaf 1484 (281). In oogst 1486 verschijnt plots Luis Gallant naast Theune en vervult dezelfde rol (282). Het register verschaft ons geen inlichtingen over Gallant. Het is niet uitgesloten dat hij verwant was aan Jacob Gallant, die tussen 1446 en 1459 drukke handelsbetrekkingen met 's Hertogenbosch onderhield (283). Hier verschijnt opnieuw een jonge man uit een koopliedenfamilie in dienst van een vreemde firma, om de koophandel te leren en nadien op eigen benen te kunnen staan. Daarom ook wordt hij door Jacob gekozen om in Portugal Wouters taak voort te zetten. De associatie Despars-Gallant geeft de indruk op dezelfde wijze te functioneren als Jacob-Wouter. Zij draagt de naam van Compagnie; er is de arbeidsprestatie van Luis in Portugal en er is vermoedelijk ook een kapitaalsbijdrage. Men kan dit laatste niet afleiden uit de term „Compagnie tusschen hem en de mi” (284),

(281) *R.D.*, f° 47 r° (13 februari 1484) en vlg.

(282) *Ibid.*, f° 84 r° (14 oogst 1486) en vlg.

(283) L. P. L. Pirenne-W. J. Forsma, *Koopmansgeest te 's-Hertogenbosch in de vijftiende en zestiende eeuw*, blz. 43 (Nijmegen, 1962). In 1499 wordt een kruidenier Jacob Gallant vernoemd die stierf te Gent (SAB, *Hallegeboden 1490-99*, f° 342 r°).

(284) *R.D.*, f° 100 v°.

maar in november 1490 zond Gallant 88 kisten suiker op schip „Joao Rey” van Porto en Jacob neemt deze suiker „die hij mi ghesonden heeft vor mijn rekeninghe apart en de behoren mi alleene” (285). Deze zin impliekt dat andere zendingen gebeuren voor beider rekening. Luis wordt echter door Jacob niet behandeld als staande op gelijke voet, wat tot uiting komt in de verkoop van zuidervruchten in 1493 te Brugge en in Zeeland (286). De senior partner Jacob geeft bevelen aan de junior Luis. Anders is het gesteld met de wederkerigheid. Vooral in 1490/91 schijnt hiervan niets in huis gekomen. De aankoop van 88 kisten ingevoerd in november 1490 wordt door Jacob op volgende wijze gefinancierd (287) :

Debet	Krediet
Aankoopprijs	137.863 reis (Wouter, voor rekening Jacob)
kosten	
tot en	32.000 reis (Alvaro Denis, gemitteerd door Jacob per wissel)
met laden 173.773 reis	
Reiskosten 1.500 reis	5.400 reis (Roeye van Westvoorde, voor rekening Jacob)
175.273 reis	175.263 reis.

(285) *Ibid.*, f° 101 v°.

(286) *Ibid.*, f° 110 r.: „Noch heeft mi Luis rekeninghe ghesonden dat hij vor mi uteghegeven reeft ut patet bij zijn particuliere rekeninghe...”; *Ibid.*, f° 110 v°: „Item ic dede bringhen bij Luis ute Zeeland...”.

(287) *R.D.*, f° 101 v°.

Ook het overmaken van geld per wisselbrief naar Portugal door Dieric Brassart in 1491 wijst in deze richting (288). Eerst naar het einde van 1491 schijnen de aankopen bestemd voor Portugal opnieuw aan te groeien. Brassart koopt o.m. 716 ellen tapijtwerk (289). Het zou geen verwondering moeten wekken dat de meer dan 200 lb. gr., die hij aan Jacob Lombaert te Londen remitteert per wisselbrief op Girolamo Frescobaldi bestemd zijn voor de aankoop van Engelse produkten (laken?) (290), gezien de moeilijkheden die de Engelsen ondervonden om Bergen-op-Zoom en Antwerpen te bereiken wegens de bezetting van Sluis (291). Dat deze wijziging in Jacobs handelslijn verband houdt met de deflatiepolitiek van Maximiliaan, ingeluid door de ordonnantie van 14 december 1489, is zo goed als zeker (292). De koers van de oude munten werd in overeenstemming gebracht met de nieuwe muntvoet en met circa 40 % verlaagd in verhouding tot het tarief van 1487 (293), zodat het vermoedelijk voordeliger was geld over te maken naar het buitenland dan goederen (294). De nieuwe muntpolitiek stootte ten andere op een sterke tegenstand vanwege de Vlaamse steden en was een van de grootste hinderpalen om tot het verge-

(288) Cfr bijlage. Op te merken dat hier sprake is van enkele wissel, waarbij geld in één richting wordt overgemaakt zoals later bij de Della Faille (W. Brulez, *De firma Della Faille...*, blz. 397).

(289) Cfr bijlage.

(290) *Ibidem*.

(291) O. De Smedt, *De Engelse Natie te Antwerpen...*, dl. 1, blz. 98-99.

(292) Zie voor de gevolgen van een deflatie Earl J. Hamilton, *Prices as a factor in business growth*, in *Journal Econ. Hist.*, 1952, blz. 329-330.

(293) H. Enno Van Gelder, *De Muntpolitiek van Philips de Schone*, in *Jaarb. Kon. Nederl. Genootsch. Munt- en Penningk.*, 1951, blz. 48-9.

(294) En op deze wijze werd de crisis nog verscherpt.

lijk van Damme te komen (295). Hoofdzakelijk van fiscaal belang (296), stremde zij in hoge mate de heropleving van de Vlaamse handel en industrie.

Heeft Jacob na Wouters vertrek uit Portugal opnieuw contact opgenomen met Esmeraldo op Madeira? De lading op het schip „Joao Rey” van Porto in november 1490 en afkomstig van Esmeraldo zou dit laten veronderstellen (297), maar het kan eveneens het gevolg zijn van de afwikkeling van de C^{1e} Wouter-Jacob. Gallant werkt immers onafhankelijk van Esmeraldo. Wanneer Gallant met de „Somaye” en de „Plaisenche” in oogst 1492 naar Vlaanderen terugkeert, heeft hij de lading ervan zelf aangekocht „met onsen ghelde” (298). Wel laat hij de suiker en melasse, die hij niet kan medebrengen, in handen van Esmeraldo, die ze aan Jacob stuurt in november 1492 op de „Juan Sanchez”. Hierbij voegt hij nog 204 arroben suiker „in minderinghe van dat hi mi (J. Despars) noch sculdich is” (299). Deze laatste opmerking pleit nogmaals voor de hypothese dat Esmeraldo's verschijnen in 1490-92 het resultaat is van de afrekening tussen Wouter en Jacob. Wouter trok zich waarschijnlijk volledig terug; Jacob vereffende met hem en nam de uitstaande schulden van

(29) N. Despaers, *Cronijcke...*, dl. 4, blz. 449-450. Na de vrede van Tours beproefde Ingelbrecht van Nassau de Vlaamse steden de nieuwe muntvoet te doen aanvaarden „maer twas te vergheefs, ghemerct datter die ghemeenten van de drie leden slants van Vlaenderen gheensins toe te bringhene en waren, omme tgroote verlies en de labeuren tijts wille”; verder nog blz. 452-5; in de verscheidene onderhandelingen met Nassau te Damme stootte Brugge steeds op dezelfde eis, cfr *Ibidem*, blz. 457, 465, 470, 475, 487.

(296) J. A. Van Houtte, *Muntwezen en geldpolitiek*, in *Alg. Gesch. Nederl.*, dl. 4, blz. 199. De boete opgelegd door het verdrag van Tours nl. 300.000 kronen moest in „crancken” geld betaald worden, cfr de klacht van het Brugse Vrije van 14 oktober 1493 (O. Delepierre, *Chronique des faits...*, blz. 453-461).

(297) *R.D.*, f° 102 v°.

(298) *Ibid.*, f° 106 v°.

(299) *Ibid.*, f° 108 v°.

de Cie op zich; vandaar de schuld van Esmeraldo aan Jacob. Hiermede is de vroegere Cie definitief gelijkwaarderd.

Na 1492 kende de Cie Despars-Gallant een eerder moeilijk bestaan. Gallant kwam naar Vlaanderen in oogst 1492 (300) en zal nog slechts eenmaal in opdracht van Jacob naar Portugal terugkeren nl. na april 1493 (301). In oogst daaropvolgend komt hij terug met een lading suiker op de „Jehan Martines de Gassanda” (302) en meteen wordt ook deze Cie opgeheven. Bij ontstentenis van een eigen vertegenwoordiger in Portugal had Jacob reeds beroep moeten doen op Jan de Boodt voor een zending zuidervruchten in februari 1493 (303), en in 1494 moet hij Theune Louf naar Madeira sturen om suiker (304). Hiermede wordt de tweede etape afgesloten.

De „période creuse” die volgt, is in de eerste plaats het gevolg van de ongunstige economische toestand. Wij hebben reeds gewezen op de nadelige invloed van Maximiliaans deflatie in 1489; de devaluaties van 1492, 1493, 1495 en 1496 (305) schijnen de economie weinig op dreef te hebben geholpen. De suikerprijzen, die in

(300) *Ibid.*, f° 106 v°.

(301) *Ibid.*, f° 110 v° : op 22 april 1493 was de verkoop van de zuidervruchten zover gevorderd dat Gallant slechts 95,5 „coplen” naar Brugge moest overbrengen.

(302) *Ibid.*, f° 111 v°.

(303) *Ibid.*, f° 109 v°. Een Jan de Boodt is verwant aan de Despars langs de familie van den Heede (J. Gailliard, *Bruges et le Franc...*, dl. 1, blz. 421). Wanneer de magistraat uit de jaren 1486-87 werd gevangen gezet wegens geknoei met de stedelijke financies, werden zij vrijgelaten mits borgstelling; Jacob Despars was borg voor Jan de Boodt (L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire...*, dl. 6, blz. 296).

(304) *R.D.*, f° 112 v°.

(305) G. Pusch, *Staatliche Munz und Geldpolitik in den Niederlanden unter den Burgundischen und Habsburgischen Herrschern*, blz. 82-83 (München, 1932).

1490 na het verdrag van Damme op $1/3$ van hun vroeger peil werden gebracht (306), zijn zonder twijfel onder dit niveau gebleven (307). Er is een lichte verbetering te noteren in 1492-93 dank zij de vrede met Gent en Sluis; maar er is opnieuw een neiging tot dalen. Met een verkoopprijs van $3 \frac{5}{6}$ gr. in 1490 leed Jacob een verlies (308). In 1494 staat de suiker opnieuw aan $3 \frac{3}{4}$ gr. Te Brugge worden de moeilijkheden in deze handelstak nog door een ander feit geïllustreerd. De Brugse kruideniers, die tenslotte een belangrijk deel van Despars' import afnemen, zijn sterk verminderd in aantal. In 1486-87 waren er 49 kruideniersstallen in gebruik (309); in 1492-93 nog slechts 21; de overige 30, waarvoor niet betaald werd, worden „te wette ofghewonnen” (310). Wat waar is voor de suiker, geldt ook voor andere sectoren van handel en industrie (311).

(306) „Specerijen, caneele, pepere, giroffelnaghelen, foelle, saffraen, sucre, figen, rozijn, aluun, zeem, was... te reduceerne van drien penninghen up een pennijn” (SAB, *Hallegeboden 1490-99*, f° 29 r°).

(307) De prijs van 8 gr. in januari 1489 — de laatste die wij teruggevonden hebben in het register — is niet het maximum. De schaarste moet de prijzen nog sterker hebben doen oplopen naar het einde van het jaar.

(308) *R.D.*, f° 101 v°: de aankoopprijs + laden kostte Gallant in 1490 175.273 reis of ± 219 lb. gr. (koers: 800 reis = 1 lb. gr.); de verkoop bracht Jacob slechts 188 lb. 13 s. gr. op. In de aankoopprijs + laden is dan nog niet de kost van het vervoer begrepen, dat gewoonlijk door de bestemming werd betaald.

(309) SAB, *rek. 1486-87*, f° 17 r° - v°.

(310) *Ibid.*, *rek. 1492-93*, f° 10 v° - 11 r°.

(311) Er bestaat geen studie over deze crisis, die minstens tot in 1505-10 zal aanslepen. De graanprijzen rond 1500 staan op hetzelfde niveau als in 1430 (E. Scholliers, *De Levensstandaard in de XVe en XVIe eeuw te Antwerpen*, blz. 9-10 (Antwerpen, 1960). De textielnijverheid van Kortrijk verkeerde in een zeer preciaire toestand (O. Mus, *De verhouding van de waard...*, in *Hand. Soc. Emul.*, 1961, blz. 162). Zelfde situatie te Brugge: „...ute dien dat vele poorters drapiers en de andere van de vier neeringhen en de bonnetrie van deser stede vluchtich bedeghen zijn van diere uut laste van schulden...” (SAB, *Hallegeboden 1490-99*, f° 177 r°, 5 december 1494). Daarnaast staan de Brugse Hallegeboden vol met „becommerde sterfhuusen”, waaronder zelfs deze van belangrijke handelaars zoals Joos

Het is niet uitgesloten dat de oorlogen tussen 1479 en 1492 — die gevaard gingen met grondige verwoestingen van bepaalde delen van het Vlaamse platteland (312) — de binnenlandse markt, die toch een deel van de Vlaamse produktie en van de invoer absorbeerde, dermate ontwrichtten dat zij een nadelige invloed op de konjunktuur van de twee volgende decennia uitoefenden. In de tweede plaats zijn er de moeilijkheden op zee met de Engelsen, daar Maximiliaan en Filips de Schone de avonturier Perkin Warbeck steunen tegen Hendrik VII (313). Eerst in februari 1496 keert de rust terug met het Magnus Intercursus. Zoals in 1489-90 maakt Jacob Despars van deze (gedwongen?) rust-pauze gebruik om zich opnieuw met de politiek te bemoeien; tijdens de dienstjaren 1493-94, 1494-95 en

Dheict, makelaar; Boudin van Rie, makelaar; Andries de Veulliamme, wisselaar; mer Cornelis Metteneye; Carlo Cavalcanti; Victor Viseric, makelaar (*Ibid.*, f° 179 r°, 187 v°, 225 r°, 236 r°, 239 r°, 288 r°). Ook van officiële zijde werd de toestand als zeer ernstig beschouwd; de „Estat de la ville de Bruges” van 1494 maakt melding van een schuldenlast van 600.000 kronen, die onmogelijk af te lossen was met een jaarlijks inkomen van 60 à 70.000 kronen; de hieruit voortspruitende hoge lasten, die op de poorters drukte, was aanleiding tot een emigratie. 4 à 500 huizen waren onbewoond (L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire...*, dl. 6, blz. 385-6). Over de armoede te Brugge in die tijd cfr R. De Doppere, *Fragments inédits...*, blz. 23, 30, 35.

(312) Over de verwoestingen in het Brugse Vrije, cfr de documenten van 14 oktober 1493 en 14 februari 1494 bij O. Delepierre, *Chronique des faits...*, blz. 450-461; voor de kasselrij Kortrijk is er in 1492 sprake van de „verloren prochien die groete resten sculdich waren ghelijcke Thielt en de Muelenbeke, Eedeghem, Winghene, Zwevezele, Ruselede en de andere” (ARB, *Rekenkamer n° 42.937*, f° 32 r°-v° en de folios in fine); over de verwoestingen in de streek van Rijsel cfr M. Braure, *Etude économique sur les châtellemes de Lille, Douai et Orchies, d'après des enquêtes fiscales des XVe et XVIe siècles*, in *Revue du Nord*, dl. XIV, 1928, blz. 173-180; voor Brabant zie J. A. Van Houtte, *Maatschappelijke Toestanden*, in *Alg. Gesch. Nederl.*, dl. 4, passim en H. G. Koenigsberger, *Property and the price Revolution (Hainault 1474-1573)*, in *Economic History Review*, 2e reeks, vol. IX, 1956-57, blz. 8-10.

(313) H. J. Smit, *Bronnen handel Engeland...*, dl. 2, 1e stuk, blz. 48-9 noot 1; O. De Smedt, *De Engelse Natie...*, dl. 1, blz. 100.

1495-96 wordt hij tesorier van de stad en in 1496-97 is hij burgemeester „van den corpse” (314). Zijn vrouw Elizabeth Louf sterft in 1495, doch reeds op 4 juni 1496 is hij over deze teleurstelling heen en huwt Catharina Metteneye (315).

Onmiddellijk daarop, in oogst van hetzelfde jaar, sluit hij een nieuw kontrakt met Wouter (316), dat zal lopen tot aan de dood van Jacob in 1500. Over de organisatie in Portugal vernemen wij niets. Theune Louf, die in Jacobs dienst was tot 1494, is verdwenen. In 1497 wordt hij vervangen door Hannekin (317), misschien de zoon van Jan Despars, die bij het vertrek van de vader naar Portugal in 1484, bij Jacob in tafel bleef (318). De toestand in Vlaanderen is echter niet verbeterd. Er is in 1497 een prijskartel nodig om de verkoopprijs van suiker en melasse op peil te houden: de melasse à 7 lb. 5 s. gr. het vat, wat een goede prijs is; de suiker à 3 3/4 gr. het pond, dus even laag als in 1494 (319). In 1498-99 daalt de suiker verder tot 3 gr. en heeft in de eerstvolgende jaren rond dit cijfer geschommeld: tijdens de Bamismarkt 1504 à 4 gr., in 1507 à

(314) SAB, *Reg. Wetvernieuw. 1468-1501*, f° 209 v°, 217 v°, 225 v°, 232 v°.

(315) W. H. J. Weale, *Les Despars...*, in *La Flandre*, 1868-9, blz. 376-7.

(316) *R.D.*, f° 113 v°: „...van mijnen broedere Woutre Despars voor ons nieu compangie bij ons ghemact in hoest anno 1496”.

(317) *Ibid.*, f° 125 r°.

(318) *Ibid.*, f° 82 v°.

(319) *R.D.*, f° 113 v° - 114 r°; „Item es waer dat Henrick Nieuland, Joos de Roo en de icke hebben tsamen gheaccordert dat wij tsame geleid hebben IIII° XVIII pijpen, de welke sullen ute eender hand ghevendt worden en de elc sal strijken in zijn avenant van dat hij in ghebrocht heeft saldo pour livra... Colard de Backere hout hier of de rekeninghe en de wij hebben deze syropen ghestelt up VIII l. gr. tvat”; „Daer of sc. van den II° L kisten Henric vors. en de Symon van Corde en de Joos de Roo en de icke wij tsamen gheaccordert zijn tsamen te bringene al onse sucre en de die te venten ute eender hand te profijte van onslieden vors... die wij bij ghemeenen acorde ghestelt hebben up III gr. XVIII miten tpond”.

3,5 gr. en in 1508 nauwelijks 3 gr. (320). Er was weinig reden om te juichen. Toch hebben Wouter en Jacob doorgezet, want op Madeira heeft zich hetzelfde afgespeeld. De stijgende produktie heeft een nadelige invloed uitgeoefend op de prijsvorming. De koning is verplicht maatregelen te treffen. Op 21 oogst 1498 beperkt hij de opbrengst tot 120.000 arroben en stelt de kontingenten der afzetgebieden vast o.m. 40.000 arroben voor de Nederlanden (321). Wanneer wij dit vergelijken met de produktie van 1493 nl. 80.000 arroben, dan is er zelfs met de beperking nog een meeropbrengst van 50 % en dit in een tijdspanne van vijf jaar. De prijzen lagen vermoedelijk zo laag op Madeira dat de lage verkoopprijzen in de Nederlanden nog lonend moeten geweest zijn.

Het einde van de Cie hebben wij reeds aangehaald. Wouter zal de handel op Portugal voortzetten (322). Meer nog, hij zal zich aanpassen aan de nieuwe mogelijkheden. Met de aankomst van Vasco da Gama te Lissabon op 9 september 1499, die als eerste de reis Portugal-Indië volbracht, komt er een nieuwe goederenstroom tot stand tussen Lissabon en Antwerpen nl. de Indische specerijen (323). Dat Wouter hiervan gebruik heeft gemaakt, bewijst een proces met de te Brugge residerende Florentijnse firma Frescobaldi-Gualterotti in 1505. Wouter bezit een eigen schip, iets wat tijdens het twintigjarige bestaan van de Cie nooit het geval is

(320) E. Scholliers, *De Levensstandaard...*, blz. 40; A. Schulte, *Geschiede der grossen...*, dl. 1, blz. 139; F. Donnet, *Les Anversois aux Canaries (Un voyage mouvementé au XVIe siècle)*, in *Bulletin de la Société Royale de Géographie d'Anvers*, dl. 19, 1894, blz. 279.

(321) J. Lucio de Azevedo, *Epocas...*, blz. 229-230.

(322) Wouter drijft nog steeds handel in olie (SAB, *Memoriaal van den Camere 1505-6*, f° 21 r°, 27 oktober 1505) en importeert suiker (*Ibid.*, f° 87 r°, 18 maart 1506).

(323) J. A. Van Houtte, *Anvers aux XVe et XVIe siècles*, in *Ann. Econ. Soc. Civ.*, 1961, blz. 253-4.

geweest, en verzekert het transport van peper vanuit Portugal naar Antwerpen voor de bovengenoemde firma (324). Naast de traditionele handel heeft Wouter een nieuwe bron van inkomsten aangeboord.

Het onderzoek van de Cie Despars toont aan hoe uit een gemeenschappelijk bezit aan goederen, voortkomende uit de nalatenschap van de vader, een handelscompagnie groeit. Deze werkt met eigen kapitaal op de as Brugge-Lissabon en zal deze activiteit twintig jaar volhouden spijs de conjunctuur en de ongunstige politieke toestand in Vlaanderen en West-Europa. Een nieuwe nijverheid, de suiker, heeft niet alleen voor een verdere ontplooiing van Portugal gezorgd, maar zij lag ook aan de basis van deze Cie. De betrekkingen waren zelfs zo nauw dat de mogelijkheid bestaat dat de Despars rechtstreeks in de industrie zelf gemengd waren. Dit alles lijkt vanzelfsprekend, wanneer men alleen deze feiten beschouwt. De gebroeders Jacob en Wouter stammen uit een koopliedenfamilie; Jacob schijnt zelfs zijn leerjaren in het buitenland te hebben doorgebracht. Waarom zou het niet normaal zijn dat zij een handel met het buitenland opzetten? Hier juist ligt de moeilijkheid. Wanneer wij de Despars in het perspectief van die tijd, van de toenmalige Brugse handelswereld — en wij bedoelen de Brugse handelaars en niet de te Brugge verblijvende vreemdelingen — plaatsen, dan staan wij voor iets dat volledig afwijkt van de algemeen gangbare mening. Nog in 1953 spreekt prof. Strubbe van het „passieve karakter van de

(324) SAB, *Civ. Sent. in-4°*, 1504-5: „Comme Wouter Despars, bourgeois de la ville de Bruges, eust fait adiourner... Philippe Galteroti, marchand de Florence... afin que icellui Philippe feust condamné à lui payer le frait de 450 bales de poivre par ledit Galteroti ou autre pour lui et ou nom de la compagnie de Friscobaldi receuz et amenez pardeca sur la navire dudit Despars montant saulf juuste calculation à la somme de 100 lb. gr.” (17 januari 1505 n.s.)

gehele middeleeuwse handel te Brugge" (325), waarmede het klimaat te Brugge en de mentaliteit van de koopman getekend worden. Aan de koopman wordt de rol opgedrongen van eenvoudige verdeler der ingevoerde waren. Prof. Van Houtte gaat daarbij nog verder: het afzetgebied wordt beperkt en Brugge wordt herleid tot een markt met een nationaal debiet (326). In de laatste jaren werd er zowel voor het ene als voor het andere aspekt voorbehoud gemaakt (327).

Het strookt niet met het opzet van dit artikel om beide aspecten grondig te onderzoeken. Het is vooral het eerste beeld, dit van de passiviteit van de Brugse handel en bij uitbreiding van de ganse Vlaamse handel (328), dat onze aandacht trekt en dit vooral in verband met Portugal. Indien de zoëven uitgedrukte mening strookt met de werkelijkheid, dan zou men moeten besluiten dat de C^{1e} Despars een unikum of minstens een zeldzaam geval was in zijn genre te Brugge, maar reeds de eerste folios van het register vermelden andere Bruggelingen, die in Portugal verbleven en er handel dreven op Vlaanderen. Despars staat dus niet alleen.

De redenen waarom men de indruk krijgt dat de Vlaamse handel passief werd, zijn van diverse aard.

(325) E. I. Strubbe, *Aantekeningen over de ivoorhandel te Brugge in de XVe eeuw*, in *Bijdrag. Geschied. Nederlanden*, dl. 7, 1953, blz. 229.

(326) J. A. Van Houtte, *Bruges et Anvers, marchés „nationaux" ou „internationaux" du XIVe au XVIe siècle*, in *Revue du Nord*, jg. 34, 1952, blz. 89-109.

(327) M. Mollat, P. Johansen enz..., *L'Economie Européenne...*, blz. 885; J. Heers, *Gênes au XVe siècle...*, blz. 411 en vlg.; W. B. Watson, *The structure of the Florentine galley trade with Flanders and England in the fifteenth century*, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, dl. 40, 1962, blz. 234-5.

(328) Cfr de uiteenzetting bij W. Brulez, *De firma Della Faille...*, blz. 445-9 en de aldaar geciteerde bibliografie. De heer Brulez kan eveneens niet akkoord gaan met het bestaande schematisch beeld.

Er is het verdwijnen van Vlaamse schepen uit de internationale handel wat ten overvloede bij de Despars bewezen wordt. Bretoenen en Hollanders hebben hun taak overgenomen, dank zijn hun concurrentie inzake kost- en vrachtprijzen (329). Hetzelfde verschijnsel doet zich ten andere voor te Riga in de 15e eeuw: Hollanders nemen het leeuwenaandeel van het vrachtvervoer voor hun rekening (330). Er is het verdwijnen of beter gezegd het schuilgaan van de Vlaamse handelaar in het buitenland, doch dit houdt verband met een wijziging in de mentaliteit van de koopman zelf; hij reist niet meer met zijn goederen, doch blijft op zijn kantoor van waaruit hij zijn handel leidt. Zijn vertegenwoordiger in het buitenland, die niet noodzakelijk een Vlaming moet zijn, behartigt zijn belangen (331).

Er is tenslotte de zware depressie, waaraan de West-Europese economie onderhevig was tijdens de 14e en 15e eeuw met als achtergrond een sterke demografische achteruitgang. Deze depressie, die circa 150 jaar duurde (1320-1475) was aanhoudend, doch wordt onderbroken door herstelperioden, die wat betreft tijd en omvang van land tot land verschillen (332). Wat Vlaanderen

(329) J. Craeybeckx, *Les vins de France...*, blz. 128-130, 135-8, 153-6.

(330) G. Hollihn, *Die Stapel- und Gastepolitik Rigas in der Ordenszeit (1201-1562)*, in *Hansische Geschichtblätter*, jg. 60, 1935, blz. 137-9 en noot 131.

(331) W. Brulez, *o.c.*, blz. 446 noot 1, blz. 447. Voorbeelden als G. Perchevalde in relatie met de firma Borromei te Londen; de Bruggelingen Scamp en Alaerts zenden goederen aan een Spaans koopman in Spanje (L. Gilliodts-Van Severen, *Cart. Estaple...*, dl. 2, blz. 123-4 n° 1050).

(332) Over deze depressie cfr M. Postan, *The fifteenth century (Revisions in economic history)*, in *The Economic history Review*, vol. 9, 1938-9, blz. 160-7; M. Postan, *Some economic evidence of declining population in the later Middle Ages*, in *The Econ. Hist. Rev.*, 2e reeks, vol. 2, 1949-50, blz. 221-246; F. Luetge, *Das 14/15 Jahrhundert in der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, in *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, Bd 162, 1950, blz. 161-213; M. Postan, *Die Wirtschaftlichen Grundlagen der mittelalterlichen Gesellschaft*, in *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.*, Bd 166, 1954, blz. 180-205; M. Mollat, P. Johansen enz..., *L'Economie Européenne...*, blz. 923-957 (hdst: Les tendances de l'évolution économique).

betreft bestaat er geen studie over de regionale gevolgen van deze sekulaire trend, doch in sommige sectoren van de industrie komen deze te voorschijn. De ondergang van de stedelijke lakennijverheid, waarin ook de munt-hervorming van 1433/35 een rol speelde (333), is o.m. het gevolg van een konfrontatie met deze depressie, terwijl de opkomst van de plattelandsnijverheid het verlies van de eerstgenoemde vermoedelijk niet kon compenseren (334). Integendeel het verschijnsel van de lakennijverheid op het platteland is juist een ander gevolg van deze depressie. De dalende beweging van de graanprijzen o.m. in de 15e eeuw (335) hebben de landbouwers doen uitzien naar andere bestaansmogelijkheden (336) waarbij de ene nijverheidsgewassen zoals vlas (337), hop (338), meekrap (339) en wede

(333) H. Van der Wee, *The growth...*, dl. II, blz. 48; cfr het voorbeeld van Toulouse waar het Vlaams en Brabants laken verdrongen wordt door het Engels (Ph. Wolff, *Commerces et marchands de Toulouse (vers 1350-vers 1450)*, blz. 236-7 (Paris, 1954).

(334) E. Coornaert, *Draperies rurales, draperies urbaines. L'évolution de l'industrie flamande au moyen-âge et au XVIe siècle*, in *Belg. Tijds. v. Filol. Gesch.*, dl. 28, 1950, blz. 60-96. Ten andere, het is twijfelachtig of er kan gesproken worden van een bloeiperiode in de textielnijverheid op het platteland. De produktie gaat wel crescendo in de 15e eeuw, doch is ver van spektakulair. Eerst in de 16e eeuw worden ernstige cijfers bereikt (E. Coornaert, *Un centre industriel d'autrefois. La draperie-sayerterie d'Hondschoote (XIVe-XVIIIe siècles)*, annex IVbis (Paris, 1930).

(335) E. Scholliers, *De levensstandaard...*, blz. 229 grafiek 1.

(336) M. Postan, *Die wirtschaftlichen Grundlagen...*, in *Jarhb. Nationalökon. Statist.*, 1954, blz. 196.

(337) Bv. de ontwikkeling van de vlasteelt en linnennijverheid in de Leiestreek in het tweede kwart van de 15e eeuw (E. Sabbe, *De Belgische Vlasnijverheid. Dl. 1. De Zuidnederlandsche Vlasnijverheid tot het verdrag van Utrecht (1713)*, blz. 159-162 (Brugge, 1943. Werken uitg. door de Faculteit van de Wijsb. en Lett. R.U. Gent, afl. 95).

(338) Te Ieper is er sprake van ongeld op de „Yperscher hoppe” in 1418 (ARB, *Rekenkamer*, n° 38.643, f° 4 r°). Cfr P. Lindemans, *Geschiedenis van de landbouw in België*, dl. 2, blz. 144 (Antwerpen, 1952, 2 dln).

(339) P. Lindemans, *o.c.*, dl. 2, blz. 255. In het Brugse Vrije ontstond tevens een belangrijke meekrapnijverheid. In 1490 liet Ingelbrecht van Nassau „alle die meetstoven lancx den damschen

(340) in kultuur brachten, en de andere zich op de textielnijverheid toegedden (341). Tijdens de recessie is de handelaar geneigd minder kapitaal te investeren in de traditionele exportnijverheden met als gevolg een prijsdaling en produktie-afname; het vrijgekomen kapitaal wordt ofwel in nieuwe industriën belegd, waarvoor belangstelling bestaat in het buitenland (342), ofwel in lijf- en erfrenten (343). Deze depressie heeft zich tot

dijk verbarnen" (N. Despaers, *Cronijcke...*, dl. 4, blz. 473). Brugse meekrap wordt meer gewaardeerd dan Zeeuwse in het buitenland (A. Schulte, *Geschichte der grossen Ravensburger...*, dl. 2, blz. 149). Aanwijzingen van meekrapteelt en nijverheid rond Kortrijk in de tweede helft van de 15e eeuw (Kortrijk, Stedel. Archief, *Ghedingen in Viersc.*, 1486-89, f° 295 v°-298 r°, 309 v°, 311 v°).

(340) O.m. in de streek van Rijsel, tweede helft der 15e eeuw (M. Braure, *Etude économique sur les châtellenies de Lille...*, in *Revue du Nord*, 1928, blz. 183-4). Over de handel in Noord-Franse wede, zie Bergen-op-Zoom, Sted. Archief, *Certificatieboek 1479-93*, f° 274 r° (uitvoer naar Dordrecht, 6 april 1490); ARB, *Gr. Raad Mechelen, reg. 793*, f° 28 r°-31 r° (vervoer van wede van Bethune naar Gent, 11 febr. 1474); SAB, *Civ. Sent. in-4°*, 1506-7, f° 174 r°-v° (wede van Bethune naar Brugge, 6 oogst 1507).

(341) Dit gebeurde in de gebieden met minder vruchtbare bodem, waar weinig mogelijkheid bestond om op andere kulturen over te schakelen. In het privilege van 10 maart 1428 toegedekend door Filips de Goede aan de stad Ieper ten nadele van de omliggende dorpen, komt dit tot uiting: „D'autrepart, pour ce que ceulx des diz villages, qui par cidevant se souloient, seulement mesler de labourer et faire cultiver les terres, se donnent et appliquent du tout à fait de draperie, plusieurs terres demeurent à labourer en nostre dit pays de Flandres, qui est contre le bien de la chose publique d'icellui, et, se cultivees sont, il convient que estraigniers seroient tailliees de demourer en riez" (H. E. De Sagher, *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre. Deuxième partie. Le Sud-Ouest de la Flandre depuis l'époque Bourguignonne*, dl. 1, blz. 4 (Brussel, 1951-61, 2 dln. Uitg. v.d. Kon. Comm. Geschiedenis in-4°, bezorgd door J. de Sagher, H. van Werveke en C. Wyffels).

(342) H. Van der Wee, *The Growth...*, dl. 2, blz. 70-72.

(343) *Ibid.*, dl. 2, blz. 85; F. Luetge, *Das 14/15 Jahrhundert...*, in *Jarhb. Nationalökonom. Statist.*, 1950, blz. 187. Zie bv. de gevolgen van de toename van erfrenten voor Brugge, vermeld in de ordonnantie van Filips de Goede, gedateerd 13 mei 1466: „...à l'occasion des grans cens tant fonsieres que aultres héritables et perpétuelz, dont plusieurs maisons, heritaiges, terres, possessions, molins et autres parchieelles scituez en nostre dite ville et eschevinaige de Bruges sont chargees, et que ceulx à

ver in de 15e eeuw doen voelen, zodat dit zeer lang op de Vlaamse buitenlandse handel heeft ingewerkt. En wanneer prof. de Roover gewag maakt van een superioriteit van de Italiaanse handelsorganisatie waardoor zij de Vlamingen uit de actieve handel kon verdringen (344), dan is dit opnieuw een gevolg van deze depressie. De Italianen konden deze superioriteit alleen verwerven dank zij een intens zakenleven. Welnu de Italianen zijn deze algemene malaise reeds circa 1400 in eigen land te boven gekomen (345), terwijl de Vlamingen nog tot in het laatste kwart van de 15e eeuw in een nadelige positie zouden staan.

Wanneer wij de kwantiteitstheorie van prof. Cipolla, die de devaluatie niet ziet als een middel om de schatkist te vullen, maar als gevolg van een economische expansie gepaard met een grotere vraag naar betalingsmiddelen (346), gebruiken om de conjunctuur te bepalen, dan is er een stijging waarneembaar in het

qui appartiennent lesdiz cens et rentes maintiennent et veulent dire quelles ne sont a rachater sans leur gré ou consentement... pour ce que obstant les dites charges qui sont grandes, l'on ne tient compte de les entretenir..." (L. Gilliodts-Van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, dl. 2, blz. 65-67 n° XCVII; L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire...*, dl. 5, blz. 454-5).

(344) R. De Roover, *The Organization of the trade...*, blz. 43.

(345) C. M. Cipolla, *The trends in Italian economic history in the later Middle Ages*, in *The Econ. Hist. Rev.*, 2e reeks, vol. 2, 1949-50, blz. 181-4.

(346) C. M. Cipolla, *Studi di storia della Moneta*, dl. 1 (Pavia, 1948) en de bespreking van het werk door M. M. Postan. in *The Econ. Hist. Rev.*, 2e reeks, vol. 2, 1949-50, blz. 328. Er moet echter een zeker voorbehoud gemaakt worden voor deze theorie, die aan sterke kritiek onderhevig is geweest (cfr het vernoemde artikel van prof. Postan). Zelfs prof. van der Wee, die de devaluatie van 1466 en het aantrekken van zilver ziet als een zegen voor de nijverheid, spreekt van de volgende devaluaties als „inspired by personal motives of gain" (H. Van der Wee, *The Growth...*, dl. 2, blz. 80-81). In een later artikel heeft prof. Cippolla zeven oorzaken aangehaald, waarom in de Westerse landen tijdens de Middeleeuwen werd overgegaan tot devaluatie (C.M. Cipolla, *Currency depreciations in Medieval Europe*, in *The Econ. Hist. Rev.*, 2e reeks, vol. 15, 1963, blz. 413-422). Nochtans werd deze theorie met goed gevolg gebruikt door J. Heers, *Gènes...*, blz. 504 om de conjunctuur te Genua te bepalen.

eerste kwart van de 15e eeuw (347), een stabilisatie tussen 1433 en 1466, nadien opnieuw een snelle opgang (348). Deze data hebben op zichzelf geen absolute waarde, doch moeten getoetst worden aan de prijzen van goederen en diensten. Voor Vlaanderen zijn praktisch alleen graanprijzen voorhanden, die het volgend beeld geven : stijging in de eerste drie decennia van de 15e eeuw, een daling naar het midden van dezelfde eeuw en na 1466 opnieuw een stijging (349). Voor zover beide factoren als maatstaf te gebruiken zijn, is er dus een expansie in het eerste en laatste kwart (350), met een afgetekende recessie in het midden van de 15e eeuw. Dit zal nogmaals de idee van de passieve Vlaamse handel versterken, daar juist in het midden van de 15e eeuw het bronnenmateriaal overvloediger wordt op een ogenblik dat de Vlaamse handelaars hun

(347) H. Van Werveke, *De economische en sociale gevolgen van de muntpolitiek der graven van Vlaanderen (1337-1433)*, in *Ann. Soc. Emul. Bruges*, dl. 74, 1931, blz. 2-3.

(348) V. Janssens, *De goud- en zilverwaarde der geldeenheden, in Dokumenten Geschieden. Prijzen Lonen*, blz. 19-20.

(349) H. Van Houtte, *Documents pour servir à l'histoire des prix de 1381 à 1794*, grafiek in fine (Brussel, 1902); E. Scholliers, *De Levensstandaard...*, blz. 9; J. A. Van Houtte, *Maatschappelijke Toestanden*, in *Alg. Gesch. Nederl.*, dl. 4, blz. 242. De beweging van de Rijnwijn te Gent is parallel (J. Craeybeckx, *Les vins de France...*, blz. 204-5). De stijgende beweging wordt natuurlijk beïnvloed door de elkaar opvolgende devaluaties. De hausse van het graan is echter veel meer geprononceerd (8,8 % per jaar tussen 1466/7 en 1486/7 cfr E. Scholliers, *o.c.*, blz. 9) dan de devaluatie (slechts 4,5 % per jaar tijdens dezelfde periode).

(350) Voor de expansie in het eerste kwart van de 15e eeuw, wijzen wij bv. naar de opgang van de Kortrijkse en Werkvise draperie (E. Coornaert, *La draperie-sayetterie...*, annex IVbis). In het tweede decennium zijn er daarentegen ongunstige berichten (M. P. Lesnikov, *Die livländische Kaufmannschaft und ihre Handelsbeziehungen zu Flandern am Anfang des 15. Jahrhunderts*, in *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, jg. 4, 1958, blz. 299-300; W. Stieda, *Hildebrand Veckinhusen. Briefwechsel eines deutschen Kaufmanns im 15. Jahrhundert*, blz. XXIX, XXXII (Leipzig, 1921).

investeringen inkrimpen en op een andere manier beleggen, wat niet wil zeggen dat de buitenlandse handel volledig verlaten wordt, maar dat hij in ieder geval stagneert of vermindert.

Deze hoogten en laagten kunnen wij ook in de Portugese handelsbetrekkingen waarnemen. De handelsrichting Portugal-Vlaanderen is niet nieuw. Prof. Verlinden heeft het bestaan ervan vastgesteld doch gezien van uit Portugal nl. de Portugese aanwezigheid te Brugge (351). Wij kunnen de rollen omkeren: Vlamingen te Lissabon. Hoe anders te verklaren dat te Lissabon op 12 april 1414 een „Irmandada dos Borgonhoes”, een broederschap der Vlamingen, gesticht werd in het Dominikanerklooster (352)? Was dit misschien een aanloop voor het oprichten van een Vlaamse Natie te Lissabon (353)? Hun activiteit kan nader belicht worden dank zij gegevens ontleend aan de klachten der Vlamingen betreffende inbeslagnemingen op zee door Engelsen in 1402-3 (354). Een ganse rij Brugse handelaars staan in verbinding met Lissabon: Gillis van de Westackere, Colard de Bul, Jan van Cleyhem, Jacob de Scrivere, Gerard van de Broucke, Alexander de

(351) C. Verlinden, *Deux aspects de l'expansion commerciale du Portugal au Moyen-Age*, in *Revista Portuguesa de Historia*, jg. 4, 1947, blz. 38-44; C. Verlinden, *Le problème de l'expansion commerciale portugaise au Moyen-Age*, in *Biblos*, vol. 23, 1948 (overdruk), 14 blz.

(352) A. Braancamp-Freire, *Noticias...*, blz. 43-44; C. Verlinden, *La Colonie Italienne de Lisbonne et le développement de l'économie métropolitaine et coloniale portugaise*, in *Studi in onore di A. Saponi*, dl 1, blz. 621 noot 24.

(353) De oprichting van de Natie van Kastilië en Biskaje te Brugge werd voorafgegaan door een broederschap (J. Marechal, *La Colonie Espagnole de Bruges du XIVe au XVIIe siècle*, in *Revue du Nord*, 1953, blz. 13).

(354) London, Public Record Office, *E 30/1628* en *E 30/1281*: inbeslagname van 12 juli 1402: schipper Pieter Pijc van Sluis (reis Lissabon-Sluis); november 1402: schipper Jan de Ruemere van Sluis (Seine-Lissabon); 19 april 1403: schipper Jan Matthijszone van Sluis (Lissabon-Sluis); schipper Egbert Scoof van Pruisen (Lissabon-Sluis); schipper Tideman Ourow van Pruisen (Lissabon-Sluis).

Vos, Victor van Bavendamme. Zij importeren uit Portugal: zout, leder, olie, honig en wijn. Een latere uitloper van deze eerste fase is de handelaar Jan de Mil, die bij zijn dood in 1425 nog goederen te Lissabon had liggen (355). Het feit echter dat deze „Irmandada” eerst in 1472 door de Portugese vorst wordt goedgekeurd (356), wijst op een tekort aan vitaliteit vanwege het Vlaamse handelsleven te Lissabon in deze tussentijd. Ook hier valt dus in het midden van de 15e eeuw een stagnatie waar te nemen, zonder dat de continuïteit echter verbroken wordt.

Wanneer de Brugse handelaars rond het midden van de eeuw opnieuw in Portugal verschijnen, dan wijst hun bedrijvigheid op een bepaalde herorientatie van de handelsprodukten. Een weerspiegeling hiervan wordt teruggevonden in de aankopen van de koninklijke factoren Pedro Eanes en Joao Roiz Carvalho, respectievelijk in 1441-43 en 1451 (357). Het accent wordt verschoven. Vlaams laken komt voor, doch niet meer op het voorplan. De Engelse concurrentie is te scherp (358). Daarbij mag men niet uit het oog verliezen dat de Engelse handelaars een belangrijke plaats innemen in de Portugese handelswereld (359). Daarentegen

(355) „...en de sghelijcx van den goede, dat hij hadde liggende te Lisseboene of tanderen plaetsen” (SAB, *Wezenboek O.L. Vrouwzestendeel 1426-39*, f° 248 v°).

(356) A. Braancamp Freire, *Noticias...*, blz. 44-45. Koninklijke goedkeuring gedateerd 11 juli 1472.

(357) Voor P. Eanes (A. Braancamp-Freire, *Noticias...*, blz. 65-66; J. Martins Da Silva Marques, *Descobrimentos Portugueses*, dl 1, blz. 427-434 n° 337 (Lissabon, 1944, vol. 1 + supplement); voor Joao Roiz Carvalho (A. Braancamp Freire, *o.c.*, blz. 67-69; J. Martins Da Silva Marques, *o.c.*, supplement, blz. 160-2 n° 130).

(358) Zie bv. de prijzen van Iepers, Gents, Brugs en Engels laken volgens een Portugese prijslijst gedateerd 1435-1448 (J. Martins Da Silva Marques, *o.c.*, dl 1, blz. 459-461, n° 362).

(359) J. Martins Da Silva Marques, *o.c.*, dl I, index s.v. Inglaterra en Ingêses; *Ibid.*, supplement, idem; zie bv. ook de drukke handel tussen Bristol en Portugal (E. M. Carus Wilson, *The Overseas Trade of Bristol*, in *Studies in English Trade in the fifteenth century* blz. 220-224 uitg. door E. Power en M.M. Postan (Londen, 1951).

komen te Brugge wel aan bod : koper, oorlogsmateriaal (buspoeder, bombarden, harnassen, lansen, enz.) en luxe-artikelen (juwelen, tapijten, koffers, enz.). Dit houdt verband met Portugals gewijzigde positie. Dit kleine land evolueert langzaam naar een koloniale grootmacht. Zijn veroveringen in Noord- en West-Afrika vergen een konstante aanvoer van legermateriaal. Daarnaast is er het goud van Guinea, waarmede Portugal in staat wordt gesteld vanaf 1447 gouden cruzados aan te munten (360). Hierdoor is zijn financiële positie aanmerkelijk verbeterd. Brugge kon Portugal voor deze nieuwe vraag een gunstige markt aanbieden. Het had zich aangepast onder druk van binnen- en buitenland. Een juwelen- (361), tapijten- (362) en wapenindustrie (363) had er zich snel ontwikkeld. In zake juwelen was Brugge zelfs de belangrijkste markt van de Nederlanden geworden. Daarbij was haar centrale handelsplaats in Noord-Europa nog niet in gedrang

(360) H. Van der Wee, *The Growth...*, dl 2, blz. 77-78; de overwaarde van het goud in de Nederlanden trok natuurlijk de Portugese cruzados aan.

(361) A. M. Bonenfant-Feytmans, *L'Orfèvrerie Bruxelloise au XVme siècle*, in *Bruxelles au XVme siècle*, blz. 71-72 (Brussel, 1953); Cte De Laborde, *Les ducs de Bourgogne. Etudes sur les lettres, les arts et l'industrie pendant le XVe siècle et plus particulièrement dans les Pays-Bas et le Duché de Bourgogne. Preuves*, passim (Paris, 1849-52, 3 dln).

(362) J. Versyp, *De Geschiedenis van de Tapijtkunst...*, blz. 50.

(363) Over de Brugse wapenindustrie bestaan weinig gegevens. Ook de rekening van P. Eanes biedt geen houvast : er is sprake van harnassen van Doornik en bombarden van Neurenberg. De poortersboeken tonen echter duidelijk aan dat dit ambacht bloeide te Brugge. Tussen 1440-50 is er immigratie van wapenmakers uit Doornik, Oudenaarde, Leiden, Troyes, Nijmegen en Westfalen (R. Parmentier, *Indices op de Brugsche poortersboeken, 1418-1794* dl 1, blz. 269, 304, 350, 360, 394, 412, 424, 431, 434 (Brugge, 1938, 2 dln) Hun produktie wordt uitgevoerd naar de vreemde, zoals in het geval van Arnold Standart, Brugge-ling en wapenmaker, die in 1445 aan de faktors van Dom Afonso, hertog van Braganza „certaines armoires” leverde (SAB, *Civ. Sent.*, in -f, 1436-53, f° 30 v°).

gebracht door Antwerpen, dat als een satelliet van Brugge fungeerde (364).

De Bruggelingen hebben hiermede nogmaals hun dynamisme en aanpassingsvermogen bewezen. Rombout de Wachtere stuurt in 1449 zijn twee factoren, Bartholomeus de Busere en Jacob Fave, naar Lissabon met juwelen voor een bedrag van 11.238 saluten of \pm 2.000 lb. gr. Beide mannen hielden er in Portugal een goed leventje op na, zodat zij verplicht waren een deel der juwelen te verpanden of te versjacheren: de Busere te Lissabon, Fave in Sevilla. Dank zij deze verduisteringen die aanleiding gaven tot een proces dat tot in 1467 zal duren, zijn wij over Rombouts betrekkingen met Portugal ingelicht (365).

De belangrijkste figuur uit deze midden-vijftiende eeuwse periode is evenwel Maarten Lem, „mercador Bruges, nosso naturall” zoals koning Afonso V hem noemt. Hij was gehuwd met de Portugese Leonor Rodrigues, en van zijn zeven kinderen woonde Luis in ieder geval te Lissabon (366). Maarten en Antoon komen later te Brugge voor (367). De goederen, die

(364) H. Van der Wee, *The Growth...*, dl 2, blz. 73-79.

(365) SAB, *Civ. Sent. in-fº, 1465-69*, fº 91 vº - 93 vº: „Il envoya en Portugal les dits Jaques Fave fils Parens et Berthelmy le Busere, ses serviteurs, a tout diverses pieches de joyaux... montant par extimation dudit demandeur a la somme de onze mille deux cens et trente huýt salus d'or”. Deze Rombout de Wachtere is dezelfde persoon, die de heer Devliegher teruggevonden heeft in Rome in 1456/57 en in Dubrovnik in 1463 (L. Devliegher, *Een vijftiende eeuwse Brugse edelsmid in Joegoslavië*, in *Hand. Soc. Emul. Brug.*, dl 99, 1962, blz. 117-121). De heer Devliegher beschouwt Rombout de Wachtere nog als ambachtsman; onze opvatting is echter dat De Wachtere een juwelenhandelaar van groot formaat was met gans Z.-Europa als afzetgebied.

(366) Sousa Viterbo, *O Monopolio da cortiça...*, in *Arch. Hist. Portuguez*, vol. 2, 1904, blz. 43. Wanneer koning Afonso in 1464 Luis Lem legitimeert, wordt hij genoemd: „nosso scudeiro mercador morador em a nossa muy noble e sempre leal cidade de Lixboa” (*Ibid.*, blz. 48).

(367) Voor Maarten, zie verder; voor Antoon, zie A. Braancamp Freire, *Noticias...*, blz. 39.

Maarten naar Portugal uitvoert (368), zijn gevarieerd, doch lopen volledig in de lijn van de nieuwe tendens : goud, zilver, koper, wapens en laken. Vandaar ook zijn kontakten met de Joden, die de kleinhandel beheersen (369). Het is echter zijn aktiviteit in Portugal zelf, die hem doet kennen als een meer dan gemiddeld handelaar. Op 7 juni 1456 sluit hij met Afonso V een kontrakt af, waarbij hij voor tien jaar het monopolium van de kurkontginning en -handel in handen krijgt. Zijn partner, Pedro Diniz, zit in Brugge. Eigenaardig genoeg gaat dit monopolium om onbekende redenen veertien dagen later over in handen van de genuees Marco Lomellini (370), maar bij de eerste afrekening met de koning in 1466 blijkt Lem vier delen van de C^{1e} op de twintig bestaande in handen te hebben (371). Zijn

(368) Maarten Lem schijnt deze Portugese handel begonnen te zijn in samenwerking met andere Bruggelingen o.a. Zeger Parmentier, zoals blijkt uit een tekst van 1452: „...réservé à Zeghere (Parmentier) son action encontre Martin Lem, son facteur et compaignon en marchandise” (SAB, *Civ. Sent., in-f°*, 1436-53, f° 259 v°).

(369) Sousa Viterbo, *O monopolio...*, *Arch. Hist. Portug.*, 1904, blz. 43-4; Sousa Viterbo, *Occorencia da vida Judaica*, in *Arch. Hist. Portug.*, vol. 2, 1904, blz. 199-200.

(370) Het is steeds een probleem geweest waarom dit monopolium in verloop van veertien dagen van eigenaar verwisselde. Was de oorzaak ervan misschien gelegen in Lems financiële moeilijkheden? In een proces dat beëindigd werd te Brugge in oogst 1467, worden een aantal feiten aangehaald in verband met Maarten Lem, die dateren uit de vijftiger jaren. Er is o.m. spraken dat Lem „devoit plus grant somme audit Boniface Lommelin” (SAB, *Civ. Sent., in-f°*, 1465-69, f° 91 v° - 93 v°). Bonifacio vertegenwoordigde de firma Lomellini te Sevilla (*Ibidem*), en het is Marco Lomellini, die het monopolium van Lem overneemt. Licht hierin misschien de reden van de overdracht besloten?

(371) Over het monopolium van de kurkhandel, zie in eerste instantie Sousa Viterbo, *O monopolio...*, in *Arch. Hist. Portug.*, 1904, blz. 41-52; H. M. Fitzler, *Portugiesische Handelsgesellschaften des 15. und beginnende 16. Jahrhunderts*, in *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Bd 25, 1932, blz. 221-225. De stelling van Fitzler werd weerlegd door V. Raub. W. Diffie, *Alleged fifteenth-century Portuguese joint-stock companies and the articles of dr Fitzler*, in *Bulletin of the*

voorschotten aan de koning in 1463 tot een bedrag van 3.167.234 reis, waarvan de terugbetaling verzekerd was o.m. door de inkomsten op de tol van Lissabon, bestempelen hem tot een voornaam financieer van de Portugese kroon (372). Moeilijkheden tussen lokale Portugese autoriteiten en de Vlaamse handelaars worden door Lem in een overeenkomst met de koning op 8 oogst 1457 geregeld (373). Nog in 1471 gelastte hij zijn zoon Antoon materiaal te sturen uit Vlaanderen voor de expeditie tegen Arzila (374). De positie van Lem in de verhouding Vlaanderen-Portugal is uniek. Een koopman van een dergelijke envergyure, die wegens zijn kapitaal op gelijke voet kan gesteld worden met de Italianen, is er vermoedelijk niet meer geweest.

Er is nog een ander element dat de continuïteit van deze betrekkingen versterkt: de emigratie van Vlamingen o.m. Bruggelingen naar de Azoren rond 1450 (375). Hieraan zullen het huwelijk van Isabella van Portugal met Filips de Goede en zeker niet in het minst de hongersnood van 1436-38 (376) en de lage graanprij-

Institute of historical research, vol. 26, 1953, blz. 189 en noten 3, 4. Verder nog: A. Braancamp Freire, *Noticias...*, blz. 38-39, 70-71; C. Verlinden, *La Colonie Italienne de Lisbonne...*, in *Studi Arm. Saporì*, dl. 1, blz. 622; V. Rau, *A family of Italian Merchants in Portugal*, in *Ibid.*, dl 1, blz. 723. Nog in 1473 was een Maarten Lem in de kurkhandel actief (W. S. Unger, *De tol van Iersekeroord...*, blz. 332-3).

(372) Sousa Viterbo, *O Monopolio...*, blz. 44. Het kwijtschrift is gedateerd 27 september 1464 (*Ibid.*, blz. 49).

(373) A. Braancamp Freire, *Noticias...*, blz. 40-41; J. Denucé, *Privilèges commerciaux accordés par les rois de Portugal aux Flamands et aux Allemands*, in *Arch. Hist. Portug.*, vol. 7, 1909, blz. 312; J. Martins Da Silva Marques, *Descobrimentos...*, supplement., blz. 259-262 n° 140.

(374) A. Braancamp Freire, *Noticias...*, blz. 39.

(375) J. Mees, *Histoire de la découverte des îles Açores et de l'origine de leur dénomination d'îles flamandes* (Gent, 1901); P. J. Baudet, *Beschrijving van de Azorische Eilanden...* (Antwerpen, 1879).

(376) V. Fris, *Schets van den Economischen Toestand van Vlaanderen in het midden der 15de eeuw*, blz. 62-72 (Gent, 1900. Uitg. Kon. Vl. Acad. voor Taal- en Letterk.).

zen in Vlaanderen niet vreemd zijn, gezien de Azoren en de Madeira-groep in de eerste plaats gekoloniseerd worden om graangewassen voor het moederland op te brengen. Mannen als Jacob van Brugge op Terceira, Joost de Hurtere op Pico en Fayal, Willem van der Haghe op Flores en Ferdinand van Olmen, als voorloper van Columbus, hebben een niet te versmaden rol gespeeld (377).

Met de wijkende recessie in Vlaanderen, de groei van Portugal als koloniale mogendheid en de steeds belangrijker wordende suikerindustrie, is er ook een groeiende activiteit van de Vlamingen te bespeuren. Een eerste aanloop vindt men reeds in de overeenkomst bewerkt door Maarten Lem in 1457. In 1468 worden de voorrechten, die de Vlamingen bezaten in verband met de „sisa” op het te Lissabon ingevoerd Vlaams laken, door Afonso bekrachtigd (378). In 1472 wordt de „Irmandada” goedgekeurd en het onderhoud van de kapel bij koninklijk besluit geregeld (379). In 1478 (maart en december) wordt een bestaand privilege betreffende vrijhandel in Portugal mits betaling van de „dizima” en „sisa” voor een verloop van tien jaar hernieuwd, terwijl persoon en goederen der Vlamingen gewaarborgd worden naar analogie met de voorrechten van de Portugezen in Vlaanderen (380). Deze privileges worden door de volgende vorsten nl. Joao II en D. Manuel regelmatig bekrachtigd (381). Er is een

(377) C. Verlinden, *Een Vlaamse voorloper van Columbus, Ferdinand van Olmen (1487)*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg 74, 1961, blz. 506-516.

(378) A. Braancamp Freire, *Noticias...*, blz. 43, 147 n° XII. De Vlamingen betaalden slechts één vierde van de „sisa” te Lissabon.

(379) *Ibid.*, blz. 45.

(380) *Ibid.*, blz. 46, 156 n° XVI. De tol of „dizima” bedroeg 10 %. Zie hierover K. O. Mueller, *Welthandelsbräuche...*, blz. 288-9.

(381) *Ibidem*.

stijgende lijn waar te nemen in het gehalte der documenten, dat aan een intensere aktiviteit van de Vlamingen in Portugal te wijten is.

De vermeldingen zijn dan ook veelvuldiger.

Er is bv. de kuiper Jan Dey, die in het begin der zeventiger jaren te Lissabon vertoefde, alwaar zijn zoon Vincent geboren werd (382). Hoewel lid van het Brugse kuipersgild, waar zijn zoon bij de dood van zijn vader in 1480 als „vrij meesters kijnd” aanvaard wordt, kunnen wij hem moeilijk als ambachtsman, doch eerder als handelaar beschouwen. Hij was een van de voorlopers van een steeds sterker wordende evolutie, waarbij het Middeleeuwse gildewezen veel van zijn belang zal inboeten tegenover de koopman-ondernemer. Deze mannen behoren nog tot het gild door het vasthouden aan bepaalde tradities, maar ontgroeien het door hun veelzijdige aktiviteit buiten het kader van het gild dank zij eigen kapitaal (383). Dit komt ook tot uiting bij de Despars. Jacob had vele relaties met kuipers wegens zijn verkoop van olie en melasse. Met

(382) SAB, *Ledenboek van het kuipersambacht*, f° 123 r° : „Item in dit selve jaer LXXIX (1480 n.s.) 12 in maerte starf Jan Dey en de naer hem bleef een zuene ghenamt Vincent, de welke was ghebooren te Lisbonne in Portugal en de es ghetrauwet kijnd en de was oud ontrent zeven jaren en de es vrij meesters kijnd”.

(383) Dat een deel der Brugse kuipers geen onbemiddelde lieden waren, wijzen de leningen aangegaan door de stad Brugge in 1490/91 uit. In oktober 1490 leende Adriaan Lievins, Matheus Karle en Jan Mathijs, kuipers, respektievelijk 30 s., 30 s. en 4 lb. 10 s. gr.; Hendrik Nieulant en Donaas van Gageldonc samen 6 lb. gr. (SAB, *rek. sept.-dec. 1490*, f° 25 v°, 36 v°, 41 v°, 42 r°). In 1491 zijn het Matheus Karle, Boudin Andries, Adriaan Meyngheer, Adriaan van der Mese, Maarten Halveric en Mathijs de Meet met respektievelijk 4-4-4/8-6-8/4-3-4/2-0-0/4-3-4/2-1-8; Jacob Despars daarentegen 21-13-4 (Ibid., *rek. jan.-oogst 1491*, f° 29 v°, 31 r°-v°, 32 r°). Aanvang 16e eeuw kan Andries de Cueninck, kuiper van Damme, een schip uitreden bestemd „totter neeringhe van der groote visscherie en de harinckvaert, dwelck hij jaerlijck doende es” (Brugge, Rijksarchief, *fonds Ambachten*, n° 184, farde 266, ongedateerd).

enkele van hen zal hij zich tijdelijk associëren: in december 1489 met Matheus Karle voor de aankoop van 100 lb. gr. graan in Normandië (384) en in 1492 met Adriaan Lievins voor de verkoop van 42 pijpen melasse (385). Men ziet dus in het Brugse kuipersgild reeds krachten werkzaam, die de heer Craeybeckx te Antwerpen eerst in de 16e eeuw waarneemt (386).

Er is een Lievin van der Mersch, die een levendige handel met Portugal onderhoudt rond 1470, alwaar zijn zoon Frans zijn zaken behartigt (387). Anthuenis de Feyt voert in 1485 als faktor van de Brugse makelaar Joos van Doorlee (388) „asoye” wijn uit Portugal in (389). De wisselaar Jan Nutin heeft een faktor te Lis-

(384) *R.D.*, f° 98 v°: „Item XX in decembre (1489) zo hebbic gheleent Matheus Karles omme te wasdomme en de verliese voor ons beeden hondert ponden groten, daer dat mede ghezonden es Pier, zijn broeder van Matheus voors., in Normandie en de in Vrancrijc omme die te employeren in coorne voor ons beeden...”.

(385) *Ibid.*, f° 107 v°: „Item dandre XLII pijpen hebbic ghedaen bringhen te Brugghe en de zijn ghelaect... dus restender XXXVIII pipes en de eene cant, de welke ic vercocht hebbe deen helft Adriaen Lievins te V lb. gr. tvat en de dandre helft es voor mi. En de moet Adriaen Lievins betalen deen helft van al doncosten die deze syro (sic) doen sullen van dat zij ute tscips borde comen. Deze XXXIX pijpen heeft Adriaen Lievins in zijn bewelt omme dat hij die vercopen zoude tonser beedre meeste profijte...”.

(386) J. Craeybeckx, *Les vins de France...*, blz. 210-211.

(387) SAB, *Groenenboec onghecotteert*, f° 283 r°: op 2 september 1470 ontvoogt Lievin van der Mersch zijn zoon Frans en geeft hem „alle de sculden, die men hem nu ter tijd tachttere en de sculdich mach zijn en de die hij, Francois, in den name van zijn voors. vadere gheboorcht hadde in Poortingal van den goede dat hi hem daer ghezonden hadde”.

(388) De handel met het buitenland was toegelaten aan de makelaars (J. A. Van Houtte, *Makelaars en waarden te Brugge van de 13e tot de 16e eeuw*, in *Bijdr. Gesch. Nederl.*, dl 5, 1950, blz. 184). Op 7 oogst 1478 verklaarde de waard Adriaan de Hoofsche dat hij 81 vaten olie „heft ghedaen bringhen van overzee up zijne adventure en de zijne plucht zonder yement ander eenich deel, recht of portie daeran te hebben” (SAB, *Civ. Sent.*, in-4°, 1478, f° 16 r°). Werden zij ook uit Portugal ingevoerd?

(389) SAB, *reg. Procurat.*, 1485-6, f° 6 v°.

sabon en importeert kurk en zout (390). De C^{1e} Colard le Thirry, Jeronimus de Scrapere en Adriaan van Meulenbeke, opgericht voor handel met Portugal en Sevilla, neemt in 1487 een einde door het afsterven van Colard (391). Maarten Lem, zoon van de in 1450 in Portugal aktieve Maarten, schijnt de voetsporen van zijn vader gedrukt te hebben. Zijn C^{1e} (392) en zijn relaties met Portugal zijn van een meer dan gewone omvang. Tussen 1478 en 1480 leent hij nog geld aan de Portugese vorst (393). En wanneer na zijn afsterven — Lem werd uit Brugge verbannen en stierf te Leuven (394) — de C^{1e} opgedoekt wordt, betaalt de faktor

(390) *Ibidem*, f° 77 v° : Jan Nutin stelt gevolmachtigden aan om „tachtvolghene 106 moyen Portegaelsche mate zouts en de 50 douzine corcs, dewelke gheladen wezende bij zine facteurs wezende te Lixbonne in Portugale up een scip ghenaeht Sinte Sebastiaen, daerof meester Sancho Martines de la Pedris...”. Het schip werd te Plymouth in Engeland aangeslagen (30 januari 1486 n.s.). Volgens P.J. Baudet, bedroeg een moio 828 liters (P.J. Baudet, *Beschrijving van de Azorische Eilanden...*, blz. 128. Volgens Müller daarentegen komen 25 moia zout overeen met het „honderd” zout, Antwerps gewicht (K.O. Mueller, *Welthandelsbrüuche...*, blz. 261). Berekend naar de gegevens van A. Wyffels komt een moio op 693 liters (A. Wyffels, *Maten en Gewichten*, in *Document. Prijzen, Lonen...*, blz. 13).

(391) SAB, *Reg. klerk Viersch., 1484-86*, blz. 202 : „...in den tijd dat hij levede zekere gheselscip maecte in coopmanscepen... met Jeronimus Scrapere en de Adriaen van Muelenbeke te gheemeene wasdom en de verliese omme die bij hemlieden ghedaen te wordene in Poortegale en de Civilgen...”.

(392) Over Maarten Lem, zie J. Gailliard, *Bruges et le Franc*, dl 2, blz. 319. Het bestaan van de C^{1e} Maarten Lem wordt bewezen door volgende tekst : „...tghezelscip van den voors. wijlen Maertin Lem de jonghe en de ooc jehgens de gheene, die in de coopmanscepe boven verhaelt deel in hadden...” (SAB, *Reg. klerk Viersch., 1484-86*, blz. 125). De vennoten zijn niet bekend. Wijzen de personen, die in oktober 1485 een volmacht kregen van Adriane van Nieuwenhove, weduwe van Maarten Lem, misschien in deze richting nl. her Antheunis van Nieuwenhove, haar broeder, Loys de Carnin, Mattheus Mansepreuve en Gillis Midaveyne ? (*Ibidem*, blz. 104 b).

(393) A. Braancamp Freire, *Noticias...*, blz. 39-40. Pero Estaço, ontvanger-generaal van de bede van 60.000.000 reis toegestaan door de Cortes in 1478, noteert een ontvangst van „quarenta mil reas de Martim Leme, filho de Martim Leme, que emprestou”.

(394) N. Despaers, *Cronijcke...*, dl 4, blz. 245.

Loys de Carnin aan de weduwe Adriane van Nieuwenhove 1193 lb. 9 s. 8 d. gr. als rest van de verkoop van uit Portugal ingevoerde goederen, die een waarde van 2000 lb. gr. vertegenwoordigden (396). Daarnaast is er een Roeland Boddin, die te Lissabon overleed en zijn nicht Neelkin Maertins te Brugge 12 lb. gr. nalaat (396), terwijl de Brugse familie De Smid van Joris de Muntere, „gestorven te Lisseboene”, 3.000 reis en de helft van een huis erft in 1487 (397).

Wij hebben de Cie Despars praktisch twintig jaar onafgebroken aan het werk gezien in Portugal. Na Jacobs dood zet Wouter de handel voort, doch nu vanuit Brugge. Hij legde zelfs een eigen schip in voor de vaart op Portugal, waarmee hij o.m. het transport verzekert van peper toebehorende aan de te Brugge gevestigde Florentijnse firma Frescobaldi-Gualterotti (398). Naast Jacob en Wouter is er nog hun broeder Jan. In 1477 is hij nog in de lakenhandel werkzaam (399). In 1480-81 neemt hij Jacobs boekhouding over tijdens diens reis naar Portugal en reeds in 1483 staat hij eveneens in de suikerhandel (400). Op zijn beurt trekt hij in 1484

(395) „...1193 lb. 9 s. 8 d. gr. ter causen van alzulker handelinge als de zelve Loys bij laste van quondam Maertin Lem de jonghe ghehat en de ghenomen hadde van diversche coopmanscepen den zelve quondam Maertin Lem de jonghe en de zijne medepleghers toebehoorende en de overcommen zijnde uut Poortingale bij diversche scepen en de reysen al bedraghende ter somme van 2.000 lb. gr...” (SAB, *Reg. klerk Viersch.*, 1484-86, blz. 125).

(396) SAB, *Wezenboek St Janszestendeel 1484-1510*, f° 91 r° (8 febr. 1487 n.s.).

(397) SAB, *Reg. klerk Viersch.*, 1484-86, blz. 227.

(398) SAB, *Civ. Sent. in-4°*, 1504-5, f° 87 v°.

(399) L. Gilliodts-Van Severen, *La mort de Charles le Téméraire. Les suites qu'elle eut en Flandre*, in *La Flandre*, jg. 1884, blz. 41.

(400) SAB, *Wezenboek St Jacobszestendeel, 1464-84*, f° 294 r°. Na de dood van zijn eerste vrouw Anna Bave moest 300 lb. gr. uitgekeerd worden aan de wezen. Hiervoor geeft hij de voogden een schuldbekentenis getekend door Govaert Bast, Jacob Bast en Arnoud de Meyere ten bedrage van 256 lb. 5 s. 2 d. gr. „ter causen van zeker sukere dat wij ghecocht en de ontfaen hebben van Jan Despaers” (12 januari 1484 n.s.).

naar Portugal, terwijl zijn zoon Hannekin bij Jacob in tafel is (401). Hij organiseert er zijn handel, waarin hij o.m. zijn broer Wouter en de faktor van Joos van Doorlee betreft (402). In 1487 wordt een proces met Jan Nutin te Brugge uitgesteld omdat Jan Despars „absent en de uten lande es” (403). In 1493 is er sprake van een verzekering van Jans goederen door Benigno de Cassino (404), terwijl hij in 1498 terug te Brugge is (405). Daarentegen heeft hij zijn zoon naar Portugal gestuurd (406). Nadere details ontbreken echter.

Bij de bespreking van de Cie Despars hebben wij nog twee andere identisch ingerichte Brugse ondernemingen in de Portugese handel aan het werk gezien: Hendrik Nieulant en Jacob Lombaert (407). Hendrik Nieulant — in wiens huis geheten „Cranenburgh” op de Brugse Markt Maximiliaan tijdens zijn gevangenschap geïnterneerd was (408) — stond in nauwe relaties met zijn oom Hendrik van Wy (409). Deze laatste importeerde reeds in januari 1478 suiker samen met Jacob Despars (410). Nieulants broeder zit in Portugal

(401) *R.D.*, f° 82 v°: „Item ic hebbe betaelt Jan Pirz voor minen broeder Jan Despars anno 84 als minen broeder trac in Portugaal”.

(402) Door zijn broeder Wouter en A. de Feyt werden Jan Despars 21 vaten „asoye” wijn gestuurd uit Portugal. Het schip, de Santa Maria van Biskaje, werd door een storm verrast en moest aanleggen in Den Briel aan de monding van de Maas, waar het in beslag werd genomen (*SAB, reg. Procurat., 1485-86, f° 6 v°*).

(403) *SAB, Civ. Sent., in-4°, 1487-88, f° 34 r°*.

(404) *R.D.*, f° 105 v° - 106 r°.

(405) *Ibidem*, f° 129 r°.

(406) „Alzoo Jan Despars, poorter van der stede van Brugghe, ...vertoght en de te kennen ghegheven hadde hoe zijn voors. zuene tzinen vertreckene van deser stede naer Portugal...” (*SAB, Civ. Sent., in-4°, 1504-5, f° 205 v°*).

(407) Zie hoger.

(408) N. Despaers, *Cronijcke...*, dl 4, blz. 339.

(409) *R.D.*, f° 51 v°, 83 v°.

(410) *Ibid.*, f° 1 v°.

(411) en zijn handel loopt tot in de 16e eeuw, wat blijkt uit een proces in 1512 met de erfgenamen van Clais van Rechtergem, die er eveneens belangen had (412). De moeilijkheden van Frans van den Heede en Jan Houtmaerc met de Spaanse Natie over averij op ingevoerde waren, waarbij een precedent met Jacob Despars aangehaald wordt, laten de mogelijkheid van een handel op Portugal uitschijnen (413). Ten andere in 1498 zien wij van den Heede een schip uitreden voor de vaart op San Lucar, waarin J. Despars 30 lb. gr. investeert (414). En deze Brugse handel op Portugal loopt door in de 16e eeuw (415).

Niet iedere koopman had het geluk een familielid als

(411) Zie hoger. Op de Martin Ochoa (1486) kwamen o.m. 20 kisten suiker bestemd voor Hendrik Nieulant (*R.D.*, f° 86 v°).

(412) *SAB.*, *Civ. Sent.* in-4°, 1511-12, f° 47 r°-vo. Nieulant en van Rechtergem zonden indertijd op het schip Gerard de Havercoop respectievelijk 6 en 12 tonnen koperen ringen naar Lissabon. Het schip werd onderweg gekaapt. Van Rechtergem recupereerde zijn 12 tonnen, Nieulant niet (L. Gilliodts-Van Severen, *Cart. Estaple...*, dl 2, blz. 398-9 n° 1396). Over Clais van Rechtergem, een Akenaar die zich te Antwerpen ingeburgerd had, zie J. A. Van Houtte, *Handel en Verkeer*, in *Alg. Gesch. Nederl.*, dl 4, blz. 172 en de in noot 6 gecit.bibliografie. Van Rechtergem was pachter van de kalmijnlagen te Moresnet en leverde een voornaam ingrediënt voor het vervaardigen van geelkoper.

(413) *SAB.*, *Civ. Sent.*, in-4°, 1504-5, f° 228 v°. Voor deze aan gelegenheid, zie hoger.

(414) *R.D.*, f° 128 v°.

(415) Andries Moret ontvangt te Lissabon saaien gezonden door Jan de Beaufremez en Lodewijc Springeel (1512) (*SAB.*, *reg. Procurat.*, 1511-12, f° 61 v°). Joris van Bambeke levert goederen aan Jacob de Feyere in Portugal (1516); Thomas van de Walle zendt waren aan Gerard van Gistel te Lissabon (1517) (L. Gilliodts-Van Severen, *Cart. Estaple*, dl 2, n° 1446, 1452). In 1514 wordt een nieuwe overeenkomst met de Dominicanen getroffen betreffende het gebruik van de kapel door de Vlamingen te Lissabon. Van Vlaamse zijde waren bij dit akkoord aanwezig: Diogo de Ana, Ambrosio Rope, Joao Brendo, Gil Bacar, Copim Malham, Coutim do Poco, Joao Pluvier, Henrique van Esta, Utra del Rio (M. Braancamp Freire, *Noticias...*, blz. 44).

vertegenwoordiger in Portugal te bezitten. Een deel van hen gebruikte kommissionairs, die voor verscheidene kooplieden werkten. Een typisch voorbeeld van een dergelijke kommissiehandel is het geval van Gerard de Mil. Hij verblijft te Lissabon waar hij met de Portugese Catharina de Canoca gehuwd is (416). In 1478-79 werkt hij voor Michiel van Themseke, Jacob Despars en vermoedelijk ook voor Hendrik van Wy (417). In 1493 staat hij in verbinding met de Brugse makelaar Jan Reubs, die hem bij zijn afsterven 55 lb. gr. schuldig is „van coopmanscepe en de een loge, die wijlen Jan Ruebs en de hij tsamen ghehouden hebben in Portugal” (418). Hij stuurde Reubs olie en wijn (419). In 1496 regelt hij de zaken van de Bruggeling Jacob Bonnet, wiens faktor in Portugal overleden is (420). In zijn kommissiehandel moet de Mil een aardige stuiver verdiend hebben, want het huwelijk van zijn dochter met een lid van de rijke familie Quintanaduenas getuigt dat hij niet onbemiddeld was (421).

Er zijn zelfs sporen dat de Bruggelingen zich in de belangrijke Portugese koloniale handel hebben trachten te mengen, echter met negatief resultaat, daar het koninklijk monopolium goed verdedigd werd. Zowel Duarte Pacheco als Eustache de la Fosse van Mons verklaren dat rond 1475 het schip van een Brugse hande-

(416) J. Gailliard, *Bruges et le Franc*, dl 2, blz. 66-8.

(417) *R.D.*, f° 4 r°. Gezien de suiker van J. Despars en H. van Wy op hetzelfde schip nl. Alain Picart verzonden wordt in januari 1478, vermoeden wij dat zij dezelfde faktor gebruiken (*Ibid.*, f° 1 v° - 2 v°).

(418) *SAB, Civ. Sent. in-4°, 1501-2*, f° 40 r° - 43 v°.

(419) *Ibid.*, f° 2 r°.

(420) *Ibid.*, *Civ. Sent. in-4°, 1496*, f° 6 v° - 7 r°.

(421) J. Gailliard, *Bruges et le Franc*, dl 2, blz. 66-68. Over de belangrijkheid van de familie Quintanaduenas, zie de tak gevestigd te Rouen (M. Mollat, *Le commerce maritime Normand*, blz. 509-521 en blz. 522 de genealogische tabel, waarin Francesco, die verbleef te Brugge, opgenomen is).

laar op de kust van Rio de Oro te pletter sloeg (422). De Brugse handelaar in kwestie is de bekende Thomas Perrot, Bruggeling van Boergondische afkomst en pleegvader (?) van de latere ontvanger-generaal van Vlaanderen Roeland de Fevere (424). Perrots belangstelling voor de koloniale handel dateert vermoedelijk uit vroeger jaren. Rond 1470 immers koopt hij zich mits 7 à 800 lb. gr. een aandeel in de uitbating van de Limburgse kalmijnmijnen (425), die een belangrijk ingrediënt leveren voor de samenstelling van geelkoper. Dit laatste — in diverse vormen natuurlijk — vormt een der hoofdelementen van Portugals export naar zijn koloniën. Was het objekt van Perrots expeditie het goud of het ivoor van Guinea (426) ? Brugge was inder-

(422) J. Denucé, *L'Afrique au XVIe siècle et le commerce Anversois*, blz. 35-36 en noten 3, 4 (Antwerpen, 1937. Collect. de documents pour l'histoire de commerce, II); R. Foulche-Delbosc, *Voyage à la Côte occidentale d'Afrique en Portugal et en Espagne (1479-1481)*, in *Revue Hispanique*, jg 4, 1897, blz. 179; Ch. de la Roncière, *Bruges et la découverte de l'Afrique au Moyen-Age*, in *Ann. Soc. Emul. Bruges*, jg. 1924, blz. 10-11. Volgens de la Fosse was het verlies van het schip de reden van Perrots faillissement „...lequel facteur fit son maistre povre et à celle cause et autres fit banqueroute...” R. Foulche-Delbosc, o.c., blz. 179). Het artikel van R. Mauny, *Eustache de la Fosse; Voyage dans l'Afrique occidentale (1479)*, in *Boletín Cultural de Guiné Portuguesa*, jg. 1949, april n° 14, kon niet gekonsulteed worden.

(424) Over de afkomst van Thomas Perrot, zie E. Feys, *Roland le Fèvre*, in *Ann. Soc. Emul. Brug.*, vol. 41, 1891, blz. 357 noot 3; J. Marechal, *Bijdrage tot de geschiedenis van het bankwezen te Brugge*, blz. 49.

(425) ARB, *Grote Raad van Mechelen, reg. 793 bis, f° 116 r° - 118 r°*. De uitbating ervan was in 1468 verpacht aan de gebroeders Jan en Alard de Watre. Twee jaar nadien nemen zij Thomas Perrot op. Wanneer Perrot zich na ettelijke jaren wil terugtrekken, ontstaat er een geschil nopens het aan Perrot uit te keren bedrag. Bij arbitrage wordt dit bedrag op 7 à 800 lb. gr. vastgesteld.

(426) Over de belangrijkheid van de Guinese goudhandel, cfr F. C. Spooner, *L'Economie mondiale et les frappes monétaires en France 1493- 1680*, blz. 10-13 (Paris, 1956); voor Brugge als ivoormarkt, zie E. I. Strubbe, *Aantekeningen over de ivoorhandel...*, in *Bijdr. Gesch. Nederl.*, jg. 1953, blz. 226-230.

daad een belangrijke ivoormarkt. Het bewijst echter dat Brugse handelaars ook in Andaloesië en meer bepaald in Sevilla en Cadix goed thuis waren. Het is immers daar dat een sterke Italiaanse kolonie zich gevestigd heeft van waaruit zij ageerde om een deel van de Afrikaanse handel in handen te krijgen (427) en van daaruit vertrekt ook Eustache de la Fosse op zijn tocht naar Guinea (428). Latere aanwijzingen bewijzen immers dat de Vlamingen ook daar actief zijn. In 1498 gaat de reis van Frans van den Heede naar San Lucar, voorhaven van Sevilla, terwijl het „gheselschip in coopmanscepe” Willem de Veel-Jan van Hove vernoemd in 1513 „ghemaect was up tlant van Andelosie” met Jacob van Dommele als faktor (429).

Men staat dus ver af van de passiviteit van de Brugse handelaars inzake buitenlandse handel. Zij waren er integendeel van zeer dicht bij betrokken. Men moet verder rekening houden met het sporadisch karakter der vermeldingen en de fragmentarische toestand van de bronnen. De gevallen treden slechts bij een of andere moeilijkheid aan het licht. Zo komt de Cie Despars gedurende haar 20-jarig bestaan in geen enkel officieel dokument voor waaruit haar handel met Portugal zou

(427) C. Verlinden, *Les influences italiennes dans l'Economie et dans la colonisation espagnoles à l'époque de Ferdinand le Catholique*, in *Ve Congresso de Historia de la Corona de Aragon*, dl 3, blz. 276-9 (Zaragoza, 1954); J. Heers, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, blz. 164-5 (Paris, 1963).

(428) „...jusques en Seville ou mon maistre avoit envoiet la marchandise que je devois mener avecques moy pour aller a la Minne d'Or...” (R. Foulche-Delbosq, o.c., in *Revue Hispanique*, 1897, blz. 176).

(429) SAB, *Civ. Sent. in-4*, 1512-13, f° 70 r°, 10 maart 1513 n. s. Jacob van Dommele, vroeger makelaar te Brugge, wordt in het register van de makelaars vernoemd als „wuent in Spaengnen” (SAB, *fonds makelaars, register van der neerynghe van den makelaers van der stede van Brugghe* (opgesteld in 1501), niet gefol.). Voor de aanwezigheid van Vlamingen in de Spaanse koloniën cfr C. Verlinden, *Vlamingen in koloniaal Spaans Amerika*, in *De Vlaamse Gids*, jg. 40, 1956, blz. 129-136.

kunnen afgeleid worden. Dit is vermoedelijk het geval met talloze andere.

Wij hebben ons daarbij uitsluitend gehouden aan de betrekkingen met Portugal. Opzoekingen in andere richtingen zouden even vruchtbare resultaten opleveren. Nemen wij bv. Spanje. Voor Andaloesië en Valencia zijn reeds gegevens verstrekt. Maar er is ook nog Noord-Spanje, van waaruit een andere belangrijke goederenstroom op Vlaanderen gericht was nl. Spaanse wol met Burgos al centrum (430). Het beste voorbeeld van Brugse deelname aan de Noord-Spaanse handel is wel Colard de Mey, de wisselaar-bankier, die in 1481-82 bankroet ging (431). De Kommissie, aangesteld om het faillissement te regelen, liet na onderzoek van de boekhouding de Spaanse koopman Rodrigo Catelan gevangen nemen wegens een schuld van 1900 à 2000 lb. gr. aan de Mey. Zij legde beslag op huis en goederen (o.m. Spaanse wol) te Brugge en ook op een andere stock ter waarde van ± 400 lb. gr. in handen van Juan de Castro te Burgos (432). Gezien het aanzienlijke bedrag is het onwaarschijnlijk dat men hier met een eenvoudige kredietoverschrijving te doen heeft. Het ligt voor de hand dat er een handelsovereenkomst de Mey-Catelan

(430) Het was te Burgos dat Ferdinand en Isabella het eerste Consulado of handelskamer opgericht hebben in 1494 (J. Klein, *The Mesta. A study in Spanish Economic History, 1273-1836*, blz. 38-39 (Cambridge, Mass., 1920. Harvard Economic Studies, vol. XXI). Over de belangrijke rol van de kooplieden van Burgos cfr M. Mollat, P. Johansen enz..., *L'Economie Européenne...*, blz. 901.

(431) R. De Roover, *Money, banking and credit...*, blz. 332.

(432) De Kommissie aangesteld in 1482 door de Brugse magistrat bestond uit Gerard de Grootte, Real Reali, Christoffel Dale, Benigno de Cassino, Jan van der Lende en Jan de Wailly. Een verslag van deze Kommissie is bewaard in een uitspraak van de Raad van Vlaanderen, gedateerd 24 maart 1484 n.s. (Gent, Rijksarchief, *fonds Raad van Vlaanderen, reeks B 1483-1485*, f° 84 r° - 86 r°). Koning Ferdinand zou zelfs in deze zaak tussenkomen (L. Gilliodts-Van Severen, *Cart. Cons. Espagne.*, dl 1, blz. 133-135).

bestond, waarvan de wolhandel het voorwerp was (433).

Zelfs Italië ontsnapt niet aan de Brugse belangensfeer, iets wat men wel het minst zou vermoeden. Het zijn geen kleine Compagnies, die hier aan het daglicht treden zoals bij de Despars. Er is een samenbundeling van krachten nodig om de Italianen op eigen terrein te verslaan. De organisatie is centraal en de hoofdfiguur verleent tevens zijn naam aan de firma. Het kapitaal wordt geleverd door prominente Brugse poorters, die in het politieke leven van Brugge in het laatste kwart van de 15e eeuw een rol hebben gespeeld (434). Er is de Cie Jan van Hertsvelde met filialen te Rome en Venetië (435), waarin Joos van de Velde, Boudin van Eldinghe, Renier Houtmarc, Willem en mre Lievin Moreel, Jan de Keyt, Denijs van Hertsvelde e.a. deelgenoten waren (436). Er is de Cie Jan en Alexander Moskron (437),

(433) Als vergelijking, zie de verhouding Colard de Marke-Jakes de Wallers bij R. De Roover, *Money, banking...*, blz. 301.

(434) Men moet betreuren dat over deze Brugse firmas zo weinig gekend is. Het is bv. niet zeker dat tussen de partners van deze Compagnies geen familieband bestaat als gevolg van een huwelijkspolitiek. Willem Moreel was gehuwd met een Barbara van Hertsvelde fa Jan (J. Weale, *Généalogie de la famille Moreel*, in *Le Beffroi*, jg. 2, 1864-5, blz. 181; SAB, *reg. Procurat.*, 1493-5, f° 99 r°). Mre Lievin Moreel trad in het huwelijk met Cornelia de Keyt fa Jan (J. Weale, o.c.). Boudin van Eldinghe was gehuwd met Barbara Moreel fa Willem (SAB, *Wezenboek Carmerszestendeel 1497-1528*, f° 158 r°). Joos van de Velde, zoon van Jan, huwt Anna Pagant (SAB, *Civ. Sent. in-4°*, 1512-13, f° 133 r°-v°).

(435) Reeds in 1459 was de firma Jan van Hertsvelde actief in Venetië, waar zij 6,5 lakens, toebehorende aan de te Brugge gestorven Venetiaan Jaspar Zatsingher, in handen hadden: „...die ter date van desen noch stonden in den handen van eenen van den facteurs van Janne van Hertsvelde over zee” (SAB, *Wezenboek St.-Niklaaszestendeel 1439-64*, f° 196 r°).

(436) Deze leden zijn ons bekend uit een akte gepasseerd voor de magistraat van Antwerpen in dato 27 juli 1492. Het geeft een verslag van de vergadering van de vennoten van de firma op 9 september 1487 ten huize van Renier Houtmarc te Brugge. Er werd o.m. beslist dat het filiaal te Rome zou gesloten worden; het huis dat de firma te Venetië bezat zou verkocht worden

die later overgaat in de handen van Jan en Willem Moskron (438). Partners hierin waren o.m. Clais Pagant (439), Cornelis van Coolhuuse, Adriaan Bave, Pierchon Salenbien (440), Philippe Barrate (441). Zij

voor 700 dukaten; de partners mogen geen geld onttrekken aan de firma vóór de volgende algemene vergadering (Antwerpen, Stedelijk Archief, *Certificatieboek 1490-94*, f° 140 r°; R. Doehaerd, *Etudes Anversoises. Documents sur le commerce international à Anvers*, dl 2, blz. 102 n° 681 (Paris, 1963, 3 dln). J. Weale vernoemt een Gabriel Ophuus als partner, zonder echter zijn bron aan te geven (J. Weale, *Généalogie... Moreel*, in *Le Beffroi*, 1864-5, blz. 181 noot 33). De firma bestond nog in 1502 (SAB, *Memoriaal van den Camere 1501-2*, f° 49 v°). Vermeldingen van deze Cie te Rome cfr A. Schulte, *Die Fugger in Rom 1495-1523. Mit Studien zur Geschichte des kirchlichen Finanzwesens jener Zeit*, dl 1, blz. 8, 16 noot 1 (Leipzig, 1904, 2 dln); M. Vaes, *Les fondations hospitalières flamandes à Rome du XVe au XVIIIe siècle*, in *Bulletin de l'Institut Hist. Belg. Rome*, dl 1, 1919, blz. 195.

(437) SAB, *Civ. Sent. in-4°*, 1489-90, f° 20 v° - 21 r°; Bergen-op-Zoom, Stedelijk Archief, *Certificatieboek 1479-93*, f° 80 v°.

(438) Alexander Moskron stierf in januari 1494: „In fine Januarii obiit Alexander Moschron, qui fuerit Romae mensarius seu trapezita, et Brugis aerarius...” (R. De Doppere, *Fragmente...*, blz. 46). Jan en Willem Moskron kochten de moeder en de andere kinderen uit de firma (SAB, *Wezenboek O.L. Vrouw-zestendeel 1497-1510*, f° 95 r° - 97 r°). De moeder en vrouw van Alexander is Jozine van den Brande, die vroeger gehuwd was met Pedro Perandrea, koopman van Arragon (Gent, Rijksarchief, *fonds Raad van Vlaanderen, reeks B 1430-95*, f° 288 r°-v°).

(439) SAB, *Civ. Sent. in-4°*, 1489-90, f° 20 v°; *Ibid.*, *Civ. Sent. in-4°*, 1512-13, f° 133 r°-v°. Clais Pagant treedt in 1492 op als faktor van Jan Mathseleer en Jan de Tongres voor handel van laatstgenoemden op Rome (Antwerpen, Stedelijk Archief, *Certif. 1490-94*, f° 137 r°). Jan de Tongres, afkomstig van Peronne in Noord-Frankrijk en die lange tijd te Rome verbleef, was op zijn beurt gehuwd met Maria Moskron fa Jan (SAB, *Civ. Sent. in-4°*, 1504-5, f° 35 r° - 36 r°; ARB, *Grote Raad Mechelen, reg. 801*, stuk n° 35, blz. 235-250). Over Jan de Tongres, zie Antwerpen, Stedelijk Archief, *Certif. 1490-94*, f° 3 v°, 4 v°, 10 r°; R. Doehaerd, *Etudes Anversoises*, dl 2, nrs 18, 42, 53, 54, 661; dl 3, nrs 3024, 3169, 3489, 3605, 3741.

(440) In 1493 krijgt Pagant een volmacht om op te treden in naam van Alexander Moskron. De volmacht is getekend door Cornelis van Coolhuuse, Adriaan Bave en P. Salenbien (SAB, reg. Procurat. 1492-93, f° 87 v°). In 1493 wordt P. Salenbien „famulus” van de firma Moskron genoemd (Den Bosch, Stedelijk Archief, *Rechterl. Archief, R 1262*, f° 208).

(441) „Philippe Barrate... comme compaignon en marchandise de Jehan Moskron” (SAB, reg. Procurat., 1485-86, f° 73 r°).

had filialen te Rome en Florentië. Jan en Alexander Moskron krijgen reeds in 1475 een vrijgeleide voor handel met Italië. De akte stipuleert in min of meerdere mate hun reisweg. Een aantal steden worden aangegeven waar zij geen handel mogen drijven „...pourveu toutesvoies qu'ilz ne achatent ou distribuent aucune chose es villes et lieux de Coulongne, Strassebourg, Basle, Colombier et Ferrate... mais y puissent passer seulement se leur chemin s'y adresse...” (442). In 1482 worden goederen voor een waarde van 800 dukaten op weg van of naar Italië te Spiers gearresteerd op last van kooplieden van Lorreinen (443). Nog in 1487 verblijft Alexander te Rome (444). De rijkdom der Moskrons komt tot uiting in de bruidschat, die Jan zijn dochter Maria geeft ter gelegenheid van haar huwelijk met de koopman Jan de Tongres nl. 700 lb. gr. of 2.240 dukaten (445). In 1512-13 zal Willem Moskron zijn broer Jan uit de firma kopen voor een bedrag van meer dan 4.000 dukaten (446). Er is de C¹e Guyot Strabant met Joris Dalennes, Gautier Dosselaere, Francois Desprumeraux als partners. Dalennes had meer dan 1.000 lb. gr. in de firma, die een filiaal te Venetië bezat (447). Men vraagt zich af waarom Pandolfo Cenami zoon van Guglielmo, handelaar van Venetië, aan

(442) ARB, *Charters van de Audiëntie n° 1799*.

(443) Bergen-op-Zoom, Sted. Arch., *Certific. 1479-93*, f° 80 v°, 85 v°.

(444) „...de welken rust onder Alexander Moscron, die ter date van desen te Rome was...” (31 maart 1487 n.s.) (SAB, *reg. klerk Viersch.*, 1484-86, blz. 227).

(445) SAB, *Civ. Sent. in-4°, 1504-5*, f° 35 r° - 36 r°. De omzetting van lb. gr. in dukaten gebeurde volgens de koers van Kerstmis 1499 nl. 1 dukaat = 75 gr. (ARB, *hs. 883ter*, f° 33 r°). Als vergelijkingsmateriaal, zie de cijfers van de bruidschatten te Venetië einde 15e eeuw bij F.C. Lane, *Family partnership...*, in *Journ. Econ. History*, 1944, blz. 179-181.

(446) SAB, *Civ. Sent. in-4°, 1512-13*, f° 25 r°, 116 r°-v°.

(447) *Ibid.*, *Wezenboek St.-Niklaaszestendeel, 1494-1512*, f° 25 r°. Gautier Dosselaere was afkomstig van Besançon (J. Marechal, *Le*

Strabant de rest van 6.732 dukaten moet uitkeren en dit volgens een overeenkomst die dateerde van 18 december 1497 (448). Het hoeft dan ook geen verwondering te verwekken dat deze handelshuizen ook werkzaam waren op de Brugse geldmarkt (449).

Naast deze groten worden ook enkelingen vernoemd op de Italiaanse markt. Cornelis de Witte, Bruggeling, zendt in 1490 goederen naar Venetië overland (450). De drapier Jan van den Eede stierf te Rome (451). Kooplieden als Arnoud de Scrapere, Lievin van Dale, Gillis Frans zijn te Rome, Genua en Napels actief (452).

Départ des marchands..., in *Hand. Soc. Emul. Brugge*, 1951, blz. 56). Hij verblijft te Brugge, waar Mahieu Strabant, zijn dienaar, hem vervangt tijdens zijn afwezigheid (SAB, *reg. Procurat.*, 1485-86, f° 114 v°). Tijdens de moeilijkheden tussen Brugge en Maximiliaan einde 15e eeuw, wijkt Strabant uit naar Antwerpen, waar hij zijn handel op Venetië voorziet (R. Doehaerd, *Etudes Anversoises*, dl 2, nrs 43, 53, 96, 191).

(448) SAB, *Civ. Sent. in -4*, 1506-7, f° 135 r°, 140 r°.

(449) *Ibid.*, *rek. jan.-oogst 1491*, f° 163 r°: Guyot Strabant leent 2.000 gulden aan de stad Brugge. Het Vrije leende 100 lb. gr. door tussenkomst van mr Lievin Moreel (Brugge, Rijksarchief, *fonds Vrije*, n° 221, *rek. 1483-84*, f° 127 v°-128 r°). Lening van 1.900 lb. gr. aan het Vrije in juli 1486 door het konsortium Willem Houtmarc, Jan de Hondt, Benigno de Cassino, Geronimo Centurioni en Filippo Pinelli. Lening van 1.690 lb. gr. aan het Vrije in oogst 1486 door Lorenzo Cantucci, Giovanni en Agostino Doria, Willem Houtmarc en Jan de Hondt (*Ibidem*, n° 223, f° 197 v°). Brugge leent 400 dukaten aan Clais Pagant (SAB, *rek. 1492-93*, f° 180 v°).

(450) Hij verklaart voor de magistraat van Bergen-op-Zoom dat twee balen tapijten en lijnwaad, geladen op de wagen van een Oostenrijks voerman, en bestemd voor Venetië, zijn eigendom zijn (Bergen-op-Zoom, *Sted. Arch.*, *Certif.*, 1479-1493, f° 287 r°).

(451) SAB, *Wezenboek St. Janszestendeel, 1484-1510*, f° 50 r° (24 nov. 1485).

(452) A. Schulte, *Geschichte der grossen...*, dl 3, blz. 418; M. Vaes, *Les fontations hospitalières...*, in *Bull. Inst. Hist. Belg. Rome*, 1919, blz. 195. Arnoud de Scrapere en Lievin van Dale zijn waarschijnlijk vennoten; zij leveren goederen aan het hof van Paus Innocentius VIII (A. Schulte, *Die Fugger in Rom*, dl 1, blz. 8, 16 noot 1). Rond 1492 stierf Arnoud de Scrapere en zijn zoon Jeronimus volgde hem op als hoofd van de firma (SAB, *reg.*

Men kan de zaak nog verder drijven. Hoeveel Brugs kapitaal stak er in de grote buitenlandse firmas, die te Brugge zetelden? Inlichtingen hierover zijn nog schaarser, maar het geval Pieter Lanchals, die een deposito van 800 lb. gr. had bij de firma Cornelio Altoviti (453) is duidelijk genoeg om te doen vermoeden dat iets dergelijks meer voorkwam.

Er is tenslotte nog een ander eigenaardig verschijnsel dat te Brugge opvalt nl. de kartelvorming. Hierbij is Brugs kapitaal actief zonder een rechtstreekse inmen-
ging in de buitenlandse handel. Reeds in 1417 klagen de Hanza-kooplieden over een dergelijke concentratie bij de Vlamingen: „Vortmer so maken de borgers van Brugge eendracht uppe ere gud, dat se dat alle to enem pryse vorkope moten” (454). Aankoopkartels kan men zeer duidelijk terugvinden in de aluin- en zuidervruchtenhandel. In 1443 bestaat er een „contrauto de fruyta” tussen de Bruggelingen Pieter Dop, Jacob Brandereel, Loy Reynaerd, Jan „do Albarim” en Pedro Eanes, faktor van de koning van Portugal, voor een bedrag van

Procurat., 1492, f° 3 r° - 4 r°). Deze Jeronimus was in de tachtiger jaren lid van een vennootschap, dat handel dreef met Portugal (zie hoger). In 1496 wordt hij te Brugge gevangen genomen wegens verduisteringen ten nadele van de stad (R. De Doppere, *Fragments...*, blz. 59-60).

(453) SAB, *rek. maart-sept. 1488*, f° 32 r°: na de veroordeling van Lanchals moet Altoviti 800 lb. gr. „die mer Pieter Lanchals, ruddere, gheleijt hadde in den handen van Cornelis Alteviti en de zijne medeghesellen, cooplieden van Florence” aan de stad terugkeren (cfr L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire...*, dl 6, blz. 95). Thibaut Baradot, raadslid van de Aartshertog, had 800 gulden in deposito bij Folco Portinari (SAB, *Wezenboek St. Nikolaaszestendeel, 1494-1513*, f° 96 r°). Zie ook het geval Guillaume Bische en de Medici (R. De Roover, *The Medici Bank. Its organization, management, operations and decline*, blz. 54-55 (New York- Londen, 1948).

(454) Geciteerd bij J. Strieder, *Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen. Monopole. Kartelle und Aktiengesellschaften im Mittelalter und zu Beginn der Neuzeit*, blz. 167 (München-Leipzig, 1925). Over de term „eendracht, eeninghe” als sinoniem van kartel (Ibidem, blz. 172).

650 lb. gr. (455). In 1455 zijn het Filips van Aartrijke, Ruy Machado, Anthuenis de Heere, Clais van Nieuwenhove, Wouter uten Hove en Christoffel Metteneye, die de „fruits de quaresme comme figues et roysins” van de te Sluis aangekomen Portugese vloot hebben gekocht (456), terwijl in 1466 een kartel opgericht wordt om al het geïmporteerde fruit van Valencia en Algarvië op te kopen (457). Voor de aluinkartels hoeven wij slechts te wijzen op de klachten van de Hanzeaten in 1449-57. De prijzen waren verdriedubbel ten gevolge van de machinaties van de Vlamingen op de markt (458), zodat de Brugse magistraat in 1457 beloofde een strenger toezicht op de „eeninghe van den alune of andere coopmanscepe” te houden (459). In hetzelfde jaar zijn het echter Jacob de Vos en zijn partners, die de lading van de „Doria” nl. 25 à 2600 carica aluin of \pm 450.000 kgr kopen aan Battista de Marinis, Paolo Giustiniani en C^{1e} (460). Wanneer na de mislukte samenzwering tegen Lorenzo de Medici te Florentië in 1478, paus Sixtus IV zijn overeenkomst met de Pazzi C^{1e} betreffende de verkoop van aluin ver-

(455) A. Braancamp-Freire, *Noticias...*, blz. 136.

(456) SAB, *Civ. Sent.*, in-f°, 1453-60, f° 60 v°- 62 r°, 90 v° - 91 v°. Er bestond een overeenkomst Van Aartrijke - Machado enerzijds en Van Aartrijke-Van Nieuwenhove e.a. anderzijds (*Ibidem*, f° 64 r°).

(457) *Ibid.*, reg. *Snaggaert*, f° 83 v° - 86 v°: partners zijn, mer Anselm Adorno, Zeger de Smet, Colard Dault, Jacob de Witte, Roegier van de Weghe e.a.

(458) L. Liagre, *Le commerce de l'alun en Flandre au Moyen-Age*, in *Le Moyen-Age*, jg. 1955, blz. 193.

(459) W. Stein, *Hansisches Urkundenbuch*, dl 8, blz. 346 n° 526 art. 10 (Halle-Leipzig, 11 dln).

(460) SAB, *Civ. Sent.* in-f°, 1453-60, f° 172 v°. Een „kerke” was ongeveer 400 Brugse ponden of \pm 175 kgr (R. De Roover, *The Medici Bank...*, blz. 43; SAB, reg. *Procurat.*, 1485-86, f° 47 v°: „chascune quercque assavoir quatre cens livres pois de Bruges”).

breekt, en een nieuw pakt sluit met de Genuese firma Domenico Centurioni en Giovanni Doria (461), dan beproeft Agostino Doria te Brugge beslag te leggen op het aluin geïmporteerd door de Venetiaanse vloot en nog gekonsigneerd aan Pierantonio Bandini (462), vertegenwoordiger van de Pazzi te Brugge. Het resultaat is negatief, gezien het aluin reeds vóór de inbeslagname verkocht was aan Anselm Sersanders (463). Nog in 1496 moet Filips de Schone maatregelen treffen tegen concentratie in de aluinhandel (464).

Wat het geval is voor aluin en zuidervruchten, heeft ook in andere sectoren van de handel plaats gevonden. Hoe kan men anders verklaren dat een groep Bruggelingen duizend pond zijde van Messina kochten aan Angelo Faragoni, koopman van Messina, voor 462 lb. 10 s. gr. (465) ?

Met een dergelijke stock in handen waren deze Bruggelingen in staat de lokale en buitenlandse markten te bevoorraden, terwijl zij door verkoop „uut eender hand” of door een vooraf vastgestelde minimumprijs

(461) C. Singer, *The earliest chemical industry. An essay in the Historical Relations of Economics and Technology illustrated from the Alum Trade*, blz. 152-3 (Londen, 1948); R. De Roover, *The Medici Bank...*, blz. 51; J. Delumeau, *L'Alun de Rome, XVe - XIXe siècle*, blz. 36 (Paris, 1962).

(462) Over Pierantonio Bandini-Baroncelli, zie R. De Roover, *The Medici Bank*, blz. 25-26, 64 noot 107.

(463) SAB, *Memoriaal van den Camere 1478*, f° 8 r°, 10 v°, 12 r°-v°.

(464) *Ibid.*, *Hallegeboden, 1490-99*, f° 229 v° - 230 v° : „...il soit venu à nostre cognoissance que le dit alun se haulce chascun jour à la volenté des marchans, qui les ont en main...” (2 april 1496).

(465) ARB, *Gr. Raad Mechelen, reg. 796*, f° 185 r°-v° : schuldbekentenis gedateerd 6 nov. 1479 en getekend door de belanghebbenden : ridder Cornelis van Bonem, Cornelis Joris fs Jacob, Jan van Stavele, Willem van Halewijn, Clais Fierins, Jacob van Meetkerke, Winnoc Knibbe.

de prijzen wisten te beheersen (466). Het is duidelijk dat zich te Brugge een kapitaalkrachtige laag der bevolking had afgestemd op een groothandel in een bonte verscheidenheid van goederen, waarvan zij voor de distributie instonden (467). Meestal in tijden met ongunstige conjunctuur vormden deze groothandelaars kartels voor de aankoop van een grote hoeveelheid ten einde de marktprijs op peil te houden (468). In normale omstandigheden verrichten zij hun aankopen afzonderlijk of in associatie met enkele anderen (469). Het feit dat de kartels meer aanleiding geven tot moeilijkheden en dat een verhandeling van grotere hoeveelheden ermee gepaard gaat, brengt deze handelsvorm meer in vedette en doet het belang van deze groothandelaars in normale omstandigheden minder tot hun recht komen. Hun aanwezigheid is nochtans een zeker-

(466) SAB, *reg. Snaggaert*, f° 83 v° - 84 v°: Roegier van de Weghe als lid van het kartel opgericht om het roeit van Valencia en Algarvië aan te kopen in 1466 weigerde zijn aandeel in het verlies van 561,5 koppels rozijnen, die bedorven waren, te erkennen. Hij had immers tijdig gevraagd zelf het resterende deel van het fruit over te nemen. Voor de magistraat wordt hij in het ongelijk gesteld „want bij den ghemeenen gheselscepe in coopmanscepen van den voors. frueyte ghesloten hadde gheweest de voors. 561,5 coppelen niet te deelene, maer uut eender hand te vercoopene”. Jacob Despars handelt op dezelfde manier in 1497 bij de verkoop van melasse en suiker. In het prijskartel Hendrik Nieulant-Joos de Roo-Jacob Despars worden 418 pijpen melasse samengebracht „de welke sullen ute eender hand ghevendt worden en de elc sal strijken in zijn avenant van dat hij ghebrocht heeft soldo pour livra... en de wij hebben deze syropen ghestelt up VIII lb. gr. tvat”; hetzelfde voor de suiker (*R.D.*, f° 113 v° - 114 r°).

(467) Over een dergelijke groothandel in produkten bestemd voor verdeling, zie de studie van S. Thrupp, *The grocers of London. A study of distributive trade*, in *Studies in English trade in the fifteenth century*, blz. 247-292.

(468) Over het oprichten van kartels in een ongunstige conjunctuur, cfr het artikel van E. J. Mestmaecker, *Kartell*, in *Staatslexikon*, dl 4, kol. 839-840 (Freiburg, 1957-63, 8 dln).

(469) In maart 1484 kochten 18 Brugse poorters 1628 „quartrons” vijgen en rozijnen uit een Portugees schip te Sluis (SAB, *rek. 1483-84*, f° 40 v° - 41 r°).

heid, getuige hiervan de ivoorhandel met Parijs als afzetgebied (470). Men begrijpt dan ook onmiddellijk het belang van Brugge als invoerhaven voor de buitenlandse kooplieden en de reden waarom de Venetiaanse (471), Florentijnse (472) en Genuese vloten (473) op Brugge gericht waren zelfs met de wetenschap dat hun retoerlading uit Vlaanderen ongeveer nihil zou zijn (474). Voor de Brugse koopman daarentegen stond Vlaanderen en het ganse West-Europese hinterland open. Naast het centrum Brugge was er Bergen-op-Zoom en vooral Antwerpen, waar de cliënten — Duitsers, Engelsen, Hollanders, Fransen — de goederen zouden afnemen (475).

Met deze achtergrond krijgt het bestaan van de C^{1e}

(470) E. I. Strubbe, *Aantekeningen over de ivoorhandel...*, *Bijdr. Gesch. Nederl.*, 1953, blz. 229-230.

(471) Voor de regelmatigheid van de Venetiaanse galeivaart naar Sluis, zie de kaart bij A. Tenenti-C. Vivanti, *Le film d'un grand système de navigation : les galères vénitiennes, XIVe-XVIIe siècles*, in *Ann. Econ. Soc. Civ.*, jg. 16, 1961, blz. 83-86.

(472) Brugge was het eindpunt van de Florentijnse vloot. De kredieten verkregen door de verkoop van de geïmporteerde waren werden o.m. gebruikt om hun aankopen in Engeland te financieren en tevens de nadelige handelsbalans van Florentië met Spanje aan te zuiveren (W. B. Watson, *The structure of the Florentine galley trade with Flanders and England in the fifteenth century*, in *Belg. Tijds. v. Filologie en Gesch.*, 1962, blz. 324-326).

(473) J. Heers, *Gênes au XVe siècle...*, blz. 410-415.

(474) Over de nadelige handelsbalans van Vlaanderen met Italië, zie R. De Roover, *La balance commerciale entre les Pays-Bas et l'Italie au XVe siècle*, in *Belg. Tijds. Filol. Gesch.*, dl 37, 1959, blz. 374-386.

(475) Tot eenzelfde besluit nl. Brugge als een internationaal distributiecentrum, kwam de heer J. Heers in zijn artikel, *Le Marché de Bruges au XVe siècle*, in *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, jg 17, 1963, blz. 389. Voor Brugge als verdelingscentrum van aluin, zie J. Delumeau, *L'Alun de Rome*, blz. 35. Over de aanwezigheid van Brugse handelaars op de markten van Antwerpen en Bergen-op-Zoom bestaat geen studie. Het artikel van C. J. F. Slootmans, *De Bergen op Zoomsche jaarmarkten en de bezoekers uit Zuid-Nederland*, in *Sint Geertruydsbronne*, jg. 1935 is onvolledig in die zin dat hij hoofdzakelijk werkt met de Bergen-op-Zoomse bronnen. Uit het register Despars blijkt dat de Antwerpse Bamismarkt voor de suikerhandel veel be-

Despars meer zin. Zij is geen uitzonderlijk verschijnsel in het laat-middeleeuwse Brugge. Integendeel, zij past volledig in het kader van een stad, die steeds met het buitenland rechtstreekse betrekkingen, onderhevig aan de fluktuaties van de Europese economie, heeft onderhouden, binnen haar muren een groot aantal buitenlanders huisvestte en die zelf, dank zij een laag kapitaalcrachtige groothandelaars, werkzaam in de distributiesektor een bepaald percentage van de import kon afvoeren. Deze invoer werkte op haar beurt stimulerend op de stad, daar zij aanleiding gaf tot het oprichten van nevenindustriën (476), die voor de bewerking van de geïmporteerde waren instonden zoals het garbelleren van specerijen (477), het bewerken van

langrijker was dan de Brugse markt. Het belang van deze markt voor de suiker wordt ten andere bevestigd door de uitgave van de Antwerpse Certificatieboeken, waar suiker en melasse de vijfde plaats bekleden in de uitvoer (R. Doehaerd, *Etudes Anversoises*, dl 1, blz. 60-61). Men moet er echter bijvoegen dat het definitief verval van de Brugse markt ingezet wordt in de twee laatste decennia van de 15e eeuw (J. Marechal, *Le départ des marchands...*, in *Hand. Soc. Emul.*, 1951, blz. 28-29). Het is tekenend dat ook de Ravensburgse firma Brugge voor Antwerpen verlaat tussen 1480 en 1500 (A. Schulte, *Geschichte der grossen...*, dl 1, blz. 413).

(476) Wordt hiermede niet nogmaals het „internationaal” karakter van Brugge beklemtoond? (zie Cl. Bauer, *Unternehmung und Unternehmungsformen...*, blz. 8-9).

(477) In 1464-5 sluit het Vrije een „financie” af met Jacob de Witte, bruggeling, en Lorenzo Bernardo, venetiaan, van 7 balen peper. Zij worden te Brugge gearbelleerd (Brugge, Rijksarch., *fonds Vrije*, n° 200, f° 74 r°); in 1466-7 een „financie” van 13 baaltjes peper met Adolf van der Burch, en Matheus Herwaert van Keulen. Garbelleers: Cornelis van Cuuc en gezellen (*Ibidem*, n° 202, f° 16 r°-v°, 88 v°). Over het garbelleren te Brugge, zie nog J. Claeys, *De Garbouleermeester te Brugge*, in *Biekorf*, 1952, blz. 43-45.

(478) Er is een Brugse traditie, die de uitvinding van het diamantslijpen toeschrijft aan Louis van Berken in de tweede helft van de 15e eeuw (G. Dewalque, *Louis van Berken*, in *Biographie Nationale*, dl 2, kol. 247-9 (Brussel 1866-1944, 28 dln). Zekerheid hierover bestaat niet. In 1495 sterft echter te Brugge een Daniel de Kempe. In zijn inboedel wordt een diamant „muelne” en diamant „poeder” vermeld. Hij moet zelfs een

edelstenen (478), het zieden van aluin (479), het rafineren van suiker (480), het appreteren en verven van de produkten van de Vlaamse textielnijverheid (481). De gunstige conjunktuur in het laatste kwart van de 15e eeuw heeft deze belangstelling nog doen toenemen.

Dat Despars Portugal als objekt nam is te danken aan de ontplooiing van deze natie tot de voornaamste suikerproducent van Europa en tot een sterke afnemer van Vlaamse industriegoederen, dank zij haar toenemende koloniale handel. Dat zijn organisatie nog tot de Middeleeuwen behoort, vindt zijn oorsprong in het feit dat een traditie, die reikte van Brugge tot Reval, haar rechten behield niet alleen uit konservatieve overwegingen, maar omdat deze vorm in alle opzichten voldeed voor zijn betrekkingen met Portugal; de Brugse handelswereld bood immers gelegenheid genoeg om naar nieuwere vormen over te schakelen. Tenslotte, op het

belangrijke handel in edelgesteenten gevoerd hebben. Hij bewerkte de stenen en reëxporteerde ze naar Spanje langs zijn schoonbroeder Pauwels Heyns van Brugge (SAB, *Wezenboek St. Janszestendeel*, 1484-1510, f° 171 r° - 172 v°). Vermeldingen van Brugse diamantslijpers zijn legio (Ibid., *Wezenboek St. Niklaaszestendeel*, 1467-90, f° 1 r° - 2 v°, 33 r°, 122 r°; L. Gilliodts-Van Severen, *Mémoriaux de Bruges*, dl 1, blz. 36-37 n° 26 (Brugge, 1913-20, 2 dln. Essais d'Archéologie Brugéoise, n° 3).

(479) Kontrakt tussen Filippo Pinelli en Andries de la Costa voor 837 carica „allun te reedene en de te ziedene in rootse” in 1495 (SAB, *reg. Snaggaert*, f° 285 r° - 287 v°)

(480) De eerste raffinaderijen te Antwerpen dateren volgens de heer Deerr uit de aanvang van de 16e eeuw (N. Deerr, *The history of sugar...*, dl 2, blz. 453). Reeds in 1490 wordt te Brugge een „Donaes, die sukersiedere up de Buerse” vernoemd (N. Despaers, *Cronijcke...*, dl 4, blz. 489). Het is vermoedelijk Donaas van Gageldonc, een der meest vooraanstaande kruideniers van Brugge en klient van Jacob Despars. Met het verdrag van Damme in 1490 wordt hij te Brugge verbannen (*Ibidem*). Hij is in de laatste decennia van de 15e eeuw te Antwerpen aktief (Antwerpen, SA, *Certificatieboek 1490-94*, f° 96 v°, 102 v°, 110 v°).

(481) Zie bv. de keure van de ververs van 27 november 1460 in *Collection des Keuren ou Statuts de tous les Métiers de Bruges*, blz. 107 (Gent, 1842. Uitg. van de Soc. Emul. Brugge).

BIJLAGEN

I

Schepen gebruikt door de Cie Despars

Datum	Schip	Lading	Bemerkingen
1478 januari	Guillaume Picart	450 arroben suiker	R.D., f° 1 v°. In hetzelfde schip waren nog 50 arr. suiker toebehorende Hendrik van Wy.
1481 vóór oogst	Catheline de Groye	470 kisten suiker 42 pijpen melasse 11 pijpen 3 kart. olie 7 pijpen 1 kart. olie	R.D., f° 19 v°; eerste ontvangst van verkoop van deze goederen gedateerd 14 oogst 1481.
1481 " "	Jan Lelan	zuidervruchten	" "
1481 einde	Richard Richus	" asoye " wijn ?	R.D., f° 28 v°.
1482 begin	Alain Picart	" asoye " wijn ? " asoye " wijn ? melasse - olie ?	R.D., f° 33 r°. Vóór juli wordt hem 9 lb. gr. betaald.
1482 ?	Guillaume Picart	361 kisten suiker 21 kisten poer 619 kisten suiker	R.D., f° 37 r°. Einde 1482 wordt hem 28 lb. gr. betaald.
1483 oogst-sept.	Charlemeine		R.D., f° 44 v°. Verkoop Bamismarkt 1483.
1484 midden	Moriëtta		R.D., f° 59 r°. Martin Sanchez Moriëtta wordt betaald rond juni-juli (R.D., f° 52 r° - 53 r°).

1484 einde	Michel de Savalaga	102 kisten suiker 5 kisten panela 12 pijpen melasse suiker	R.D., f° 56 v°. Verkoop Bergenmarkt 1484. De schipper verkocht 1 kist suiker in Galicië (Ibid., f° 80 v°).
1485 begin	Jehan Lahem		R.D., f° 58 r°. Schipper krijgt 10 lb. gr. op 15 maart 1485.
1485 begin	Gorzijca	suiker - wede - melasse	Wordt voor het eerst vernoemd midden 1485 (R.D., f° 66 v°). De verkoop van de wede aangevoerd op de Gorzijca (Ibid., f° 69 v°) begint reeds in maart '85 (Ibid., f° 61 v°).
1486 begin (?)	Renteria	o.m. melasse	R.D., f° 66 v°.
1486 "	Morieta	85 kisten suiker - melasse	R.D., f° 66 v°. Aantal kisten vermeld (Ibid., f° 76 v°). Verkoop van melasse begint na okt. '85. Gezien het sluiten van Zwin tot einde 1485, stellen wij aankomst begin 1486.
1486 vóór oogst	Martin Ochoa	suiker	R.D., f° 83 v°. Schipper krijgt 130 cruzados (Ibid., f° 87 r°). H. Nieulant had 20 kisten op dit schip (Ibid., f° 86 v°).
1486 "	Jehan Lahem	suiker	R.D., f° 84 v°.
1487 begin	Furtada	suiker - olie	Voor de olie (R.D., f° 88 v°); voor suiker (Ibid., f° 87 v°).
1487 einde	Martin Ochoa van Ondorroa	391 kisten suiker : 25 kisten panela	R.D., f° 90 v°. Verkoop begint aanvang 1488.

1487 einde (?)	Martin de San Pedro	?	Verzekeringspremie van 10 lb. gr. betaald einde 1487 (R.D., f° 84 r°).
1488 begin	Johan de Goycochea	zuidervruchten?	R.D., f° 87 r° : krijgt 16 lb. 14 s. 8 d. gr.; Ibid., f° 93 r° : nog 18 lb. gr. in maart 1488.
1490 vóór juli	Lopo Fernandez	10 vaten olie	R.D., f° 98 r°.
1490 einde	Henric Frijse	8 vaten 1 pijp olie	Ibid., f° 101 v°.
1490 november	Joao Rey van Porto	88 kisten suiker	R.D., f° 101 v°, 102 v°.
1490 ?	Fernando Dalboquerque	370 kisten suiker	R.D., f° 104 v°.
1491 ?	Lopo de Salsar	64 kisten suiker	Verzekerd voor een waarde van 80 lb. gr. (R.D., f° 104 v°). Voor de melasse (Ibid., f° 103 v°).
1492 oogst	Somaye	29 pijpen melasse (?)	R.D., f° 106 v°.
1492 "	Martin de Plaisenche	41 kisten suiker	" "
1492 november	Jan Sanchez	42 pijpen melasse	R.D., f° 108 v°. Verzekerd voor een waarde van 1938 1/3 gulden (Ibid. f° 106 r°).
1493 20 februari	Jan de Verram	171 kisten suiker	R.D., f° 109 v°.
		20 pijpen melasse	
		113 kisten suiker	
		22 pijpen melasse	
		1.617,5 „ coppen ” vijgen	
		595 „ quartronen dode ”	

1493 oogst	Jehan Martin de Gassanda	179 kisten suiker 40 pijpen melasse	Ibid., f° 111 v°.
1494 ?	Martin de Landio	640 arroben suiker 56 pijpen melasse	Ibid., f° 112 v°.
1497 ?	Michiel Charlemeine	160 kisten suiker 140 pijpen melasse	Ibid., f° 113 v°.
1497 ?	Jaques Rozeit	143 kisten suiker 109 pijpen melasse	"
1498 15 februari	Andre Pirz	9 pijpen 2 kart. olie	R.D., f° 127 v°.
1498 vóór 15 mei	Piere Monhe op schip Sancta Marta	5 vaten olie	Ibid., f° 127 r°.
1498 november	Adriaen Pierz	suiker	Ibid., f° 128 v°.
1498 ?	Luis Fernandes	29 pijpen melasse	Ibid., f° 128 v°.
1499 december	?	60 pijpen olie	Ibid., f° 130 v°.

II

Rekening Jacob Despars — Dieric Brassart
1491-1492

Brugge, Stadsarchief, register Despars f° 104 v° - 106 r°.

DEBET

+ Jhesus Maria 1491.

(f° 104 v°)

Item Thirion Brassart, dienare van mestre Loupez es sculdich voor acht vaten 1 pipe olie die hij voor mi ontfanghen heeft upden hulc van Henric Frijse, die hij vercocht heeft te weten de drie vaten te 13 l. gr. vvat, comt	39 l. gr.
Noch voor vijf vaten 1 pipe bij hem vercocht te 14 l. gr. vvat comen mits dat mits dat hem ofghetrocken was voor lakinghe 89 stopen	73 l. 10 s. 9 d.
<hr/>	
Dus (1) debet Thirion voor de vente van 17 pipen olie net somme	112 l. 10 s. 9 d.
Item noch voor 64 kisten zucker ontfanghen op tscip van Fernan Dalbokerque ut patet f° 103	99 l. 8 s. 1/4
Noch voor 6 kisten bij hem vercocht f° 103	10 l. 11 s.
Noch voor 6 kisten bij hem vercocht f° 102	14 l. 9 s. 8
Item vor bij hem ontfanghen van Henric Fustenburch f° 103 somme	145 l. 7 s. 3 d.
Item vor 2 kisten zucker bij hem vercocht f° 103	3 l. 10 s.
Item vor 3 kisten bij hem vercocht Luis Carnin f° 103	4 l. 12 s. gr.
Item vor 100 kisten sucker bij hem vercocht coopliden van Durdrecht somme	183 l. 12 s. 4 d. 1/2
Item voor dat hij vor mi ontfanghen heeft van Jacop Bast als vooren f° 104	100 (2)
Item vor 3 pipen syrops bij hem vercocht	

(1) In de marge: „la somma”.

(2) Deze post is onvolledig daar de schrijver plots opmerkte dat hij de vorige gekopieërd had.

Robinet als vooren f° 104	6 l. 6 s. gr.
Item (3) vor hem gheleent 1 sustre in Betanie	4 s. gr.
Item noch van Francisco de Airo bij eene wisselbrief hem ghesonden van Jacotin Lombart	22 l. 1 s. 9 d.
Item noch heeft hij voor mij ontfanghen par Govaert Stertkin	140 l. 3 s. gr.
Item voor mi ontfanghen bij Jacop Bast in 120 noblen die hij voor mi dede betalen te Lunnen, comt	42 l. gr.
Item noch scrijft mi Jacop Bast dat hij Thirion betaelt heeft in sterke ghelde	20 l. gr.
Item noch vor mi ontfanghen van idem inden gulden te 4 s.	24 l. gr.
Item noch voor 3 vaten syrops bij hem vercocht in Octobre te 4 l. tvat comen	12 l. gr.
Item noch voor 3 vaten syrops vercocht voor	10 l. 4 s. gr.
Item voor twelc hij in comtant ontfanghen heeft vor mijn part vande fruute, comt	26 l. 10 s. 10 d.
Dit (1) was oec gelt den Sint Andries te 4 s. gr.	
Sommarum :	977 l. 10 s. 7 d. gr.

† Jhesus Maria 1492

(f° 105 v°)

Item 29 in Julet Thirion Brassart es sculdich voor de veranderinghe van een zijn andre rekeninghe f° 105	41 l. 18 s. 9 d.
Item voor dat hij ghemact heeft van 13 pijpen ende 3/4 syrops als vooren f° 104	24 l. 18 s. gr.
Item voor dat hij ontfanghen heeft van Jacop Bast	10 l. 19 s. 10 d.
Item noch van idem voor mi ontfanghen	10 l. gr.
Item van Benigno de Cassino doen up rekeninghe van Jan Despars up zijn assuranche	22 l. 4 s. 6 d.
Item voor dat hij ontfanghen heeft van een vat syroops, welc hij vercocht nu inde Bamesmaerct	4 l. 15 s. gr.
Item noch vor 16 kisten zuckers die hij van	

(3) In de marge : „580 - 11 - 0 4/3”.

(1) In de marge : „977 - 10 - 7 - 18 miten”.

mi hadde inde voors. maerct ut patet in dander f° 107 somme	40 l. 7 s. 6 d.
Item noch voor dat hij voor mi ontfanghen heeft vanden Hosterlinghen van mijn fruit	124 l. 4 s. 7 d.
Sommarum :	279 l. 8 s. 2 d. gr.

† Jhesus 1492 20 Octobris
Thirion Brassart es sculdich voor de veranderinghe van dese zijne andre rekeninghe 23 l. 15 s. 8 d.

KREDIET

(f° 105 r°)

† Jhesus Maria 1491	
Item ontfanghen van Thrion Brassart ende eerst bij diverschen oncosten ghedaen up zucker ende olie, zo hij mij overghegeven heeft, comen ter somme	26 l. 1 d. 1/2
Item vor dat hij mij comtant gaf als hij hier te Brugge was somme	30 l. gr.
Item vor dat mi Fransois van Hee vor hem heft betaelt	10 l. gr.
Item vor dat hij vor mi betaelt heeft Loys Carnin	7 l. gr.
Item vor dat hij voor mi betaelt heeft Cornelis de Altovity voor een wissel met hem ghemaect	97 l. 8 s. 9 d.
Item vor dat mi Gillis van Vlaminport voor hem betaelt heeft ten 3 stonden, comt als	13 l. 7 s.
Item vor dat hij vor mi betaelt heeft den clerc vanden tresorier des guerres, die ic leende Lyon Spindle, somme	16 l. 13 s. 4 d.
Item vor dat hij voor mi betaelt heeft meestre Willem Sanders, die mi hier betaelt Lenart Urbaen	3 l. gr.
Item den lesten van april vor dat hij mi dede hier betalen bij Jan Dancheelnense	6 l. gr.
Item vor dat ic hem tAndwarpe dede betalen Estevans Godinho ende die mi Jos Damoudre hier betaelt heft	30 l. gr.
Item vor dat ic hem dede betaelen Loys Carnin vor dat mij Willem Pils hier vor hem betaelt heeft	5 l. gr.

Item vor dat ic hem de betalen Jehan Bertram Haghe	5 l. gr.
Item vor dat hij mi hier dede betaelen bij Pierkin Michiels	12 l. gr.
Item vor dat hij daer voor mi betaelt heeft Willems	2 l. 2 s. gr.
Item vor 50 rins guldenen mi ghezonden bij Pierkin van Stavele, dienare van de vidua Leins	8 l. 15 s. gr.
Item vor dat ic hem dede betalen Jehan de Sudaen over Guilame Canjet	18 l. 6 s. 8 d.
Item vor diversche naglen, die ic hem hebe ghedaen copen	1 l. 3 s. 1 d.
Item vor dat hij mij ghezonden heeft in gelde bij Pierkin Michiels scil. 150 rins guldenen te 21 st. ende 50 postulaten te 11 st., comt als	30 l. 16 s. 8 d.
Item noch vor dat hij mi ghezonden heft bij Cornelkin Breydel sc. 7 bretansche, 2 savoysche cronen ende 1 houde, commen 3 - 14 - 10; 58 postulaten te 22 gr.; 25 rins guldenen te 21 st., comt al tsamen	13 l. 8 s. 8 d.
Item vor dat ic hem daer dede betalen Anthonio de Valle over 1 wissel hier ghemact met Piero Lopez up Portugal	68 l. 3 s. 8 1/2
Item vor dat ic hem dede betalen Jan Joos over selvere dat ic hier hadde van Thomas Boonin	13 l. 15 s.
Item vor dat ic hier vor hem ontfanghen van Jacotin Alart	2 l. 6 s.
Item vor dat ic hier ontfanghen hebbe van Quintin du Puis	2 l. gr.
Item vor dat ic hier ontfanghen hebbe van Pietre inde Ramout bij een lettre van Govart Stertkin	16 l. 13 s. 4 d.
Item vor dat ic hem daer hebbe ghedaen betalen Loys du Forest, copman van Rijsele	23 l. gr.
Item vor dat hij mij hier heft ghedaen betalen bij lettren van Jehan de Sudaeno	15 l. gr.
Item voor dat hij mi ghezonden heeft bij Pierken messagier scil. in goude	24 l. 18 s. 10 d.
Item voor 716 ellen tapijtserie te 7,5 delle; noch voor 246 ellen te 8 gr. delle; noch 1	

dosyne mantels te 3 s. 6 d. tstic; noch vor 20 ellen canevels, van packen, voeren, comt als 2 packen	33 l. 5 s. 1 d.
Item vor dat ic hem daer hebbe doen betaelen Cornelkin Breydel, die ic hier vor hem ontfinc	14 s. 10 d.
Item vor dat ic hem daer hebbe ghedaen betalen Jan Cole, bij mijn lettren mi hier weder betaelt par Pieter Michiels	10 l. gr.
Item vor dat ic hem hebbe ghedaen betalen Fernande Daquilies pour Johan de Contreres over Pasquier Piquet	10 l. gr.
Item vor dat hij mi hier heft ghedaen betalen bij Rodrigo de Samtander	21 l. 5 s. gr.
Item vor dat ic hier net ghemact hebbe van 26 tackeren leers, die hij mi thuis zondt	12 l. 19 s. 4 d.
Item noch voor dat ic ontfanghen hebbe van Robinet, dienare van Jacop Bonnet, van 3 pipen sirops	6 l. 6 s. gr.
Item (1) noch in diversche oncosten, die hij voor mi verleit heeft alst blicht bij desen pampieren dragen	21 l. 17 s. 4 d.
Item noch ontfanghen van Vincent Pelerin bij eene lettre, die hij mij sand van Cornelio Daltoviti	12 l. gr.
Item noch ontfanghen bij eene mijn cedule die ic hem dede betalen Benedicte Pelerin daer vooren ic hier ontfinc van Vincent Pelerin, somme	15 l. gr.
	(totaal) 645 - 5 - 8

† Jhesus 91 — 23 Novembre. (2)

Item ontfanghen van Thirion, die hij mi hier heeft gedaen betalen bij Pietren inde Munte	20 l. 11 s. 8 d.
Item noch ben ic Thirion vor dat ic hem hebbe ghedaen betalen Franc van Muers bij mijn lettre vor dat ic hier ontfanghen hebbe van Pieter Kop inde Munte 120 utre guldenen	20 l. gr.

(1) In de marge, doorstreept : „618 - 5 - 8”.

(2) Dit deel van de kredietrekening komt voor onderaan f° 104 v°.

Item voor mi betaelt Daniel de Bienvivre voor 15 andriesen te 3 s. 8 d. stic ende 9 rins guldenen te 3 s. 6 d. tstic.	4 l. 6 s. 6 d. gr.
Item voor 80 l. versekert up Lopo de Salsar	10 l. 16 s. gr.
Item voor 120 noblen ghedaen betalen Jacotin te London bij Jerome Friscobaldy zijn ontfanghen van Jacop Bast	42 l. gr.
Item voor 60 noblen, die hij betaelt heeft voor Jacotin Fernando Lopez te 7 s. 4,5 d. de noble comt	22 l. 2 s. 6 d.
Item pour 400 nobles quil a fet payer a Jacotin par Jerome Friscobaldy a 7 s. 4,5 d. noble	147 l. 10 s. gr.
Item noch vor dat hij scrijft dat verloren es an tgelt, mits dat starck gelt moet zijn omme de wissele te makene schrijft met 1 l. ten hondert van cortage, comt tsamen	12 l. 19 s. 6 d.
Item ontfanghen van Joos Damoudere te 4 s. de gulden	6 l. gr.
Item noch ontfanghen van Lopo Estevins in vierysers te 4 gr. tstic	4 l. gr.
Item vor ghepassert in zijn andere rekeninghe f° 105	41 l. 18 s. 9 d.
Sommarum :	977 l. 10 s. 7 d. gr.

† Jhesus Maria 1492

(f° 106 r°)

Ontfanghen voor Thirion in Pero Reffini	12 l. gr.
Noch van Piere Michiels over Jan Humlot	6 l. gr.
Noch ontfanghen van Fransois van Hee	4 l. 12 s.
Noch voor een protest ghedaen up Jan Antan	2 s. gr.
Noch voor de vrecht van 3 fardelen, die Donaes Ageltant in Zeeland voerde	1 l. 10 s. gr.
Noch om de selve fardelen te voeren ter Vere	3 s. 4 d.
Noch om 2 lettren van affretamento eene van Jan Sanches ende dandre om tfruit scip	7 s. 10 d.
Noch omme een loge daer de syropen in ghelegghen hebben scil. de leste	1 l. 6 s. 8 d.
Noch om diversche brieven ghecomen van Portugal	2 s. gr.

Item omme de versekeringhe van 1938 een tiers gouden guldenen up Jan Sanches te 13 1/2 mette makelardie, comt	52 l. 5 s. gr.
Item noch voor vrecht, avelies, 20sten penninc van 215 kisten ende 62 pijpen syroops, die Loys met hem brochte hoest a° 92, daer of dat mi Thirion de rekeninghe in tparticulier ghegheven heeft, comt als	128 l. 1 s. 2 d.
Noch voor een loge, daer de sucre ende de 20 pipen syroops in lagen	18 s. gr.
Item noch voor sack wulle, die ic hier vercochte ende daer of tgelt ontfinc	14 l. 19 s. 9 d.
Item noch voor 27 viertalen corne die ic t Andwarpe ontfinc te 5 s. 8 d. viertaal	7 l. 13 s. gr.
Item (1) hem toegeleit voor zin moyte	10 l. gr.
Item voor vrecht, van loge huere ende cranegelt van de siropen, die ter Vere lagen	4 l. 2 s. 1 d.
Item noch voor diversche brieven, die hij ghesonden heeft ende oec ontfanghen van Londen ende Lixbona	18 s. gr.
Item omme 2 protesten ghedaen segens Henric Nieulants wijf ende seghens Jan Anthan	8 s. gr.
Item om 2 carteele wijns ende 3 top rozijns	3 l. 11 s. gr.
Item mi gheleent om de assurance van Jan Despars ende 10 s. om een confiscatie	6 l. 12 s. 8 d.
Item voor dat mi Thirion noch sculdich blijft zijn verandert in deze zijne rekeninghe	23 l. 15 s. 8 d.
Sommarum :	279 l. 8 s. 2 d. gr.

(1) In de marge : „Nota”.

Sur les traces des pèlerins flamands, hennuyers et liégeois au Monastère Sainte-Catherine du Sinaï

Au Moyen Age et aux siècles qui suivirent, la visite du Sinaï fut considérée comme un complément naturel au saint voyage de Jérusalem (1a). Les pèlerins se sentaient attirés vers ce coin écarté du proche Orient non seulement par les souvenirs bibliques qui y étaient indissolublement attachés, mais également par la présence, dans le monastère construit aux pieds du mont de Moïse, des insignes reliques de la bienheureuse vierge Catherine, dont le culte avait acquis dans toute la Chrétienté une si large diffusion.

La visite de cet endroit célèbre et des vestiges vénérables qui y étaient conservés s'accomplissait alors, comme de nos jours encore, sous la conduite des moines grecs qui, depuis des temps immémoriaux, occupent le monastère, en suivant un itinéraire fixé par la tradition. Les pieux voyageurs ne manquaient pas de s'arrêter à tous les sites illustrés par quelque épisode de l'Exode, par quelque trait de la vie des pères du désert ou par quelque merveille se rattachant à la légende de sainte Catherine, assurés qu'ils étaient de gagner maint pardon et mainte indulgence (1b).

Quand, fatigués de ces pieux exercices, qui comportaient entre autres l'ascension du mont de Moïse et du mont Sainte Catherine, ils avaient regagné le monastère,

(1a) Pour une vue d'ensemble, voir E. Delaruelle et E.-R. Lalande, *L'Eglise au temps du Grand Schisme et de la crise conciliaire*, Paris, 1964 (dans : Fliche et Martin, *Histoire de l'Eglise*, t. XIV), p. 573-587.

(1b) On en trouvera l'énumération dans Ch. Potvin, *Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste*, Louvain 1878 (Académie royale de Belgique; Siècle littéraire des ducs de Bourgogne), p. 94-95.

ils allaient se recueillir dans l'église devant le tombeau de la sainte patronne de l'endroit, tout heureux d'obtenir quelques gouttes de l'huile qui émanait de sa dépouille. S'ils disposaient de quelque loisir et avaient un peu de lettres, ils se laissaient aller à leur inspiration pour composer un poème en l'honneur de la sainte et suspendaient la feuille qui en portait le texte à proximité du tombeau (2). Mais s'ils n'avaient pas le temps ni le talent d'improviser un texte de ce genre, ils se contentaient de graver leur nom et parfois leurs armes dans la salle qui leur servait de logement et peut-être aussi d'oratoire.

Ce local, qui est situé un peu en retrait de la basilique construite par l'empereur Justinien et est accessible par un escalier dérobé, n'a subi, depuis le XVe siècle, époque de la plus grande affluence de pèlerins, aucune transformation notable dans son architecture; tout au plus a-t-il reçu quelques aménagements pour pouvoir servir de réfectoire aux moines, dont le plus visible consiste dans l'introduction d'une imposante table de bois qui occupe une grande partie de sa longueur (3).

C'est une salle de forme allongée, mesurant 17 m. de long sur 5 m. de large, accessible par une porte qui s'ouvre au centre du mur est; elle ne prend le jour que par une large baie donnant sur la face ouest. Sa couverture consiste en une voûte en berceau brisé de 7 m. de haut. Celle-ci est renforcée de distance en distance par cinq arcs doubleaux en pierre de taille,

(2) G. Gerster, *Sināi, Land der Offenbarung*, Berlin, 1961, p. 201 (traduit sous le titre *Sināi, terre de Révélation*, Paris, 1961). Nous avons relevé deux exemples de cet usage, l'un fourni par l'itinéraire de Jean Adornes (voir notre étude: *Voyage de quelques Brugeois en Egypte et en Palestine*, dans *Ad Harenas*, Bruges, 1960, p. 270), l'autre par le récit du frère franciscain Felix Fabri (*Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*, éd. C. D. Hassler, Stuttgart, 1843, vol. II, p. 500).

(3) Voir A. Champdor, *Le Mont Sināi et le Monastère Sainte-Catherine*, Paris, 1963, p. 68, fig. du bas.

mesurant environ 0,50 m. de large et formant une légère saillie. Au fond de la salle, du côté opposé à la fenêtre, le mur est percé en son centre d'une niche en cul de four, ornée actuellement d'une peinture représentant la Vierge : c'est ici que, d'après la tradition, les prêtres francs célébraient la messe suivant le rite romain.

Certains voyageurs modernes (4) avaient eu l'attention attirée par la présence, sur l'encadrement de la porte et de la fenêtre, ainsi que sur les arcs de la voûte, de nombreuses signatures qui avaient été gravées avec un certain soin par les pèlerins de passage; ces signatures, datant la plupart du XVe siècle, étaient parfois accompagnées d'armoiries et d'emblèmes (5).

Mais, si ces inscriptions étaient connues depuis assez longtemps (5 bis), ce fut M. H. L. Rabino qui eut le premier l'idée d'en faire le relevé complet, au cours des deux séjours qu'il fit au Sinaï il y a une trentaine d'an-

(4) Le Major C. S. Jarvis, dans sa vivante description de la presqu'île sinaïtique (*Yesterday and To-day in Sinai*, Edimbourg-Londres, 1931), avait noté quelques-unes des armoiries (p. 231-234); mais les héraldistes anglais auxquels il avait soumis ses relevés n'étaient pas parvenus à les identifier.

(5) La haute qualité épigraphique d'un certain nombre de ces inscriptions et des armoiries qui les accompagnent a fait émettre l'hypothèse (e.a. par Rabino et Gerster) que celles-ci avaient été gravées par des professionnels, établis au couvent. Dans ce cas, il faudrait supposer, suivant la suggestion que m'a faite M. Schouteet, archiviste de la ville de Bruges, que chaque pèlerin fournissait au graveur un modèle de sa signature. Ainsi s'expliquerait la diversité de style des inscriptions émanant des membres d'un même groupe (comme p.e. les membres du groupe conduit par Anselme Adornes). Certaines de ces inscriptions sont gravées assez profondément, tandis que d'autres ne sont tracées que superficiellement.

(5 bis) A la veille de la première guerre mondiale, une expédition prussienne conduite par Carl Schmidt avait déjà fait un relevé des inscriptions grecques, arabes et franques alors visibles. Cette riche documentation fut égarée ou détruite au cours des années de guerre; voir C. Schmidt et B. Moritz, *Die Sinai-Expedition im Frühjahr 1914*, dans *Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften*, Philol.-hist. Kl., 1926, VIII-IX, p. 24-34 (en particulier p. 32).

nées. Il publia le résultat de son travail dans un intéressant article paru au Caire en 1937 (6). Les transcriptions de Rabino ne sont pas toujours d'une exactitude rigoureuse, mais elles représentent un bon point de départ pour une étude plus poussée de ces documents, où apparaissent les noms de pèlerins originaires de divers pays d'Europe, tels que l'Allemagne, la France, l'Angleterre, et aussi les Pays-Bas.

Ayant eu nous-même l'occasion de visiter le monastère du Sinaï au mois d'avril 1963, nous n'avons pas manqué d'aller examiner de plus près les inscriptions du réfectoire, d'autant plus que, parmi les noms répertoriés dans l'article de Rabino, il y en avait plusieurs qui nous étaient connus par des récits de pèlerins auxquels nous nous étions spécialement intéressé (7). Nous n'eûmes pas de peine à repérer ces signatures et, grâce à l'obligeante collaboration de certains de nos compagnons de voyage (8), nous pûmes ramener de notre expédition de bonnes photographies de ces documents encore peu connus chez nous.

(6) M. H. L. Rabino, *Le monastère de Sainte Catherine (mont Sinaï). Souvenirs épigraphiques des anciens pèlerins*, dans *Bulletin de la Société Royale de Géographie d'Égypte*, Le Caire, t. XIX (1937), fasc. 1 (portant le millésime 1935), p. 21-126, avec de nombreuses planches et dessins. Cet article a aussi paru sous forme de brochure. Nous tenons à remercier le Chev. Guy de Schoutheete de Tervarent, ancien ambassadeur de Belgique au Caire, de nous avoir fait connaître ce travail. Quelques nouveaux détails sont fournis par G. Schnat, *Drei Niedersächsische Sinaïpilger um 1330*, dans *Festschrift P. E. Schramm*, Wiesbaden, 1964, Bd. I, p. 461-478.

(7) Voir l'article mentionné plus haut (*Ad Harenas*, p. 272).

(8) Notre reconnaissance va surtout à M. l'abbé L. Verberck, professeur à l'athénée de Lierre, ainsi qu'au Dr Jehan Reymond, de Genève. M. Ph. Derchain, maître de conférences à l'université de Strasbourg, nous a procuré d'utiles documents photographiques dont nous avons fait usage dans cet article. M. A. Mekhitarian, secrétaire général de la Fondation Egyptologique Reine Elisabeth, nous a également prêté son aimable concours pour la mise au point des documents photographiques reproduits ici. Nous les remercions tous pour l'aide précieuse qu'ils nous ont apportée.

C'est le résultat de cette exploration, malheureusement trop rapide, dont nous désirons faire part dans les pages qui vont suivre, ayant principalement en vue d'établir la correspondance entre les signatures relevées au Sinaï et les données que nous possédons d'autre part sur les activités et les voyages de certains de nos compatriotes du XVe siècle dans ces parages.

La série des visiteurs venus des Pays-Bas s'ouvre par le sire Ghillebert de Lannoy, le fameux ambassadeur et agent d'information de Philippe le Bon, qui, au début du XVe siècle, a sillonné les chemins de l'Europe entière (y compris ceux de la Pologne et de la Moscovie) et que son esprit d'aventure a aussi conduit dans les pays d'Outremer.

Comme nous le savons par les itinéraires qu'il nous a laissés (9), il a pris le chemin de l'Orient à trois reprises (en 1405, en 1422 et en 1442) et s'est rendu par deux fois au Sinaï. Lors de son second voyage, il était chargé par Philippe le Bon et par Henri V d'Angleterre (10) d'une mission secrète, consistant à réunir des renseignements précis sur les ressources des pays musulmans et sur les moyens de défense des principales villes de ces régions, en vue de préparer une expédition militaire devant revêtir le caractère d'une véritable croisade. Tout en se conformant aux instructions des princes qui l'avaient envoyé, il mit son séjour en Orient à profit pour visiter les lieux saints et accomplit,

(9) Potvin, *op. cit.*, p. 11, 69 et 83; pour son pèlerinage au Sinaï, voir aussi Mahfouz Labib, *Pèlerins et voyageurs au mont Sinaï*, Le Caire, 1961 (Recherches d'archéologie, de philologie et d'histoire de l'Institut français d'archéologie orientale du Caire, t. XXV), p. 47 sq.

(10) Aziz Suryal Atiya, *The Crusades in the Later Middle Ages*, Londres, 1938, p. 190-197. D'après J. D. Hintzen, *De kruistocht-plannen van Philips den Goede* (Ac. Proefschrift), Rotterdam 1918, p. 17 sq., ce serait en réalité Henri V d'Angleterre qui aurait été le principal „esmuever" du voyage.

comme tant d'autres, le pèlerinage au couvent de Sainte Catherine.

Suivant l'usage dont nous avons parlé, il a laissé dans le réfectoire du Sinai la trace de son passage. On peut lire sur la première arcade, du côté de la fenêtre, en caractères gothiques soigneusement gravés, l'inscription suivante : *Ghilby. de. Lanoy*, c.à.d. Guilbyn de Lanoy (Fig. 1). Si l'identité du personnage n'a pas été reconnue par Rabino (11), c'est sans doute parce que l'orthographe du prénom offrait quelque difficulté de lecture et d'interprétation. Mais l'identité du prénom avec celui de l'envoyé de Philippe le Bon peut être considérée comme certaine d'après les observations qu'a bien voulu nous communiquer notre regretté collègue, M. Paul Bonenfant. Comme cet excellent connaisseur de l'époque bourguignonne nous l'a fait observer, Ghillebert est assez fréquemment appelé, dans les sources contemporaines, *Guillebin* (12); mais on trouve aussi *Guillevin* (13), *Guilvin* (14) et, forme pratiquement semblable à celle de l'inscription, *Guilbin* (15). Ce sont là autant de formes hypocoristiques du nom de Ghillebert (16).

L'identité de *Ghilbyn de Lanoy* étant ainsi établie, nous serons à même de résoudre l'énigme que recouvre

(11) Rabino (*op. cit.*, p. 59) lit *Ogilvy de Lanoy*.

(12) Voir, par exemple, Potvin, *op. cit.*, p. 194, anno 1421, et P. Bonenfant, *Du meurtre de Montereau au traité de Troyes*, p. 224.

(13) Potvin, *op. cit.*, p. 194, anno 1420.

(14) Potvin, *op. cit.*, p. 196, 3e ligne du bas.

(15) Potvin, *op. cit.*, p. 196, 3e alinéa.

(16) La même alternance s'observe entre Robert et Robin, Lambert et Lambin. M. Bonenfant nous signale qu'il a rencontré la signature de Ghillebert de Lannoy au bas d'une pièce conservée à la Bibliothèque Nationale à Paris, Collection Moreau, n° 1425, pièce 96 (cf. son ouvrage mentionné, p. 81, n° 2). Pour autant qu'il s'en souvient, cette signature est dans une grande écriture, analogue à celle de l'inscription. Potvin (*op. cit.*, p. 203) signale une autre signature de Ghillebert au même dépôt, carton du cabinet des titres, au nom de *Lannoy*.

une autre inscription du réfectoire, qui doit être contemporaine du premier voyage de notre pèlerin au Sināi.

Dans le bref aperçu qu'il donne des évènements marquants du début de sa carrière, de Lannoy nous informe qu'il fit route lors de ce voyage „en compagnie de monseigneur le seneschal” (17). Il s'agit de Jean de Werchin, sénéchal de Hainaut, qui se signala en son temps par de nombreuses prouesses, avant de périr à la bataille d'Azincourt. Nous savons qu'à ce moment le jeune Ghillebert, ainsi que son frère Hughes servaient le sénéchal comme écuyers (18).

C'est manifestement à ce personnage que se rapporte l'inscription qui se lit sur la deuxième arcade :

nlneſt

hainau au senescal (19) (Fig. 5).

La deuxième ligne contient le cri d'armes de Jean de Werchin, qui apparaît, avec de légères variantes dans les recueils héraldiques (20). Quant à la première, elle présente certaines difficultés de lecture et d'interprétation, que nous permettra de résoudre une remarquable

(17) Potvin, *op. cit.*, p. 11. C'est par erreur que Ghillebert place ce voyage en 1401. Dans la biographie très documentée qu'il consacre au frère de Ghillebert (*Hugues de Lannoy, le bon seigneur de Santes*, Bruxelles, 1957, p. 18), le Cte Baudouin de Lannoy a prouvé, à la lumière de pièces d'archives, que le voyage en question doit se placer en 1405-1406.

(18) Sur les grands sénéchaux de Hainaut de la famille de Werchin, voir G. Alquier, *Les grandes charges de Hainaut*, dans *Revue du Nord*, Lille, t. XXI (1935), p. 7-14, et Chan. J. Bataille, *Cysoing, les seigneurs, l'abbaye, la ville, la paroisse*, Lille, 1934, en particulier p. 293-310. Nous remercions M. le professeur F. Vercauteren pour les utiles références qu'il nous a fournies au sujet de ces dignitaires.

(19) L'inscription est reproduite en photographie dans G. Gerster, *Sināi, Land der Offenbarung*, Berlin, 1961, p. (non numérotée) 200 (même page dans la traduction française *Sināi, Terre de Révélation*, Paris, 1961).

(20) Dans Cte J. de Saint Genois de Granbreucq, *Armoiries et Cris d'armes du Comté de Hainaut et de ses barons*, Naarden, 1941, p. 12, nous avons relevé „Werchin au seneschal”. Nous rencontrerons ci-dessous la forme „Le Senescal de Hainau”.

étude consacrée par M. Camille Tihon à un épisode curieux de la carrière chevaleresque du sénéchal (21). En août 1400, Jean de Werchin et deux autres chevaliers hennuyers adressèrent une lettre de défi à trois chevaliers brabançons, les provoquant à un combat singulier, qui d'ailleurs n'eut pas lieu. Ce qui nous intéresse ici, c'est que sur ce document figure, à la suite des sceaux des trois cosignataires, la devise ou le cri d'armes de chacun de ceux-ci. Le sire de Werchin a signé, d'une écriture fort semblable à celle que nous retrouvons dans l'inscription du Sinaï :

Nlnest

le Senescal de Haynau.

Nouse sommes donc en présence, au Sinaï, d'une variante de la même devise personnelle du sire de Werchin, qui a voulu intriguer par cette signature, volontairement mystérieuse, ceux de ses compatriotes qui viendraient visiter après lui le couvent de Sainte Catherine.

Avec M. Tihon, nous proposons de lire la première ligne *Nul n'est*, tout en faisant observer que cette expression s'accorde moins bien avec le cri *Hainau au Senescal* que celle donnée par la lettre de défi.

Après nous être étendu sur les inscriptions de ces deux illustres chevaliers hennuyers du début du XVe siècle, venons en à présent au groupe de signatures qui se rattache au souvenir de l'expédition que conduisit en 1470 le notable brugeois Anselme Adornes. Grâce à la relation que rédigea, peu après le retour dans sa ville natale, Jean Adornes, fils aîné d'Anselme, nous

(21) C. Tihon, *Le défi de trois chevaliers hennuyers à trois chevaliers brabançons en 1400*, dans *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, t. CXXV (1960), p. 613-642, avec 1 planche. Nous devons cette précieuse référence à M. Georges Despy, auquel nous adressons nos sincères remerciements.

connaissons par le menu l'itinéraire de ce long périple, qui conduisit successivement les voyageurs en Italie, en Tunisie, en Egypte, en Palestine et au Liban (22).

Se rendant d'Egypte en Palestine, les pèlerins ne voulurent pas manquer de passer par le couvent du Sinaï. Ils avaient pour cela d'excellentes raisons, les Adornes considérant sainte Catherine comme la patronne de leur famille et lui ayant voué, dans la chapelle fondée par leurs ancêtres, un culte spécial. Nous savons qu'au moment de l'expédition au Sinaï le groupe se composait de cinq personnes (23), soit, en plus d'Anselme Adornes et de son fils Jean, Lambert van de Walle (24), Pierre Reyphin (25) et Jean Gausin (26),

(22) Il existe, au sujet d'Anselme Adornes et de ses voyages, une abondante littérature, dont nous avons donné le détail dans l'article signalé plus haut (*Ad Harenas*, p. 260-261).

(23) Voir le texte de l'*Itinerarium* de Jean Adornes dans le ms. de la Bibliothèque municipale de Lille, n° 330, f° LXXV b : „Nos enim conduximus pro nobis quinque et trucemano nostro sex camelos...”. Le nom des participants est donné par Rombout de Doppere en tête de l'abrégé qu'il a composé de l'itinéraire des Adornes (voir E. Feys, *Voyage d'A. Adornes à Jérusalem et au mont Sinaï en 1470*, dans les *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, année 1893, p. 15 du tirage à part).

(24) Fils de Jean van de Walle (+ 1437) et d'Agnes de Bul. Lambert mourut en 1489 et fut enterré à l'église Notre-Dame de Bruges.

(25) Ce membre de la famille Reyphin (ou Reyphins) doit être identifié avec Pierre Reyphin, qui épousa Josine Hyens et fut enseveli à Bredene. Son père, qui s'appelait également Pierre et qui épousa Marguerite de Mol, ne peut entrer en ligne de compte, étant donné qu'il mourut le 31 janvier 1471, c'est à dire plus de deux mois avant le retour des pèlerins à Bruges, qui eut lieu le 4 avril 1471. Voir J. Gailliard, *op. cit.*, t. II, p. 56. Sous le nom de Pieter Reyphin se lit, dans l'inscription mentionnée plus bas, le groupe : ...*avander...*, dont le sens nous échappe.

(26) L'orthographe de ce dernier nom est rendue de manière assez diverse. E. de la Coste (*Anselme Adorne, sire de Corthuy, pèlerin de Terre Sainte*, Bruxelles, 1855, p. 77) donne, sans doute d'après le manuscrit, actuellement perdu, de Paris, la forme Jean Gausin que nous adoptons ici. Le baron A. van Zuylen van Nyevelt (*Anselme Adornes, chevalier, diplomate et voyageur*), orthographie Jean Gausin. Enfin R. de Doppere d'après Feys, *loc. cit.*) parle de Jan de Ghausy.

ce dernier remplissant les fonctions de chambellan d'Anselme Adornes.

Dans le chapitre qu'il consacre à cette partie du voyage (chapitre dont on trouvera le texte en annexe) Jean Adornes nous apprend que les pèlerins quittèrent le Caire à la mi-août 1470 et atteignirent le monastère, non sans aventures, le 24 du même mois. Ils y séjournèrent jusqu'au 30 août pour se diriger ensuite vers la Palestine. Au couvent du Sinai ils durent prendre leurs quartiers dans le même local que les autres pèlerins latins, comme le prouve la présence de leurs noms (27) sur les murs du réfectoire. Détail à noter, ces signatures ne sont pas toutes réunies sur une même paroi. Alors qu'Anselme et Jean Adornes ont inscrit leurs noms, l'un en dessous de l'autre, sur la deuxième arcade à droite de la porte, à environ 2 m. 50 du sol (*Anselmus Adournes* et *Jo. Adournes*) (28) (Fig. 3), Lambert van de Walle a placé sa signature sur la troisième arcade à une assez grande hauteur (Fig. 6), tandis que Pierre Reyphin s'est contenté d'un emplacement plus modeste sur le montant extérieur gauche de la fenêtre (29) (Fig. 4).

Les deux groupes de graffites auxquels nous avons donné la place d'honneur, viennent illustrer en quelque

(27) Seule le nom de Jean Gausin a échappé à nos investigations. Aucun des noms repérés par Rabino ne peut y correspondre.

(28) On notera l'orthographe *Adournes* adoptée par les pèlerins. Si la photographie reproduite ici montre l'inscription de trois-quarts, la raison en est que la rampe de l'escalier tournant, qui conduit à une chaire de vérité fixée contre l'arcade, empêche de photographier l'ensemble de face. Sous le nom de Jean Adornes, nous croyons distinguer le millésime 1470.

(29) Cette fenêtre était autrefois une porte donnant accès à une terrasse; voir Rabino, *op. cit.*, p. 57. Il est intéressant de noter que L. van de Walle et P. Reyphin ont assisté comme témoins à l'accord conclu le 27 juillet 1485 entre Jean Adornes et le tailleur de pierres Cornelis Thielman pour l'érection d'un monument funéraire dans la chapelle de Jérusalem. Cet acte porte la signature des quatre personnages; voir le ms. de Jean Adornes intitulé *Copie van chaertres van al mijn renten*, f° 122 v° (Ar-

Fig. 1. Moerkerke
Ghilby. de. Lanoy

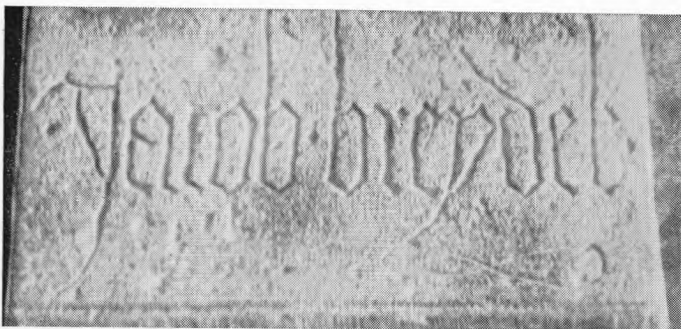

Fig. 2. Jacob Breydel

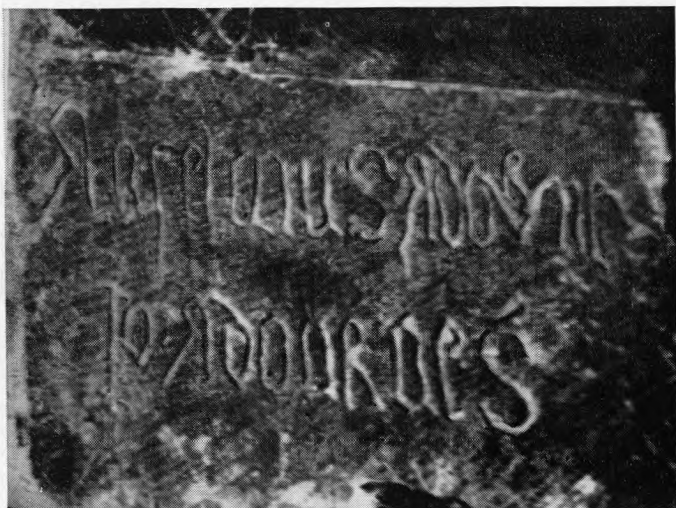

Fig. 3. Anselmus Adornes / Jo. Adornes / 1470

sorte les relations que nous ont laissées leurs auteurs et qui en précisent la date.

Les signatures dont il sera question dans les pages qui vont suivre ont une valeur historique encore plus grande par le fait qu'elles émanent de personnages dont le pèlerinage en Terre Sainte et la visite au Sinaï ne nous étaient connus que par des témoignages moins directs, tels que des inscriptions funéraires ou des généalogies. Parfois aussi c'est la seule consonnance, flamande ou wallonne, du nom qui nous incite à rattacher à nos régions tel pèlerin dont l'identité ne nous est pas autrement précisée.

Dans cette énumération, qu'un examen plus approfondi permettrait peut-être de compléter, nous commencerons par les signatures de pèlerins dont l'identification paraît certaine et qui sont en général originaires de Flandre. Sur l'arcade où figurait déjà la mention de Ghillebert de Lannoy, on lit très distinctement le nom de *Moerkerke* (Fig. 1). Sous ce toponyme se cache manifestement un membre de la famille van Praet. En effet, les van Praet furent pendant de nombreuses générations en possession de la seigneurie de Moerkerke (30). Le rapprochement s'impose avec Louis van Praet, conseiller et chambellan de Philippe le Bon, mort en 1440 et enterré à Moerkerke, dont nous savons, grâce à des documents d'archives, qu'il fit en 1428 le voyage d'Outremer (31).

chives de la famille Adornes, en dépôt aux archives de la ville de Bruges).

(30) Voir J. Gailliard, *Bruges et le Franc*, t. III, Bruges 1859, p. 57 sq. On s'explique difficilement comment Martin Behaim, l'auteur du premier globe terrestre, a attribué à son beau-père, Josse de Huerter, capitaine donataire des Iles Fayal et Pico aux Açores, le titre de „Hern zu Mörkirchen aus Flandern". Sur ce problème, voir E. G. Ravenstein, *Martin Behaim*, Londres, 1908, p. 48 et 76; T. van Biervliet, *Joost van Huertere en de Vlaamse Eilanden*, dans *Biekorf*, 1959, p. 129-133.

(31) A. Viaene, *Vlaamse Jeruzalemvaarders in de bourgon-dische eeuw*, dans *Biekorf*, t. LXV (1964), p. 7.

L'identification est plus aisée encore pour *Jacob Breydel* (Fig. 2), dont le nom s'étale en grands caractères sur la troisième arcade. Il s'agit de Jacques Breydel (32), fils de Jacques et d'Elise van Aertrycke, lui-même petit-fils de Jean Breydel, le héros de la bataille de Groeninge (33). Jacques Breydel eut une carrière bien remplie. Non seulement il se distingua dans le tournoi de l'Ours blanc en 1418, mais il prit une part active en 1436 à la campagne que les Brugeois conduisirent contre ceux de l'Ecluse et leurs alliés, les Anglais. Il remplit à diverses reprises les fonctions de conseiller, d'échevin et de trésorier de la ville de Bruges et mourut le 8 mars 1441. Gailliard, dans la notice qu'il lui consacre, lui donne le titre de chevalier de Jérusalem, laissant entendre par là qu'il avait fait le pèlerinage de Terre Sainte; mais il ne donne pas la date du voyage et ne spécifie pas que Jacques Breydel avait poussé jusqu'au Sinaï (34).

En regard de ces noms flamands, on peut mentionner des noms qui relèvent de l'onomastique wallonne ou picarde, mais dont l'identification ne nous a pas été possible.

Quel est le personnage qui, sur la deuxième arcade, signe *Kikepois* (Fig. 5) (35) et qui fait suivre son nom des initiales *a.y.*, comme le fait un autre pèlerin qui a inscrit son nom (36) immédiatement en-dessous ?

A quel membre d'une des deux familles échevinales

(32) A. Viaene, *op. cit.*, p. 10.

(33) J. Gailliard, *op. cit.*, t. III, p. 3-22, spécialement p. 8.

(34) Comme le signale K. M. De Lille, *Jeruzalemvaarders uit Vlaanderen*, dans *Biëkorf*, t. LXV (1964), p. 121, ce même personnage laissa également sa signature à l'entrée de l'église du Saint-Sépulcre, à Jérusalem, où un visiteur la nota en 1889. Le fils de Jacques, Jean Breydel, qui devait périr dans des circonstances tragiques en 1484, fut également chevalier de Jérusalem et de Sainte Catherine (J. Gailliard, *op. cit.*, p. 12).

(35) Reproduit dans G. Gerster, *Sinaï*, p. 200.

(36) Ce nom, gravé d'une manière moins distincte, a été lu par Rabino (*op. cit.*, p. 59) *Darmvent*. A. Y.

du nom de *Seraing* peut se rapporter la mention *le : b : de serain* (Fig. 5), à lire vraisemblablement „ le bastard de Serain ” ? Ce sont là des problèmes dont nous laissons la solution aux historiens de Liège et de la Principauté (37).

Pour être complet, citons encore, d'après l'étude de Rabino (38) le nom de *G. Chevrot*, qui figure sur l'encadrement de fenêtre. S'agirait-il d'un parent plus ou moins proche de Jean Chevrot, évêque de Tournai et homme de confiance de Philippe le Bon ? Un généalogiste pourrait sans doute nous éclairer sur ce point (39).

Qu'on nous permette, en marge de cette étude, d'émettre encore quelques considérations sur la popularité dont a joui chez nous pendant les derniers siècles du moyen-âge et surtout pendant la période bourguignonne, le pèlerinage aux Lieux Saints et de mettre en lumière certaines répercussions que ces pieux exercices eurent jusque dans le cadre de notre vie sociale (40).

Le voyage d'Outremer, avec ses dépenses et ses risques de tout genre, n'était pas à la portée de tous. Sans doute un certain nombre de moines et d'ecclésiastiques trouvaient-ils le moyen d'en supporter les frais;

(37) Il existait en effet, dans la principauté de Liège, deux familles (ou deux branches de la famille) de *Seraing*, qui fournirent, l'une et l'autre, des échevins à la cité. L'une de ces familles possédait l'office héréditaire de pannetier de l'évêque de Liège. Voir C. de Borman, *Les échevins de la souveraine justice de Liège*, Liège, 1892, t. I, p. 334 et 376; p. 331 et 349 (pannetiers héréditaires). Notons qu'un membre de cette dernière famille, Gérard de *Seraing*, voulut accompagner en 1444 l'évêque Jean de Heinsberg en Terre Sainte; mais l'expédition ne put avoir lieu (*ibid.*, p. 350).

(38) *Op. cit.*, p. 58 (Encadrement extérieur de la fenêtre).

(39) Sur Jean Chevrot, voir J. Bartier, *Légistes et gens de finances au XVe siècle, les conseillers des ducs de Bourgogne Philippe le Bon et Charles le Téméraire*, Bruxelles, 1955, p. 310-324.

(40) On s'étonne que J. Toussaert, dans *Le sentiment religieux en Flandre à la fin du Moyen Age*, Paris, 1963, là où il parle des dévotions collectives (p. 267-279), ne fasse aucune mention de ces lointains pèlerinages.

mais en fait c'étaient des nobles et des riches bourgeois de nos cités qui constituaient le principal contingent des pèlerins. Dans certaines familles patriciennes, le saint voyage était si bien entré dans les traditions que d'une génération à l'autre on relève un ou plusieurs représentants de celles-ci sur les listes des pèlerins de Terre Sainte (41).

A côté des Adornes, dont la famille était traditionnellement vouée au culte de sainte Catherine d'Alexandrie, les de Baenst ont été parmi les plus attachés à cette pieuse pratique : il suffit de parcourir la généalogie de ces deux familles à la fin du XVe siècle pour se rendre compte qu'à chaque génération un ou plusieurs membres de celle-ci se sont rendus aux lieux saints.

A cette époque, où l'esprit chevaleresque était encore vivant, il devait régner dans ce milieu un esprit d'émulation : l'exemple des aînés incitait les jeunes à s'acquérir les mêmes mérites spirituels en même temps que les mêmes titres de gloire (42).

Les membres des familles nobles qui s'étaient sanctifiés par le pieux voyage d'Outremer et qui avaient reçu

(41) Feys (*op. cit.*, p. 3, n° 2) avait déjà fait observer que membres du petit groupe accompagnant Anselme Adornes étaient tous unis par des liens de parenté.

(42) M.A. Viaene a eu le mérite de rassembler les noms d'un certain nombre de pèlerins de Terre Sainte originaires de Flandre et des régions limitrophes (dans l'article déjà mentionné de *Biekorf*, t. LXV (1964), p. 5-16, complété par celui de K.M. De Lille, *ibid.*, p. 119-122 et celui de Viaene, *ibid.*, p. 336-338, auxquels il faut encore ajouter celui de V. Arickx, *ibid.*, t. LXVI (1965), p. 55-56). Il a évoqué d'une manière plus spéciale le rôle de Jean de Baenst (†1497) (*Anthonis de Roovere stadsdichter van Brugge 1466-1482*, dans *Ad Harenas*, Bruges, 1960, p. 343-366) tant comme homme politique que comme protecteur des belles-lettres, et a signalé qu'il avait fait à trois reprises le voyage de Terre Sainte. Voici, d'après les généalogies anciennes que nous avons pu consulter, les noms des autres membres de sa famille qui suivirent son exemple : son neveu Jean de Baenst, seigneur de Lembeke, gentilhomme de Louis de Luxembourg, comte de Saint-Pol; son cousin issu de germain, Josse de Baenst, seigneur de Melilant et de Sapingues (qui avait épousé une fille d'Anselme

à l'église du saint Sépulcre de Jérusalem un genre d'investiture spirituelle comparable à un adoubement (43), avaient le droit de porter le titre de chevalier de Jérusalem. Si, de surcroît, ils avaient visité le couvent du Sināï et obtenu des moines caloyers une investiture analogue, ils s'arrogeaient également le titre de chevaliers de sainte Catherine (44). Dès ce moment les premiers surmonteront leur écu de la croix potencée de Jérusalem, accompagnée ou non de la palme, tandis que les seconds le surmonteront de la roue brisée à six rais de sainte Catherine que traverse une épée (45). Les deux emblèmes pourront d'ailleurs être associés.

Dans plusieurs villes des Pays-Bas, les pèlerins, revenus de Terre-Sainte, avaient constitué de véritables confréries, comparables aux confréries de „paumiers” (porteurs de palmes) qui se rencontraient ailleurs (46). L'abbé English, le spécialiste averti des anciennes

Adornes, Marie); ainsi qu'un cousin plus éloigné, Antoine de Baenst (qui avait épousé Barbe de Wale). Ajoutons d'autre part à la liste générale dressée par Viaene et De Lille le nom des trois frères Jacques, Antoine et Richard de Visch (fils de Wiet de Visch et de Marguerite de Baenst, cousine germaine de Jean de Baenst, protecteur d'A. de Roovere).

(43) La description d'un de ces adoubements, qui se situe vers 1480, nous est donnée par le Frère Fabri (*op. cit.*, vol. II, p. 1-18; cfr H. F. M. Prescott, *Le voyage de Jérusalem au XVe siècle*, Paris, 1959, p. 177).

(44) Les voyageurs du XVe siècle dont nous avons lu la relation sont très discrets au sujet de cette cérémonie, sans doute parce que les moines du Sināï dépendaient de l'église grecque orthodoxe, qui avait officiellement rompu avec Rome après l'échec du concile de Florence (1439). Gerster (*op. cit.*, p. 201) rapporte le vieux proverbe saxon d'après lequel les chevaliers du Saint-Sépulcre étaient „les plus dignes”, tandis que ceux de Sainte-Catherine étaient „les plus chers”, faisant allusion aux exigences exorbitantes des moines grecs à l'égard des pèlerins latins.

(45) De bons exemples, empruntés à l'héraldique suisse, sont réunis par Bêat de Fischer, *Contributions à la connaissance des relations suisses-égyptiennes (d'environ 100 p. C à 1949)*, Lisbonne, 1956, p. 69-92.

(46) A Utrecht une confrérie de ce genre existait depuis la fin du XIVe siècle et se maintint jusqu'à la victoire du protestantisme. J. van Scorel qui en était membre, peignit les groupes des „Jeruzalemvaarders” des années 1525 et 1541. Voir l'article

institutions religieuses de Bruges, s'est demandé si une confrérie de l'espèce n'avait pas existé dans cette ville au début du XVIe siècle (47). S'il ne nous est pas possible de donner à cette question une réponse catégorique, nous sommes cependant à même de fournir quelques données certaines qui permettront de serrer la réalité de plus près.

Il est vraisemblable que dès la fondation de la chapelle de Jérusalem à Bruges, les initiateurs de cette fondation, Pierre et Jacques Adornes, avaient prévu l'établissement dans ce sanctuaire d'une confrérie du Saint-Sépulcre. Ceci ressort de la bulle de Martin V, en date du 11 septembre 1430, par laquelle le pape délègue à l'Abbé de Saint-André le pouvoir d'autoriser les confrères à se servir de la chapelle et de la maison attenante.

Quelles que soient les suites qui furent données à ce premier projet, l'initiative fut reprise moins d'un siècle plus tard. Les archives de la famille Adornes (48) contiennent à ce sujet un curieux document, qui n'est pas daté, mais dont l'écriture permet de fixer approximativement la rédaction à la première moitié du XVIe siècle. Il ressort de ce document, dont nous reproduisons le texte en annexe, qu'un certain Jean Adornes avait l'intention de fonder dans la chapelle de Jérusalem une confrérie du genre de celle qui avait été prévue par ses prédécesseurs et qu'il avait élaboré dans ce but un projet de constitution stipulant les avantages et les

très documenté de J. W. C. van Campen, *De Utrechtsche Jeruzalembroederschap*, dans *Jaarboekje van Oud Utrecht*, 1935, p. 52-89 accompagné de nombreuses illustrations.

(47) Voir *Dagklapper* dans *Parochieblad Brugge* du 5 mars 1961. Cfr. *La Patrie* du 11 mars 1935.

(48) Ces archives, appartenant actuellement au Cte Guillaume de Limburg-Stirum, descendant des Adornes et propriétaire de la fondation de Jérusalem, sont actuellement en dépôt aux archives de la ville de Bruges.

obligations qu'entraîneraient pour ses membres leur inscription dans cette pieuse phalange.

Nous pensons d'abord que ce Jean Adornes était le propre fils d'Anselme, qui aurait pris cette initiative dans les premières années du XVIIe siècle. Mais d'autres pièces faisant partie du même dossier et qu'à bien voulu me signaler M. A. Schouteet, tendent à prouver qu'il s'agit en réalité de Jean de la Coste, fils du patricien génois André de la Coste et d'Agnès Adornes, dernière descendante directe de la branche brugeoise des Adornes. Jean de la Coste, à la mort de son grand oncle Jean Adornes, avait obtenu en 1511, l'autorisation de reprendre le nom et les armes des Adornes et eut tout naturellement à coeur de ranimer les traditions de sa famille d'adoption (49).

A juger d'après ces documents, dont on trouvera le sommaire à la suite de cet article, le projet semble avoir eu un commencement d'exécution; mais la confrérie des pèlerins de Terre Sainte ne dut avoir qu'une existence éphémère (49 bis). Il n'en est plus question,

(49) Il mourut en 1537 après avoir rempli une série de magistratures à Bruges et fut enseveli, comme un grand nombre de membres de la famille Adornes, dans la chapelle de Jérusalem. Voir J. Gailliard, *Recherches sur l'église de Jérusalem à Bruges*, Bruges, 1843, où l'on trouvera en annexe un tableau généalogique des Adornes et des de la Coste.

(49 bis) Dans l'étude approfondie et bien documentée qu'elle a consacrée à la fondation de la chapelle de Jérusalem (*De Jeruzalemkapel te Brugge, stichting en eerste eeuw van haar bestaan met cartularium, 1356-1465*. Licentiaatsverhandeling ingediend bij de Fac. der Lett. en Wijsb., groep Geschiedenis, Ac. Jaar 1954-55), Melle D. Imberechts signale l'existence de cette confrérie et ajoute (p. 34 de la thèse dactylographiée): „Dit blijkt uit een zerk van blauwe steen, versierd met vijf koperen kruisjes, die nog steeds vóór het tabernakel ligt en waarop te lezen staat: *Sepulture van de broeders en zusters van het Heilig Graf, 1523* ". Elle ne donne malheureusement pas d'autres précisions sur cette inscription que nous avons vainement cherchée dans la chapelle. La dalle qui se trouve dans la crypte présente effectivement des creux correspondant à la description donnée plus haut, mais les plaques de cuivre qui devaient y être incrustées ont été depuis longtemps arrachées.

pour autant que nous ayons pu voir, après la mort de Jean de la Coste (Adornes), qui en avait été le promoteur : ce ne sera qu'en 1618 qu'une confrérie de ce genre sera instituée sur des bases nouvelles (50).

Cette diversion sur la popularité de la dévotion aux Lieux Saints dans nos régions nous a conduit assez loin du sujet que nous nous étions proposé de traiter dans cet article. Elle aura tout au moins servi à montrer à quel point était profond chez nos concitoyens de la fin du moyen-âge l'intérêt presque nostalgique pour ces pays chargés de souvenirs bibliques, combien aussi s'était maintenu parmi les pèlerins rentrés de Terre Sainte l'esprit de corps, né de la communauté d'expériences et d'épreuves. Ayant nourri leur dévotion aux mêmes sources, ayant partagé les mêmes fatigues et les mêmes périls, ayant gardé les mêmes impressions des pays d'Orient, ils étaient heureux de se retrouver dans ces groupements et d'évoquer, lors de ces réunions annuelles, des souvenirs communs.

Mais sous un autre angle, il n'est pas moins émouvant pour nous de retrouver, après l'écoulement de tant de siècles, dans des solitudes aussi éloignées, les témoins directs de leurs pieuses pérégrinations. A nos yeux ces inscriptions lapidaires ne constituent pas seulement des documents d'histoire; en dépit de leur brièveté, ils ont pour nous la valeur d'un message que ces pèlerins ont voulu laisser à ceux de leurs compatriotes qui passeraient plus tard dans ces hauts-lieux de la Chrétienté.

B. VAN DE WALLE.

(50) Voir l'ouvrage anonyme *De Glorie van Jeruzalem, ver-toont in het eerwaardigh arts-broederschap van het Heilig Graf Christi, tot Brugghe ghedruckt bij Judocus van Pee, s.d. (vers 1710), p. 41-54, qui donne toutes les précisions sur la nouvelle institution.*

ANNEXES

I

Passage de l'Itinerarium de Jean Adornes contenant la description du monastère Sainte-Catherine du Sinaï.

§ *De monasterio montis Sinaï et de monachis in eo habitantibus.*

Monasterium situm est in pede montis Sinaï inter montes in fine cujusquam strictae planitiei. Itaque ex tribus partibus montes altissimos habet, et quadrum est, habens muros altissimos, tres ferreas januas pro introïtu. Videtur paucae esse quantitatis, sed habet in se magnam habitationem atque multa receptacula.

Interius mirabilis est aedificationis cum pluribus vicis plateisque, tam inferius quam superius, in utroque latere habitacula parva habentibus. Itaque intus parva quidem videtur civitas.

Ecclesia eorum in medio sita est magna, marmorea, plumbo cooperta. Intus vero polita et ornata atque mundissima, semper luminibus multis sive ardentibus lampadibus illustrata. In qua per descendentes gradus marmoreos ab anteriori parte occidentali introïtur.

In dextera autem parte ejus prope chorum sive sancta sanctorum, in loco satis eminenti, est una capsula marmorea alba, quadrata atque longa, sed non lata. In qua caput et membrorum ossa, non ordinate posita, sed mixtim, de summitate montis Sinaï huc translata beatissimae Katherinae Virginis et Martyris sunt reclusa. Quam capsam trium clavium custodes aperuerunt, ac nobis id quod ibi reliquum est de corpore beatæ Katharinae praelati cum magna solempnitate, praesentibus omnibus monachis, candelisque ardentibus in manibus habentibus, ostenderunt. Ipsi tamen omnes, reverentiam corpori facientes, reliquias osculati sunt.

Deinde et nos vidimus et osculati sumus per duas diversas vices. Sed dominus noster, genitor meus, hanc praerogativam optinuit quod annulos suos et aliqua jocalia principibus danda corpori apposuit. Ceperuntque fratres bombicem et corpori apposuerunt, de quo unicuique nostrum aliquid dederunt.

In dextera autem dicta parte propre chorum stat una parva capella ubi sepulti sunt multi sancti patres qui ibidem ab Arabibus fuerunt interempti. Retro vero sancta sanctorum, in loco

Nisi beata virgo Katharina eos aleret atque nutriret, ibi perma-quadro de per se, est locus sanctissimus ubi Moïses vidit rubum ardentem non consumi flammis et Deum in rubo loquentem sibi, nostrae salutis ordinem figuraliter virginitatem beatae Virginis significantem. Hic enim locus magnae est devotionis; dura ibidem corda molliuntur. In quo loco fratres discalceati intrare soliti sunt; et ita jubent peregrinos facere, propter hoc quod Deus dixit Moïsi ibidem existenti: „Solve calceamenta de pedibus tuis: locus in quo stas terra sancta est”.

Habent etiam in eo monasterio alias duas capellulas graecas atque unam latinam pro latinis advenis: in qua est altare cum missali latino, ut latini presbyteri possint ibidem missas celebrare. Juxta quam sunt camerae duae parvulae pro peregrinis ibi venientibus deputatae, sine lectis aut strapantanis: sunt enim vacuae, terreae, ubi peregrini recubant.

Fons est in monasterio aquae dulcis, quam percussione virgae praecepto Dei jussit Moïses emanare in optimas aquas. Habent prope monasterium praecipue unam quemadmodum saporosam et levem, licet non ita sanam sicut aqua Nili. Eam Caydi vocant a quodam Cayto sive magno admiraldo civitatis Tourre, qui semel de ea bibens, postmodum ea semper usus est, cum prius admodum de aqua delicatus erat, quod a Chaïra usque Tourre aquam Nili pro suo potu apportari faciebat.

Loca autem circumcirca monasterium montosa saxa et deserta sunt, in quibus nihil fructuum crescit.

Fratres tamen magnis diuturnisque laboribus atque impensis quatuor aut quinque parvulos jardinos in vallibus hinc inde apud fontes industria magna et artificio fecerunt. In quibus de omni genere fructuum fere habent, immo poma atque pira, qui fructus ibi crescentes, licet modici sint, sunt tamen in omni perfectione. De hiis omnibus fere dictis fructibus, quia tempore quo maturi sunt ibidem nos venientes gustavimus. Item uvas etiam comedimus, quarum vites ter in anno botros producant.

Sunt in monasterio ipso fratres sive monachi usque ad numerum quadraginta quatuor, vel eo citra, Graeci videlicet et Graecorum sectam observantes, qui graece calogeri appellantur, id est fratres qui de ordine sunt Basilii magni, multum regulariter viventes et religiose, suo summo archiepiscopo atque gardiano strictissime obedientes, sobrie viventes, nullas carnes neque pisces edentes, sed solum fructus: olera, dactylos, legumina, amygdala, risum, fabas et similia, et communiter solitarie comedunt, nisi in magnis solempnitatibus, in quibus in refectorio suo, quod pulchrum est, simul manducant. Semper fere aquam

bibunt prae caristia vini: quod vinum ibi nigrum est atque spissum, mirabilis et extranei saporis. Panem vera unusquisque septimanatim ad certum pondus recipit. Habent enim fornacem admodum magnum ita quod praeter duos majores nunquam viderim. In quo diebus sabbatis coquunt panem pro hebdomada futura, pro monasterio atque pro Arabibus pro quibus parvulos panes faciunt in maxima quantitate. Quod cum semel viderim admiratio me cepit.

Conventio autem inita est inter fratres atque vicinos Arabes in montibus propinquis habitantes, quod omni septimana certos panes a monasterio recipiant, ne monasterium subvertant et ut ab omni incursu et tribulatione aliorum Arabum ipsos defendant. Quibus ad monasterium venientibus non patet aditus, sed eis panes ex alta quadam ferrea fenestra dantur. Veniunt aliquando sexaginta, septuaginta, centumve simul panem postulant. Majoribus sive capitaneis eorum nedum panis, sed et pulmenta inter primam et secundam monasterii januas ferreas largitur.

Multa quidem dicti fratres patiuntur, quibus maxime compatiendum est. Dum nos enim ibi essemus, venit plerumque Arabum magna caterva, tum pro panibus suis, tum etiam ad nos infestandum, petentes a nobis gaphiragium seu telonium pro nostro salvo conductu; alias non salvi per montem Sinai visitando loca sancta ire possemus. Erat enim inter illos Arabes consuetudo quod unus eorum haberet officium gaphiragii, quod omnes Francos deberet associare et salvum ductum per montes illos facere, recipiendo pro quolibet capite certam summam. Siquidem contigit nostro tempore quod ipsi inter se atrocia bella habuerant, in quibus majores ac capitanei occisi erant. Itaque, deficiente capite, unusquisque officia et communiter gaphiragium sibi usurparet. De quibus multos eorum potentiores et verbis et muneribus opus erat contentare. Plus valere verba Laurendii quam munera nostra. Victualia vero dicti monasterii, farinam scilicet, risum, amygdala et alia legumina ab Chaïra et Gazara civitatibus, super camelis, magnis expensis et laboribus, atque magno periculo, annuatim communiter adducunt.

Necesse est eos, etiam si regula nollet, parce vivere, antiquis patribus heremitis in vita, operibus, locis et habitu conformes.

Ni fallor, arbitror septem horas canonicas singulis diebus devotissime in ecclesia canunt, semper erecti stantes, solum unum baculum in muro affixum pro appodiamine habentes, non enim corpori convenientes aptas, in quibus stare et sedere possint,

quemadmodum nostri religiosi cathedras habent aut sedilia. nere nequaquam valerent prae fame et inopia; sed miraculose ferunt quod nunquam eorum substantiae victualium per desertam ductae fuissent spoliatae, cum tamen contingat singulis annis multos Mauros mercatores pluries derobari; immo, quod majus est, ipsis existentibus in societate aliarum caranarum, aliae spoliatae sunt, ipsis, nesciunt quo fato aut qua fortuna, nisi miraculose, evadentibus.

Nullae muscae, pulices, limaces nec hujusmodi vermes immundi intra septa monasterii reperiuntur; immo, si a forensibus importentur, infra triduum moriuntur. Sunt tamen circumquaque in desertis multa hujusmodi transeuntes vexantia, sed hoc miraculose contingit. Olim enim fratres ab hujusmodi animalibus tantum molestabantur, quod exeuntes monasterium reliquerunt. Quibus beata Virgo Maria apparuit consolans eos. Itaque ad monasterium reversi sunt. Unde nunquam postea vermes aliquos ex hiis in monasterio durasse comperuerunt. In cujus miraculi memoriam una parva ecclesia in monte Moïsi aedificata est sub nomine beatae Virginis Mariae.

Ab imperatore Constantino hoc monasterium conditum est, et magnis satis redditibus dotatum. Et in hoc monasterio hilariter et humaniter peregrinis singula necessaria et opportuna quae penes eos sunt ministrant et tribuunt, nihil petentes, sed quidquid ipsis datur recipiunt, nunquam contradicentes, etiam si minimum foret. Satisfieri eis decet, benefieri laudarem; quoniam licet de secta Graecorum sint, tamen ob honorem locorum ibi sanctorum quae per eos conservantur pium est et aequissimum eos juvare pro ipsorum sustentatione, sicut dominus genitor libenti et devoto animo fecit.

§ *De monte Sinā ac sanctis in eo locis.*

Apud monasterium sunt montes multi sese invicem contigui qui se in quatuor partes procul protendunt: quos omnes montes Sinā puto. Inter quos duo sunt fama nobilitati magis et sanctitate: primus mons est Moïsi, secundus vero mons beatae Katharinae, a praedominio et excellentia, quia caput sive apicem quam ceteri montes altius extollit: Sinā modo, aliquando Horeb dictus est. Mons Moïsi satis altus est, parum a monasterio distans, qui cum gradibus marmoreis pulchris ascenditur. Sunt enim in numero septem mille et aliquot gradus, quos antiqui patres sancti qui illa loca sancta crebris vicibus adierunt, ut facilior ascensus fieret, gradus cum aliquibus parvis portis volatis construxerunt.

Nisi forent gradus, laboriosissimus atque periculosus in ascendendo esset, quia altus et praeceps est. Ascendendo multi aquae bonae fontes et ecclesiae comperiuntur: primo ecclesia una sanctae Mariae parvula, quae est in honore et memoria miraculi de pulcibus, aedificata erat; secundo alias tres ecclesias simul conspeximus et collateraliter stantes, scilicet Heliae, Johannis et Enoch. In ecclesia Heliae, retro magnum altare, est unus locus in quo Helias panem ab angelo suscipiebat.

Tertio, in summitate sancti montis Moisi, ecclesia est in honore Glorae Domini, quae ibi Moïsi apparuit ac legem, decem scilicet praecepta, dedit. Foramen etiam in petra durissima ibidem ostenditur, in quo Moïses fugiebat prae timore, quando Dominus cum majestate et maximo fulgore pertransiret. Figura corporis Moisi videtur quodammodo petrae praedictae tamquam cerae impressa; quae tamen petra est admodum dura quod nihil de ea derochare potuimus. Estque in summitate puteus unus profundus atque latus tantum quantum sit longitudo hominis: in quo Moïsem divinasse atque pro lege habenda orasse ferunt. Item et est apud ecclesiam cisterna una, in qua olim fratres ibidem habitantes aquam conservabant; modo vero in illis ecclesiis nemo moratur.

In descensu autem hujus nulli sunt gradus nec ecclesiae: ideo periculosus est, quia praeceps.

In pede hujus montis, in valle quadam media inter hunc montem et sanctae Katharinae, qui multo, quasi in duplo altior est quam Moïsi, in ascendendoque difficilior, quia praeceps est et altus, nullos gradus habens, immo, quod amplius est, nullum tritum seu calcatum iter, sed prout naturaliter crevit, ascenditur. Multos altos montes pertransiri oportet, priusquam ad illum perveniri possit. Admodum est rectus atque praeceps, ita quod sine baculo nec ascendi nec descendi possit. Circa vero summitatem ejus in ascensu atque descensu periculosissimus est: est enim summitas quasi esset ex acervis magnorum saxorum super se invicem casu projectorum, quae monti supereminet quasi alta et lata turris. Necessè est ascendendo et descendendo se manibus atque pedibus juvare.

In cujus summitate montis magnus lapis unus est in medio sui in modum convexi superficiei elevatus est, in duobus lateribus concavus. In convexo autem jacuit corpus beatissimae Katharinae, ibi per angelos voluntate Domini portatum atque per angelos diu custoditum ibidem. Quod quidem sanctissimum corpus post multos annos monachi dicti monasterii sanctae Katharinae divinitus inspirati repererunt atque cum magna venera-

tione et solempnitate ipsum recipientes in ecclesia sua, ubi adhuc est, posuerunt.

Descensus autem multo levior est et velocior suo ascensu. Nunquam enim memini nos in itinere admodum extreme lassos et fatigatos quantum tunc. Ideo consulerem non uno die, quemadmodum nos fecimus, sed in duobus diebus illos montes pertransiri. In monte vero sanctae Katharinae eadem via est accessus et reditus. Ideo rediimus ad monasterium de quo supra quadraginta martyrum. Ab illo loco per planitiem amoenam infra altos montes pervenimus ad ecclesiam unam parvulam sancti Emidrii. Progredientes enim inter montes invenimus in planitie saxum ingentis magnitudinis, ex quo olim, cum Moïses cum filiis Israël in desertis esset, tracto post se quocumque proficisceretur saxo, fontes duodecim, ex unaquaque parte sex, prosiliebant. Quorum fontium adhuc signa veluti cicatrices ex quibus aqua miraculose profluebat apparent. O stupendum exemplum auxilii Dei qui suos in se fidos et sperantes nunquam derelinquit.

Deinde reversi sumus in sero ad monasterium, pertransitis prius duobus jardinis fructibus atque fontibus decoratis: in quorum secundo est ecclesia una apostolorum Petri et Pauli, in qua habitant aliqui fratres.

Uno igitur die, scilicet XXVII Augusti, hoc iter magnum pertransivimus cum domino Laurendio, nostro trucemanno, atque uno Arabe gaphiratore, qui confessus nobis est se plures Francos in montibus illis, dum secum iret ad iter monstrandum et salvum faciendum, derobasse, immo et nobis itidem fecisset, nisi amore domini Laurendii nobiscum euntis dimisisset. Ideo caute aspiciendum est ne peregrini soli cum gaphiratore, sed semper habito secum aliquo fratre, per montes progrediantur (1).

Ms. de la Bibliothèque municipale de Lille n° 330, fol. LXXXV-LXXXVI.

II

Projet de règlement pour la Confrérie brugeoise des Pèlerins de Jérusalem (début du XVIe siècle).

Jan Adourne, erfachtich patroon vander cappellen van Jherusalem staende binnen deser stede van Brugge, ghesien hebbende tverzouc an hem in gheschrifte ghedaen by edelen ende weerden

(1) L'ortographe du texte latin a été „normalisée”.

personen den pelgherems ende ghemeene ghebroeders vander voyaige van Jherusalem residerende binnen deser voorseide stede, inhoudende hoe zy in meeninghen zyn te instituerene een broederscip vanden ghuenen die nu ofte naermaels doen zullen tvoyage van Jherusalem; omme up den Palmenzondach een processie ende voorts ander wercken van devocien te doene ghelyc men in anderen landen ende plaetsen doet.

Hier omme zoude hemlieden dyncken dat de voorseide cappellen van Jherusalem zeere commodieux ende bequame zyn zoude, indien men hemlieden aldaer zoude willen consenteren een sepulture omme de zelve ghebroeders te begravene daertoe devocie draghende ende tvoorseide voyage ghedaen hebbende, ooc omme ten voorseiden daghe thebbene eene ghenoughelicke plaetse omme tsamen tetene ende met elc anderen snoenens te verblydene ter eeren Gods ende ter weerdicheit vanden zelve voyage.

Item dat de zelve Jan nemen zoude tzynen laste te vercrighene van mynen heere den bisscob van Doornicke de zelve processie te moghen doene in diversschen plaetsen ende straten binnen deser stede die zylieden daertoe ordonneren zullen.

Item dat ooc de zelve Jan hem employeren zoude met alder neerstichede te vercrighene van onsen helegghen vadere den paeus eeneghe pardoenen ende aflaten voor alle de ghueene die ghaen zulen metter zelve processie ende die ten zelve daghe de voorseide cappelle uut devocien visiteren zullen, ende al dit ten eeuweghen daghe zo voor de ghueene die nu ofte naermaels zyn zullen tzelve voyage ghedaen hebbende.

De zelve Jan Adourne gheneghen zynde te ghelieve den voorseiden ghebroeders, te meer dat indien vermeerdt werdt den goddelicken dienst ende de devocie vanden kerstenen menschen verweect, es tevreden hemlieden mildelic te accorderene ende consentere ter causen vander zelve cappellen ende als erfachtich patroon van diere voor hem ende zyne naercommers, by advise van mynen heeren den pryor ende convent vanden cloostre vanden Chaertruesen buten Brugghe, als hebbende tlast ende bewarenesse vander voorseider cappelle met hueren toebehoorten, tghuendt dies hier naer volcht :

Eerst dat de zelve ghebroeders tvoyage ghedaen hebbende nu wesende ende die naermaels wesen zullen, zullen moghen oorboren ende ghebruucken de voorseide cappelle boven daer dat es thelich cruce upden voorseiden Palmenzondach aldaer niemant incommen zal ten dienste ende dien gheduerende dan de voorseide ghebroeders, Jan Adourne patroon, de prior van den

Chaertruesen, de prior vanden Carmers, ofte de ghuene die in zyn stede tsermoen doen zal ende de cappellaen vander voorseider cappellen nu al jeghenwoordich ofte toecommende; den welcken dienst men celebreren zal ter zulcker hueren als men ordonneren zal metten zelve patroon naer dat zy wederghekeert zullen zyn metter zelve processie diemen ghaen zal ten plaetsen zo men tsamen adviseren zal. Ende te dien daghe zullen hemlieden moghen behelpen metten habytten ende ornamenten diere zyn, belovende dat den dienst aldaer van ouden tyde ghedaen ten zelve daghe zal ghecontinueert zyn zonder die te vermindere; behouden dat de offranden ende andere giften diemen daer doen zal, tzy byden ghebroeders ofte andere wie zy zyn, zullen blyven ten proffyte vander voorseider cappelle, zonder dat de ghebroeders hiet daertoe tzegehene zullen hebben in eenegher manieren.

Item men zal hemlieden ooc accorderen dat zy inde zelve capelle beneden, twelcke men heet den crocht, hebben zullen een sepulture convenable, dewelcke de zelve Jan als patroon zal doen ordonneren ende maken zonder huerlieder cost, omme aldaer te begraven alle de ghuene die devocie hebben zullen daer begraven te zyne, wesende vanden broederscepe ende tvoorseide voyage ghedaen hebbende ende gheen andere. Up dewelcke sepulture zy zullen moghen doen legghen eenen zaerc zulk alst hemlieden believe zal, verwapent metter wapene van Jherusalem ende anders gheene. Wel verstaende dat de ghuene die aldaer begraven willen wesen, dat zy alvooren ghehouden werden tevreden te stellene den prochiepape ofte den ghuenen diet angaen mach vander prochien ofte plaetsen daert behooren zal, zonder cost ofte last vander cappellen, ende ooc tevreden stellen den cappellaen vander cappellen vanden dienste die hy doen zal ter discreciën vanden proost vanden ghebroeders ende vanden patroon der zelve cappellen.

Item de zelve patroon zo voor hem ende zyne naercommers accordeert liberalic ende uut goeder jonste ende belooft hemlieden ten zelve Palmenzondaghe te ghreedene eene heerlicke noenmaeltydt totter somme van dertich scellinghen grooten ofte meer tzynder discretie, aldaer de zelve ghebroeders tsamen hebben zullen huerlieder refectie ende verblyden ter eeren Gods ende vanden helegghen voyage zonder huerlieder cost, ter welcker maeltydt zullen moghen commen metten ghebroeders, de patroon vander cappellen present ofte toecommende, de prior vanden Chaertruesen, de prior vanden Carmers ofte de ghuene die in zyn stede tsermoen ghedaen zal hebben, de capellaen

Fig. 4. Pieter Reyphin / avander

Fig. 5. nlnest / hainau
 au senescal
 kikepois A. Y.
 le : b : de serain

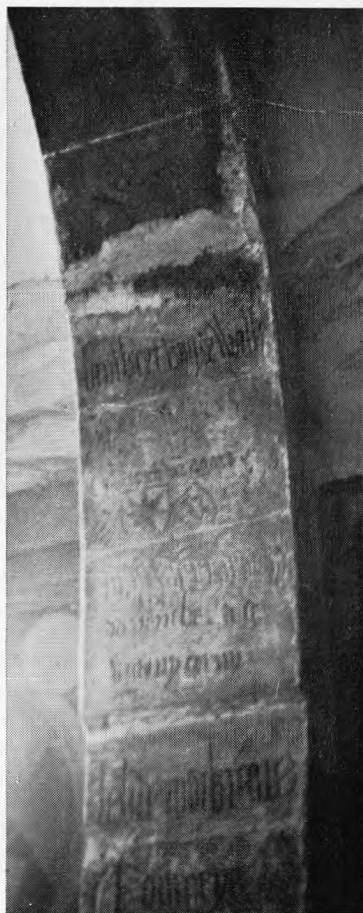

Fig. 6. Lambert vande Walle

vander cappellen ende gheen ander van wat state ofte condicie zy zyn, ten ware dat zy tzelve voyage ghedaen hadden al waren zy vremde, de welcke aldaer ooc zullen moghen commen zonder huerlieder cost zo voorseid es.

Item nopende den article by den welcken myn heeren de ghebroeders verzoucken dat Jan Adourne hem sterck maken zoude te vercrighene van mynen heere den bisscop van Doornycke te moghen verbreedden huerlieder processie.

De voornoemde Jan Adourne verzouct danof verdreghen te zyne, ghemerct dat buten zynder macht es, nemaer es tevreden dat te helpen solliciteren, zonder hem anders te willen verbyndene.

Item diesghelycke verzouct verdrach van te vervolghene eeneghe pardoenen ofte aflaten, anghезien dat de zelve cappelle danof als nu voorzien es. Maer indien de ghebroeders ghelieft eeneghe meer ofte breedere te vervolghene, moghen dat doen, ende zal hemlieden daer inne gheerne assisteren zonder anders hem te verbyndene.

Item ter conservatie van tghuendt dies voorseid es, ende ten hende dat eeuwich ende gheduerich zy, de zelve Jan Adourne als patroon ende uuter name vander voorseider cappellen, es tevreden danof te ghevene zyne behoorlicke brieven, metten consente vanden prior ende convent vanden Chaertruesen, als regard hebbende vander cappellen, al zonder fraude ofte prejudicie vander zelver cappellen ofte zyne patronaetscepe in anderen zaken in wat manieren het zy.

Ende dit mids dat de voorseide ghebroeders nu wesende ofte die naermaels wesen zullen, liberalic gheaccordert hebben dat alle de ghuene vanden ghezelscepe ende tvoyage ghedaen hebbende, ghehouden werden thueren overlydene waer zy begraven werden, tzy in de voorseide cappelle oft elders, te betalene ter cappellen behouf een pont grooten vlaemscher munten, danof de ontfanghere vander zelver cappellen nu wesende ofte hiernaer commende ghehouden wert rekeninghe te doene metten anderen goedinghen vander cappelle.

Item ende want de zelve ghebroeders te kennen ghegheven hebben dat zy voor een beghinsele vanden ghezelscepe ter eeren Gods ende van zynen helegghen grave, in wille zyn te ghevene een somme van penninghen omme temployerene tzy in habytен, juweelen ofte in andere ornamenten vanden aultare, es ghesloten om nu ende den toecommenden tydt dat zy dat zullen moghen doen thuerlieder ghelieften, met condicien dat zy daerup zullen moghen doen stellen de crucen ende wapene van Jherusalem

ende gheen andere.

Item es ooc besproken omme dat zy intencie hebben in toecommenden tyden aldaer te fonderene eeneghe messen oft anderen goddelicken dienst dat zy ende de voorseide patroon nu zynde ende toecommende tsamen ordonneren zullen zulcke cappellanen alst hemlieden goedt dyncken zal, dewelcke zy ooc zullen moghen verlaten ende andere institueren thuerlieder ghe-liefte.

Item hebben ooc dezelve ghebroeders by ghemeenen accorde beloofd voor hemlieden ende huere toecommende ghebroeders te houdene ende continuerene huerlieder broederscip ende devocie nu ende tallen tyde inde voorseide cappelle ende nieuwers el, metten condicien voorseid. Ende ghebuerdet by fortunen van oorloghen, sterften, pestilencien ofte anderssins dat 't voorseide ghezelscip te nyeuten quame, dat God verde, zo hebben zy gheaccordeirt ende accorderen voor hemlieden ende hueren naercommers dat al zulcke penninghen, juweelen, habyten, ornamenten ende andere ghiften dan wesende, gheheelic bliven zullen, metsgaders ooc van allen den fondacien, diensten oft cappelrien ten proffyte vander zelve cappellen danof de gheheele disposicie alleene behouden zal de patroon van diere, zonder eenich wederzegghen ende niemant anders.

Item ter verzeckerheden van al tghuendt dies voorseid es zullen brieven ghemaect werden in behoorlicker voormen by beeden partyen etc.

Archives de la famille Adornes, en dépôt aux archives de la ville de Bruges.

III

Analyse de documents se rapportant à l'institution d'une Confrérie de Pélerins de Terre Sainte à Bruges

A. Bulle de S.S. le pape Martin V, en date du 11 septembre 1430, donnant plein pouvoir à l'Abbé de Saint-André lez-Bruges pour permettre aux confrères du Saint-Sépulcre de faire usage de la chapelle de Jérusalem et de la maison attenante.

„Datum Rome, apud Sanctos Apostolos, XI kalendas septembris, pontificatus nostri anno tertidecimo”.

(Original, muni de sa bulle en plomb).

B. Acte dressé le 21 janvier 1524 par le notaire Philippe Cools, établissant que Jean Adornes, patron de l'église de Jérusalem, a déclaré devant lui que tout ce que la confrérie des pélerins de Terre Sainte a placé et pourrait encore placer dans cette cha-

pelle n'a pu l'être que par tolérance de sa part et qu'il se réserve le droit d'enlever ces objets à son gré.

(Original, avec signature notariale).

C. Acte du 28 mars 1524, par lequel le bourgmestre, les échevins et les conseillers de la ville de Bruges enregistrent l'accord intervenu entre le Frère Cornelis de Clerc, prieur du couvent des Chartreux, établi hors ville, et Jean Adornes, échevin de la ville, remplissant respectivement les fonctions de régent et de patron de la chapelle de Jérusalem, d'une part, et Adrien de Donckere, Jean Provoost et Noël vander Weerde, intervenant au nom de la confrérie des pèlerins de Terre Sainte, d'autre part, au sujet de l'usage de la chapelle par la dite confrérie.

(Original avec le sceau aux causes de la ville, endommagé, en cire brune).

D. Acte du 13 avril 1527, par lequel le notaire Philippe Cools établit que Jean Adornes, patron de la chapelle de Jérusalem, a protesté contre le projet de Jean Provost, régent de l'association des pèlerins de Terre Sainte, et consorts, tendant à transférer ailleurs le siège de cette institution, et qu'il a signifié cette protestation au susdit Jean Provost.

(Original, avec signature notariale).

Archives de la famille Adornes, en dépôt aux archives de la ville de Bruges.

Jan van Hille en zijn verblijf in Batavia (1655-1662)

ZUIDNEDERLANDERS IN DE NOORDNEDERLANDSE EXPANSIE TIJDENS DE 17e EEUW.

Het belangrijk aandeel dat de naar het Noorden uitgeweken Zuidnederlanders gehad hebben in de Nederlandse expansie overzee bij het einde van de 16e en het begin van de 17e eeuw is thans vrij algemeen gekend en gewaardeerd. Inderdaad, zowel kwantitatief als kwalitatief hebben de naar het Noorden gevluchte inwoners uit de Zuidelijke Nederlanden, hun nieuw vaderland verrijkt en hebben bijgedragen tot de bloei van de Verenigde Provinciën op geestelijk en stoffelijk gebied. Tussen die talrijke uitwijkingen moeten zeker de Antwerpse zeevaarders en kooplieden vermeld worden, die naar het vrije Noorden hun kapitaal, vakkennis en handelsrelaties meebrachten. Vermelden wij hier ook terloops het voornaam aandeel dat de Vlaamse textielarbeiders gehad hebben in de ontwikkeling van de Hollandse laken-, vlas- en tapijtnijverheid (1). Deze massale Zuidnederlandse inwijking bracht nieuw verjongend bloed naar het Noorden en heeft er toe bijgedragen om van dit klein, van Spanje vrijgevochten land

(1) De literatuur over de Zuidnederlandse uitwijking naar het Noorden is vrij omvangrijk. Belangrijk blijft het werk van J.L.M. Eggen, *De invloed door Zuid-Nederland op Noord-Nederland uitgeoefend op het einde der XVIe en het begin der XVIIe eeuw*. Gent, Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde, 1908, 8°, 247 blz. Zie ook: J.A. Vanhoutte, *Het economisch verval van het Zuiden* in Algemene geschiedenis der Nederlanden, dl. 5, blz. 174 e.v. (Utrecht-Antwerpen 1952) en T.S. Jansma, *De economische opbloei van het Noorden* in *ibid.* blz. 210 e.v. Bij deze twee studies wordt een uitgebreide bibliografie over dat onderwerp opgegeven.

een Europese macht te maken tijdens de 17e eeuw.

Zowel in de geschiedenis van de Nederlandse zeevaart als in die van de daarmee verbonden Oost- en Westindische Compagnieën zijn er heel wat Zuidnederlanders te ontdekken. Tientallen namen van kooplieden, zeevaarders en kartografen uit Vlaanderen en Brabant zijn verbonden met de stichting en de bloei van het Nederlands koloniaal rijk. Vermelden wij in dat verband slechts de namen van Petrus Plancius, Judocus Hondius, Balthasar de Moucheron, Joris van Spilbergen, Pieter de Marees, Pieter van den Broeck, Willem Usselincx, Isaïc le Maire, Franciscus Pelsaert, enz. (2). Het zijn zoveel namen van „grote Vlamingen” die voor hun nieuw vaderland en voor zich zelf, door hun kartografisch werk, hun rusteloze handelsactiviteit of als onverschrokken zeevaarders, een blijvende roem hebben geogst „inde landen van oversea”.

De geschiedenis van onze lage landen heeft de namen van deze „groten” bewaard, doch er mag ook met zekerheid aangenomen worden dat, tussen de bemanningsleden van de Nederlandse zeilschepen die, van in de 16e eeuw, de oceanen doorkruisten, er ook „gewone” en thans vergeten Vlamingen aanwezig waren. Het was een zeer gemengde bevolking die op de schepen naar de Oost placht te varen en daaronder waren de Duitsers flink vertegenwoordigd. Een systematisch onderzoek naar het aantal Zuidnederlanders

(2) J.L.M. Eggen, *a.w.*, blz. 83-88 en 133-166, alwaar opgave van tientallen Zuidnederlanders die een rol speelden in het leger en in de vloot, of een werkzaam aandeel namen in de Noordnederlandse koloniale expansie. T.S. Jansma, *a.w.*, blz. 220. Zie ook: J. Denucé, *Afrika in de XVIIe eeuw en de handel van Antwerpen*, blz. 83 (Antwerpen 1937) en W.R. Menkman, *Nederland in Amerika en West-Afrika, in Nederlanders over de zeeën*, blz. 27 (Utrecht 1942). Voor de geschiedenis van de grote vaart inz. op Oost-Indië, zie o.m. W.P.H. Coolhaas, *De Verenigde Oostindische Compagnie, in Alg. gesch. der Ned.*, dl. 6, blz. 147-175 (Utrecht-Antwerpen 1953) en van dezelfde schrijver, *Overzeese geschiedenis 1648-1795*, in *ibid.*, dl. 8, blz. 352-390 (Utrecht-Antwerpen 1955) met de daar opgegeven bibliografie.

welke dienst namen als matroos, soldaat of ambachtsman bij de Oostindische Compagnie, zou wellicht, ook hier, een tot nog toe weinig bekende Vlaamse aanwezigheid aan het licht brengen. Zelfs na 1648, toen de scheiding van Noord en Zuid door het verdrag van Münster werd bekrachtigd, zijn er Zuidnederlanders naar het Noorden uitgeweken om dienst te nemen bij de V.O.C. en zich langs die weg tijdelijk of voorgoed in Oost-Indië te vestigen (3). Het ligt voor de hand dat wanneer de grote vaart uit de Vlaamse havens onmogelijk werd gemaakt, onze zeelieden dienst namen onder vreemde vlag (4). Een indienststreding als militair of als vakman of als bootsgezel bij de V.O.C. bleef tot ver in de 18e eeuw in West-Vlaanderen geen onbekende mogelijkheid (5). De Zuidnederlandse emigratie tijdens de 17e en 18e eeuw verdient eens grondig onderzocht te worden. Misschien kan de uitgave van de brieven van de onbekende Westvlaming Jan van Hille daartoe een kleine bijdrage zijn.

Jan van Hille en zijn familie

Op het Rijksarchief te Brugge ontdekten wij, tussen archivalia van zeer uiteenlopende aard, een bundel documenten waarin o.m. zes brieven steken, geschreven

(3) H. Terpstra, *Buitenlandse getuigen van onze koloniale expansie*, blz. 8 (Amsterdam 1940, Patria XX). In het bekende *Daghregister gehouden by den oppercoopman Jan van Riebeeck 1651-1662* (Kaapstad, Balkema, 3 dln., 1952-1957), stichter van Kaapstad en van de Nederlandse kolonie aan de Kaap, worden meerdere Zuidnederlanders vermeld die aan de Kaap voet aan wal hebben gezet. Deze waren afkomstig uit Brugge, Veurne, Hondschote, Duinkerke, Mechelen, Antwerpen, Brussel, Maaseik, enz.

(4) G.H. Dumont, *De ontdekkingsreis van Jacques Lemaire, in Mededelingen van de Marine Academie van België*, dl. 12, blz. 27 e.v. (Brussel 1960).

(5) Wij publiceerden in *Biekorf*, jg. 1951, blz. 141-142, de afscheidsbrief van Joannes-Franciscus Naert uit Pittem die in 1737 als metselaar in dienst trad bij de V.O.C. en uitweek naar Oost-Indië. Een ander inwoner uit die gemeente, Lodewijk Reynaert, overleed op 10 juli 1738 op het schip *Langewyck* tijdens zijn reis naar Oost-Indië. (V. Arickx, *Geschiedenis van Pittem*, blz. 235).

door Jan van Hille van 1655 tot 1659 en die handelen over zijn indiensttreding bij de V.O.C. en verblijf in Oost-Indië (6).

Een 18e eeuwse hand schreef op de omslag van het bundeltje brieven: „In dyt packet syn diversche sentbrieven mette procuratie van Jan filius Adriaen van Hille. De selve briefven gheschreven uyt de stadt Batavia in Oostindiën aen Sieur Adolph van den Abeele fs. Adolph die soone was van heer ende meestere Appolonius van den Abeele overleden pastoor in Clercken”. De auteur en de bestemming van deze merkwaardige brieven vragen enige toelichting om hun inhoud volledig te kunnen begrijpen.

Over de geschiedenis van het geslacht van Hille en aanverwanten schreef Mr Willy van Hille een lijvig werk, dat toeliet Jan van Hille en zijn naaste familie dadelijk te situeren (7). Diverse oorkonden op het Rijksarchief te Brugge en op het Stadsarchief te St.-Winoksbergen lichtten ons nog verder in over Jan van Hille en zijn correspondent Adolf van den Abeele II te Brugge.

Jan van Hille werd geboren te Eernegem, zoals hij ook schreef in een van zijn brieven (8) en werd daar gedoopt op 14 oktober 1629 als derde kind van Adriaan van Hille, geboren te Alveringem en van Omarine Ommejaeghere uit Gistel. Zijn vader speelde als hoofd-

(6) Rijksarchief Brugge, Fonds de Thibault de Boesinghe, nr. 381. Dit fonds wordt in het vervolg afgekort tot R.A.B., FTB. gevolgd door het reeksnummer.

(7) W. van Hille, *Histoire de la famille van Hille*. Bruges, Tablettes de Flandres, 1954, 8°, ill., 335 p. (Recueil n° 4). Bij dat werk verschenen tot nog toe twee bijvoegsels, het eerste in 1956 (79 p.), het tweede in 1961 (16 p.).

(8) Brief van 29 februari 1656. Zie: Bijlage 2.

Rijksarchief Brugge, *Doopregister Eernegem 1612-1629*, fol. 52: „Die 14a octobris 1629 baptisatus est Joannes proles Adriani van Hille et Audomarae conjugum. Susc. a Joanne vande Weghe et Maria Stynghels”.

man een belangrijke rol in het openbaar leven te Eernegem. Zeer vroeg verloor Jan van Hille zijn moeder die overleed op 26 juli 1630. Daarna ging Adriaan een tweede huwelijk aan met Maria de Turck, doch hij overleed reeds op 13 januari 1636 te Eernegem (9).

Op zesjarige leeftijd was de kleine Jan van Hille wees geworden. Over zijn stiefmoeder, Maria de Turck, wordt in de gelijktijdige documenten niet meer gesproken. Wij vermoeden dat zij korte tijd na haar echtgenoot moet overleden zijn. Voor die jaren zijn de kerkelijke overlijdensregisters te Eernegem niet bijgehouden.

Samen met zijn broertje en vier zusjes was de kleine van Hille aangewezen op de welwillendheid van zijn naaste familie. Waarschijnlijk vond de jonge wees een onderkomen en bescherming bij de broer van zijn overleden vader, zijn oom Cornelius van Hille te Eernegem. Deze werd in dezelfde gemeente ook hoofdman en oefende er nog andere notabele functies uit. In zijn latere brieven uit Oost-Indië zal Jan van Hille nooit nalaten een bijzondere groet te sturen aan zijn oom Cornelius. Het vroegtijdig afsterven van zijn ouders verklaart wellicht ten dele hoe Jan van Hille, als jonge man van 26 jaar het avontuur van zijn leven waagde in het verre Oost-Indië.

Een „arme” wees was Jan van Hille zeker niet, wel integendeel. Zoals hierboven gezegd werd, was zijn vader hoofdman te Eernegem, functie die wij min of meer met het huidige ambt van burgemeester kunnen vergelijken. Het geslacht van Hille was zeer verspreid in het noordwestelijk deel van West-Vlaanderen, meer bepaald in Veurne-Ambacht en in de driehoek Torhout-Diksmuide-Oostende. In het reeds aangehaald mooi werk van Willy van Hille lezen wij dat dit welgesteld en notabel geslacht in die streek van West-Vlaanderen

(9) Alles volgens W. van Hille, *a.w.*, blz. 84.

in de 16e en bij het begin van de 17e eeuw aanzienlijke eigendommen bezat en in talrijke plaatsen vooraanstaande functies uitoefende. Ook de ouders en de grootouders van de kleine Jan van Hille bezaten in dat gewest veel hectaren grond, meer bepaald te Ichtegem, Moere, Eernegem, Koekelare, enz. Hiervan kwam een aanzienlijk gedeelte in het bezit van Jan van Hille, o.a. te Gistel en Moere.

Het komt ons voor dat Jan van Hille een goed onderwijs heeft genoten. Uit zijn brieven treedt hij inderdaad te voorschijn als iemand die beschikt over een goed oog en best kan vertellen, in een vlotte schrijftrant, wat hem op het hart ligt. Dat Jan van Hille na zijn terugkeer een aanzienlijke openbare functie bekleedde, duidt ook op een gedegen onderwijs en een verzorgde opvoeding die hij, als wees van zijn familie heeft ontvangen.

Jan van Hille zond zijn brieven uit de Oost aan „monsieur mon cousin et mademoiselle ma cousine”. Deze laatste was zijn zeven jaar jongere nicht Judoca van Hille, geboren te Eernegem en er gedoopt op 1 november 1636, als dochter van de hierboven vermelde Cornelius en van Maria Maene. Samen zijn Jan en Judoca van Hille opgegroeid te Eernegem, bijna als broer en zus, in het ouderlijke huis van Judoca van Hille. In deze gemeente trad zij op 21 maart 1654 in het huwelijk met Adolf van den Abeele II (10). De bruidegom woonde dan reeds te Brugge, doch was geboren te Woumen op 17 november 1631 als enig in leven gebleven kind van Adolf I en van Judoca Huughe en als kleinzoon van Appolonius van den Abeele, overleden als pastoor te Klerken op 28 mei 1633 (11). Het

(10) Huwelijkscontract van 14 maart 1654, verleden voor notaris Charles Stalpaert te Brugge, in R.A.B., FTB., nr. 380. Ook W. van Hille, *a.w.*, blz. 84.

(11) Appolonius van den Abeele werd waarschijnlijk geboren te Bergen-op-Zoom rond 1561. Hij zegt zelf dat zijn vader in deze stad overleed in 1563 toen hijzelf pas twee jaar oud was. Daarna

echtpaar Adolf van den Abeele II-van Hille vestigde zich te Brugge waar hun kinderen ter wereld kwamen, die in de 18e eeuw voorname functies bij de geestelijkheid en bij de administratie van het Vrije van Brugge

kwam deze familie van den Abeele naar Hazebroek wonen, waar Appolonius op 30 augustus 1594 in het huwelijk trad met Joanna Poreye, dochter van Pieter, uit Hondegem alwaar de ondertrouw geschiedde op 13 juni 1594. De moeder van Appolonius van den Abeele — hij vermeldt haar naam niet — overleed ten huize van haar zoon te Hazebroek op 15 oktober 1595. Uit het huwelijk van Appolonius met Joanna Poreye sproten acht kinderen tussen 1595 en 1608, waarvan er vier onbejaard stierven. Te oordelen naar de peters en meters van die kinderen stond Appolonius in nauwe relaties met de stadsmagistraat en geestelijkheid van Hazebroek. Zijn echtgenote overleed op 33-jarige leeftijd op 9 november 1610 aan de „heete ende brandighe sieckte”. Na het overlijden van zijn vrouw trad Appolonius in de geestelijke stand, werd priester gewijd en deed zijn eremis op St.-Hubrechtsdag 1611 te Hondegem. Daarop werd hij kapelaan te Sox tot 8 mei 1612 en kwam dan als pastoor naar Klerken waar hij op 28 mei 1633 overleed en in de parochiekerk, vóór het altaar van O.L.Vr. werd begraven. Zijn kinderen, één zoon, Adolf I, en drie dochters groeiden bij hun vader op in de pastorie te Klerken.

Petronella vanden Abeele, geboren in 1598 gehuwd met Joos van Overschelde en daarna met Jan Lutein, overleed te Woumen op 11 november 1638. Jorine van den Abeele, geboren op 14 oktober 1600 trad in het huwelijk met Jan van Caester, en overleed te Klerken op 17 augustus 1643 „geleghen hebbende een lanckdurighe sieckte”. Maria van den Abeele, geboren op 2 november 1604, trouwde eerst met Jan Leinaert en daarna met Pieter Verfaillie en overleed te Beerst op 13 oktober 1645.

De enige zoon van Appolonius, de pas vernoemde Adolf I, werd geboren te Hazebroek op 15 augustus 1595 en trad in het huwelijk op 22 november 1616 met Judoca Huyghe, dochter van Jan. Hij werd hoofdman te Klerken (W. van Hille, *a.w.*, blz. 252) en won vijf kinderen in zijn huwelijk. Hiervan stierven er vier op onbejaarde leeftijd. Judoca Huyghe overleed op 8 december 1645 en werd begraven in de St.-Salvatorskerk te Brugge. Adolf van den Abeele I hertrouwde op 24 juni 1646 met Joanna Venans en overleed te Brugge op 13 augustus 1660.

Zijn enige zoon Adolf II, geboren te Woumen op 17 november 1631, trad in het huwelijk met Judoca van Hille te Eernegem op 21 maart 1654 en werd zo de kozijn, door huwelijk, van Jan van Hille.

De gegevens over Appolonius en Adolf van den Abeele I zijn geput uit R.A.B. FTB., nr 379, waarin het handboek van Appolonius van den Abeele, een handboek van Adolf van den Abeele I en andere familiale aantekeningen door en over de van den Abeele's.

wisten te bekomen. Door huwelijk werd dat nageslacht verwant met bekende Brugse families, o.a. met de van Haveskercke, de Bonduwe, Pecsteen, enz.

Het echtpaar Adolf van den Abeele II-van Hille heeft in de tweede helft van de 17e eeuw een aanzienlijk fortuin opgebouwd te Brugge. Welk bedrijf Adolf van den Abeele er uitoefende, wordt niet uitdrukkelijk gezegd in de ons bekende stukken. Vermoedelijk dreven zij er een belangrijke kruideniershandel, waarmede Adolf van den Abeele I kan begonnen zijn.

Alle brieven van Jan van Hille uit Nederland en uit de Oost zijn gericht aan Adolf van den Abeele II die ook het bezit van Jan van Hille in Vlaanderen, tijdens diens afwezigheid in de vreemde, beheerde.

Adolf van den Abeele II overleed te Brugge op 10 september 1693 en zijn echtgenote, Judoca van Hille op 29 september 1710. Zij werden er beiden onder één mooie grafsteen in de St.-Salvatorskerk begraven (12).

In zijn brieven uit Oost-Indië spreekt Jan van Hille ook over zijn jongere broer, Antonius, die overleed te Eernegem op 21 mei 1658, tijdens het verblijf van Jan in de Oost. Zijn halfzuster, Maria van Hille komt ook ter sprake in zijn correspondentie. Deze werd geboren te Eernegem in 1634, waar zij trouwde op 28 januari 1657 met Christiaan Lauwers, die ook hoofdman van die gemeente werd. Zij overleed aldaar op 27 juni 1682 (13). Bij haar overlijden woonde het echtpaar Christiaan Lauwers-van Hille te Eernegem op de grote hofstede „Bourgonje”, eigendom van de heren van Zwevezele (14).

(12) R.A.B. FTB. nr. 379, Handboek van advocaat Joannes-Franciscus van den Abeele, zoon van Adolf jr. De tekst van het grafschrift ook in R.A.B. FTB. nr. 379, en ook, maar volgens andere bronnen, bij W. van Hille, *a.w.*, blz. 83-84.

(13) W. van Hille, *a.w.*, blz. 85.

(14) W. van Hille, *a.w.*, blz. 85 en R.A.B. Vrije, *Staten van goed*, 1e reeks, nr. 10821.

Jan van Hille in den Haag

Wanneer Judoca van Hille na haar huwelijk op 21 maart 1654 met Adolf van den Abeele haar geboortedorp Eernegem verliet en naar Brugge ging wonen, moet Jan van Hille zijn aangetrouwde kozijn reeds enige tijd te Eernegem gekend hebben. Of zijn zij samen op school geweest? Wij veronderstellen dat Jan van Hille in 1654 ook naar Brugge vertrok en in dienst trad bij Adolf van den Abeele II. Einde 1655 vatte Jan van Hille het plan op naar Nederland uit te wijken, om daar de techniek van de kruideniershandel te leren. Of werd hij aangetrokken door de winstgevende specerijenhandel die in Nederland bloeide? In ieder geval werden met een kruidenierszaak in Den Haag betrekkingen aangeknoopt, waar Jan van Hille in dienst zou treden.

Bij akte verleden vóór Burgemeesters en Schepenen van het Vrije van Brugge op 4 december 1655 verleende Jan van Hille volmacht aan kozijn Adolf van den Abeele II en aan zijn oom Cornelius van Hille te Eernegem, om tijdens zijn afwezigheid zijn eigendommen te beheren. Het ging in de eerste plaats om het afpalen van zijn landerijen te Gistel en te Moere, die hij in gemeenzaamheid bezat met Antonius de Masiere, die gronden te verhuren en de ontvangen pachtsommen zo voordelig mogelijk te beleggen (15). Daartoe zette Adolf van den Abeele een borgtocht van 40 pond grote vast bij Jonkheer Claude Philip de Brune te Brugge (16). Met deze laatste moet Jan van Hille zeer goede betrekkingen gehad hebben, want in zijn brieven laat hij die edelman en schepen een paar maal groeten.

(15) Deze akte in R.A.B. FTB. nr. 381.

(16) Op 24 december 1657 aanvaardden Antonius van Hille en Christiaan Lauwers, gehuwd met Maria van Hille, de administratie van de goederen van Jan van Hille welke Adolf van den Abeele en Cornelius van Hille op 4 december 1655 op zich hadden genomen. Zij ontlastten ook Adolf van den Abeele van de waarborgsom van 40 pond grote door hem betaald aan jhr Cl. Ph. de Brune. Van deze onderlinge overeenkomst tussen A. van

De eerste brief uit de verzameling heeft van Hille geschreven uit Den Haag op 16 december 1655, waar hij aankwam op 13 december voordien. In dat schrijven brengt hij een kort relaas over zijn reis en zijn eerste indrukken over de handelszaak waar hij te werk was gesteld.

Waarschijnlijk op 8 december 1655 vertrokken uit Brugge, liep het eerste deel van de reis langs Sluis, over Vlissingen naar Middelburg in Zeeland. De overtocht van de Scheldemonding vóór Vlissingen gebeurde bij zware zee, zodat hij er zeeziek van werd, want van Hille schreef daarover „alwaer ic onderweghe de cabilliouwen te eten hebbe ghegheven deurdien de zee aldoen zeer tempeeste ende de wint contrarie soo dat men tuplaveren moste”. De reis van Middelburg naar Rotterdam duurde drie dagen en twee nachten. De wind zat verkeerd en op het schip leed de jonge landverhuizer grote koude. Vanuit Rotterdam bereikte hij, via Delft, het einddoel van de reis : Den Haag, waar hij toekwam op 13 december 1655.

In deze stad vond hij werk in een kruidenierszaak of „cramerswijncel”, gelegen in het „Haelstraetken” in het huis geheten „Sivilia”. Dat straatje meende hij te kunnen vergelijken met het „Breijlstraetken” te Brugge, de huidige Breidelstraat die vroeger heel wat nauwer was dan heden ten dage (17). Ook in zijn volgende brieven maakte van Hille nog graag vergelijkingen met de dingen in Vlaanderen, om zijn kozijn

den Abeele, Lauwers en Antonius van Hille heeft Jan van Hille in Oost-Indië blijkbaar geen kennis gehad. Deze overeenkomst in R.A.B. FTB. nr. 381.

Claude Philip de Brune was schepen van het Vrije van Brugge van 1636 tot 1670, uitgenomen in 1643, 1648 en 1652 wanneer hij dan burgemeester van het Noordkwartier van het Vrije was. Hij overleed op 14 juni 1671. J. Gailliard, *Bruges et le Franc*, t. 6, pp. 166 en 176 (Bruges 1864).

(17) A. Duclos, *Bruges, histoire et souvenirs*, p. 443 (Bruges 1910).

en nicht klaarder te kunnen maken hoe de toestanden in de vreemde er uit zagen.

De winkel te Den Haag was niet groot maar toch zag hij er mooi of „fraije” uit. Het leek er in die zaak druk aan toe te gaan en Jan had het er niet gemakkelijk. Alle begin is moeilijk! Die zaak bleef open tot tien uur 's avond en pas te middernacht kon hij gaan slapen. Dat gedoe en dat nieuw midden schenen hem nogal vreemd toe maar van Hille hoopte moedig er zich door te kunnen slaan. Anders vond hij zijn nieuwe woonplaats „een schoon contreije” die mocht gezien worden.

Indien „monsieur mon cousin” iets nodig mocht hebben uit Den Haag of uit dat „quartier”, dan wilde Jan van Hille graag zijn kozijn daaraan helpen. Mogen wij hieruit afleiden dat Adolf van den Abeele II handelsbetrekkingen onderhield met Nederlandse firma's?

De zorg voor zijn zaken in Vlaanderen lag Jan op het hart en steeds herinnerde hij zijn correspondent daaraan. Onderaan op dit schrijven staat te lezen dat deze brief verzonden werd, ingesloten in een ander die van Hille zond aan Jhr Cl. Ph. de Brune, ten einde de portonkosten aan „mon cousin” te besparen.

Jan van Hille

bij de Verenigde Oostindische Compagnie

De tweede brief, verzonden uit Delft op 29 februari 1656 zal voor de familieleden te Brugge en te Eernegem een niet kleine verrassing geweest zijn. Zij verkeerden hier zeker in de mening dat Jan, na zijn moedige eerste brief, ginder ver in Den Haag naarstig de handelsknepen leerde in het winkeltje in het Haelstraatje. Het was echter helemaal anders gegaan: het ging Jan daar niet voor de wind. Hij schreef: „ten stont mij niet an”! De vele kleine dingen die hij als kruidenier moest doen pasten blijkbaar niet bij zijn temperament. Hij was niet in de wieg gelegd om achter een toonbank te staan

of om op een hoge kantoorkruk zijn dagen te slijten. Rond 18 februari 1656 verliet hij zijn betrekking te Den Haag en liet zich op 25 februari inschrijven te Delft in de Oostindische Kamer als vrijwilliger bij de troepen van de V.O.C. In zijn brief van 29 februari wond hij er niet veel doekjes rond om te melden dat hij naar de Oost zou trekken.

Op dat ogenblik was de Verenigde Oostindische Compagnie, opgericht in 1602, een sterke politieke en economische macht geworden die in Oost-Indië en in Zuid-Afrika een reusachtig koloniaal rijk aan het bouwen was (18). Het moet Jan van Hille aangetrokken hebben bij die machtige handelsmaatschappij in dienst te kunnen treden, te meer daar hij werkloos was en een plaats als soldaat bij de V.O.C. gemakkelijk te bekomen was voor jonge mensen met enige ontwikkeling. Met enige fierheid schreef Jan van Hille aan zijn familie dat hij aanvaard werd bij de V.O.C. als „adelborst”, d.i. aspirant-marineofficier, of zoals hij zelf uitlegde „dat is soo vele geseyt de bequaemste om officie(r) te pretenderen”. In de praktijk echter werden de adelborsten en de soldaten vaak op dezelfde rang behandeld bij de V.O.C. In de militaire hiërarchie was adelborst de graad die onmiddellijk boven soldaat stond. Maar die graad van „adelborst” zal zijn blazoën bij de familie te Brugge wat opgefrist hebben! Door de

(18) Over de Verenigde Oostindische Compagnie (afgekort V.O.C.) bestaat een zeer uitgebreide literatuur. Zie F.W. Stapel, *Geschiedenis van Nederlandsch-Indië*, dl. 3. Ook van dezelfde, *Geschiedenis van Nederlandsch-Indië*, blz. 44 e.v. (Amsterdam 1930, Ned. Hist. Bibliotheek). F.W. Stapel publiceerde ook het volumineuze handschrift van P. Van Dam, *Beschryvinge van de Oostindische Compagnie*, 's Gravenhage, Nijhoff, 7 dl. 1927-1954, dat de V.O.C. beschrijft tot aan het einde van de 17e eeuw. Ook W.P.H. Coolhaas, *a.w.*, (zie noot 2). Verder: J.C. De Haan, *De politieke geschiedenis van de V.O.C. tot 1653*, in *Nederlanders over de zeeën*, blz. 144-154 (Utrecht 1942) en J. De Graaf, *De geschiedenis van Nederlands-Indië*, in *ibid.*, blz. 155-228.

V.O.C. werd hij aanvaard tegen een loon, of beter soldij, van 10 gulden per maand, terwijl de soldaten, volgens dat schrijven 7 tot 8 gulden trokken (19). Zijn diensttermijn in de Oost zou zeven, misschien wel negen jaar duren. Op het oogenblik dat Jan van Hille zijn brief schreef, was zijn afvaart nakend. Zodra de wind 24 uur uit het Oosten zou waaien, kon het zeilschip de *Dort* het anker lichten.

In afwachting van de afvaart was de jonge adelborst gelogeed te Delft in de afspanning „Het Postpeert” bij de Rotterdamse Poort. Deze bekende afspanning werd gehouden door Mayken van Roze, weduwe van Geraard Janssen en haar dochter. Van deze waardin sprak van Hille met veel waardering: zij was „een degelijke vrouwe die veel voor mij doet om mij te helpen”, schreef hij. Wij begrijpen dat een alleenstaand soldaat in de vreemde gevoelig is voor een beetje vrouwelijke genegenheid. Het was ook in „Het Postpeert” te Delft dat de koerier uit Vlaanderen, Frankrijk en andere landen toekwam. Mayken van Roze zou welwillend zorgen voor het doorsturen van Jan's briefwisseling naar en uit Oost-Indië. Het was echter nodig, en onze adelborst legde het goed uit, dat de brieven voor hem uit Vlaanderen onder dubbele omslag bij Mayken van Roze toekwamen en dat de portonkosten van deze brieven vooraf in Vlaanderen zouden betaald worden. Bij gebreke hiervan zouden de aan hem bestemde brieven niet naar Oost-Indië achterna gestuurd worden.

Met hetzelfde schrijven zond van Hille een schuldbekentenis terug ten bedrage van 40 pond grote, ten laste van de boven vermelde Jhr Claude Philip de Brune

(19) Volgens P. Van Dam, *a.w.*, bedroeg de maandelijks soldij van een soldaat, 9 gl.; een adelborst, 10 gl.; een landpassaat, 12 gl.; een korporaal, 14 gl.; een sergeant, 20 gl.

te Brugge. Deze som zou moeten belegd worden na de terugbetaling, of tot zijn grootste profijt aangewend worden.

Uit dat schrijven spreekt een zekere, begrijpelijke angst voor het onbekende en de gevaren die onze adelborst op zee en in de Oost zeker te wachten stonden. Hij aanvaardde het vrijwillig aangegaan avontuur „met een groote koragie”. Hij wist dat hij kon sterven of dood geschoten worden, zo dit „Godt den heere beliefd”. In dat geval zou de Oostindische Kamer te Delft de familie kunnen inlichten en haar de nog verschuldigde soldij uitbetalen. Toch hoopte Jan van Hille „met Godts gratie” te kunnen terugkeren en bad: „Godt wil mij verleenen dat mij salich is”.

Tenslotte vroeg Jan nog aan zijn kozijn en nicht ook zijn broeder Antonius en zijn halfzuster Maria te troosten in het verdriet dat deze reis hun zal veroorzaken en zegde „adieu” aan heel de familie en aan alle bekenden.

Op 10 maart 1656 ontving van Hille reeds antwoord van kozijn A. van den Abeele II. Sneller kon die post waarschijnlijk niet gegaan hebben. De derde brief uit de verzameling is het antwoord daarop, en werd „met grooter haesten” geschreven op 11 maart op het schip de *Dort*. Ieder ogenblik kon het vaarttuig zee kiezen. Het lag inderdaad sedert acht dagen klaar om onder zeil te gaan, doch een vreselijke storm maakte de afvaart onmogelijk. Het schip slingerde zo hevig heen en weer dat Jan met moeite zijn brief kon schrijven.

In dit derde schrijven antwoordde van Hille op de bezwaren die zijn familie maakte in haar antwoord van 10 maart 1656. De adelborst bevestigde vooreerst dat hij naar de Oost vertrekt uit eigen, vrije wil en dat hij daartoe niet verleid werd door „quaet geselschap”. Hij gaf ook een interessant antwoord op de religieuze bezwaren die kozijn Adolf van den Abeele II

tegen zijn reis naar Oost-Indië aanvoerde. In de gebieden waar de V.O.C. het voor het zeggen had, werd alléén de Calvinistische belijdenis bij de leden van de Compagnie geduld, en wat daar bestond aan katholiek missiewerk uit de Portugese tijd stierf na korte tijd uit (20). Van Hille erkende dat zijn afreis voor zijn katholieke overtuiging een grote „swaricheijt” meebracht, doch hij is bezield met veel goede voornemens. Met Gods genade en de hulp van Onze Lieve Vrouw hoopte hij in zijn geloof te kunnen volharden. Een steun voor hem was ook te weten dat wel een derde van de opvarenden katholiek was. Dat is mogelijk, doch het lijkt nogal op een pleidooi om de ongeruste familie zo veel mogelijk te overtuigen dat er voor hem geen gevaar bestond. Doch wat verder, in dezelfde brief schreef Jan dat hij op het schip slechts twee mensen kende, de ene afkomstig uit Delft en de andere uit Maastricht. Beiden waren katholiek.

Vóór zijn afreis had Jan van Hille een generale biecht gesproken bij een pater Jezuïet. Deze had aan onze adelborst zeer sterk de reis naar de Oost afgeraden en wilde die hem „nauwelicx consenteren”. Van deze geestelijke ontving van Hille twee devotieboekjes waarin hij met rouwmoedig hart moest bidden, indien hij in stervensgevaar mocht verkeren en niet zou kunnen biechten, opdat hij toch „de gratie Godts genieten” zou. Dankbaar heeft Jan ook gelezen in de brief uit Brugge dat zijn familie voor hem zou bidden. Hij zou, van zijn kant niet nalaten hetzelfde te doen. Uit dit schrijven spreekt de grote bekommernis van Jan van Hille voor zijn katholiek geloof. In zijn brieven uit Oost-Indië zal die zorg nog sterker te voorschijn komen.

(20) B.H.M. Vlekke, *Geschiedenis van den Indischen archipel van het begin der beschaving tot het doorbreken der nationale revolutie*, blz. 211 (Roermond-Maaseik 1947). A. Mulders, *Missie-geschiedenis*, blz. 344 (Bussum-Antwerpen 1957).

De brief van 10 maart 1656 uit Brugge was het eerste schrijven dat van Hille in Nederland van zijn familie ontving. Een vorige brief die aan hem was gezonden, toen hij nog in Den Haag winkelier speelde, was niet terecht gekomen. Waarschijnlijk had hij die winkel verlaten zonder enig nieuw adres op te geven.

In deze brief vraagt de adelborst van Hille opnieuw de voor hem bestemde brieven naar de Oost te zenden door bemiddelling van Mayken van Roze te Delft. Ook zijn zaken in Vlaanderen vergeet hij niet. Hij verwijst naar zijn papieren, die bij kozijn Van den Abeele berusten, betreffende zijn financiële aangelegenheden met Antonius de Masiere te Gistel.

Het slot van deze afscheidsbrief is tamelijk lang. Jan van Hille stuurt een bijzondere groet aan Jhr Cl. Ph. de Brune en familie te Brugge, aan wie hij wegens gebrek aan tijd niet kon schrijven, en aan zijn oom Cornelius te Eernegem. Tenslotte dankt Jan zijn kozijn en nicht voor hun grote bezorgdheid en vraagt hij hun welwillendheid voor zijn broer Antonius en zijn halfzuster Maria, en neemt — eindelijk — nogmaals „den adieu” van heel de familie.

Dezelfde dag, 11 maart 1656 lichtte de *Dort* het anker en begon voor Jan van Hille, adelborst bij de V.O.C., het grote avontuur van zijn leven.

Zeereis naar Oost-Indië

Vele maanden bleef de familie in Vlaanderen wachten op het eerste nieuws van de adelborst uit de Oost. Was de *Dort* ergens in een storm terecht gekomen en in zee verdwenen of was het schip op gevaarlijke rotsen of koraalriffen gelopen en leefden misschien enkele overlevenden op onbewoonde eilandjes, zoals dat in die tijden geregeld gebeurde? De bewaarde scheepsjournalen uit de 17e eeuw lezen wij als zovele spannende

avonturenverhalen lijk van schipper Bontekoe of van Robinson Crusoe.

De vierde brief van Jan van Hille, de eerste uit de Oost, werd geschreven te Batavia op 16 november 1656 en kan ten vroegste in mei 1657 te Brugge toegekomen zijn. Dat langverwachte schrijven, het merkwaardigste stuk uit het bundel, bevat een hele vracht nieuws over de lange reis van de *Dort*, over het leven aan boord en de eerste indrukken van onze adelborst over Batavia.

De overtocht — per zeilschip — van Nederland naar Oost-Indië was in die tijd geen pleziertocht en wij kunnen ons maar moeilijk meer de weinig comfortabele omstandigheden voorstellen, waarin de bemanning en de passagiers het maandenlang moesten stellen. Over de *Dort*, het zeilschip waarmee Jan van Hille naar Batavia vaarde, vonden wij enkele inlichtingen in andere bronnen. Dat schip werd gebouwd in 1652 voor rekening van de Oostindische Kamer te Delft en behoorde tot de grootste schepen die de V.O.C. in de vaart had. Het was 160 voet lang, 30 voet breed en 16 voet diep en was voorzien van „lastbalcken”, d.i. balken om zware lasten in het schip te hijsen, dus een soort scheepskranen. De *Dort* was een *spiegelschip*, een bekend type van Oost-Indiëvaarder, zo geheten naar de spiegel d.i. de platte, versierde achtersteven van het schip. Ook voor militaire doeleinden werd het spiegelschip vaak aangewend, omdat dit type plaats bood aan een grote bemanning en voorzien kon worden van oorlogsuitrusting (21). Aan boord van de *Dort* waren driehonderd personen aanwezig, of „eters”, om de taal van de Compagnie te gebruiken. Dergelijk spiegel-

(21) P. Van Dam, *a.w.*, 1e boek, 1e deel, blz. 488 ('s Gravenhage 1927). G.C.E. Crone, *Onze schepen in de Gouden eeuw*, blz. 67-85 (Amsterdam 1943). Ook P. De Vree, *Geschiedenis van het schip*, blz. 92-93 (Antwerpen 1942). Voor tekeningen, zie het mooie werk, B. Landström, *Het schip*, blz. 154-159 (Den Haag-Hasselt 1962).

schip kon dan ook geladen worden met 250 lasten (één last is twee ton), doch dat was te veel als de „eters” op hun getalsterkte waren. Op de vaart naar de Oost was de *fluit* een veel voorkomend type van koopvaardij-schip dat gekenmerkt was door zijn grote lengte, rond achterschip en het naar achteren ingetrokken boord. Hierdoor kreeg dat type zijn eigenaardige vorm met de „dikke wangen” en het zeer smalle bovendek.

Zoals het vaak gebeurde bij de V.O.C. maakte de *Dort* deel uit van een kleine vloot, schepen die in groep de gevaarlijke overtocht ondernamen. Jan van Hille schreef dat er in totaal op al de schepen waarmee de *Dort* uitvaarde, slechts zes mensen stierven tijdens de reis. Dat cijfer moet als zeer laag aanzien worden, want in reisjournalen van Oostindiëvaarders komen dikwijls hoge sterftecijfers voor.

In dat schrijven beschreef van Hille in het kort de gevolgde reisweg en drukte voor verscheidene plaatsen waar hij voorbij kwam, de afstand naar Vlaanderen uit in „mijlen”. De 17e eeuwse Nederlandse zeevaarders bedienden zich van de geografische of Duitse mijl, die zij aanvankelijk op 5.358 m of 3.152 Amsterdamse vadem berekenden. In die tijd, meer bepaald tussen 1617 en 1670, gebruikte men in Nederland ook de „nieuwe mijl” van de Leidse hoogleraar Willibrord Snellius, welke haar in 1617 een lengte van 7.158 m gaf, uitgedrukt dan in hedendaagse maat (22). De afstanden die Jan van Hille in deze brief opgeeft, zijn uitgedrukt in Duitse mijlen.

Zoals hoger gezegd ging de *Dort* onder zeil op 11 maart 1656 uit de rede voor Goeree, vaarde door het Nauw van Kales en het Kanaal voorbij Dover en Duinkerke en verder door de „cavele Spaensche zee”, d.i. de door de zeevaarders gevreesde Golf van Biskaje.

(22) F.W. Stapel, *De Oostindische Compagnie en Australië*, blz. 21-22 (Amsterdam 1937).

Alhoewel van Hille er niets over schreef, moet de *Dort* in het zicht van de Kanarische eilanden — of de Gelukkige Eilanden — voorbij zijn gevaren. Ongetwijfeld heeft onze adelborst dan, al was het misschien van ver, de bekende bergtop „Pic de Teyde” op Teneriffe aanschouwd. Zoals alle zeevaarders zal van Hille onder de indruk gekomen zijn van het machtig beeld dat die uit de zee hoog oprijzende uitgedoofde vulkaan biedt.

Enkele dagen later vaarde de *Dort* voorbij de eilandjes S. Antao en S. Vicenti, de twee meest westelijk gelegen plaatsen van de Kaapverdische of Zoute Eilanden, tegenover Dakar aan de westkust van het Afrikaanse vasteland. Volgens van Hille lagen deze eilandjes op 900 tot 1000 mijl afstand van Vlaanderen. Rusteloos dreef de *Dort* verder zuidwaarts „gejaagd door de wind” en bereikte weldra de Evenaar of de „Linie Equinoctial”, dat op 1200 tot 1300 mijl van huis. Tussen de Kaapverdische eilanden en de Evenaar rekende van Hille dus ongeveer 300 mijl, wat zou neerkomen op ongeveer 1600 km. Deze afstand stemt ongeveer overeen met de werkelijkheid.

Over de Evenaar vertelde Jan van Hille dat het daar „seer heet” was. Daar zijn zij onder de zon gevaren en 's middags scheen die loodrecht op hun hoofd, zodat de schaduwven er zeer kort waren. Wat nog het geval is langs de Evenaar! De reis ging almaardoor verder het zuiden in. Temperatuur en stand van de zon hielden zijn aandacht gaande, want er was niets anders te zien dan de eindeloze oceaan. Van dan voort, schreef van Hille, zag hij de zon in het noorden. Op 11 juni 1656 vaarde de *Dort* voorbij Kaap de Goede Hoop, juist drie maand na de afreis uit het Goerese gat. Deze kaap situeert onze Oostindiëvaarder op 2200 tot 2300 mijl van Vlaanderen.

Het is bekend dat zeilschepen onmogelijk rechtstreeks koers konden zetten van de Evenaar naar Kaap

de Goede Hoop, gehinderd als zij waren door de ongunstige zuidoostpassaat. Zij waren verplicht vanaf de Evenaar de steven te wenden naar de Braziliaanse kust en zuidwaarts te zeilen, voorbij de eilandjes Trinidad en Martin Vaz, tot op ongeveer 35° Z.B. Tussen de 36e en 40e graad Z.B., dus ten zuiden van Kaap de Goede Hoop, waaien constante westenwinden, die door de Hollandse zeelui als de „brave westenwinden” aangeduid werden (23).

Waarschijnlijk had de *Dort* een heel eind ten zuiden van deze kaap koers gezet naar het oosten, zoals andere Oostindiëschepen ook vaak deden. „Wij hadden goede wind” schreef van Hille en zo zeilde zijn schip Kaap de Goede Hoop voorbij zonder daar aan te leggen. Andere schepen uit de vloot van de *Dort* liepen binnen in de rede voor de Tafelbaai om „vervarsschijnge ende om water in te nemen”. Kaap de Goede Hoop was het enige station waar de schepen van de V.O.C. mochten aanleggen en „ververschen”. Op 7 april 1652 was de Nederlandse opperkoopman Jan van Riebeeck hier aan wal gestapt, na een reis van drie maand en dertien dagen, om daar in opdracht van de V.O.C. een rusthaven en bevoorradingsplaats te bouwen of „een bequame fortresse tot een rendezvous voor de gaande en komende schepen van en na India” (24). Hier vonden de Oostindiëvaarders en andere vreemde zeilschepen fris water, levensmiddelen, brandhout, geneeskundige zorgen en rust. Zo bleef de *Dort* op haar voorgaande retourvaart in de rede van Kaap de Goede Hoop liggen van 21 april tot 9 mei 1655 (25). Spoedig groeide deze halte uit tot een eerste rangshaven op de zeeweg van Europa naar Indië en andere landen uit het Oosten.

(23) F.W. Stapel, *ibid.*, blz. 16.

(24) *Daghregister gehouden by den oppercoopman Jan van Riebeeck*, dl. 1, blz. XX. (Kaapstad 1952).

(25) *Ibid.*, blz. 304 en 306.

Rond de vesting ontwikkelde een nieuwe Nederlandse stad, Kaapstad, hoofdstad van de Kaapkolonie (26).

Op het tijdstip dat Jan van Hille voorbij deze kaap vaarde, was het daar heel koud en verder oostwaarts, schreef van Hille, was het nog veel kouder. Het zuidelijk halfronde kent inderdaad zijn winterseizoen wanneer het in onze noordelijke landen zomer is.

Van Kaap de Goede Hoop vaarde de *Dort* nu snel verder in oostelijke richting, ongeveer evenwijdig met de breedtecirkels, naar de onbewoonde eilandjes Nieuw-Amsterdam en St.-Paul (27) gelegen op 37° Z.B. Voortgestuwd door de gunstige westelijke passaatwinden kwam de *Dort* in het zicht van deze eilandjes — paradijs van vetganzen — op 1 juli 1656. „Wast ande Caep voormelt cout, daer wast noch couder” schreef van Hille. Die eilandjes liggen inderdaad in het zuiden van de Indische Oceaan. Hij schat hun ligging op 3100 tot 3200 mijl van Vlaanderen. In drie weken tijd had de *Dort* zo ongeveer 900 mijlen afgelegd, sedert men aan Kaap de Goede Hoop was voorbijgevaren. Dat toont inderdaad het groot voordeel aan van de „nieuwe route” naar Oost-Indië.

Vóór 1617 liep de zeeweg naar Oost-Indië van Kaap de Goede Hoop noordoostwaarts naar het eiland Mauritijs en vandaar in rechte lijn naar de Straat Soenda. Waar die weg grote voordelen bood aan de zeilschepen

(26) Voor de geschiedenis van de stichting van Kaapstad is het hierboven vermelde *Daghregister* zeer belangrijk. Over Jan van Riebeeck, zie E.C. Godee Molsbergen, *De stichter van Nederlands Zuid-Afrika*. Amsterdam, 1912. Betreffende het Vlaams aandeel in de groei van Zuid-Afrika: Dom A. Smits, *Betrekkingen tussen Vlaanderen en Zuid-Afrika*. Brugge, 1943, inz. blz. 11-32.

(27) Het eilandje (Nieuw-)Amsterdam werd ontdekt in 1633 door de Nederlander van Diemen. Zoals het 13 mijl zuidelijker gelegen eiland St.-Paul is het onbewoond en een paradijs voor robben, vetganzen en zeeleeuwen. Willem de Vlamingh vertoefde in 1696 op deze eilandjes. F.W. Stapel, *De Oostindische Compagnie en Australië*, blz. 116-121. Deze eilandjes zijn thans in Frans bezit.

op retourvaart naar Patria, leverde hij grote moeilijkheden op voor de schepen op weg naar de Oost. Zij moesten er niet alleen afrekenen met de heersende zuidoostpassaat waartegen zij in moesten laveren, maar vaak kenden zij er lange perioden van gevreesde windstilte. De brandende zon deed het pek smelten, de lading en de levensmiddelen hadden te lijden van snel bederf en het kostbare drinkwater begon te „leven” d.i. door de grote warmte kwamen er larven tot ontwikkeling in dat water. Onvermijdelijk maakte die toestand de bemanning rumoerig en opstandig. De directeuren van de V.O.C. — de Heren XVII — stelden bij hun *Seynbrief* of *Seylaesorder* van 15 augustus 1617, na wijs overleg, de „nieuwe route” verplichtend voor hun schepen. Voorbij de eilandjes Nieuw-Amsterdam en St.-Paul, tegenover de zuidwestpunt van Australië moesten de Oostindiëvaarders dan koers zetten in noordelijke richting naar de Straat Soenda, Bantam en Batavia. De moeilijkheid voor de schippers was te bepalen wanneer zij juist koers naar het noorden moesten zetten (28). De *Dort* volgde dus de opgelegde reisweg en kwam op 22 augustus 1656 te Batavia aan, na een reis van vijf maand en elf dagen. Met die tijdsduur bleef het schip ook binnen de voorwaarden om de grote premie te ontvangen. De „Blauwe Wimpel” is een oude onderscheiding voor snelvarende schepen! Ieder kapitein van een V.O.C.-schip die binnen de zes maand de reis kon afleggen ontving een gratificatie van 600 gulden, wie aankwam binnen de zeven maanden kreeg 300 gulden en voor een duur tot acht maand ontving de schipper nog 150 gulden. De reis langs de oude zeeweg duurde vaak een jaar en meer.

Over het leven op de *Dort* geeft Jan van Hille enkele

(28) F.W. Stapel, *ibid.*, blz. 14-21 en de achter in het boek bijgevoegde „Overzichtskaat”.

bijzonderheden die aansluiten bij de bekende journalen van 17e eeuwse Oostindiëvaarders. Hoe lang — of hoe kort! — die bootreis ook geduurd had, toch was het voor Jan een voorspoedige overtocht geweest. Slechts zes „eters” waren gestorven gedurende die reis half de wereld rond. Niet de honger, doch wel de dorst maakte de overtocht soms lastig. Het feit dat de *Dort* niet aanlegde aan de Kaap de Goede Hoop tijdens de heenreis toont aan hoe de gezagvoerders toch grote risico's durfden nemen. Tot slechts drie dagen na de doortocht voorbij de Tafelbaai kon bier aan de opvarenden uitgedeeld worden. Daarna moest de drank gerantsoeneerd worden: ieder man kreeg per dag vijf mutsjes water (d.i. ± 70 cl) en twee en halve mutsjes Spaanse wijn (d.i. ± 33 cl). Over dat klein rantsoen wilde onze moedige adelporst niet klagen: hij dronk immers niet veel water, als hij maar zijn wijn kreeg. Doch naar het einde van de reis toe, als de *Dort* opnieuw in de nabijheid van de Evenaar kwam en de warmte drukkender werd, begon „het volck eerst te clagen en te kermen van dorst”. Het water was bedorven, het rook kwalijk „erger dan een provaet” en toch waren er manschappen die voor één teug van dat vocht een rijksdaalder boden... en er toch geen konden krijgen. Geruststellend voegde van Hille er aan toe dat hij geen dorst heeft geleden: drank kon hij goed derven. Maar dat lijkt toch een beetje overdreven!

Tijdens de reis kregen zij altijd goed brood te eten. Volgens het reglement van de V.O.C. moesten de schepen een voorraad brood voor twaalf maand meenemen, en vlees en spek voor vijftien maand, althans voor de grote schepen die nog de terugreis met die vleesvoorraad moesten doen. Jammer zegt van Hille niets méér over het leven aan boord van die 300 mannen, noch over de inrichting van het schip, noch over de dagindeling die op de *Dort* moest gevolgd worden.

Verblijf te Batavia

Toen van Hille zijn eerste brief uit Batavia schreef op 16 november 1656, was hij daar reeds ongeveer drie maand. In die tijd kon hij al een en ander gezien hebben in die stad en in de omtrek om er over te schrijven. Uit dat schrijven spreekt al een verlangen om naar huis te komen. Nog vijf jaar moet hij in Oost-Indië blijven, doch hij belooft al het mogelijke te doen om zo rap als het kan naar „'t vaderlant te commen...”, en voorzichtig voegde hij er aan toe „als ic sal commen”. Jan van Hille had reeds kunnen vaststellen hoeveel jonge mensenlevens de kolonisatie van tropische landen eiste. En dat was nog zo tot vóór enige jaren! Een zeer groot deel van de ingewekenen uit Europa stierven in Oost-Indië reeds enkele maanden na hun aankomst. Zonder overdrijving kan men zeggen, schreef een specialist inzake de geschiedenis van Oost-Indië in 1947, dat tegenwoordig een soldaat meer kans heeft de verbitterdste gevechten te overleven, dan een Nederlander in de „goede, oude tijd” had die zich te Batavia ging vestigen (29). Daarvan had onze adelborst reeds ondervinding opgedaan. De lange zeereis was voor hem zonder „wee ofte pijn” verlopen, doch pas twee maand na zijn aankomst werd hij zwaar ziek. Op het ogenblik dat hij aan het schrijven zat ging het hem, Goddank elke dag beter, doch hij voelde zich nog wat „sieckertierich”. Een jaar later, op 16 december 1657 sprak van Hille nog van zijn „grootte siecte” die hem kort na zijn aankomst op Java had overvallen. Het was voor de inwijkelingen een zwaar klimaat op Oost-Indië waar „menich mensche is die dit lant niet verdragen en can” schreef van Hille. Denkelijk waren het malaria en andere tropische infectieziekten, verspreid door allerlei insecten, waardoor de tegen niets bestaande Europeanen neergeveld werden. Daarbij kwa-

(29) B.H.M. Vlekke, *a.w.*, blz. 202.

men nog het gebrek aan effectieve geneesmiddelen en de weinig aan de tropen aangepaste gezondheidszorgen, welke de Europese bevolking voortdurend uitdunden. Het waren taaie kerels die er in slaagden de eerste maanden van hun verblijf in de Oost te overleven (30).

Bij zijn aankomst in Oost-Indië werd adelborst van Hille aangeduid om deel uit te maken van het garnizoen van het kasteel te Batavia. Die vesting bestond uit een groot rechthoekig gebouw met vier bastions en werd gesticht in 1619 op de puinen van het verwoeste Djacatra. In 1621 kreeg de vesting de naam Batavia. Binnen dat fort verbleven de gouverneur-generaal, de leden van de Raad van Indië, ambtenaren, bedienden en werklieden van de V.O.C., midgaders het garnizoen, dat alles binnen een vierhoek van circa 450 voet zijde! Die citadel was gebouwd bij het strand van Batavia en zag er van uit zee heel indrukwekkend uit (31). Het garnizoen van deze vesting was voorzien op 1200 manschappen, doch gewoonlijk waren er heel wat minder aanwezig. Er verbleven ook heel wat zieke soldaten en die vesting moest ook de „recrutes en verlossers alomme ontfanghen ende uytgeven” (32).

Tijdens zijn verblijf te Batavia diende van Hille onder het lange bewind van gouverneur-generaal Johan Maetsuycker (1653-1678), een oud-student van de Universiteit van Leuven, die een zeer belangrijke rol heeft gespeeld in de vestiging en de ontplooiing van het Nederlands gezag in de Oost (33).

Zoals alle soldaten altijd gedaan hebben en altijd zullen doen, schreef van Hille ook over het voedsel dat

(30) *Ibid.*, blz. 204-205.

(31) *Ibid.*, blz. 160-161. F.W. Stapel, *Geschiedenis van Nederlandsch-Indië*, blz. 66-68 (Amsterdam 1930). P. Van Dam, *a.w.*, 2e boek, dl. 3, blz. 428-460 ('s Gravenhage 1939).

(32) P. Van Dam, *a.w.*, 3e boek, blz. 213-215. ('s Gravenhage 1943).

(33) F.W. Stapel, *Geschiedenis van Nederlandsch-Indië*, blz. 106 (Amsterdam 1930).

zij ginder ontvingen. Rijst was er hun dagelijkse kost. Op Java werd dit gewas overigens overvloedig aangeplant. Brood was er wel verkrijgbaar, doch dat viel te duur uit voor een soldatenbeurs. Hun gewone drank was „clær” water. Aan die elementaire spijskaart was onze adelborst reeds gewoon geraakt. Spaanse en Franse wijn was ook te koop en kostte zes schellingen per „pot”, wat ook het plafond van de soldatenbeurzen doorboorde! Aan eten of drinken ontbrak het gelukkig niet aan onze adelborst, want hij had een bijverdienste gevonden met zijn „hantwercc”, dat hem nu „wel te passe” kwam. Welke die stielvaardigheid juist was, is ons onbekend.

„Hier hebben wij oorloghe iegens d'inwoonders deses lant Java” schreef van Hille verder in november 1656. Toen maakten de Bantammers uit West-Java inderdaad de omstreken van Batavia onveilig, en was het Nederlands gezag genoodzaakt een reeks versterkingen aan te leggen rond deze stad om de vijand op afstand te houden (34). Gouverneur-generaal Maetsuycker heeft overigens jaren lang moeten strijden om de sultan van Bantam te beletten Batavia te veroveren. Het was slechts ten koste van zware en langdurige offers dat de V.O.C. zich op Java heeft kunnen handhaven.

Over de zeer gemengde bevolking op Java had Jan van Hille een en ander vernomen. Van de Javanen zei hij dat zij „meest wilde menschen” zijn. In Batavia woonden, naast een minderheid Javanen, talrijke andere bevolkingsgroepen als Maleiers, Baliërs, Makasaren, enz. maar vooral Chinezen. Deze laatsten waren van grote betekenis voor de handelsactiviteit van de V.O.C. die, van haar kant, deze Chinezen beschermde.

(34) J. De Graaf, *De geschiedenis van Nederlands-Indië van 1653-1816*, in *Nederlanders over de zeeën*, blz. 194 (Utrecht 1942).

De „Perssianen” die van Hille ook vermeldde, waren handelaars uit Perzië en Arabië welke, omwille van de zeer winstgevende specerijenhandel te Batavia en Bantam verbleven (35). Al dat vreemd volk vond onze Eernegemnaar „wonderlick van fatsoen”.

Wat van Hille in zijn eerste brief uit Batavia mededeelde over het klimaat en de weelderige tropische plantengroei, heeft iedereen die ooit de tropen bezocht of er woonde, ook in zijn eerste brief naar huis geschreven. De dagen en de nachten zijn er even lang, het hele jaar door. Steeds is het in Batavia zó heet gelijk het in Vlaanderen in het heetste (!) van de zomer misschien kan zijn. De overdadige plantengroei sprak de jonge adelborst sterk aan. Bomen en gewassen zijn steeds groen. Onder de talrijke zuidvruchten vermeldde hij de „lamoenen” of citrusvruchten, waartoe de citroen (*citrus limonum*), de oranjeappel (*citrus sinensis*) en de „pompelamoes” of pompelmoes (*citrus maxima*) behoren. De „goiave” of guajeve (*psidium guajava* L.) is een smakelijke tropische en subtropische fruitsoort, weinig bekend in onze gewesten en uitwendig goed lijkend op een gele pruim. De „mange” d.i. mangga of mango (*magnifera indica* L.) is eveneens een zeer bekende tropische fruitsoort. Deze geel-rooskleurige grote steenvrucht bezit een fijne smaak en wordt aangetroffen in iedere tropische tuin en hof. Van Hille vermeldde nog de „patatsen”, dit zijn wsch. de botaten (*Ipomoea batatas* POIR.), de „tissan” of theeplant (?) en de „Japoensche appelen”. Deze laatste zijn mis-

(35) B.H.M. Vlekke, *a.w.*, blz. 160-163, 193-194, 213-214. De moord op de Chinezen in Batavia is een zeer droevige bladzijde in de geschiedenis van Nederlands-Indië en bracht een grondige ommekeer te weeg in de politieke situatie van Java. Over deze gebeurtenis, welke in oktober 1740 plaats vond, zie F.W. Stapel, *a.w.*, blz. 148-157.

schien mooie jambosabomen, waarvan de kleine vruchten op appels gelijken (36).

„Clappersnoten” of kokosnoten van de kokospalm (*cocos nucifera* L.) vindt men nu ook in de Europese keuken. Van Hille zegde dat men van de „goeden dranck vut de clappersnotboomen” spoedig dronken werd. Dat is niet juist, want frisse kokosmelk is een niet-alkoholische drank. Wel kan uit de bloeiwijze van de kokospalm een gesuikerde drank gewonnen worden, die na gisting de gekende palmwijn oplevert. Door distillatie van palmwijn wordt een alcoholische drank bekomen die „arak” wordt geheten. De „Batavia-arak” uit suikerriet is een gekende Oostindische drank. Waarschijnlijk bedoelde van Hille dat „edel vocht” waar hij schreef dat er Batavia bier gemaakt werd uit suiker. In die tijd was het veelvuldig gebruik van sterke dranken bij de blanken van Batavia een zeer geprezen middel om hun goede gezondheid te bewaren, in dat uitputtend klimaat. „Onse natie drincken of sterven moet!” schreef gouverneur-generaal Jan Pietersz. Coen in 1619, en in de 18e eeuw had Batavia bij de zeelieden de misschien benijdenswaardige naam een „glorieuze punch-stad” te zijn (37). Alles was voor onze adelborst zo nieuw, zo vreemd dat hij kon schrijven: „Hier en is niet dat in Vlaenderen gelijk is, dan colen (kolen) en sola (salade)”!

Adelborst van Hille had dus redenen te over om tevreden te zijn en „goet contentement” te hebben. Een schaduwzijde versomberde echter zijn geluk: het leed om zijn Rooms-katholieke overtuiging. De afwezigheid van katholieke zielezorgers ging hem zeer ter hart, en het bedroefde hem diep tot dan toe geen enkel

(36) Voor de tropische landbouwcultures volgden wij, naast eigen koloniale ervaring, het bekende werk van M. Van den Abeele en R. Vandenput, *De voornaamste cultures van Belgisch-Congo*. Brussel, 1951, 8°, 605 blz.

(37) B.H.M. Vlekke, *a.w.*, blz. 206.

katholiek priester ontmoet te hebben. Een jaar later, in zijn schrijven van 16 december 1657, meldde hij opnieuw dat het leven hem in Batavia beviel, ware het niet van zijn „religie”. Hij kon de katholieke goddelijke diensten niet bijwonen, er waren immers geen priesters, en in Batavia moest hij leven „als een wilt mensche sonder eeneghen dienst te hooren”. Op dat oogenblik wenste hij om die reden ontslag te nemen uit de V.O.C. en zelfs afzien van zijn „gagie” of vergoeding die uitgekeerd werd door de Compagnie bij het einde van de diensttermijn. Dat kon hem echter door de „heeren” niet toegestaan worden, omdat van Hille een sterk gestel had dat goed het tropisch klimaat van Batavia kon verdragen.

Inderdaad, onze jonge adelborst moet een robuste kerel geweest zijn, immuun geworden tegen tropische ziekten en kwalen. In zijn schrijven van 16 december 1657 lezen wij dat hij zich „wel te passe” voelt, niet-tegenstaande zijn ziekte van vorig jaar. Zó fit voelde hij zich, als nooit te voren! Dat schrijven was het tweede dat hij uit Batavia naar Vlaanderen zond, en het blijkt niet dat hij reeds „cito” antwoord had ontvangen van „monsieur mon cousin” uit Brugge, alhoewel van Hille met aandrang nieuws uit het vaderland had gevraagd. Waarschijnlijk ging de post uit en naar de Oost niet zo heel vlug.

Toch liet van Hille niet na opnieuw naar Adolf van den Abeele wat nieuws te zenden. Zijn brief van 16 december 1657 is belangrijk omdat hij daarin de namen van enkele stadsgenoten uit Brugge opgeeft die hij in Batavia heeft ontmoet. Dat bewijst nog dat van Hille, als Vlaams emigrant, soldaat of matroos in Oost-Indië geen uitzonderingsgeval is geweest.

Een eerste stadsgenoot die van Hille te Batavia ontmoette was „eenen” Schapelinck — zijn voornaam werd niet vermeld — wiens vader te Brugge aan de

Molenbrug woonde (38). Die jonge man, afkomstig uit een voorname Brugse familie, behoorde tot de administratie van de Compagnie en was werkzaam op de weeskamer te Batavia (39). Schapelinck wilde echter „coopman” worden bij de V.O.C. — een beste plaats om rap fortuin te maken — en had het voornemen in die hoedanigheid naar Taiwan of Formosa te trekken. In de economische kaders van de Compagnie betekende „coopman” zoveel als directeur van factorie, wat een voorname functie was. Jan van Hille moet Schapelinck zeer goed gekend hebben, want onze adalborst hoopte met zijn stadsgenoot naar Formosa te kunnen varen. Dat zou hem helpen, ongetwijfeld met de steun van Schapelinck, aan „eenich advanchement”. De Nederlanders hadden zich in 1624 gevestigd op het zuidelijk deel van Taiwan en konden in 1642 geheel het eiland aan hun gezag onderwerpen. Die toestand duurde echter niet lang, want in 1661 werden de Nederlanders door de Chinezen uit Taiwan verdreven (40). In die omstandigheden is er waarschijnlijk van het plan van Schapelinck niet veel in huis gekomen. Van uit Brugge had de vader van Schapelinck zestien „gazetten” aan zijn zoon in de Oost gestuurd. Jammer vermeldt van Hille de naam van die krant niet. In die nieuwsbladen had van Hille tot zijn grote vreugde vernomen dat het Spaans leger van Don Juan „door Godts hant” de Fransen had verslagen. Het ging hier om de kleine en voorlopige Spaanse overwinningen in 1656-1657 bij Valenciennes, Condé en St.-Ghislain (41).

Een tweede Bruggeling die van Hille te Batavia had

(38) De familie Schapelynck behoorde in de 16e en 17e eeuw te Brugge tot de bijzondere families van deze stad. F. Van Dycke, *Recueil héraldique*, 390-391 (Bruges 1851).

(39) Over de wezenkamer te Batavia, zie P. Van Dam, *a.w.*, 3e boek, blz. 115-116 ('s Gravenhage 1943).

(40) F.W. Stapel, *a.w.*, blz. 108.

(41) H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, t. 3, blz. 15 (Bruxelles 1950).

ontmoet was Bernardus Storme. Deze was de neef van een pastoor van de Brugse St.-Annakerk, die vóór enkele jaren aldaar zijn „jubilé” had gevierd. Storme was bootsgezel op de schepen van de V.O.C. en aan hem gaf van Hille zijn brief van 16 december 1657 naar Brugge mee. Om de kans te vergroten dat zijn nieuwsbrief bij zijn familie in Vlaanderen zou toekomen, schreef van Hille een tweede identieke brief, welke hij met een Gentenaar van uit Batavia naar huis meegaf. Beide gelijklopende brieven zijn te Brugge toegekomen en worden samen in de verzameling van Jan van Hille bewaard. Onderaan schreef van Hille dat die brief de tweede was die hij uit de Oost naar Vlaanderen zond.

Vincent Stins was de derde Bruggeling die onze adelborst in zijn brief vermeldde. Stins — of Stijns — was pas drie maand geleden in Batavia aangekomen. Hij was de zoon van een kousenmaker uit de Breidelstraat te Brugge. Franciscus de Bruyn is de vierde stadsgenoot die van Hille bij naam vernoemt. Vóór zijn afreis woonde deze de Bruyn bij „mijn. Melligard”, d.i. jonkheer de Melgar te Brugge (42). Hij had een broeder die in de Vlamingstraat woonde en „huuckmaecker” of kapmantelmaker was.

Dat was nog niet alles. Er waren nog veel meer Bruggelingen te Batavia, schreef van Hille, maar die lijst was „hier te lanck om alle te namen”. Misschien lijkt dat een klein pleidooi „pro domo” van Jan van Hille. Het is jammer dat hij die namen niet opsomt. Wij mogen aannemen dat de Bruggelingen en de andere Vlamingen graag elkaar opzochten, samen het nieuws uit hun land bespraken, samen ontspanning zochten en hun lief en leed en heimwee naar Vlaanderen gedeeld hebben. Ten vroegste kan dat tweede schrijven in juni 1658 te Brugge toegekomen zijn. Kozijn van den

(42) Over de Spaanse familie de Melgar, zie F. Van Dycke, *Recueil héraldique*, blz. 274-276 (Brugge, 1851).

Abeele antwoordde hem op 30 september 1658 zoals blijkt uit van Hille's derde brief welke gedagtekend is op 20 december 1659. Tussen dit derde en het tweede schrijven verliepen dus twee jaar... en nochtans werd er druk over en weer geschreven.

De derde brief uit Java — de laatste in de verzameling — is de kortste en bevat weinig of geen nieuws uit Batavia. Van Hille gaf alleen maar zijn reacties op de droevige maren die kozijn van den Abeele hem liet weten in zijn brief van 30 september 1658.

Einde 1659 verbleef Jan van Hille nog steeds „in de Javaensche cortegarde” te Batavia „opt eilant Groot-Java”. Hij was nog fris en gezond en hoopte binnen de drie jaar zijn familie terug te zien. Van promotie „om officier te worden” — zoals hij bij zijn aanwerving gehoopt had — sprak hij niet meer. Ook niet meer van de weduwe Mayken van Roze — en haar dochter — te Delft.

Met droefheid heeft van Hille kennis gekregen van de „al te groote desolatie ende distructie in ons Vlaenderlant gheschiet”. Hiermede bedoelde kozijn van den Abeele de plunderingen, moorden en rooftochten door de Fransen in Vlaanderen gepleegd na de overwinning van Turenne op het Spaanse leger bij Duinkerke op 14 juni 1658. Vol betrouwen op „de gratie Godts” hoopte van Hille dat betere tijden voor Vlaanderen zouden aanbreken en „alles ten besten sal keeren” (43). Persoonlijk moet het nieuws van het overlijden van zijn broeder Antonius onze adelborst het meest getroffen hebben. Zoals hoger gezegd overleed Antonius

(43) J. Lefevre, *Het slotbedrijf van het Spaanse regime in de Zuidelijke Nederlanden (1648-1700)*, in *Alg. Gesch. der Nederl.*, dl. 7, blz. 101 (Utrecht-Antwerpen, 1954). Voor de regionale en plaatselijke toestanden na de Franse overwinning bij Duinkerke in 1658, zie o.m. voor Veurne-Ambacht, G. Vandewoude, *Vlaanderen's tragedie in den Westhoek*, blz. 127 (Brugge 1942) en onze *Geschiedenis van Pittem*, blz. 128-129 (Pittem 1951).

van Hille te Eernegem op 21 mei 1658 (44). Jan troostte zich met de christelijke hoop dat de ziel van de overledene „int eeuwich leven is” en met de heilzame overweging dat „wij allegader sterven moeten”. De familie had voor Antonius, „den welcken Got vut dese bedroefde werelt gheroepen heeft”, een „eerlicken” kerkdienst laten opdragen, en daarover was Jan van Hille tevreden.

Na het overlijden van Antonius van Hille moeten evenwel moeilijkheden ontstaan zijn met de familie van zijn moeder, Omarine Ommejaeghere. Jan van Hille was, na het overlijden van zijn broeder Antonius, het laatste kind in leven van Omarine Ommejaeghere. Haar familie maakte nu, zoals blijkt uit dat laatste schrijven, aanspraak op de bezittingen, of op een deel er van, nagelaten door de wezen uit het huwelijk van Adriaan van Hille en Omarine Ommejaeghere. Die „vrienden” of familieleden van de moeder meenden, wellicht te goeder trouw, dat Jan van Hille overleden was in Oost-Indië. Op hun voorbarige eisen moest geantwoord worden, schreef de springlevende adelborst, dat zij zeker „geen actie en connen pretenderen” op de erfenis van Antonius van Hille „soo langhe ic in levende lijve bem”. Indien de familie Ommejaeghere nog verder kozijn van den Abeele kwam lastig vallen of „molesteren”, dan moest hij haar slechts Jan’s brief tonen als bewijs dat hij „Godt lof noch frisch en gesont” was en dat hij hoopte „binnen den tijt van drij jaren nae date” terug in Vlaanderen te zijn. Of ten minste „soo haest haest (sic) te commen alst mijn moghelick sal wesen”, voegde van Hille er aan toe.

In die omstandigheden is het goed te begrijpen dat Jan van Hille nogmaals aandringt bij kozijn Adolf van den Abeele opdat deze goed de goederen zou beheren, waartoe de adelborst hem bij zijn afreis volmacht had

(44) W. van Hille, *a.w.*, blz. 85.

mon cousin" voor de „nieuwmaeren" die hij naar Oost-Indië zou sturen. gegeven. Bij voorbaat dankte Jan nogmaals „monsieur

Terugkeer uit Oost-Indië

In zijn laatste schrijven, verzonden op 20 december 1659 hoopte Jan van Hille binnen de drie jaar terug bij zijn familie in Vlaanderen te zijn. Dat moest dan zijn vóór het einde van 1662. Zo zou hij dan zeven jaar dienst tellen bij de V.O.C., waarvan ongeveer zes in de Oost. Op welk oogenblik Jan van Hille zijn land heeft teruggezien, of met welk schip hij de reis naar Nederland maakte, is ons onbekend.

Waarschijnlijk moet van Hille in het begin van november 1662 in Nederland voet aan wal hebben gezet. Inderdaad, op 11 november 1662 ondertekende hij te Brugge, samen met zijn schoonbroeder Christiaan Lauwers uit Eernegem, de akte waardoor zij kozijn Adolf van den Abeele ontlastten van de administratie van zijn bezittingen. Hij verklaarde ook zich tevreden te houden met alle ontvangsten en uitgaven die Adolf van den Abeele gehad en gedaan heeft tijdens zijn afwezigheid en dat „tot date deser" (45).

Daarmee was het avontuur van Jan van Hille in Oost-Indië achter de rug en kon hij, met die grote herinnering uit zijn leven, een nieuwe loopbaan in Vlaanderen beginnen.

*Superintendent van de Berg van Barmhartigheid
te St.-Winoksbergen*

Het is ons niet bekend welke wegen Jan van Hille onmiddellijk na zijn terugkeer uit de Oost opgegaan is. Wellicht heeft hij enige tijd moeten uitzien om een

(45) Ontlastingsakte in R.A.B. FTB. nr. 381. Adolf van den Abeele II moet ook de bezittingen van Maria van Hille, later echtgenote van Christiaan Lauwers, beheerd hebben tijdens haar minderjarigheid als wees.

geschiedte loopbaan te vinden. Onverwachts dook hij op te St.-Winoksbergen waar hij in 1665 benoemd werd tot superintendent van de Berg van Barmhartigheid, als opvolger van Jakob Kerkhof. Deze laatste bekleedde die voorname functie van 1655 tot 1665 en overleed te St.-Winoksbergen op 16 augustus 1666 (46). Op 7 december 1665 trad Jan van Hille in het huwelijk in de St.-Maartenskerk van deze stad met Maria Anna Kerkhof, geboren te St.-Winoksbergen op 26 januari 1643, enige dochter van zijn voorganger, Jakob Kerkhof en Laurence van de Walle (47).

De Berg van Barmhartigheid te St.-Winoksbergen was de laatste in de rij van de vijftien Bergen die Wenceslas Coebergher in de Zuidelijke Nederlanden had gesticht. Deze Berg werd ingehuldigd op 12 september 1633 en had 91.586 gulden gekost (48). Dat prachtig gebouw, dat gelukkig van vernietiging gespaard bleef in 1944, is een heerlijk monument van de Vlaamse barokarchitectuur uit de eerste helft van de 17e eeuw. Dat gebouw was ook de ambtswoning van superintendent Jan van Hille.

Het edikt van 23 januari 1652, dat het eerste reglement van 14 januari 1619 grondig wijzigde, regelde het bestuur van de Bergen van Barmhartigheid. Deze werden beheerd door een juncta die samengesteld was uit vier leden: één raadsheer van de Grote Raad van Mechelen, één raadsheer van de Raad van Brabant en twee handelaars. Deze juncta had als opdracht en bevoegdheid de ambtenaren van de Bergen te benoemen

(46) Volgens inlichtingen die mij gegeven werden door Mej. Thérèse Vergriete, stadsarchivaris te St.-Winoksbergen, dd. 15 januari 1963, die ik oprecht dank voor haar grote bereidwilligheid en de bijzondere opzoekingen die zij voor mij deed.

(47) Laurence van de Walle was eerst gehuwd met Hendrik van der Noot, welke overleed te St.-Winoksbergen in juli 1641. Zij hertrouwde in 1642 met Jakob Kerkhof.

(48) L. Moreel, *Wenceslas Coebergher*, blz. 22 (Paris, 1952).

en te controleren, te waken over de toestand van de gebouwen en alle nodige maatregelen te treffen die de financiële toestand van deze instellingen konden verbeteren (49).

Toen Jan van Hille benoemd werd als superintendent moest hij een borgtocht storten van 10.000 gulden. Dat zeer groot bedrag vond hij o.m. in het hypothekeken van de landerijen die hij van zijn ouders had geërfd en die hij, op het ogenblik van zijn benoeming, nog in onverdeelde eigendom bezat met zijn halfzuster, Maria van Hille (50). Misschien had Jan van Hille door zijn verblijf in de Oost ook wel een kapitaaltje kunnen bijebrengen.

Door zijn ambt van superintendent van de Berg van Barmhartigheid werd Jan van Hille een der bijzonderste ingezetenen van de stad. Hij was wat nu de directeur van een succursale van de Nationale Bank of de secretaris van de Commissie van de Openbare Onderstand van een grote stad is. Het blijkt dat hij tijdens zijn ambtsvervulling zijn fortuin op aanzienlijke wijze wist uit te breiden.

Bij zijn overlijden op 26 juni 1681 liet hij een groot fortuin na. Te Eernegem bezat hij het vierde deel in een hofstede van ongeveer 45 gemeten, geheten het „Heulgoed”. Te Gistel en Moere had hij nog een hofstede van 31 gemeten. De nalatenschap van zijn vrouw, Maria Anna Kerkhof omvatte meer dan 70 gemeten landerijen te Lampernisse, Zoetenaai en Kaaskerke. De staat van goed vermeldt verder nog een „groot huys” te St.-Winoksbergen, talrijke belangrijke renten, juwelen en ook 2400 pond par. in geld. De wettelijke

(49) I. Delatte, *Inventaire des archives des Monts-de-piété*, blz. 6-7 (Bruxelles, 1948).

(50) R.A.B., Vrije, *Staten van goed 1e reeks*, nr. 10821, staat van goed van Mayken van Hille, overleden te Eernegem op 27 juni 1682. Ook W. van Hille, *a.w.*, blz. 263 en *ibid. Premier supplément*, blz. 52-53.

verdeling van deze bezittingen vond plaats te St.-Winoksbergen op 6 april 1686 door de voogden Matthias Lambrecht en Bernard Heyndrickx (51) die dat bezit voor de twee minderjarige wezen hadden beheerd.

Uit het huwelijk van Jan van Hille en Maria Anna Kerkhof sproten vier kinderen, waarvan er twee onbejaard stierven (52) :

- 1° Joannes-Theodorus-Januarius, geboren op 19 september 1666 en jong gestorven.
- 1° Joannes-Baptista-Winocus, geboren op 16 mei 1669 en overleden te Hondschote op 23 februari 1732.
- 3° Maria-Theresia, geboren op 25 oktober 1673 en overleden te Sint-Winoksbergen op 26 januari 1701.
- 4° Joanna-Josephina, geboren op 5 november 1674 en jong overleden.

De mannelijke lijn van de nakomelingen van Jan van Hille stierf uit met zijn kleinzoon, Jan Baptist, ook superintendent van de Berg te St.-Winoksbergen, overleden op 24 augustus 1749 (53).

BIJLAGEN

1.

Brief waarin Jan van Hille zijn reis van Brugge naar 's-Gravenhage beschrijft en bijzonderheden mededeelt over de kruidenierszaak aldaar waar hij werkzaam is.
 's-Gravenhage, 16 december 1655

Monsieur mon cousin,

Ic bem, Godt lof, gearriveert inden Haghe den XIIIen decembre, upden eersten maendach naer mijn vertrec. Ic hebbe

(51) Stadsarchief St.-Winoksbergen, FF 1037, fol. 1r-14v. Verdeling van de nalatenschap van de echtgenoten Jan van Hille-Kerkhof, mij aangewezen door Mej. Thérèse Vergriete.

(52) W. van Hille, *a.w.*, blz. 85-86.

(53) *Ibid.*, blz. 89.

mijnen wech genomen van Sluus up Vlissingen, alwaer ic onderweghe de cabilliouwen te eten hebbe ghegheven, deurdien de zee alsdoen seer tempeeste en de wint contrarie, soo dat men tuplaveren moste. Ende van Vlissingen op Middelburch, ende van Middelburch op Rotterdam, alwaer ic onderweghe heb geweest drie dagen en twee nachten, deurdien de wint contrarie was. En ic heb daer wel al te groote coude geleden in dat schip. En van Rotterdam op Delft, ende van Delft opden Haghe. Het is een fraije winckel maer de plaetse is soo cleen. Het is een straetken gelijk het Breijlstraetken is, ende dit straetken is genaempt het Haelstraetken. Daer ic woone, het huus is gheenaempt Sivilia. Ic en weet Ul. niet sonderlijncx te schrijven. Hoe ic sal maecken, het dunck mij soo vreemt te wesen, maer ic hebbe goeden moet dat het wel gaen sal. Met de naeste gelentheijt soo sal ic U de particularijtheit schrijven. Het dunckt mij een lastighe wijnckel te wesen, want de wijnckel staet t'savonts open tot den thien uren inden nacht en ten twaelf uren gaen wij slapen. Het is een crammerswijnckel. Het is hier een schoon contreije, soo dat het meriteert gesien te wesen. Mon cousin, ic sal Ul. altijd hertelick seere recommanderen wat de sorghe te draghen naer mijn affaires. Soo Ul. ijert belijft up dit quartier, ic bidde U mij te willen employeren. Ic bid Ul. mij te willen vergeven dat ic verdrocken bem sonder Ul. adieu te segghen, want ic en hadde geen tijd. Eijndende sal ic mij recommanderen in Ul. goede gratie ende inde gone van Ul. wel beminde huusvrouwende bidde Ul. mijn recommandatie an oom en mijn broeder ende alle goede vrienden met gelentheijt. Ende ic sal blijven

Monsieur mon cousin

Ul. gheobligierden dienaer

J. v. Hille

's Gravenhaghe den 16en decembre 1655.

(In de rand :) Ick hebbe desen brief gesloten in een brief an mijnheere de Brune, soo dat ghij gheen port en moet gheven.

2.

Brief waarin Jan van Hille laat weten dat hij in dienst van de Verenigde Oostindische Compagnie is getreden als adelborst.

Delft, 29 februari 1656

Monsieur mon cousin et mademoiselle ma cousine,
Alsoo ic bem angenommen om naer Oostindien te varen, soo

ist dat ic Ul. t'selve door desen mijnen brief laet weten. Ende sult believeen te laten weten an oom Ul. vader ende an mijn broeder ende suster, dat ic de reijse anveert hebbe. Ende bem angenomen tot Delft upden 25en februari 1656 voor adelbost, dat is soo vele geseijt de bequaemste om officie(r) te preten-deren. Ende winne thien gulden ter maent ende de gone die voor soldaet varen, winnen 7 a 8 gulden ter maent. Ic staen in het bouck angeteeckent Jan van Hille voor adelbost (*in de rand bijgevoegd*: geboren van Eernegem). Angaende vanden wijnckel, ten stont mij niet an: de punten die mij voor gehouden, wierden te lanck om te verhalen. Ic sende Ul. eene obligatie die mij schuldich is mijnheere de Brune, oudt Burchmeestere en schepen slants vanden Vrijen, inhoudende veertich ponden grooten Vlaems, die ic t'sijnen huuse in bewaringhe gegheven hebbe. Ende dat Ul. sal believeen in rente te legghen ofte tselve te imploijeren t'mijnen meeste prouffijte, soo Ul. best goetduncken ende geradich vinden sult. Ende adviseert met mijnheere de Brune die sal Ul. wel onder-richten, emmers sal ic mij daer in verdraghen, soo Ul. ende oom dit sult gedaen hebben tot mijnen prouffijte. Ic hope, met Godts gratie, teinden de seven iaren over te commen ofte vuterlick negen iaren. Ic hebbe dese vojage angenomen met een groote koragie. Godt wil mij verleenen dat mij salich is. Ic verwachtte alle daghe t'schepe te gaen ende af te varen soo haest de wint oostelic sal waijen. Ic bidde Ul. ende oom mijn affairen te willen besorghen ende mijn broeder ende suster te willen troosten. Dit is tgone en twelcke ic Ul. betrouwe te doen, dat gij wenste t'selve an U te geschieden. Eijndende sal ic mij recommanderen in Ul. goede gratie. Hiermede soo neme ic an Ul. mijn cousin ende nichte, oom, broeder, suster ende alle goede vrienden den adieu ende ic sal blijven

Monsieur mon cousin et madamoiselle ma cousine

Ulr. ootmoedighen dienaer ende cousin

J. v. Hille 1656

Delft den 29. februari 1656.

(*In de rand*) Het schip daer ic op gaen varen is genaempt Dort.

(*Naschrift*) Mon cousin ende nichte ende oom, als Ul. soude believeen te vernemen naer mij, soo suldi de brieven adresseren tot Delft, bij de Rotterdamsche poorte, in het Postpeert, daer ic gelogiert bem. Het is een huus daer de posten hun brieven bringen, soo van Vlaenderen, van Vrancrijcke ende meer ander quartieren. Ende is een weduwe die huushout met haer

dochter. Dese vrouwe is een degelicke vrouwe die veel voor mij doet om mij te helpen. Waertbij aldien ijemant van Ul. naer mij quaemt vernemen ende vraegt an dese vrouwe naer mij, sij sal Ul. wel goet bescheet doen in alles. Ende als ic van Oostindien sal schrijven, soo sal ic de brieven an haer doen adresseren. Sij salse dan voorts an Ul. bestellen, want sij heeft mij dit belooft. Ende soo Ul. belieft an mij te schrijven, soo steurt den brief an dese vrouwe, sij salse mij tschepe behandigen soo ic niet vertrocken en bem. Bij avonture sal tship soo haest niet vertrecken, want de wint moet eerst 24 uren oostelic gewaijt hebben alear wij t'seile gaen sullen. Want Godt den Heere beliefte dat ic doot gheschoten oft gestorven ware, soo en suldij dit niet connen geweten. Dan suldij dit moeten vernemen tot Delft inde Oostindiensche camere ende vragen naer mij alsvoren, up sulcken tijt angenomen en up sulck een schip hiervoren gementioneert afgevaren. Ende ist bij aldien dat ic doot bem, soo sullen sij Ul. gheven tgone mij goet soude mogen commen tot den tijt dat ic geleeft soude mogen hebben. Ic hope altijt te schrijven naer Ul. als ic de gelegentheit hebben sal. Ende als Ul. naer mij schrijft naer Oostindien, soo suldij den brief adresseren alsvoren, met een coverte ende den principalen brief suldij de superschripsie schrijven aldus: „Anden Eersamen Jan van Hille afgevaren met het schip Dort in maerte in t'jaer 1656 naer Oostindien voor adelbost. Bet neder: tot Oostindien”. Ic en twijffel niet oft Ul. sult desen brief wel bewaeren voor memorie. Dese vrouwe, hier voren geroert, is genaemt Maijken van Roze, weduwe van Geraert Janssens van Roze. Ul. soude moeten het port betalen tot Delft van den brief die Ul. sult believe te schrijven an mij naer Oostindien, ofte anderssins en soude mij niet behandicht worden. Want dese vrouwe doet mij alleenelic de vrientschap van de brieven wel te doen adresseren, soo dat Ul. hier vut wel cont verstaen.

3.

Brief waarin Jan van Hille de opwerpingen van zijn familie weerlegt aangaande zijn dienstneming bij de V.O.C.

Uit het schip Dort, 11 maart 1656

Monsieur mon cousin et mademoiselle ma cousine,

Ic hebbe Ul. brief seer wel ontfaen upden 10. maerte 1656 in het schip Dort. Angaende dat Ul. verwondert dat ic de reijse

soo anveert hebbe, het is met mijn eijgen wille, niet verleet door quaet geselschap. Angaende vande catholicke religie, dit is de meeste swaricheijt die ic weet, maer ic hope met de gratie Godts ende Sijne moeder altijd te continueren. Ende weet datter wel het derde part van het schip wel catholic is, want de eerste daer ic an adresseerde waeren catholic ende mijn compaignions sijn catholic. Gij moet weten dat ic alreede t'schepe bem geweest 8 dagen ende verhopende van desen iegenwoordigen dach t'seile te gaen, maer alsoo dat hier een vreeselijcken storm opstont, soo en dorven wij de anckers niet oplichten, maer wij staen gedurich op de reijse. Wij ligghen lustich en springen met ons schip. Angaende dat Ul. mij schrijft om een specificatie vanden ont fanc die ic genooten hebbe van (*Antonius de*) Masiere, weet dat gij dit al sult vinden inde papieren. Siet van sticke te sticke, Ul. sult alles net vinden. Angaende dat Ul. mij mits desen schrijft als dat Ul. an mij sout geschreven hebben naer Den Haegh, en heb noijt schrijven van Ul. ontfangen. Ende weet dat ic eens geschreven hebbe doen ic eerst in Den Haegh was gearriveert. Ende weet dat ic nu ontrent de 3 weken van den winckel bem. Om dit abuus wille, soo schrijve ic nu weder met den post, ende als Ul. mij belieft te schrijven, soo doet de brieven an de weduwe van Gerrit Janse van Rouze tot Delft, bij de Rotterdamsche poorte, met een couverte die sij alsdan sal aftrecken ende an mij dan behandigen, gelijc sij den iegenwoordigen heeft gedaen. Ic ben Ul. ooc seer bedanckende vande presentatie van Ul. persoon ende Ul. gebeden. Ic en sal niet manquieren van t'selve ooc te doen. Weet, beminde cousin, dat ic niet een mensche en kenne op het schip, maer ic hebbe alreede kennisse gemaect met een jongman van Delft en een van Maastricht, alle beijde catholicke. Ende weet, beminde cousin, dat ic hebbe gedaen een generale biechte voor mijn vertreck bij een pater Jesuwit, den welcken mij dit grootelick ontrade, ende en wilde mij dit nauwelick consenteren. Eindelic heeft hij mij twee cleene boucxkens gegeven, waer in ic met een goet berouw in dootsnoot, daer ic mij niet en soude connen biechten, dat ic de selve lesende met een goet rouwich herte, soude connen de gratie Gods genieten. Eindende sal ic an Ul. mon cousin ende nichte, nemen den adieu. Ende wilt mij seere ootmoedelick groeten mijnheere de Brune ende mevrouwe met alle de kinderen, want ic den tijt niet en hebbe om an hare edelen te schrijven. (Eindelic soo groet ic Ul. mon cousin ende nichte ende oom ende alle goede vrienden van herten seere). Ende ic hebbe Ul. grootelick

te bedancken van Ul. groote sorchvuldicheijt voor mij. Ende bem Ul. hertelic recommanderende mijn broeder ende suster om hunlieden in het beste te helpen. Ende neme noch eens de stouticheijt van mijn affairen wat te willen besorgen. Met grooter haesten geschreven, soo dat ic nouwelic geschreven en conde, doordien het schip soo slingerde. Eindende blijve

Monsieur mon cousin ende nichte

Ul. verobligerden ootmoedigen dienaer

J. v. Hille

Vut het schip Dort, den 11. marte 1656.

4.

Brief waarin Jan van Hille zijn reis naar Batavia en zijn indrukken over het land en het volk van Java beschrijft

Batavia, 16 november 1656

Monsieur mon cousin et madamoiselle ma cousine,

Ic bem Godt lof, naer dat ic vijf maenden en half op zee geweest bem, soo ben ic gearriveert inde stad Batavia opden 22 augustij 1656, gepasseert hebben als volcht :

Van Goeree vutgevaren den 11 maerte 1656, nemende den vaerwech voorbij Dovres en Dunkercke, deur de cavele Spaensche zee, passerende voorbij d'eijlande(n) St. Anton en Ste Vincent, dewelcke eijlanden liggen van Vlaenderen ontrent de 9 a 1000 mijlen. Van die eijlanden voormelt sijn wij gevaren na de linie Equinoctial. Dese plaetse wort alsoo genaemt, wij sijn daer onder de sonne deure gevaren. Want als wij onder de linie waren opden middach als de sonne scheen, soo scheen de sonne recht boven ons hoofd, soo dat de sonne geen schaduwe van ons en gaf, als sijnde onder de sonne. De linie voormelt leit ontrent (sic) de 12 a 1300 mijlen van Vlaenderen. Daer wast seer heet. Van daer sijn wij gevaren na de Caepe de Bon Esperance, dewelckce wij passeerden den 11 junij 1656. De Caep voormelt leit omtrent de 22 a 2300 mijlen van Vlaenderen. Noteert t'sederdt da(t) wij de linie voormelt gepasseert sijn, soo hebben wij de sonne opden middach inde noort. Het was ande Caep geheel cout en corte dagen. Van daer sijn wij gevaren na de eijlanden St. Pauwels ende Amsterdam, dewelcke wij gepasseert sijn opden 1 julij 1656. Wast ande Caep voormelt cout, daer wast noch couder. Dese eijlanden liggen ontrent de 31 a 3200 mijlen van Vlaenderen. Van daer sij(n) wij gevaren na Batavia, daer ic Godt lof, hiervoren vermeld gearri-

veert bem. Dese stadt Batavia staet int eijlant Java. Hier hebben wij oorloge iegens d'inwoonders deses lant Java. D'inwoonders woorden Javanen genaemt, meest wilde menschen. Dese stadt Batavia is bewoont van Chinesen, volck vut het conin(ck)rick China, van Perssianen, Malleers en Javanen, alles volck wonderlick van fatsoen. Godt lof, t'sedert dat ic mij op de reis begeben hebbe, soo en heb ic geen wee oft pijn beseven, maer doen ic twee maenden int lant geweest bem, soo heeft mij een groote siecte bevangen. Got lof, het is nu wat an een betersijde. Int schrijven van den brief, soo was ic noch sieckertierich. Godt lof, het betert van dage te dage. Ic schrijve Ul. int corte mijne voiage vande eijlanden ende plaetsen die ic voorbij gevaren bem. Wij waren ontrent de 300 sielen op het schip en in alles isser gestorven ses persooenen ande schepen die gongen ande Caep voormelt om ververschijnghe ende om water in te nemen. Ende wij voeren voorbij mits ij goede wint hadden. Wij hadden bier tot 3 dagen voorbij de Caep voormelt. Dan cregen wij eerst water, 5 muttiens water voor ider man daechs en 2 muttiens en half Spaensche wijn. Dit gonck al wel als ic soo vele wijn hadde, en dronck niet veel water. Als wij in de warmte begonden te comen, soo begon het volck eerst te clagen en te kermen van dorste ende het water stonck erger dan een provaet. Ende noch wasser van tvolck die presenteerden een rixdaelder voor een teughe water, ja, noch stinckende water en noch en mocht hun niet gebueren. Vanden dranck en heb ic geen noot gehat, mits ic den dranck wel derven can. Wij hebben altijt goet broot opde reijse gehat. Hier sijn de dagen en de nachten t'gheheele iaer deure even lanck en de boomen en al tgewas is altijt groene. Ende het is hier soo heet t'gheheele iaer deure gelijk in Vlaenderen in het heetste vanden somer. De cost diemen hier eet onder de soldaten is rijs in plaetse van broot ende den dranck is clae water, twelck ic alreede gewent bem. Hier is wel broot te krijghen, maer is diere. Godt lof, mijn hantwerck comt mijn hier wel te passe, soo dat ic mijn wel can onderhoude(n) van eten en drincken, soo dat ic hier goet contentement hebben soude, ten ware om de religie wille, twelck mij seer ter herten gaet. Ic en hebbe tot noch toe hier geen priesters vernomen, twelck mij van herten leet is. De Spaensche ende Fransche wijn gelt hier ses schellijngen de pot. Men heeft hier wonderlicke vruchten vande boomen. Daer comt goeden dranck vut de clappersnotboomen, datmen hem

wel int der haest droncke can drincken. Hier wort ooc bier gemaect van suucker. Hier en is niet dat in Vlaenderen gelijk is dan colen en sola. Men heeft hier veelderhande vruchten. Men heeft hier lamoenen, pompelamoës, tissan, goiaves, clappersnoten, manges, Japoensche appelen, patatsen en noch menigerande vruchten, hier te lanck te verhalen. Ic moet hier vijf iaeren int lant blijven, maer ic sal mijn devoir doen om soo haest na t'vaderlant te commen, als ic sal commen. Ic ben geleit inde Javaensche cortegarde op het Casteel binnen de voormelde stadt Batavia. Niet meer op dit pas dan, verhopende Ul. gesontheit ende weest van herten gegroet ende groet mij(n) oom Ul. vader ende mijn broeder en suster ende alle goede vrienden. Ende ic sal blijven, mon cousin, ic recommanderen Ul. alles goets Ul. bekent,

Monsieur mon cousin et mademoiselle ma cousine

Ul. ootmoedighen dienaer ende cousin

J. v. Hille 1656.

Actum in Batavia den 16. novembre 1656

van bij de 4000 mijlen van Vlaenderen.

(*Naschrift in de rand* :) Mon cousin, alst Ul. belieft, schrijft mij cito antworde. Ul. can vernemen wanneer datter eenige schepen na Oostindien commen. Ende dat de brief doch soude mogen wel bestelt sijn ende als Ul. belieft te schrijven, soo salt U believe het upschrift te schrijven aldus: Desen brief salmen bestellen an Jan Adriaens. van Hille, Adelbost, van Goeree utgevaren den 11 maerte 1656, met het schip Dort, te Batavia op het Casteel inde Javaensche cortegarde.

5.

Brief waarin Jan van Hille meldt enkele Bruggelingen in Batavia te hebben ontmoet en verklaart graag naar Vlaenderen te willen weerkeren

Batavia, 16 december 1657 (1)

Monsieur mon cousin et mademoiselle ma cousine,

Ul. sult believe te weten als dat ic hier in Oostindia op t'eijlant Groot-Java noch bem in goede ghesontheit, gelijk ic verhope met Ul. ooc soo te wesen ende met alle goede vrienden. Ic ligge als noch inde Javaensche cortegarde op t'Casteel Batavia. Ic bem blijde verstaen hebbende de victorie die Sijne

(1) Van dit schrijven bestaan twee originelen met identieke inhoud.

Conincklijke Hoocheit door Godts hant vercreghen heeft, namentlick voor Valencijne, Condé en St. Gelain. Dese particulariteit heb ic bekommen door eenen Schapelinck, alhier mede in India, van Brugge, wiens vader is woonende ande Meulenbrugge. Den welcken sijnen vader heeft an voormelden sijnen sone gestiert 16 gazetten. Desen Schapelijncq voormelt, die is alhier clercq van weesen en staet om coopman te worden en schickt na Taijwan te varen. Soo dit angaet soo hope ic met hem te gaen en sal mij dan wel voort helpen an eenich advancement. Alles staet mij hier noch wel an, te waere om de religie, waerom ic seer bedroeft bem dat ic hier leve als een wilt mensche sonder eenighen dienst te hooren. Angaende mijne religie, hierom woude ic geerne te huus commen sonder gagie te genieten, maer de heeren en willent mij niet toestaen, mits ic, Godt lof, frisch op mijn leden hem, want hier menich mensche is die dit lant niet verdragen en can. Ic hebbe een groote siecte vutgestaen. Dit is nu een iaer gepasseert dat ic sieck was. T'sedert heb ick altijd wel te passe gheweest, soo dat ic nu, Godt looff, soo wel te passe bem als ic oit gheweest bem. Alhier is eenen Bernaert Storm van Brugge, wiens oom is pastoor van St. Anne binnen Brugge gheweest, den welcken pastoor voormelt heeft sijn jubilee over eenighe iaren gegeven. Den voormelden Storm die comt int lant met de schepen daer desen mijnen brief mede comt, anden welcken ick dese mijnen brief mede sende. Niet meer op dit pas dan, weest van herten gegroet ende groet mijn oom Ul. vader seere, metsgaders mijn broeder ende suster ende alle goede vrienden. Eindende soo recommandere ic Ul. mijn broeder ende suster ende mijn goederen te besorgen ende ic sal blijven

Monsieur mon cousin et mademoiselle ma cousine

Ul. ootmoedighen dienaer ende cousin

J. v. Hille 1657

Geschreven int Casteel Batavia op t'eijlant

Groot-Java den XVIen decembre 1657.

(*Naschrift* : Alhier is over drie maenden voor date deser, gearriveert eenen Vincent Stins, wiens vader woont in t'Breilstraetken, sijnde een cousemaecker. Ende ooc is hier gearriveert eenen Franciscus de Bruijn die heeft gewoont tot mijnheer Melligaerts, ende sijn broeder woont inde Vlaminckstraete ende is een huuckmaecker van sijn ambacht. Hier sijn noch meer

Bruggelinghen, hier te lanck om alle te namen.

Ick hebbe twee brieven geschreven om an Ul. te doen behandigen. Den eenen heb ic gesonden met eenen (*open gelaten, doch wsch. Bernaert*) Storm, ende dander heb ic gesonden met een van Gent, beide van eenen inhouden.

Dit is de tweede brief die ic Ul. geschreven hebbe, den eersten van in daten decembre 1656. Ic bidde Ul. mij te willen antwoorden.

6.

Brief waarin Jan van Hille antwoordt op het droevige nieuws uit Vlaanderen en zijn mening over erfenismoeilijkheden te kennen geeft

Batavia, 20 december 1659

Monsieur mon cousin et mademoiselle ma cousine,

Ic heb Ul. brief van in daten 30 september 1658 ontfangen, waarin Ul. mij schrijft de al te groote desolatie ende distructie in ons Vlaenderlant gheschiet te sijn. Maer betrouwende opde gratie Godts, soo hope ic dat het alles ten besten sal keeren. Ul. schrijft mij de doot van mijn broeder, den welcken Got vut dese bedroefde werelt gheroepen heeft. Verhopende dat sijn siele int eeuwich leven is, bem hier van bedroeft, maer anmerckende dat wij allegader sterven moeten, soo ist dat mij selven hier mede moet troosten. Ende bem seer wel tevreden dat Ul. een eerlicken dienst hebt laten doen met de vrienden t'samen te roepen. Voorders Ul. schrijft mij dat mijn moeders vrienden Ul. commen molesteren mette doot van mijn broeder saligher. Om van alles bescheet thebben van d'overghebleven goederen, want ic Ul. dat betrouwe en niemant anders ghelijck dat soo langhe ic in levende lijve bem, sij daer geen actie en connen pretenderen. Maer indien sij Ul. daer noch meer om molesteren, soo en hebt Ul. anders niet te doen dan desen brief an hunlieden te toonen als dat ic, Godt lof, noch frisch en gesont bem en verhope, met Godts gratie, binnen den tijt van drie iaren nae date deser bij Ul. te commen. Voorders recommandere ic Ul. t'devour en U beste te willen doen met mijn goederen, want ic Uu. dat betrouwe en niemant anders ghelijck ic Ul. daarvan procuratie ghelaeten hebbe. Eindende bedancke Ul. seer vande moijte die Ul. gelieft te nemen van nieuwmaeren over te schrijven. En ic sal mijn devour doen om soo haest haest (sic) te commen alst mijn moghelick sal wesen. Niet meer op dit pas dan, weest van herten ghegroet, metsgaders oom Ul.

vader, mijn suster met haer man ende alle goede vrienden ende goede bekende. Ende ic sal blijven

Ul. dienaer ende cosin

J. v. Hille 1659

Gheschreven op Batavia opt eilant Groot-Java den 20 decembre 1659.

(*Naschrift* :) Weet dat ic alsnoch ligghende inde Javaensche cortegarde.

Brugse kranten en gazettiers in de Spaanse Nederlanden

In zijn belangrijke bijdrage tot de persgeschiedenis van het Ancien-Régime (1) heeft de ijverige Brugse stadsarchivaris, A. Schouteet, duidelijk gemaakt dat na het verdwijnen van de wekelijkse krant van Nikolaas Breyghel „*Nieuwe Tydinghen uyt verscheyde ghewesten*” (2), na 1645 andere gazettiers te Brugge aan het werk bleven en kranten lieten verschijnen, waarvan echter geen exemplaren bewaard zijn.

Dat in 1666 wel degelijk te Brugge nog steeds nieuwsbladen van de pers kwamen, blijkt uit een optreden van het Brugse stadsmagistraat, dat door A. Schouteet uitvoerig wordt besproken. Op 30 juni 1666 worden nl. de drie drukkers-uitgevers van nieuwsbladen, Lucas vande Kerkhove, Alexander Michiels en de zoon van de weduwe van Jan Clouwet, op het stadhuis ontboden, waar hun een beslissing van het schepencollege wordt medegedeeld. Voortaan zou te Brugge nog slechts één

(1) A. Schouteet, *Nieuwsbladen te Brugge in de 17e eeuw, in Handelingen van het Genootschap „Société d'Emulation” te Brugge*, dl. XCIX, 1962, pp. 83-90.

(2) Op de Stadsbibliotheek te Brugge worden 83 nummers en een extranummer van deze krant bewaard. Zij werden samen- gebonden met 25 nummers van de *Extraordinaris Post-Tijdinghen* van Willem Verdussen, geprivilegieerd gazettier van Antwerpen, met 8 nummers van *Den Ordinarissen Postiljoen* en 1 nummer van *Le Postillon ordinaire*, beide van de geprivilegieerde gazettier Martin Binnart uit Antwerpen, en een paar exemplaren van de Hollandse gazettiers Caspar van Hilten en Broer Janszoon. De 83 nummers van Breyghel dateren van tussen 24 maart (nr. 12) 1637 en 24 januari (nr. 4) 1645. Deze buitengewoon belangrijke bundel oude kranten werd door de bekende historicus van de oude pers, Folke Dahl, niet gebruikt. Niet alleen voor de geschiedenis van de Brugse pers, maar ook voor deze van Antwerpen is de bundel van zeer groot belang. Hieruit blijkt o.m. dat het eerst bewaarde nummer van *Den Ordinarissen Postiljoen* van Binnart niet dateert van 19 augustus 1639, zoals Folke Dahl (*Nouvelles contributions à l'histoire des premiers journaux d'Anvers, in La chronique graphique*, 5 maart 1939) aangaf, maar wel van 21 april 1637.

nieuwsblad mogen verschijnen en de toelating hiervoor zou geschonken worden aan degene, die voor dit monopolie de hoogste som aan de stad zou betalen. Uit een nieuwe beslissing van het schepencollege van 22 juli 1666 blijkt echter dat tussen de drie genoemde Brugse drukkers een compromis was gevonden, dat door de stadsoverheid werd aanvaard. De Brugse krant zou in de toekomst tweemaal per week, nl. op dinsdag en vrijdag, verschijnen en beurtelings door een van de drie vermelde drukkers worden uitgegeven. De censuur ervan zou verzekerd worden door meester Jacob Talbout, griffier van de stadsthesaurie, en de drukkers zouden voor deze toelating een som van 8 pd., 6 sch. en 8 d. aan de stad uitkeren tot ondersteuning van de armen. Uit de beide stukken, die door de Brugse stadsarchivaris als bijlagen van zijn interessante studie worden gepubliceerd, blijkt dat tegen de Brugse gazettiers klachten waren gerezen wegens hunne partijdige berichtgeving. Zij moesten zich, evenals alle gazettiers uit het Ancien-Régime, beperken tot „*simpelick te verhaelen de maeren ende tydinghen*”.

Al staat het nu onomstootbaar vast dat Brugge in de 17e eeuw, na Nikolaas Breyghel, andere gazettiers en kranten heeft gehad, toch blijven over Breyghel en zijn opvolgers nog vele vraagtekens rijzen. Onderhavige bijdrage heeft dan ook als doel enkele aanvullingen te bezorgen op de zeer schaarse gegevens, die tot nogtoe over deze Brugse gazettiers bekend waren.

Wij mogen aanvaarden dat, evenals Abraham Verhoeven in 1605-1620 (3), Willem Verdussen vóór

(3) Het oorspronkelijk octrooi is nergens terug te vinden. In zijn zg. *Nieuwe Tydinghe* van 18 september 1620 (Antwerpen, Plantijnmuseum) publiceert Verhoeven zelf de Nederlandse vertaling van de vernieuwing van zijn octrooi van 1605. Deze vernieuwing was hem toegestaan door Albrecht en Isabella op 28 januari 1620 en de Spaanse Geheime Raad gaf er een nieuwe editie van op 6 maart 1620.

8 juni 1635 (4), Martin Binnart op 22 november 1635 (5), alle drie uit Antwerpen, ook Nikolaas Breyghel van het centraal bestuur te Brussel het octrooi ontving om te Brugge, einde 1636 (6) op te treden als geprivilegieerd gazettier (7). De tekst van zijn octrooi werd bij ons weten niet bewaard, doch dat hij over een dergelijk octrooi beschikte, mag wel afgeleid worden uit documenten van latere datum. Toen de Gentse drukker Maximiliaan Graet begin 1666 in zijn verzoekschrift tot de koning van Spanje vroeg om zijn *Ghendtsche Post-tydinghen* te mogen uitgeven (8), drukte hij erop dat reeds in drie steden van de Spaanse Nederlanden geprivilegieerde gazettiers werkzaam waren, nl. te Antwerpen, Brugge en Brussel (9). Hij vraagt immers om „wekelijcke relaesen... in forme van gazetten of couranten” te mogen drukken, zoals het „in de steden

(4) De eerst-bewaarde krant van Willem Verdussen, de *Extraordinaris Posttijdinghen* dateert van 8 juni 1635 (Stockholm, Kon. Bibliotheek). Hij publiceerde deze „Met consent vanden Hove” en was dus in 't bezit van een octrooi.

(5) Martin Binnart geeft deze datum van zijn octrooi zelf op in een rekwest aan de Spaanse koning in 1648. — Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil privé espagnol, doos 1280.

(6) Nikolaas Breyghel begon de publikatie van zijn krant wellicht in januari 1637. Het eerst-bewaard nummer (nr. 12) dateert immers van 24 maart 1637.

(7) Het is een opvallend verschijnsel dat Brugge in de Spaanse Nederlanden de tweede stad werd, waar een geprivilegieerd gazettier werkzaam was. Het octrooi van de Brusselse gazettier, Pierre Hugonet, dateert immers pas van 12 oktober 1649 (Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil privé espagnol, doos 1279) en dat van de Gentse gazettier Maximiliaan Graet van 17 augustus 1666 (Ibidem, doos 1280).

(8) Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil privé espagnol, doos 1279 en 1280. Cfr. F. Vanderhaeghen, *Bibliographie Gantoise* (6 dln, Gent, 1861-1865), dl. VI, p. 108-109.

(9) Het is steeds Pierre Hugonet, die van 28 augustus 1649 af *Le Courrier véritable des Pays-Bas* uitgaf en sedert 14 mei 1650 de titel van zijn krant wijzigde in *Relations Véritables*. De stichting van deze krant werd meestal toegeschreven aan Jan Mommaert II, drukker van de Staten van Brabant; doch het is duidelijk dat Pierre Hugonet tot 1667 de octrooihouder was en Mommaert slechts de drukker tijdens de eerste weken van het bestaan van de krant.

van Brussel, Antwerpen ende Brugghe is gheschiedende"; wat „sonder consent ende octroy van Uwe Majesteyt niet en can gheschieden". Als dan de Raad van Vlaenderen op 15 oktober 1666 aan de Geheime Raad te Brussel zijn gunstig advies uitbrengt betreffende de aanvraag van Graet, dan drukt hij erop dat men aan Gent, de hoofdstad van Vlaenderen, toch niet kan weigeren een krant te bezitten, als Brugge op dat ogenblik reeds drie drukkers van „gazetten" telt (10).

Deze drie Brugse drukkers-gazettiers waren de bovengenoemde Lucas vande Kerckhove, Alexander Michiels en de zoon van de weduwe Clouwet. Zij zetten op dat ogenblik, zoals wij hierboven aanhaalden, het werk van Breyghel voort, maar hadden hiervoor blijkbaar geen „consent ende octroy" van het centrale gezag. Tijdens het Ancien-Régime verviel het octrooi steeds met het afsterven van de geprivilegieerde gazettier, in casu Breyghel, en het werd steeds door de regering aan één uitgekozen nieuwe gazettier toevertrouwd, nooit aan drie te gelijk.

Wij zijn geneigd te geloven dat, na het afsterven van Nikolaas Breyghel, het octrooi voor de *Nieuwe Tydinghen* overgaan is op de Brugse drukker Jan Clouwet. Dit menen wij althans te kunnen afleiden uit het verzoekschrift, dat zijn weduwe einde 1666-begin 1667 tot de koning richtte (11). Hierin zegt zij dat zij na de dood van haar man, d.i. sedert 1657 (12), de „*ordinaire dijssendaeghsche Gazette ende Nieuwe Tydinghen*" verder had uitgegeven, en verzoekt nu om het exclusief octrooi te bekomen om voor haarzelf en

(10) „*Gand... estans la capitale de ceste province et pas moings marchant que celle de Bruges où que sont trois imprimeurs de gazettes*" — Tekst bij F. Vanderhaeghen, o.c., dl. VI, p. 109.

(11) Zie Bijlage, nr. 1.

(12) A. Visart de Bocarme, *Recherches sur les imprimeurs brugeois* (Brugge, 1928), p. 40.

hare kinderen „den kost te winnen” met de verdere uitgave van deze krant. Het door haar aangevraagde octrooi zou voor 12 jaar geldig zijn en haar het monopolie waarborgen om „elcken Dijssendaghe ter exclusie van alle andre op denselven dagh” deze krant te mogen drukken en verspreiden. Het is zeker dat het octrooi, indien het ooit in handen geweest is van Jan Clouwet, met zijn afsterven in 1657 was vervallen. Dat zijn weduwe slechts nu overging om het opnieuw bij de overheid aan te vragen, kan verband houden met de moeilijkheden, die zij in 1666 ondervond vanwege het Brugse magistratuur. Uit haar verzoekschrift blijkt in elk geval dat de Brugse krant nog steeds de titel draagt „*Nieuwe Tydinghen*”, die Breyghel eraan had gegeven; anderzijds valt het op dat zij alleen het octrooi vraagt voor de dinsdag, waaruit mag afgeleid worden dat te Brugge ook op een andere dag een krant verscheen, en wel op de vrijdag, naar is op te maken uit de documenten van juni-juli 1666, uitgaande van het Brugse magistratuur.

Over dit verzoekschrift van de weduwe Clouwet heeft het magistratuur van Brugge op 11 februari 1667 te Brussel advies uitgebracht (13), doch dit advies konden wij niet terugvinden. Wij weten ook niet of het centraal bestuur te Brussel op het rekwes van de weduwe Clouwet is ingegaan, maar wij hebben alle redenen om aan te nemen dat dit niet gebeurde. Uit het onderzoek van 1672, waarover wij verder handelen, blijkt immers dat zij geen kranten-octrooi kon voorleggen.

Over de verdere werkzaamheden van de Brugse gazettiers worden wij inderdaad opnieuw en uitvoeriger ingelicht sedert 1672, toen de Brusselse gazettier Adriaan Foppens zijn offensief begon om in geheel de

(13) In de linkerbovenhoek van het rekwes staat immers geschreven: „*Advis de ceux du Magistrat de Bruges fait à Bruxelles le 11 février 1667*”.

Spaanse Nederlanden het exclusief octrooi te bekomen voor het uitgeven van kranten.

Bij de vernieuwing van zijn octrooi op 20 november 1655 had inderdaad reeds de Geheime Raad aan de eerste Brusselse gazetier, Pierre Hugonet, het exclusief monopolie verleend om als enige gazetier voor geheel de Spaanse Nederlanden te fungeren, zowel wat betreft het uitgeven van Franstalige als van Vlaamstalige kranten (14). Op basis van dit octrooi had Hugonet in 1656 tegen zijn belangrijkste concurrent, Willem Verdussen uit Antwerpen, een proces ingespannen (15), doch de Raad van Brabant die de Geheime Raad niet erkende had de verdediging van Verdussen op zich genomen en zo slaagde Hugonet er niet in, zijn monopolie in de Spaanse Nederlanden in de werkelijkheid om te zetten.

Hugonet overleed in de eerste helft van 1667 en hij werd op 25 juni 1667 (16) opgevolgd door de krachtadige Adriaan Foppens, die dezelfde monopolie-rechten kreeg voor geheel de Spaanse Nederlanden : „*en toutes nos provinces de par deça*” (17). De sluwe

(14) De tekst van dit octrooi luidde : „*accordons par cettes qu'il puisse et pourra luy seul à l'exclusion de tous autres, en toutes nos Provinces de par-deça, faire toutes les Relations... en langage flamend, françois et autres*”. — Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil privé espagnol, doos 1280.

(15) Dit alles blijkt uit de brief van de Raad van Brabant dd. 7 augustus 1656 aan de Spaanse gouverneur-generaal. — Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil de Brabant, Register A. 271, f° 79°-80.

(16) Het octrooi, geschonken door Karel II aan Adriaan Foppens, dateert van deze datum. — Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil d'Etat, bundel 1844.

(17) Het octrooi vermeldt : „*octroyant et accordant audit Foppens, qu'il puisse et pourra luy seul, à l'exclusion de tous autres et en toutes nos provinces de par deça faire, composer et traduire toutes les relations, advis, lettres et recits, de tout ce qui se passe et passera en ces pays et ailleurs, tant aux affaires de la guerre qu'autres, en langue flamend, françois et autres... interdisant et défendant à tous imprimeurs, libraires et autres, quels qu'ils soient, d'imprimer ou faire imprimer, vendre ni distribuer, en quelque langage, façon et lieu de nos dites provin-*

Brusselse gazetier heeft blijkbaar niet onmiddellijk gebruik gemaakt van zijn octrooi om het offensief te beginnen tegen de andere gazetters in de Nederlanden, maar een gunstig ogenblik afgewacht om te slagen, waar zijn voorganger Pierre Hugonet reeds een mislukking had opgelopen.

Einde 1671-begin 1672 werd, wellicht door en stellig met medeweten van Adriaan Foppens, een naamloos verzoekschrift ondertekend: Zeleux, gericht tot de gouverneur-generaal, Don Juan-Domingo de Zuniga y Fonseca, om aan te klagen dat er buiten Brussel nog andere gazetters werkzaam waren, alhoewel de gazetier van Brussel „*patentes absolues*” bezat. Hieruit volgden, volgens hem, „*plusieurs contradictions, scandales et autres inconveniens très pernicieux au service de Sa Majesté et du bien public*”. In dit rekwest wordt er verder de nadruk op gelegd dat de andere gazetters te ver van het Hof verwijderd leven, dat zij geen goede correspondenten bezitten en zich niet onderwerpen aan de censuur van de staatsministers. Dit rekwest was in drievoud opgesteld: het eerste was gericht tegen de gazetters van Antwerpen, het tweede tegen die van Gent, en het derde tegen die van Brugge (18).

Naar aanleiding van dit rekwest gaf de Raad van State op 4 februari 1672 (19) opdracht aan het magistraat van Brugge verbod op te leggen aan de weduwe van Jan Clouwet, Lucas vande Kerckhove, Alexander Michiels en Pieter Roose om nog kranten uit

ces, que ce soit, aucunes relations... sans le consentement dudit suppliant sous peine à tous contrevenans de confiscation et d'une amende de trente florins à leur charge chaque fois”.

(18) De drie rekwesten berusten echter niet op hetzelfde archieffonds. Deze tegen de Antwerpse en Gentse gazetters op het Alg. Rijksarchief, Conseil privé espagnol, doos 1279; deze tegen de Brugse gazetters op het Alg. Rijksarchief, Conseil d'Etat, bundel 1846. — Zie Bijlage, nr. II.

(19) Zie Bijlage, nr. III.

te geven, indien zij hiervoor geen geldige titels konden voorleggen. In 1672 hebben wij dus met een vierde Brugse drukker te doen, die als gazettier optreedt, nl. Pieter Roose. Op dezelfde 4 februari 1672 vertrokken gelijkkluidende brieven naar het Antwerpse magistrat, gericht tegen de weduwe Binnart en Pieter Verdussen, en naar het Gentse magistrat, gericht tegen Maximiliaan Graet (20).

De verdediging, die het Antwerpse en het Gentse magistrat opstelden ten voordele van zijn gazettiers, laten wij hier buiten beschouwing (21). Zij konden wijzen op de koninklijke octrooien, die aan hun gazettiers waren toegestaan. Voor de Brugse gazettiers was 't geval echter ingewikkelder.

In antwoord op het schrijven van 4 februari liet het Brugse magistrat op 18 maart 1672 weten dat het van de gouverneur-generaal opdracht had ontvangen om de vier genoemde drukkers bij zich te ontbieden en hen te vragen „*wuyt wat hoofde zijlieden zijn druckende gazetten*” en te verzoeken te „*toonon d'octroyen die zij daervan soudon moghen hebben*” (22).

Het Brugse magistrat ging nu over tot het bevolen onderzoek en stuurde op 29 maart 1672 (23) hiervan verslag naar Brussel. De vier drukkers, nl. de weduwe van Jan Clouwet, Alexander Michiels, Lucas vande Kerckhove en Pieter Roose, waren verzocht geworden

(20) Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil d'Etat, bundel 1846.

(21) Het antwoord van het Antwerps magistrat dateert van 29 maart 1672; dit van het Gents magistrat van 4 juni 1672. — Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil privé espagnol, doos 1279.

(22) Dit stuk werd door A. Schouteet, (*o.c.*, p. 87 en 90) besproken en gepubliceerd. De schrijver merkt hierbij op dat hij geen kennis had van het antwoord van het stadsmagistrat: „zijn inhoud moet ongetwijfeld zeer leerrijk geweest zijn en heel wat bijzonderheden hebben bevat waarover wij nu in het duister tasten” (p. 87). Dit verslag, dat wij hier bespreken en in bijlage afdrukken, bevat inderdaad heel wat interessante gegevens.

(23) Zie Bijlage, nr. IV.

om met hun octrooien naar het stadhuis te komen. De drie eersten, nl. de weduwe Clouwet, Alexander Michiels en Lucas vande Kerckhove, hadden originele octrooien kunnen voorleggen, die hun de toelating schonken om bij voorbaat gecensureerde boeken te drukken, en daaruit hadden zij afgeleid dat er zich niets tegen verzette dat zij ook kranten drukten. De vierde, nl. Pieter Roose, was echter niet eens in het bezit van een drukkersoctrooi. Uit dit onderzoek was in elk geval duidelijk gebleken dat geen enkele Brugse drukker in 't bezit was van een krantenoctrooi, doch niettemin verschillende drukkers kranten op de markt brachten.

Dit alles belette echter niet dat het Brugse magistratuur de verdediging opnam van zijn gazettiers. Het gaf als advies dat het centrale gezag moest toelaten aan die drie gepatenteerde drukkers om hun kranten, na behoorlijke censuur, verder uit te geven : „*de les continuer à imprimer, vendre et distribuer de gazettes moyenant préalable et deue censure*”. Het Brugse magistratuur brengt de vroegere pogingen van Pierre Hugonet in herinnering, die ook op een mislukking uitliepen, en drukt erop dat naamloze schrijvers en de zgn. zéleux, uit strikt persoonlijke belangen handelen : „*les zéleux butent plus à leur prouffict particulier qu'au service de Sa Majesté et du bien publicq*”.

Bij het antwoord van het Brugs magistratuur van 29 maart 1672 werden notariële afschriften van de drukkersoctrooien van Jan Clouwet, Alexander Michiels en Lucas vande Kerckhove gevoegd. De originelen van deze octrooien werden bij ons weten niet bewaard, zodat wij deze authentieke afschriften hier als bijlagen publiceren. Het octrooi van Jan Clouwet dateerde van 24 maart 1625 (24), dit van Lucas vande Kerckhove van

(24) Zie Bijlage, nr. VII.

14 maart 1640 (25), en dit van Alexander Michiels van 14 augustus 1650 (26). Jan Clouwet en Alexander Michiels hadden hun octrooi ontvangen als drukkers, die toen reeds te Brugge waren geïnstalleerd; Lucas vande Kerckhove had zijn octrooi te Gent verkregen en was na 1640 naar Brugge verhuisd. In geen enkel van deze drukkersoctrooien is er sprake van het drukken van kranten, zodat zij in feite allemaal wederrechtelijk als gazettiers optraden (27).

Voorlopig werden de Brugse krantenuitgevers niet verder verontrust, want zij bleven voort aan het werk zoals blijkt uit een resolutie van het Brugs stadsmagistraat van 10 juli 1672 (28). Hierbij wordt alleen aan Alexander Michiels en aan de weduwe Clouwet verbod opgelegd om nog kranten uit te geven, die niet bij voorbaat zouden gecensureerd zijn door Jacob Talbout, vader of zoon, griffiers van de stadsthesaurie, of door een van de twee burgemeesters „*tot eviteren van abuysen ende inconvenienten die souden connen resulteren tot nadeele van dese provincie ende dese stadt ende ten ondiensste van Zijne Majesteyt*”.

Sedert september 1672 dreigde echter alles mis te lopen. Als resultaat van het onderzoek in de drie gazetterssteden, Antwerpen, Brugge en Gent, gaf de Raad van State op 15 september 1672 een advies ten voordele van de stelling Foppens (29). Hij achtte het verkeerd, dat aan zoveel verschillende personen de toelating werd verleend om kranten samen te stellen. Dit

(25) Zie Bijlage, nr. V.

(26) Zie Bijlage, nr. VI.

(27) Het octrooi om te mogen drukken en dit om een krant te mogen publiceren waren twee verschillende zaken. De octrooihouders van een krant waren zelfs niet noodzakelijk drukkers. Pierre Hugonet was advocaat en Adriaan Foppens was een geneesheer.

(28) Uitgave bij A. Schouteet, *o.c.*, p. 90.

(29) Zie Bijlage, nr. VIII.

gaf, volgens hem, aanleiding tot allerhande moeilijkheden en indiscreties „*au grand préjudice de Sa Majesté et du publicq*”. De Raad van State oordeelde tevens dat men aan ondergeschikte regeringslichamen, zoals aan de Raad van Vlaanderen, geen machtiging mocht toekennen om gazettiersoctrooien af te leveren (30). Tenslotte oordeelt hij dat de gouverneur-generaal aan de Geheime Raad opdracht zou moeten geven om effectief aan de Brusselse gazettier, Adriaan Foppens, het exclusief octrooi voor geheel de Spaanse Nederlanden te verzekeren; op voorwaarde echter dat hij ook zou uitgeven „*des gazettes en flameng, pour la satisfaction de ceux qui ne savent pas la langue française*”. Hierop nam de gouverneur-generaal inderdaad op 19 september 1672 het besluit om alle kranten, die buiten Brussel van de pers kwamen, te verbieden (31).

Hoe het komt weten wij niet, doch dit bevel werd andermaal niet uitgevoerd; niet alleen te Antwerpen en te Gent, maar ook te Brugge bleven de gazettiers aan het werk. Adriaan Foppens werd er ongeduldig bij en richtte eind 1673 (32) een rekwes tot de gouverneur-generaal, waarin hij er zich over bekloeg dat, niettegenstaande verbod was opgelegd „*à ceux d'Anvers, Bruges et Gand de faire davantage des gazettes en flamand*”, dit verbod tot nogtoe niet werd uitgevoerd.

Verder deelt Adriaan Foppens in dit schrijven mede dat hij de gazettiers van Brugge, Antwerpen en Gent een voor hen voordelig voorstel had gedaan. Hij zou hun zijn Vlaamse kranten tweemaal in de week

(30) „*qu'il ne touche aussy pas aux subalternes, comme au Conseil de Flandres ou autres, d'accorder semblables permission*”.

(31) Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil d'Etat, bundel 1846.

(32) Dit ongedateerd stuk moet van 1673 zijn. Hierin spreekt Foppens immers van „*une résolution si authentique de Votre Excellence sur une consulte du Conseil d'Etat il y a un an*”. — Uitgave bij F. Vanderhaeghe, *Bibliographie Gantoise*, II, p. 244.

leveren tegen zeer voordelige voorwaarden (33); het port zou hij voor zijn rekening nemen, zodat de gazetters in de drie genoemde steden aan zijn krant, die hij tweemaal in de week zou leveren, 2 liarts per nummer konden verdienen (34). Voor het geval van de Brugse gazetters voegt hij er zelfs speciaal aan toe dat zijn krant aldaar slechts één stuiver zou kosten, wat zeer goedkoop is, zegt hij, vermits het port voor een brief tussen Brussel en Brugge niet minder dan 3 stuivers bedraagt (35).

Adriaan Foppens maakte in dit schrijven echter onderscheid tussen gazetters, die in 't bezit waren van een octrooi, en de anderen. Bij de eerste groep rekende hij ongetwijfeld Binnart en Verdussen te Antwerpen en Graet te Gent, terwijl hij, zonder het evenwel uitdrukkelijk te vermelden, de Brugse gazetters bij de tweede categorie rekende. Voor de gazetters met een krantenoctrooi suggereerde Foppens de volgende regeling: ofwel zou de koning hun octrooi intrekken, waar-toe hij ongetwijfeld de macht bezat, ofwel zou aan deze

(33) Dat Adriaan Foppens op dat ogenblik wel degelijk tweemaal in de week een Vlaamse versie van zijn *Relations Véritables* gaf, blijkt uit de mededeling, die hij plaatste in deze frans-talige krant op 3 januari 1674: „L'on ne continuera pas seulement tous les Lundis et les Jeudis de chaque semaine de donner au public La Gazette en Flamand, mais l'on promet de la rendre toujours plus curieuse par les nouvelles qui arrivent incessamment, dont on n'a pas intention de priver le Public. On trouvera la dite Gazette vis-à-vis les Ecoles des RR. PP. de la Société de Jésus, sous la Tour de St. Nicolas et près du Béguinage”.

(34) „Il offre de leur donner à vendre les siennes en flamand et de les vendre pour 2 liarts la pièce et de faire la despence du port que lesdites gazettes cousteront d'icy à Bruges, Gand et Anvers, par où lesdicts intéressez pourront gagner 2 liarts sur la pièce sans estre obligé aux fraiz et despens de correspondences, de papier et d'impression ny la peine de composer une gazette 2 fois par semaine”. F. Vanderhaeghen, *Bibliographie Gantoise*, dl. II, p. 244.

(35) „Quoy qu'on puisse payer 3 sols pour le port d'une simple lettre de Bruxelles à Bruges, on n'y payera point toutefois qu'un sol pour gazette flamande dans ladicté ville”.

gazetters het monopolie kunnen worden geschonken voor de verkoop van zijn Vlaamse kranten in hun respectievelijke steden, althans voor de tijd dat hun octrooi geldigheid bezat (36). Tenslotte vraagt Foppens met aandrang dat nu onmiddellijk een plakkaat zou worden uitgevaardigd, zonder verwijl verbod opleggend om nog Vlaamse kranten uit te geven te Antwerpen, Gent en Brugge (37).

Na dit nieuwe rekwest van Adriaan Foppens moet de actie van overheidswege tegen de gazetters van Antwerpen, Gent en Brugge opnieuw zijn begonnen (38). Uit een nota, bewaard in het archief van de Raad van State, dd. 8 maart 1674, blijkt inderdaad dat de adviezen van de stadsmagistraten van Antwerpen, Gent en Brugge opnieuw ter hand werden genomen (39). Wellicht betrof het hier de adviezen van 1672, doch het hield blijkbaar verband met een nieuw onderzoek, bevoelen tegen de gazetters van de drie genoemde steden.

Dit aanvullend onderzoek had inderdaad plaats. Op

(36) „*Quant à ce que lesdicts intéressez ont des octroys, l'on dit que Sa Majesté peut les révoquer ou les laisser en leur vigueur pour le temps qu'ils durent encore, car ils sont limitez, et c'est pour ce temps là seulement qu'on les laissera jouyr du bénéfice de la vente de la gazette flamande*”.

(37) „*Que l'on face un placcard portant la défense générale de faire davantage des gazettes flamendes à Anvers, Gand et Bruges sans delay*”.

(38) Ondertussen moet de positie van Adriaan Foppens wel enigszins verzwakt zijn geweest, omdat hij zelf moeilijkheden kende wegens de inhoud van zijn eigen *Relations Véritables*. Op 13 februari 1674 werd door de Raad van State, in aanwezigheid van de chef-president Blondeel, baron de Bergeyck, de kanselier van Brabant en de aartsbisschop van Mechelen, advies uitgebracht in verband met een voor de paus beledigend artikel, dat Foppens in zijn krant van 3 februari 1674 had laten verschijnen. Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil d'Etat, bundel 1644.

(39) „*Nota que le 8e de mars 1674 monsieur le secrétaire d'estat a porté à monsieur Christyn les advis de Gand, Bruges et Anvers avecq les octroys y joint, hormis celuy de Gand, qui n'a pas joint d'octroy, rendus sur la requeste du gazetier*”. Ibidem, Conseil d'Etat, bundel 1646.

12 april 1674 vroeg de gouverneur-generaal andermaal aan de stadsmagistraten een nieuw advies naar aanleiding van het nieuw rekwest van Adriaan Foppens, „*versouckende eene generaele interdictie ande steden Ghendt, Antwerpen ende Brugghe van te maecken ende drucken Vlaemsche gazetten*” (40).

Wellicht in gemeen overleg hebben de stadsbesturen van Brugge en Gent hun nieuw gevraagd advies gedurig uitgesteld, zodat de Geheime Raad verschillende malen hierop diende aan te dringen. Het Gentse magistratuur antwoordde pas op 26 juli 1674 (41), en het Brugse deed het vier dagen later, op 30 juli 1674 (42). Het Gentse advies is in het Nederlands gesteld en het Brugse in het Frans; maar zij wenden éézelfde motivering aan voor het uitstellen van hun antwoord. Beide schreven aan de leden van de Geheime Raad dat zij nog geen antwoord konden verstrekken, omdat de aanklager Foppens tot nogtoe verzuimd had zich bij het magistratuur aan te bieden om gehoord te worden.

Uit al het voorgaande is dus duidelijk op te maken dat de Brugse gazettiers, trots al de moeilijkheden die hun werden aangedaan, steeds aan het werk waren in 1674.

Dat ook nog vier jaar later, nl. in 1678, te Brugge een krant van de pers kwam, kunnen wij afleiden uit een rekwest van de Brugse boekdrukker en boekverkooper Andries Wijdts, wiens verzoek van 1716 om een *Brughsche Courante* uit te geven op 15 februari 1717 een afwijzend advies opliep vanwege de Raad van Vlaanderen en door het centraal bestuur op 19 februari

(40) Dit alles blijkt uit de tekst van het advies van de Gentse schepenenbank. Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil privé espagnol, doos 1280.

(41) Ibidem, doos 1280.

(42) Zie Bijlage, nr. IX.

1717 dan ook werd afgewezen (43). In zijn advies vermeldt de Raad van Vlaanderen dat Andries Wijdts tot staving van zijn aanvraag twee exemplaren van de Brugse krant uit het jaar 1678 bij zijn rekwest had gevoegd. Hieruit moest blijken dat de Gentse gazettier destijds geen bezwaar maakte tegen het optreden van een Brugse gazettier, wat hij nu wel deed (44). Verder blijkt eruit dat de Raad van Vlaanderen in 1717 nog zeer slecht was ingelicht over de werkzaamheden van de vroegere gazettiers te Brugge. Hij beweerde dat men vroeger steeds maar één gazettier in Vlaanderen had toegelaten, nl. deze van Gent. Alleen in 1678 zou er te Brugge een krant hebben bestaan, omdat Gent toen door de Franse troepen was bezet en de Raad van Vlaanderen dan zijn onderkomen te Brugge had gezocht tot in maart 1679. Alleen in deze periode zou er, volgens de Raad, te Brugge een krant zijn uitgegeven, evenwel zonder octrooi. Hieruit is af te leiden dat de Brugse kranten van de 17e eeuw in de aanvang van de 18e eeuw reeds volledig uit de circulatie waren verdwenen.

Hoelang de Brugse *Nieuwe Tydinghen* of een anders genaamde krant te Brugge nog na 1678-1679 verscheen, is moeilijk te achterhalen. Het staat wel vast dat zij in de aanvang van de 18e eeuw niet meer bestond, anders zou Andries Wijdts toen geen aanvraag hebben gedaan voor de uitgave van zijn *Brughsche Courante*. Wel verscheen te Brugge, nog op het einde van het Spaanse

(43) Zie Bijlagen X en XI. — Dat de aanvraag werd afgewezen blijkt uit een mededeling, geschreven op de aanvraag van Wijdts van 1716: „*Son Excellence ayant eu rapport du contenu en cette requeste et de l'avis y reservé, déclare que ce que le suppliant requiert ne se peut accorder. Fait à Bruxelles, le 19 février 1717*”.

(44) „*Que même dans le temps de l'octroy des prédécesseurs du rescribent (Graet) on auroit imprimé des gazettes dans ladite ville de Bruge, dont il en a produit deux de l'année 1678*”.

Bewind, een maandblad onder de titel „*De Nederlandsche Maendelijcke Post-rijder*”. Wij weten dit echter alleen uit een mededeling van de „Ghendtsche Post-tydinghen” van 18 oktober 1706. Het blad verscheen te Brugge bij Fr. Van Heurck, Breydelstraat, in St. Antonius (45). Deze preciese mededeling van de Gentse gazetier laat geen twijfel toe betreffende het bestaan van dit maandblad, doch hiervan ook werd geen enkel exemplaar teruggevonden, zodat wij ons geen oordeel kunnen vormen over de inhoud ervan.

Nadat Andries Wijdts in 1717 een mislukking had opgelopen voor het uitgeven van een *Brughsche Courante* gaf hij toch de moed niet op. Op 12 maart 1721 (46) deed hij een nieuwe aanvraag, niet meer om toelating te bekomen voor het uitgeven van een algemeen nieuwsblad, maar wel om een meer gespecialiseerde economische krant te laten verschijnen. Hiermede liep hij in feite de Gentse geprivilegieerde gazetier niet in de weg (47); toch schonk de Raad van Vlaanderen slechts een gunstig advies op voorwaarde dat de belangen van de Gentse gazetier niet werden geschaad.

Wij weten verder niet of er iets in huis kwam van dit nieuwe initiatief van Wijdts, dat ons trouwens reeds over het tijdsbestek van onze studie brengt.

TH. LUYKX

(45) Cfr. F. Vanderhaeghen, *Bibliographie Gantoise*, dl. II, p. 250.

(46) Zie Bijlagen, nr. XII en XIII.

(47) Tijdens het Ancien-Régime werd steeds een duidelijk onderscheid gemaakt tussen „echte gazetiers”, die in hun kranten allerhande nieuws mochten opnemen, en uitgevers van advertentiekranen, zoals „*Feuilles d'annonces*” en „*Intelligenzblätter*” of andere gespecialiseerde bladen, inzonderheid economische kranten.

BIJLAGEN

I

Vóór 11 februari 1667.

De weduwe van Jan Clouwet en haar zonen richten het verzoek tot de koning, waarin zij voor een periode van twaalf jaar om de toelating vragen hun krant „Dijssendaeghsche Gazette ende Nieuwe Tydinghen”, die zij reeds enkele jaren uitgaven, te mogen voortzetten.

Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil privé espagnol, doos 1279: Los blad papier met in de linker bovenhoek geschreven „*Advis de ceux du Magistrat de Bruges fait à Bruxelles le 11 février 1667*”.

Aen den Coninck,

Verthoont reverentelijck de weduwe ende erffgenamen van Joannes Clouwet, ghesworen boeckdrucker der stede van Brugghe, hoe dat sij van over eenighe jaeren herwaerts ghedruckt heeft de ordinaire „Dijssendaeghsche Gazette ende Nieuwe Tydinghen”, ende alsoo sij deselve geirne soude continueren om haer ende haere kinderen met eeren den kost te winnen ende alle de voorvallende Nieuwe Tydinghen, naer behoorlijcke ende ghewoonelijcke approbatien van censeurs daertoe gheordonneert, alle weken t'elcken dijssendaghe blijven drucken ende uytdelen in Uw Majesteyts stadt Brugghe voornoemt, ter seclusie van alle andere op denselven dagh, soo is 't dat sij haer keert tot Sijne Majesteyt, ootmoedighlich biddende datte selve ghelieve ghedient te wesen haer ende haere soonen hetselve te consenteren voor den tijt van twaelf jaeren ende daervan te doen depescheren behoorelijcke acte in forma. Welck doende etc.

II

1672, vóór februari. (1)

Een onbekende, tekenend Zéleux, richt het verzoek tot de gouverneur-generaal om slechts één gazettier voor geheel de Spaanse Nederlanden toe te laten en bijgevolg een einde te stellen aan de werkzaamheden van de gazettiërs van Brugge.

Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil d'Etat, bundel 1846.

(1) De Geheime Raad stuurde dit rekwes van „Zéleux” reeds op 4 februari 1672 door aan de Raad van Vlaanderen. Cfr. F. Vanderhaeghen, *Bibliographie Gantoise*, dl. II, p. 242.

A Son Excellence,

Remonstre très humblement certain zéleux qu'il y a plusieurs dans les provinces obéissantes de S.M. qui se meslent à faire ou composer, imprimer et distribuer des gazettes, qui contiennent les affaires de la guerre et police, nommément à Bruges (2) et à Bruxelles, dont celui de Bruxelles sert par patentes absolues, dépêchées aux Conseils privé et de Brabant, par où résultent plusieurs contradictions, scandales et autres inconveniens très pernicioeux au service de Sa Majesté et du bien public, pour estre la pluspart desdites gens esloignez de la Cour, depourvueus de bonne correspondence, et point assujetties à la censure des ministres d'Etat, ausquels seuls deuvent appartenir la cognoissance et censure du contenu desdites Gazettes. Quoy considéré et qu'il convient pour le service de Sa Majesté, la réputation de ses armes et le bien public et qu'il n'y ait qu'un gazettier dans les provinces pour obvier auxdits inconveniens, et que celui de Bruxelles, ayant grande corespondence et jusques à présent publié ses relations avec satisfaction du public, le Remonstrant a jugé estre de son devoir d'en advertir Votre Excellence afin d'y pourvoir, le tout sous très humble correction.

III

1672, 4 februari. Brussel.

De Raad van State geeft opdracht aan het magistrat van Brugge, verbod op te leggen aan de weduwe van Jan Clouwet, Alexander Michiels, Lucas vande Kerckhove en Pieter Roose om nog kranten uit te geven, indien zij hiervoor geen geldige titels kunnen voorleggen.

Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil d'Etat, bundel 1846 : Minute.

Au magistrat de Bruges

Le Roy

Chers et bien amés,

La requeste cy enclose ayant esté présentée par certain zéleux, nous avons bien voulu la vous envoyer et vous ordonner qu'ayez à mander devers vous, leur deffendant de ne plus imprimer ny distribuer des gazettes au cas qu'ils n'ayent pas de tiltre vallable audict effect, la vefve de Jean Clouwet, Alexandre Michiels, Lucas van den Kerckhove et Pierre Roose, et leur ordonner de exhiber les tiltres et octroys en vertu desquels ils

(2) Twee identieke verzoekschriften werden door dezelfde „Zéleux” verstuurd. Alleen het woord „Bruges” werd hierin vervangen door „Anvers” en door „Gand”.

font et distribuent des gazettes. Et ce fait, vous nous reserverez ou ceux de nostre Conseil d'Etat de ce qu'en résulte avecq votre advis, endéans quinze jours, et ce d'office.

Atant. De notre ville de Bruxelles, le 4e de febvrier 1672 (3).

IV

1672, 29 maart. Brugge.

Het magistraat van Brugge laat weten dat het de weduwe van Jan Clouwet, Alexander Michiels, Lucas vanden Kerckhove en Pieter Roose ontboden heeft voor het onderzoek van hun octrooien. Uit deze octrooien, die alleen door de drie eersten konden voorgelegd worden, blijkt dat zij de toelating bezitten om allerhande boeken te drukken en op basis hiervan ook kranten uitgaven. Het magistraat oordeelt echter dat het rekwest van „Zéleux”, gericht tegen deze drukkers, werd ingegeven door persoonlijke belangen.

Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil privé espagnol, doos 1279.

Messeigneurs,

Nous avons fait mander devers nous suivant la lettre de voz Seigneurs Illustrissimes la vefve de Jean Clouwet, Alexander Michiels, Lucas vande Kirchove et Pierre Roose affin d'exhiber les tiltres et octroys en vertu desquels ils font et distribuent des gazettes, sur la difficulté mené par certain Zéleux, présentée à Sa Majesté cy enclose; pour à quoy satisfaire, la dite vefve de Jean Clouwet, Alexandre Michiels et Lucas vande Kerckhove nous ont exhibé leurs octroys dont les copies sont cy-jointes, contenans le pouvoir imprimer, vendre et distribuer toutes sortes des livres censurez; en vertu de quoy et depuis leurdict octroy ilz ont aussy imprimé et vendu des gazettes sans contradiction, leurs persuadans estre licite; ledict Pierre Roose n'ayant rien exhibé pour ne l'employer à imprimer. Et pour servir Vos Seigneurs Illustrissimes de notre advys il nous semble, soubz très humble correction, n'avoir difficulté de les continuer à imprimer, vendre et distribuer de gazettes, moyennant préallable et deue censure de l'ordinaire de ce lieu, puisque par aultre requête, présentée à Sa Majesté à ceste fin par quelque Zéleux, il n'a sceu obtenir ceste défence, à raison que l'expérience souvent a fait veoir que les Zéleux butent plus à leur prouffict

(3) Op dezelfde 4e februari 1672 werden identieke brieven verstuurd naar het magistraat van Antwerpen en van Gent. Te Antwerpen moesten de octrooien van de weduwe Binnart en van Pieter Verdussen onderzocht worden; te Gent dit van Maximiliaan Graet.

particulier qu'au service de Sa Majesté et du bien publicq, re-mectans néantmoins le tout au bon plaisir de Sa Majesté et tres-pourveue discrétion de Vos Seigneurs Illustrissimes et demeure-rons en tout respect,

Monseigneurs, de Vos Seigneurs Illustrissimes, tréshumbles et tresobéissans serviteurs, les Bourgmestres et Eschevins de Conseil de la ville de Bruges.

P. Vande Woestyne

V

1672, 21 maart. Brugge.

Een door F. Vache, notaris te Brugge geauthenticeerde kopie van het drukkersoctrooi, dat Filips IV, koning van Spanje op 14 maart 1640 had verleend aan de toenmaals nog te Gent wonende drukker Lucas vanden Kerckhove.

Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil privé espagnol, doos 1279.

Philips, bij der gratie Godts coninck van Castillien, van Leon, (etc.), allen dengenen die dese teghenwoordighe sien sullen saluyt.

Wij hebben ontfanghen d'ootmoedige supplicatie van Lucas vanden Kerchove, insetene onser stede van Ghendt, inhoudende dat sijnen grootvader ende vader, noch jeghenwoordelick in leven, hun altijts hoffelich hebben gequeten in het drucken ende distribueren van allen soorten van boecken, ende alsoo den suppliant hem van yoncx af bij sijnen voorseyden vaeder daerinne heeft gheoeffent ende oversulcx hem bequaem ghemaect tot het voorschreven exercitie, ende dat hij heeft gerencontreert eene goede occasie om hem te begheven tot huuwelijcken staet, badt hij ons seer oodtmoedelick dat wij hem tot hetselve exercitie van bouckdrucken souden willen admitteren ende daarvan doen depescheren behoorelick brieven van octroij, doen te weten dat wij, desen aengesien ende daerop ghehadt het advijs soo van den seer eerweerdighen vader in Godt, onsen seer lieven ende getrauwen den bisschop van Ghendt als van onse lieve en ghetrauwe die president ende luyden van onsen Raede in Vlaenderen, gheneghen wesende ter bede ende begeerte van den voornoemden Lucas vanden Kerckhove, suppliant, hebben hem gheoctroyeert, gheconsenteert ende gheaccordeert, octroyeren, consenteren ende accorderen, hem ghevende oorlof vuyt onse sunderlynghe gratie bij desen om te moghen printen ende drucken alderhande boecken, in wat taele dat het zij ende deselve binden, vercoopen, distribueren, oft seynden in alle onse landen ende

heerlichkeiten, behoudelick dat deselve eerst ende alvooren ghevisiteert ende geaprobeert sullen moeten wesen bij degene die daertoe macht hebben ende gheauthoriseert sijn naer ghewoonte ende de maniere van doen in sulcken saecken, ende dat op de verbeurte van sijn lijf sooverre men bevynt dat hij eenighe boecken geprint ofte vercocht hadde, die inhouden eenighe dwaelingen, secten ofte erreuren, ende van twintich Carolus guldenen voor elcken boeck, geen dwaelinghe ofte erreur inhoudende, die te voren niet en sal ghevisiteert ende gheapprobeert gheweest sijn. Bovendien sal hij oock ghehouden wesen hem te reguleren ende achtervolghen onse ordonnantie ende placcaeten, ghemaect ofte alnoch te maecken op 't stuk van de druckerie, ende daerop den behoorlichen eedt te doen in handen van Onsen Hoochbailliu van Ghendt oft sijnen lieutenant, dien wij daertoe comitteren. Ontbieden daeromme ende bevelen onsen seer lieven ende ghetrauwen, die hooftpresidenten ende luyden van onse Secreten ende Grooten Raede, bij den voornoemden van Onsen Raede in Vlaenderen ende allen anderen onse rechteren, officieren ende ondersaeten die dit aengaen ofte roeren sal moghen, dat sij de voorschreven suppliant van deze onse gratie, octroij, consent ende accord doen laeten ende ghedooghen rustelick, vredelick ende volcomentlick ghenieten ende ghebruycken, op de lasten ende conditien, in der vueghe ende maniere voorseyt, sonder hem te doen oft laeten geschieden eenich hinder, letsel oft moijenisse ter contrarien, want Ons alsoo ghelieft. Des toorconden hebben wij onsen grooten zeghel hieraen doen hanghen.

Ghegeven in onse stadt van Brussel, den veerthienden dagh der maent van meerte int jaer Ons Heeren duysent sesse hondert veertigh, ende van onsen Rijcke het neghentiende.

Ende was gheparapheert Rovt, ende gheseghelt met Sijnen Majesteits grooten seghel daeronder vuythangende, ghedruct in rooden wasse. Op den ploy van diere stont: „Bij den Coninck in sijnen Raede”, ende was onderteeckent: „De Gottignies”, ende op den dors stont: „Hedent 23en april 1600 veertich, heeft Lucas vande Kerchove int witte van dese ghedenommeert, ghedaen in handen van ons, hoochbailliu der stede van Ghendt onderschreven, den behoorelichen eedt daermede hij bij dese sijne commissie ende patent is belast, ons toorconden”. Ende was onderteeckent: „de gueneral baron Deijckelsbecq”.

Accordeert met sijn origineel naer collatie ende tegens gedaen bij mij, ondertekent notarius binnen Brugghe residerende desen 21en mars 1672.

Philippus Vache, notaris. 1672.

VI

1672, 21 maart. Brugge.

Een door J. van Essche, notaris te Brugge geauthenticeerde kopie van het drukkersoctrooi, dat Filips IV koning van Spanje, op 21 januari 1648 had verleend aan de Brugse drukker Alexander Michiels.

Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil privé espagnol, doos 1279.

Philips, bij der gratien Godts, coninck van Castillien, van Leon, (etc.) allen denghenen die dese jeghenwoordighe sullen sien salut.

Doen te wetene dat wij ontfanghen hebben d'odtmoedighe supplicatie van Alexander Michiels, ghebooren in onse stadt van Brugghe, inhoudende dat hij eenighe jaeren soude gheleert hebben ende daernaer hem ghesteilleert in het lettersetten ende bouckvercoopersambocht, waerinne hij hem gheerne soude exerceren ende winckel houden, hebbende ons seer oitmoedelick ghebeden hem te gene te consenteren ende verleenen het octroij daertoe noodich, soo eest dat wij tgene voorseyt is overgemaect ende daeroppe ghehadt 't advys soo van den eerwerdighen vaeder in Godt, onsen lieven ende ghetrauwen den bischop, als van onse lieve ende welbeminde, die van het magistraet onser voornoemde stadt van Brugghe, ghenegen wesende ter oodtmoedigher beden ende begheerte van den suppliant, hebben hem gheconsenteert, gheoctroyert ende gheaccordeert, hem ghevende oirlof ende licentie midts desen, dat hij binnen Brugghe voorseid sal moghen houden druckers ende boeckvercooperswinckel ende dienvolghende drucken, vercoopen ende distribueren alle soorten van boucken naerdien deselve behoorelyck sullen ghevisiteert ende gheabrobeert sijn, inghevolghe van den inhouden van den placate van 28 meerte van den jaere 1622, ende voorts generaelick alles te doene wes een goedt ghetrauwe bouckdrucker ende boeckvercooper schuldich ende ghehouden is te doene, hem regulerende voorts in alles inghevolghe van den voorseyde placate, midtsgaders alle andere ordinantien, ghedaen ende alnoch te doen op tstick van de druckerie ende vercoopinghe derselver boecken, ende elck point van diere niet wesende ghederogueert ofte te niet ghedaen bij naerghevolghe ordinantie, ende dat bovendien hij hem wel ende ghetrouwelick sal quytten int stuck van de druckerie ende ghehouden wesen te doen den behoirelycken eedt, daertoe staende, in handen van onsen lieven ende ghetrouwen, den schauttet onser voorseyde stadt Brugghe, die wij daertoe committeren midtsdesen, onbie-

den daerom ende bevelen onse seer lieve ende ghetrouwe, de hooftpresidenten ende luyden van onsen Secreten ende Grooten Raeden, die president ende luyden van onsen provincialen Raede in Vlaenderen ende alle andere onse rechteren ende officieren diet behooren sal, dat zij den voorseyden suppliant van dese onse gratie, octroy ende consent in der vuegghen ende manieren boven verhaelt, doen, laeten ende ghedooghen wredelich ende volcomelich ghenieten ende ghebruucken, sonder hem daerinne te doen of te laeten gheschieden eenighe hinder, letsel ofte moyennisse ter contrarien, want ons alsoo gelieft. Des toorconden, hebben wij onse zeghel hieraen doen hanghen.

Ghegheven in onse stadt van Brussele den eenentwintighsten dach der maendt january, in den jaere Ons Heeren duysent ses hondert ende achtenveertich, ende van onse Rijcke het 27e.

Rovt; op den ploy gheteekent: „Bij den Coninck in sijnen Raede”, ende was onderteekent: „J. Blom”, ende gheseghelt met eenen zeghel in rooden wasse daeronder aen vuythanghende; voorts stont op den ploy: „Den onderschreven rudder heere van Synghem, schoutteeten der stadt van Brugghe verclaert dat Alexander Michiels in sijn handen heeft ghedaen den eedt, daermede hij in dese sijne commissie belast wort, op den 14e Ougst 1600 vichtich, toorconden”, ende was onderteekent: „N. Francen De Vulder 1650”.

Naer collatie ghedaen jeghens sijn origineel is dese copie daermede bevonden t'accorderen bij den onderschreven notaris publyck binnen der stede van Brugghe residerende, gheadmitteert tot exercitie van diere bij hooghe ende moghende heeren van den provinciaelen Raede in Vlaenderen. Quod attestor, desen 21 Maerte 1672.

Jacq. Van Essche, notaris. 1672.

VII

1672, (maart) Brugge.

Een door M. Aerts, notaris te Brugge geauthenticeerde kopie van het drukkersoctrooi, dat Filips IV, koning van Spanje, op 24 maart 1625 werd verleend aan de Brugse drukker Jan Clouwet.

Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil privé espagnol, doos 1279.

Philips, bij der gratie Godts, coninck van Castillien, van Leon, (etc.) alle dengeenen die dese jeghenwoordighe sien sullen, saluyt.

Wij hebben ontfanghen d'ootmoedighe supplicatie van Jan

Clouwet, gheboren binnen Brugghe, oudt vierentwyntigh jaeren, inhoudende dat hij hem geirne soude generen met drucken ende boecken te vercoopen, als wesende vrij meesterssoone, maer alsoo hij daertoe van noode heeft ons octroij, badt ons zeer odtmoedelick dat wij hem souden willen verleenen onse ghewoone-licke brieven daertoe dienende, doen te weten dat wij tgene voorseid is overgemaect ende daerop ghehadt het advijs van onse lieve ende welbeminde burgemeester ende schepenen onser voorseyde stede van Brugghe, gheneghen wesende ter bede van den voorseyden Jan Clouwet, suppliant, hebben hem gegunt, geoctroyeert ende gheaccordeert, gunnen, octroyeren ende accorderen uuyt sonderlijcke gratie bij dese, dat hij voortaan sal moghen prenten ende drucken alderhande gheapprobeerde ende gecensureerde boucken in wat taele het soude moghen wesen, ende deselve vercoopen ende uytreycken in alle de landen van onse ghehoorsaemhey, daer ende alzoo hem goetduncken sal, op last ende conditie nochtans dat hij, suppliant, niet en sal moghen drucken ofte vercoopen eenighe boucken inhoudende eenighe erreur ofte dwaelyngghen, op de verbeurte van zijn lijf, ende van twyntigh carolus guldenen voor elcken bouck geene dwaelyngghen behelsende ende niet gecensureert. Die suppliant wort oock ghehouden t' achtervolghen onse placcaeten ende andere ordonnantien ghemackt ende alnoch te maecken op het stuck van druckerie ofte prenterie, ende daerop te doen den behoorlicken eedt in handen van onsen hooghbailliu der voorseyde onse stede van Brugghe ofte sijnen stadthouder, die wij daertoe committeren; ontbieden daeromme ende bevelen onsen seer lieven ende ghetrauwen die hooftpresidenten ende luyden van onsen Secreten ende Grooten Raeden, president ende luyden van onsen Raede in Vlaenderen, de voornoemde hooghbailliu onser stede van Brugghe ende alle meer onse rechteren, officieren ende ondersaeten dien dit aengaen oft roeren sal moghen, dat sij den voornoemden suppliant van dese onse gratie ende octroij doen laeten ende ghedooghden rustelick, vredelick ende volcommentlick ghenieten ende ghebruycken, op de lasten ende conditien in der voeghen ende manieren soo voorseid is, sonder hem te doen oft laeten gheschieden eenich hinder, letsel oft moyenisse ter contrarian, want ons alzoo belieft. Des toorconden hebben wij onsen grooten zeghele hieraen doen hanghen.

Gegheven in onse stadt van Brussel, den vierentwyntieghsten van meert int jaer Ons Heere duysent seshondert vijfventwintich, ende van onsen Rijkke het vijfvenveertichste.

V piet Vt, op den ploy: „Bij den Coninck in zijnen Raede”,

onderteeckent : „De Gottignies”, ende ghezeghelt met Sijne Majesteits zeghel in rooden wasse daeronder uuthanghende.

Accordeert met sijn origineel, naer collatie daerjehens ghe-daen, bij mij notaris onderschreven binnen Brugghe resideren-de, toorkonden.

Michiel (?) Aerts, notaris. 1672.

VIII

1672, 15 september. Brussel.

De Raad van State brengt voor de Spaanse gouverneur-gene-raal advies uit betreffende het rekwest van een zekere Zéleux. Hij meent dat het niet opgaat dat ondergeschikte regeringslicha-men octrooien verlenen voor het uitgeven van kranten en dat aan Foppens het uitsluitend octrooi voor heel de Spaanse Neder-landen zou moeten toegekend worden; op voorwaarde echter dat hij ook Vlaamse kranten op de markt zou brengen.

Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil d'Etat, bundel 1846 : Origineel, dat vergezeld gaat van de minute. Op de rand boven-links pag. 1 „Recepte le 19 septembre 1672”; beneden-links pag. 2 „Absens les baron de Bergeyck et chancelier de Brabant”.

Monseigneur,

Certain Zéleux ayant représenté par requeste à nous remise par V.E. que dans les provinces obéissantes au Roy, plusieurs se mesleroient de faire, composer, imprimer et distribuer des gazettes, contre son royal service et bien publicq, nous avons envoyé ladite requeste à l'avis des magistrats, où nous estions informez qu'elles se distribuient, à scavoir d'Anvers, Bruges et Gand; sur quoy ceuxcy nous advisent que certain de Graet auroit le 17e de novembre 1666 obtenu permission et octroy de ceux du Conseil de Flandres pour en ladite ville de Gand pouvoir imprimer et vendre lesdites gazettes, à condition qu'elles seroient visitées et corrigées par un conseiller du conseil illecq, ainsi qu'il auroit esté pratiqué et se practiqueroit encores à présent. Et ayans considéré le tout, il nous a semblé qu'il ne convient nullement de permettre à tant de différentes personnes de faire des gazettes, pour les contrariétez, incongruitez et indis-crétions, qui s'y glissent, au grand préjudice de Sa Majesté et du publicq, et qu'il ne touche aussy pas aux subalternes, comme au conseil en Flandres, ny autres, d'accorder semblables permis-sions, et de suite que V.E. pourroit estre conseillé d'ordonner au Conseil Privé de faire dépescher au gazetier de cette ville Foppens un octroy exclusif, sous les conditions et règlement à concevoir et à luy prescrire, et entre autres, qu'il debvrat aussy

faire des gazettes en flameng, pour la satisfaction de ceux qui ne scavent pas la langue françoise.

Ainsy advisé au Conseil d'Etat du Roy, tenu à Bruxelles le 15e de septembre 1672. (get.) D'Ennetières, Blondel, Locquet.

IX

1674, 30 juli. Brugge.

Het magistraat van Brugge laat weten dat het nog geen advies kon geven betreffende het rekwest van Adriaan Foppens, gericht tegen de gazettiers van Brugge, omdat de suppliant tot nog toe verzuimde zich bij het magistraat aan te bieden om gehoord te worden.

Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil privé espagnol, doos 1280 : Origineel.

Messeigneurs,

Nous avons reçu les iteratives de Vos Seigneuries Illustrissimes du cinquième de ce mois qui n'ont été livrées que le 27e du mesme mois, nous enchargans de reservir Vos Seigneuries Illustrissimes de nostre advis, sur ce qui se requiert par la requeste présentée à Sa Majesté de la part du docteur Foppens, que nous avons reçu le dernier de may avecq lettres closes de Vos Seigneuries Illustrissimes du seiziesme d'avril auparavant, à quoy nous eussions déjà satisfait, mais comme il convenoit ouir les intéressez, ainsy que nous estions enchargez par lesdites lettres, nous avons à ce préfigé un terme péremptoir de huit jours, sans que le suppliant les ayt fait adjourner pour y dire, de manière que la faute que nous n'avons reservis Vos Seigneuries Illustrissimes de nostre advis se tient au suppliant, à la diligence duquel lesdites adjournemens ne devoient faire, parmy ce prians aux bonnes grâces de Vos Seigneurs Illustrissimes estre recommandez, demeurons en tout respect, Messieurs, de Vos Seigneuries Illustrissimes très humbles et très obeissans serviteurs, bourgmaistre, eschevins et conseil de la ville de Bruges.

C. Van Voldens. 1674.

Le 30e de juillet 1674.

M. Doudenhoven.

X

1716.

Andries Wijds, boekdrukker en boekverkoper te Brugge, vraagt de toelating om te Brugge een krant „De Brugsche courante”, uit te geven, die in hoofdzaak uittreksels van Hollandse kranten zou bevatten.

Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil d'Etat, bundel 2029 : Onvolledig afschrift. waarop volgende mededelingen,

door een andere gelijktijdige hand staan geschreven : „Advis du Conseil de Flandre, fait à Bruxelles le 30e de septembre 1716 ”; „Son Excellence ayant eu rapport du contenu en cette requeste et de l'advis y reservy, déclare que ce que le suppliant requiert ne se peut accorder, fait à Bruxelles le 19 février 1717 ”.

Aen Sijne Excellencie,

Verthoont seer oodtmoedelijck Andries Wijdts, boeckdrucker ende vercooper tot Brugge, dat hij aldaer geirne soude drucken een Brughsche Courante, ende alsoo hetselve niet en magh te gebeuren, tensy ende alvooren eerst voorsien te wesen van eene permissie van Uwe Excellentie, oorsaecke hij hem keert tot deselve, oodtmoedelijck biddende gedient te wesen, aen den suppliant te vergunnen, consenteren ende toe te laeten alleen te moegen drucken ende vercoopen, De Brughsche courante, getrocken uuyt de Haegsche, Amsterdamsche ende Haerlemsche gazetten, alsoock eenighe extraiten ofte relaesen uuyt deselve, ende soo voorts : d'welck doende etca.

(get.) Peterbroeck.

XI

1717, 15 februari.

De Raad van Vlaanderen brengt een afwijzend advies uit over de aanvraag van Andries Wijdts om te Brugge een „Brughsche Courante” te mogen uitgeven.

Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil d'Etat, bundel 2029 : Origineel.

Monseigneur,

Pour reservir Votre Excellence de l'advis nous demandé sur la requête présentée à Sa Majesté par André Wijts, imprimeur et libraire dans la ville de Bruge, requérant octroy ou la permission de pouvoir composer et imprimer la Gazette de ladite ville, hors celles de la Haye, d'Amsterdam et Harlem, et aussi pour débiter des extraits et relations particulières, nous dirons, Monseigneur, qu'ayant fait communiquer ladite requête à Augustin Graet, gazettier de cette ville, pour y dire pardevant un d'entre nous, lequel au jour servant a allégué qu'il étoit notoir dans toute cette province que Sa Majesté auroit été servie par renouvellement des octroys accordez à ses prédécesseurs, de luy permettre l'impression de la gazette de cette ville, en quoy il auroit continué sans aucune opposition, même si avant que Hérome et Dominicq Vander Wee s'étants émancipez d'imprimer aucuns extraits des gazettes d'Hollande et autres à son préjudice, nous les aurions sérieusement interdit ladite impression par sentence

du 15 fevrier 1716, et qu'ainsy il étoit dans la pensée, que la poursuite du suppliant provenoit par la suggestion et par un esprit de vengeance desdits Vander Wee. Et pour rendre illusoire ladite sentence et que d'ailleurs le rescribent auroit obtenu son octroy à titre onéreux, et en veue qu'il n'avoit pas d'autre gazetier dans cette province, le suppliant de son côté at avancé que le rescribent par son octroy n'auroit obtenu que l'impression de la gazette de cette ville, et qu'ainsy il ne seroit pas défendu d'imprimer les gazettes dans les autres villes de cette province, que même dans le temps de l'octroy des prédécesseurs du rescribent on auroit imprimé des gazettes dans ladite ville de Bruge, dont il en a produit deux de l'année 1678, que pareillement ladite sentence de ce conseil ne regarderoit en aucune manière le suppliant ou les imprimeurs des autres villes, mais uniquement ceux de la ville de Gand en conformité dudit octroy, et que d'autre côté le suppliant ne feroit en aucune manière cette poursuite par suggestion ou vengeance des nommez Vander Wee. De tout quoy nous ayant été fait rapport, nous sommes d'avis, à très humble correction, Monseigneur, que Votre Excellence pourroit être servie d'éconduire le suppliant de sa demande, eu égard que le rescribent at obtenu son octroy à titre onéreux, et en veue qu'il n'y avoit jamais eu qu'un seul gazetier dans la province de Flandres, sauf que l'année 1678 on auroit souffert sans aucun octroy d'imprimer la gazette dans ladite ville de Bruge pendant que ce Conseil y étoit réfugié, à raison que la ville de Gand dans ce tems là étoit prise et occupée par la France, ce qui a cessé au même instant que le conseil fut retourné après l'évacuation de ladite ville, faite au mois de mars 1679, de manière qu'on a jamais eu qu'un gazetier dans cette province, qui est aussi obligé, suivant son octroy, de présenter tout ses exemplaires, tant des gazettes que des extraits et relations des lettres et autres gazettes, à ce conseil pour en avoir l'approbation, et ainsy éviter tout ce qui pourroit offenser l'Etat ou autres souverains étrangers, outre que le gazetier étant obligé de payer de grandes sommes à ses correspondans pour avoir toujours des nouvelles seures, il ne pourroit continuer cette dépence, si un autre en tireroit le proffit par les impressions des extraits des gazettes étrangères, si abondantes dans ce pays, nous remettans néanmoins à la prudence supérieure de Votre Excellence, renvoyans ladite requête et sommes en très profond respect, Monseigneur, de Votre Excellence, les très humbles et très obéissans serviteurs, les président et gens

du Conseil provincial de Sa Majesté Impériale et Catholique ordonnés en Flandre. (*ondertekening onleesbaar*).

Gand, ce 15 février 1717.

XII

1721, 12 maart.

Andries Wijdts, gezworen boekhandelaar en drukker te Brugge, verzoekt de keizer om de toelating tweemaal per week een krant te mogen uitgeven, waarin hij de belangrijkste gebeurtenissen, vooral in verband met het handelsleven, zou mededelen.

Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil d'Etat, bundel 2029 : Minute, waarop boven-rechts staat geschreven : „Lettres selon la minute aux conseillers fiscaux du Conseil en Flandre, fait à Bruxelles, le 12 mars 1721”.

A l'Empereur et Roy en son Conseil d'Etat,

André Widts, libraire et imprimeur juré de la ville de Bruges, remontre avec un très profond respect à Votre Sacrée Majesté qu'il conviendrait de faire imprimer dans ladite ville de Bruges deux gazettes ou relations par semaines de ce qui se passe dans les principales places de commerce et autres des pays étrangers, pour la commodité du publicq, et notamment pour celle des marchands et négocians de ladite ville et des environs, qui ne sont pas régulièrement informé de ce qui se passe dans les pays étrangers, chose qui leur est cependant nécessaire de sçavoir pour le bon arrangement de leur commerce et la destination de leurs vaisseaux et de leurs envoys et achats, etc. Il est certain qu'il en résulteroit plusieurs autres utilitez très grandes, et comme ces gazettes ne peuvent s'imprimer sans un privilège ou octrois de Votre Sacrée Majesté, et à un seul imprimeur à l'exclusion de tous autres de la susdite ville, sans quoy il ne pourroit survenir aux frais des correspondances qu'il seroit obligé d'avoir à ce sujet, ce qui fait prendre la liberté au remontrant de se mettre aux pieds de Votre Sacrée Majesté, la suppliant très humblement d'être servie d'accorder au remontrant le privilège ou octrois sus-mentionnez dans la forme accoutumée, avec la liberté de vendre et distribuer lesdites gazettes par tout, ce faisant etc.

XIII

1721, 12 oktober. Gent.

De raadsheren - fiscaal van de Raad van Vlaanderen brengen advies uit bij het rekwest van Andries Wijdts, die om toelating verzocht om te Brugge tweemaal in de week een krant uit te geven, waarin hij de belangrijkste gebeurtenissen, vooral in verband met het handelsleven, zou mededelen. De Raad ziet hier-

tegen geen bezwaar, indien dit gebeurt na het verstrijken van het octrooi van Augustinus Graet of indien Wijds, in overleg met Graet, zijn krant zou laten verschijnen buiten de maandag en de donderdag, waarop de krant van laatstgenoemde van de pers komt.

Brussel, Alg. Rijksarchief, Conseil d'Etat, bundel 2029 : Origineel.

Sire,

André Widts, libraire et imprimeur juré de la ville de Bruges, demande par la requête cy-rejointe le privilège ou octroy pour pouvoir vendre et distribuer deux gazettes par semaine, de ce qui se passe dans les principales villes et places de commerce et autres des pais étrangers, pour la commodité du public et notamment pour celles des marchans et négocians de ladite ville de Bruges; avant d'y disposer Votre Majesté est servie de nous ordonner de la réserver de notre avis et de l'avertir, s'il y auroit quelque'inconvénient d'accorder ledit octroy au suppliant pour y satisfaire, dirons, Sire, qu'ayant fait délivrer copie de ladite requête à Augustin Graet, imprimeur juré des placarts et ordonnances de Votre Majesté par son privilège spécial, obtenu à titre onéreux, lequel a allégué ledit titre, et que le suppliant auroit recelé dans sadite requête qu'il avoit autrefois adressé à Votre Majesté en l'année 1716 pour avoir la même grâce, et qu'il avoit été éconduit après que Votre Majesté avoit veu l'avis du Conseil en Flandres, requérant que nous eussions envoyé copie de l'avis lors rendu, ce qu'ayant été par nous considéré et notamment les raisons alléguées dans ladite rescription, dont nous joignons icy copie, il nous paroît, à correction trez humble, qu'elles sont trop bien fondées pour nous en départir, et partant nous y conformons. Quant à ce que Votre Majesté nous ordonne de l'avertir s'il y auroit quelque'inconvénient d'accorder ledit octroy, nous n'en voyons aucun, quand l'engagement où elle est entrée avec ledit Graet viendroit à cesser, ou que le suppliant pourroit s'entendre avec luy en permettant le débit et imprimerie sur d'autres jours que le lundy et jeudy, que ledit Graet débite sa gazette, et à condition qu'elle seroit visitée et corrigée, soit par le principal officier de Votre Majesté dans ladite ville, soit par le bourgmaitre dans son absence. Parmy quoy espérant d'avoir satisfait à ses ordres, nous renvoyons ladite requête et pièces jointes et sommes dans un trez profond respect et soumission, Sire, de Votre Majesté Impériale et Catholique,

les trez humbles et très obéissans serviteurs et sujets, les Conseillers fiscaux de Sa Majesté Impériale et Catholique au Conseil Provincial de Flandres.

(get.) L. dela Villette, B. Michel.

Gand, ce 12 octobre 1721.

Het tafereel van St. Crispijn en St. Crispinianus te Sint-Omaars

Op veertig km. ongeveer van Kales en zeventig van Rijsel ligt de oude Vlaamse stad St-Omaars. Men vindt er een merkwaardige „Basilique Notre-Dame”, gewezen katedraal (XIIIe-XVe eeuw) en de mooiste kerk van Artesië, alsook een museum in een oud patriciërs-huis.

Onder de belangwekkende werken vindt men er, benevens een zeer schone Gerard David, een schilderij voorstellend de passie van St-Crispijn en St-Crispinianus, patroons van de schoenmakers, zadelmakers, leerlooiers en allen die van het lederambacht leven. In de jongste tijd heeft men het werk hersteld en, naar het schijnt, te New-York ten toon gesteld, van waar het na menige wederwaardigheden terug kwam te St-Omaars.

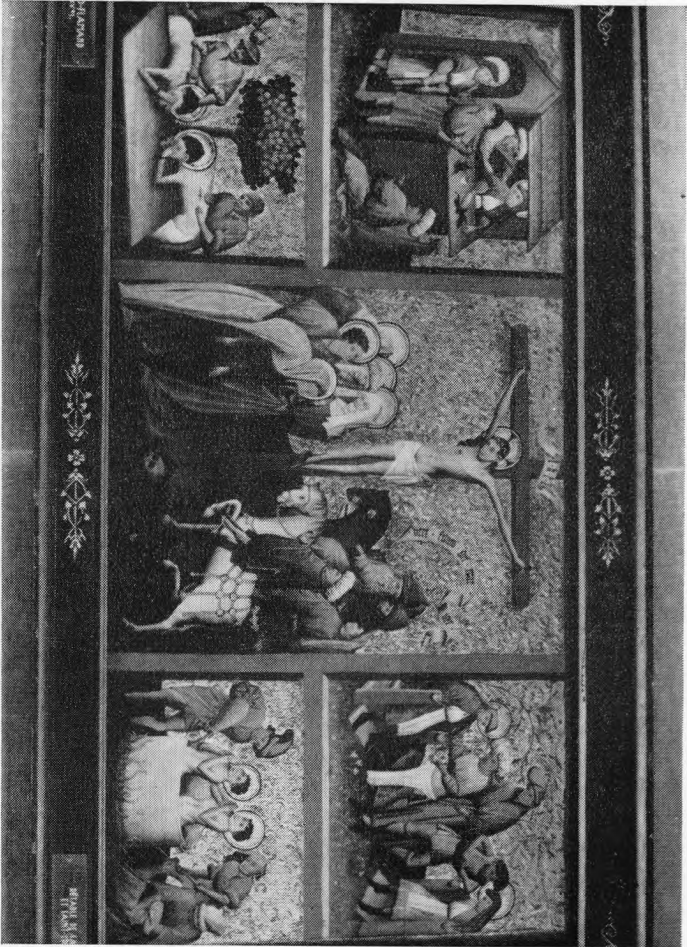
Misschien zijn er wel landgenoten, ook te Izegem, de stad van de schoennijverheid, die dit schilderij en de voorgestelde legende niet kennen. Nochtans heeft pastoor Slosse zaliger in 1886, voor de St-Hilonius kerk te Izegem, een relikwie van die heilige weten te bemachtigen (1).

De legendarische geschiedenis van beide martelaren verhaalt dat Quintianus, Lucius, Valerius en Eugenius vanuit Rome naar Gallië reisden om er het geloof te prediken; ook Crispijn en Crispinianus behoorden onder hen; deze laatsten gingen zich te Soissons vestigen, en naar het voorbeeld van de heilige Paulus voorzagen zij in hun levensonderhoud met handenarbeid, nml. met schoenmaken (2).

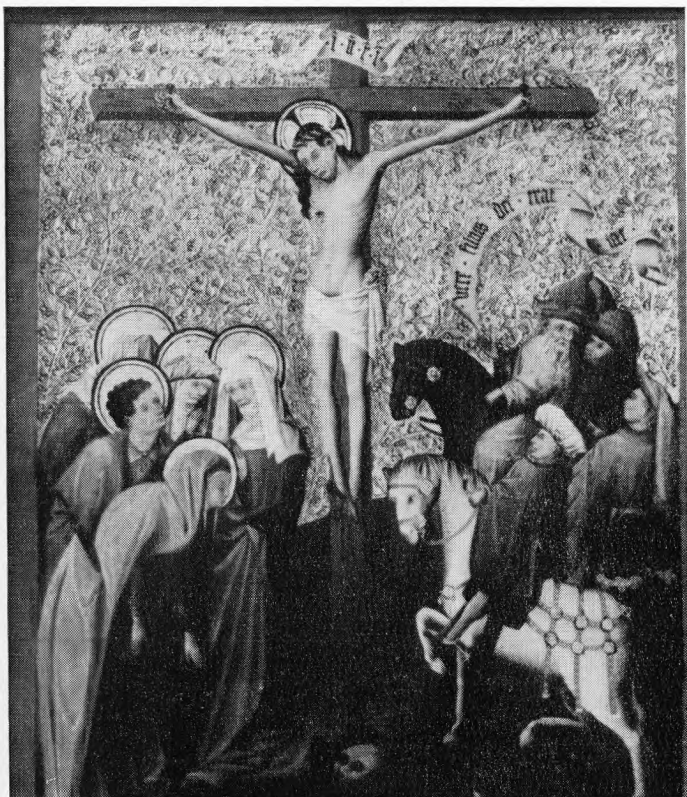
Daar het verboden was het kristen geloof te prediken, oefenden zij hun nederig ambacht uit, als voorwendsel

(1) J. Geldhof, *Bij het honderdjarig bestaan van St.-Hiloniuskerk Izegem*. Z.j.n.p. (Izegem), 1955), blz. 79.

(2) De legende, die ongetwijfeld een kern van waarheid bevat, werd uitgegeven in de *Acta Sactorum*, XI oct. (1868, blz. 536-537) en in *Annuaire de l'Université de Louvain* (1899, blz. 380 en vv.) waar de passie van die martelaren vergeleken wordt met de Passio van St. Quinten. Er is waarschijnlijk een wisselwerking of onderlinge invloed tussen beide verhalen.

Pl. 1. — De Passie van Crispijn en Crispinianus
(Sint-Omaars, O.-L.-V.-Basiliek)

Pl. 2. — De Calvarie
(middenpaneel)

voor hun reis, en ontsnaptten zo aan het waakzaam oog der Romeinse functionarissen, terwijl zij anderzijds in voeling kwamen met de gewone man uit de streek, en aldus ongehinderd de Goede Boodschap konden prediken. Overigens met gering loon tevreden, verwierven zij de sympathie bij de arme lieden, en hadden zelf vrije tijd voor gebed en beschouwend leven.

De heidenen kwamen tot hen, niet zozeer om het ambacht dat zij uitoefenden, dan wel om het stichtelijk leven dat die Romeinen leidden, en zo begonnen de bekeringen. De gezagvoerders van de streek, verontrust om de faam en ruchtbaarheid verwekt door die inwijkelingen, lieten beiden voor hun rechtbank dagvaarden. Men weet zeer weinig over die rechters : de ene heette Rictiovarius, de andere Maximianus. Ter verantwoording geroepen verklaarden Crispijn en Crispinianus heel vrijmoedig dat zij geen uitstaan hadden met Jupiter, noch met Diana, Apollo of Mercurius en Saturnus, maar alleen de ware God erkenden, waarop dan de tuchtiging, een wrede straf, volgens de gebruiken en de wetten van de tijd, tegen hen uitgesproken werd. Zij werden eerst op het rad gegeseld, dat is op een rad vastgemaakt en de uitgerokken ledematen met roeden geslagen; daarna onder de vingernagels gemarteld door er elzen onder te drijven. De legende vertelt echter dat de elzen uit de wonden sprongen, en verschillende beulen doodden. Rictiovarius ontstak in een helse woede, liet de beide martelaars een molensteen om de hals vastmaken en in de rivier Axona dompelen; maar noch de winterkoude, noch het stromende water, noch het gewicht van de molensteen konden hen deren of bedwingen : het was alsof zij bij zomerweer een fris bad namen, want zij dreven zachtjes af, al psalmen zingend, naar de overkant op de berm.

De dwingeland liet ze dan weerom aanhouden, in een duister gevang opsluiten en op vreselijke manier folteren : er werden riemen vellen uit hun rug gesneden, en toen dit alles ook niet baten kon, werden zij in een ketel gesmolten lood geworpen. Het was nogmaals vruchteloos, zelfs een druppel gesmolten lood spatte in het oog van de dwingeland die er blind van werd. Rictiovarius, in grenzeloze woede ontstoken, werpt zich daarop lijfelijk in het foltervuur van zijn slachtoffers

en „hij die veel martelaars door het vuur gedood had, gaat nu door de vuurdood van de aarde naar het vuur van de hel”. Maximianus bij het vernemen van die mirakels en de dood van Rictiovarius beveelt op staande voet de beide martelaars te onthoofden en zo valt de „dies natalis” der beide geloofsgetuigen op 25 oktober.

Veel bijzonderheden uit deze Passio zijn ongetwijfeld zuivere fantasie; maar het martelaarschap schijnt historisch vast te staan en valt vóór de algemene kerkvervolging van Diocletiaan rond 285 na Chr. De liturgie heeft de datum van 25 oktober behouden.

De schoenmakers van St-Omaars, die de legende van hun patroonheilige martelaars kenden, lieten zich erdoor bezielen om een schilderij te laten maken die de bijzondere tonelen van de Passio voorstelde; het tafereel, groot 1.40 m. op 0.68 m., was waarschijnlijk als retabel bedoeld en stelt voor: de Calvarieberg in het midden, en links boven, het toneel der aanhouding in hun warkwinkel; rechts de foltering met de elzen; onder links, het villen, en ten slotte hun onderdompeling in het kokend vocht (Pl. 1).

Het middenpaneel, de Calvarieberg, stelt de Zaligmaker gekruist voor (Pl. 2); hij is niet zo vredig majestatisch als bij de tegenhanger, Jezus aan het kruis, bij het huidevettersschilderij in de kathedraal te Brugge, maar hij heeft een pijnlijk realistische trek om de geopende mond.

Links aan de voet van het kruis valt O.-L.-Vrouw voorover in bezwijming, naar het kruis toe, en haar ondersteunend staat St.-Jan met de heilige vrouwen; rechts daartegenover, een groep Joden met tulband, een honderdman en de merkwaardige iconografische onnauwkeurigheid: de Hogepriester, die zich omwendt en de op de wimpel geschreven woorden uitspreekt: „Vere Filius Dei erat iste”.

Het Brugse werk van het huidevettersambacht vertoon dezelfde onnauwkeurigheid. Men vindt ten andere hetzelfde bij de Grote Calvarieberg van een Noordduitse Meester van 1410-1440 in het Wallraf Richartz museum te Keulen, terwijl in het tafereel van de Westfaalse meester van omstreeks 1380 in hetzelfde museum, het wel de honderdman is, gekleed met harnas en maliënkolder, die de woorden uitspreekt; doch ander-

zijds vertoont de meester van de h. Veronica, in de kleine Calvarieberg van 1405-1440, in hetzelfde museum dezelfde iconografische afwijking. Die werken die uit verschillende ateliers komen, wijzen op een gemeenschappelijke literaire bron (3).

Het loont zeker de moeite op enige details te wijzen, en een vergelijking te maken tussen het schilderij van de Huidevetters te Brugge (Pl. 3) en het werk van St-Omaars. In beide werken heeft men een gouden gewafelde achtergrond, maar in het Brugse werk komen engelen zweven om het bloed van de Zaligmaker op te vangen, net als bij de Noordduitse meester en de meester van de h. Veronica. Verder zijn de compositie en het lijnenspel te bezien : O.-L.-Vrouw, St.-Jan en de heilige vrouwen neigen naar het Kruis toe, de H. Maagd in onmacht voorover vallend, en St.-Jan naar haar toegebogen; op de overkant gaat de lijn van de ruiters, de Joden en de hogepriester ook naar het Kruis toe, behalve de twee Joden, die zich afwendend strak houden. Men kan twee concentrische gelijklopende booglijnen trekken naar het Kruis toe door de personages; maar bij de Brugse meester gaan de lijnen in tegenovergestelde richting, en wel van de voet van het Kruis links en rechts naar de bovenhoeken van het tafereel, en vormen als een opengaande bloemenknop van waaruit het Kruis opstijgt. Het werk van St-Omaars getuigt van meer realisme; er zit meer beweging in en meer werkelijkheidszin; er is nochtans evenmin diepte en perspectief, maar mensen en paarden bewegen, de personages zijn meer bezielde en individueel, al zijn ze wellicht met min vaardige hand geconterfeit. Kristus op zijn kruis is, zoals hoger gezegd, meer realistisch voorgesteld, en er hangt min dramatische maar meer godsdienstige stemming in het Huidevetterstafereel.

Rond dit centrale paneel wordt dan in vier schuifjes de geschiedenis verteld der martelie van de beide heiligen; eerst, in de linkerhoek boven : de aanhouding der martelaren in hun werkwinkel, zeer schematische en naieve tekening, maar toch reeds een zoeken naar

(3) *Wallraf Richartz Museum, Köln. Katalog 1959*, nrs. 353 Grote Calvarieberg van 1410-1440), 11 (Kleine Calvarieberg van 1405-1440).

compositie : twee aan twee staan of zitten de personages (Pl. 4).

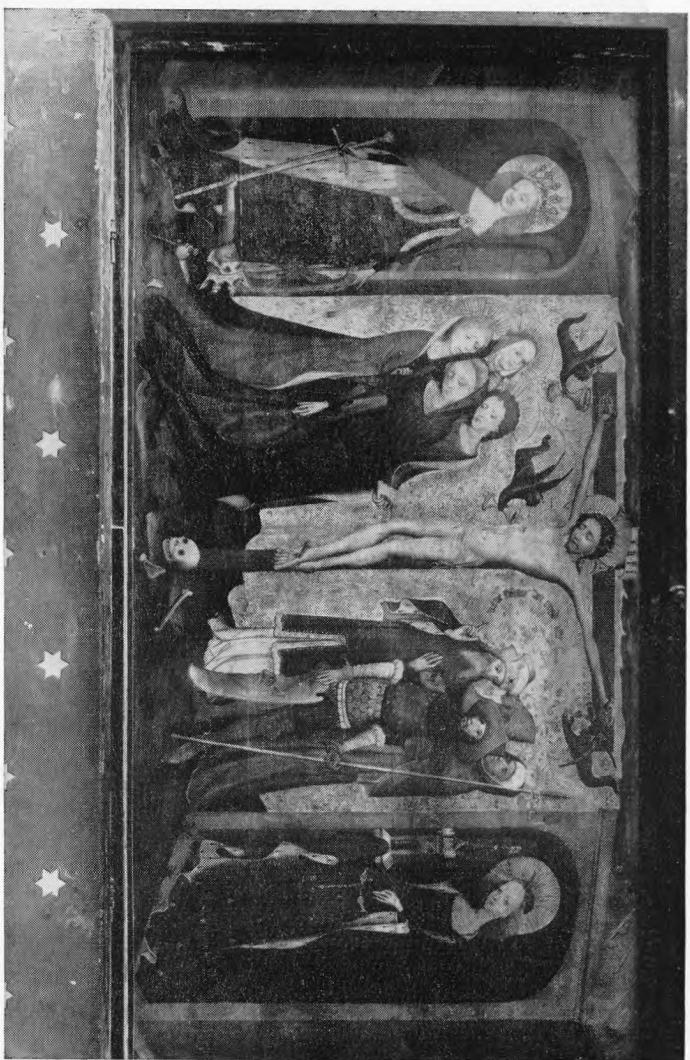
Het volgend toneel is de eerste marteling, en toont hoe de beulen de schoenmakerelzen onder vingernagels drijven. De martelaar links toont zeer lijdzaam en gelaten zijn doorboorde vingers en vastgebonden handen, terwijl de beul aandachtig en streng zijn slachtoffer bekijkt (Pl. 5). Verder in het midden tussenin, staat de strenge rechter met de gerechtsroede in de hand. Even streng bespiedend foltert de beul rechts, het tweede slachtoffer.

Dan komt de derde foltering : op een tafel liggen de beide slachtoffers met gebogen rug vastgebonden, terwijl de beulen riemen uit hun vel snijden (Pl. 6). Het doet denken aan het gerechtstoneel van Gerard David (Vonnis van Sisamnes), doch heeft niets van het meesterlijke realisme van de grote Bruggeling. Merkwaardig is echter het zoeken naar de lijnen, het evenwichtig bouwen van het toneel met slachtoffers en beulen van weerszijden, en het neerdalend perspectief naar de toeschouwer toe. De schilder slaagt erin het tafelblad te laten neerzinken naar het voorplan, zoals Cézanne het later zal doen in zijn proeven van perspectief. De rechter staat als getuige bij de uitvoering van het vonnis; hij draagt een typisch hoofddekseel en een lange mantel met bontkraag, de gerechtsroede tamelijk strak vasthoudend, terwijl de beulen nauwkeurig toekijken hoe de slachtoffers de foltering doorstaan.

Ten slotte in de benedenhoek rechts, ziet men het toneel waar beide martelaars in een kuip met kokend vocht, lood of olie, gedompeld worden (Pl. 7). De ene beul giet het vocht in de kuip terwijl de andere het vuur aanpookt; in de benedenhoek is de beul neergevallen en verblind door een spat van het kokend vocht, terwijl een andere hem bijstaat, en hier valt het op hoe de schilder een proef heeft gewaagd van een „raccourci” van het aangezicht.

Alles samen genomen is dit schilderij belangwekkend, niet alleen omdat men in onze streek zo weinig getuigen heeft van de schilderkunst vóór van Eyck, maar ook om zijn folkloristische waarde.

Het werk dateert waarschijnlijk uit het einde van de XIVe, misschien begin van de XVe eeuw; maar het zal

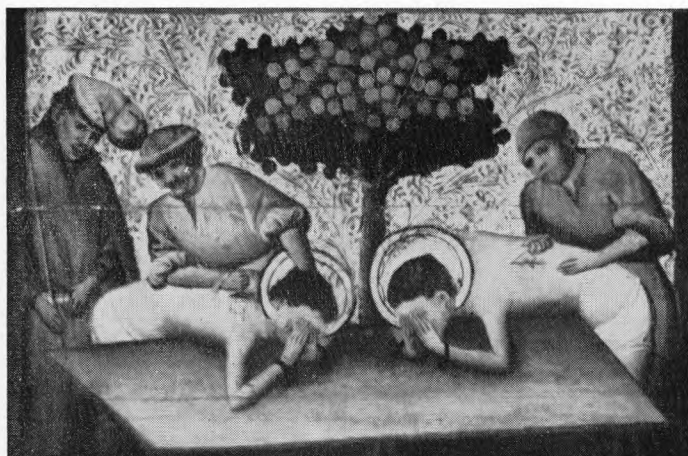
Pl. 3. — Calvarie
(Brugge, S.-Salvatorserk)

Pl. 4. — De aanhouding
(linker bovenhoek)

Pl. 5. — De marteling
(rechter bovenhoek)

Pl. 6. — De foltering
(linker benedenhoek)

Pl. 7. — De straf
(rechter benedenhoek)

wel jonger zijn dan het Brugse werk, want het ontwakend realisme en de trek naar dramatische voorstelling en de zin voor compositie zijn reeds duidelijk te bespeuren.

Kanunnik Coolen heeft de lotgevallen geschetst van de vermaarde schilderij uit de kapel der schoenmakers in de kerk te St-Omaars (4).

Die kapel, geconsacreerd door Jan Six, bisschop van St-Omaars op 28 december 1583, werd aan de eredienst onttrokken, toen later de devotie tot die patroonheiligen in vergetelheid en onverschilligheid gevallen was. Op 17 juli 1771 verkocht men de gehele inboedel bij openbaar opbod voor de kerkdeur; daaronder „ook een schilderij nogal zwaar beschadigd, die St-Crispijn voorstelde”. Meester Guillaume-Joseph Eudes kocht het werk, „tot eigen voldoening”, en nam het mede naar huis. De meester-schoenmakers kwamen echter tot inkeer, zij verlangden het werk terug, en wilden het uitstellen aan een zijpilaar in de kerk. Zij konden inderdaad terugkomen in het bezit van de schilderij aan de prijs waarvoor Eudes het gekocht had.

Men liet het werk herstellen door Cornil Setin, meesterschrijnwerker. Eudes had daarin toegestemd, maar toen het op betalen aankwam, bracht de regeling van de kosten van aankoop en herstel onenigheid en betwistingen, zodat ten slotte op 3 augustus 1774 een proces „devant le mayeur et échevins de la ville” ingespannen werd. Men weet niet hoe dat proces eindigde...

Het paneel werd in 1828 teruggevonden bij een schoenmaker, „Bernard Coulomb de la rue de l'oeuil à St-Omer, un des derniers membres survivants de la confrérie”.

Men kent de verdere lotgevallen van het tafereel niet, tenzij dan dat het op 26 april 1905 in het museum kwam, dank zij een legaat van Caroline Legrand, die op 15 augustus 1904 overleed, na het legaat in een codicil van 5 april 1901 te hebben vastgelegd (5).

L. VANDE WALLE

(4) Chan. Coolen, *Un tableau de Saint Crépin et Saint Crépinien provenant de l'église du saint Sépulcre*. — *Bull. Soc. Antiq. de Morinie*, dl. XVI (1942), blz. 295-298.

(5) Chan. Coolen, *Le tableau des SS. Crépin et Crépinien*. — *Bull. Soc. Antiq. de Morinie*, dl. XVI (1946), blz. 613.

De Blijde Inkomst van Karel de Stoute en Margaretha van York te Damme in 1468

De bekende L. Gilliodts-van Severen heeft in zijn „Inventaire de la ville de Bruges” talrijke posten uit de stadsrekeningen van Brugge in verband met de Blijde Inkomsten aldaar afgedrukt (1). Zij geven een goed idee van de pracht, die van stadswege bij die plechtigheid werd ten toon gespreid. In de kleinere steden ging het er bij die gelegenheid minder luisterrijk toe, al vindt men er in de rekeningen soms belangwekkende gegevens. Zo vermeldt de stadsrekening van Damme over 1467-1468 (2) vrij talrijke betalingen in verband met de Blijde Inkomst van Karel de Stoute op 21 april 1468, en met die van Margaretha van York, die er op zaterdag 2 juli van hetzelfde jaar ontscheepte, om er daags daarna in het huwelijk te treden met de hertog. De plechtigheid had plaats, zoals men weet, in het huis van baljuw Wijts, dat nog steeds het sieraad van de Hoogstraat is.

De betalingsposten komen in de rekening op drie verschillende plaatsen voor; een afzonderlijke rubriek op f° 25 - 25 v. bevat de uitgaven betreffende de Blijde Inkomst van de hertog, een andere op f° 27 v. betreft de Blijde Inkomst van Margaretha, terwijl onder de rubriek van de gewone uitgaven, enkele betalingen opgenomen werden die zowel de eerste als de tweede Blijde Inkomst betreffen. Het gaat bij die laatsten in hoofdzaak over de vereffening van de presentwijnen en de uitbetaling van de prijzen voor de mooiste gevelversieringen; misschien werden die bedragen pas na het afsluiten van de rekening van de Blijde Inkomsten

(1) In de „Table analytique” vindt men ze onder „Fêtes publiques” (blz. 149-151) en onder de bijzonderheden over de regeringen van de graven van Vlaanderen (blz. 171-191).

(2) Brussel, ARA, Rekenkamer, nr. 33.607. Zie boor de Blijde Inkomst van Karel de Stoute te Brugge: A. van Zuylen van Nyevelt, *Joyeuse entrée de Charles le Téméraire à Bruges (1468)*, in *Annales de Société d'Emulation de Bruges*, LVII (1907), blz. 380-392.

uitbetaald, en is dat de reden waarom men ze onder de gewone uitgaven heeft geboekt.

De teksten bleken belangwekkend genoeg om hier onverkort te worden weergegeven. Daarbij werd de volgorde van de rekening geëerbiedigd.

1. Blijde Inkomst van de hertog (f° 25 - f° 25 v.)

Costen ghedaen te blijden incommene van onsen gheduchten heere ende prince XXI in april anno LXVIII.

Eerst, betaelt Bertelmeeus Plocvoghel van drie lakens jehens hem ghehuert omme te bedeckene de groote brugge bij Sinte-Christoffelspoorte, daer de wapenen van onsen voorseiden gheduchten heere ende van der stede an stonden, de somme van XII s. gr., valent VII lb. IIII s.p.

Item, betaelt Jan Maelkin van twee blasoenen, IIII asewinden ende andre zaken die an de voorseide lakens ghesleghen waren ende voor tscepenhuus VIII s. gr., valent IIII lb. XVI s.

Item, betaelt Jan Bossaert die te tween reysen omme de lakens ende blasoenen te Brugghe ghesonden was, XVI s.

Item, betaelt de clocluuders, van beyaerdene jehens de comste van onsen gheduchten heere, XII s.

Item, betaelt den trompers van onsen gheduchten heere ten beveilne van der wet in hoosscheden, XLII s.

Item, betaelt den speillieden van onsen gheduchten heere, XLII s.

Item, betaelt over tzijden laken, daer mijn voorseide heere zinen eed up dede, XLII s p.

Item, betaelt II deurwaerders van onsen voorseiden heere, II lb. VIII s.

Item, betaelt de maetsuedraghere, XLVIII s.

Item, betaelt den voetloopre, XLII s.

Item, betaelt den duerwaerdre van onsen gheduchten heere, II lb. VIII s.

Item, betaelt de huissier van der zale, XLVIII s.

Item, betaelt de trompers die jehghen onsen gheduchten heere metter wet ghinghen, IIII lb. XVI s.

Item, betaelt Gillis Spillaert ende Willem Zenare, chevaucheurs de l'ordonnance de monseigneur, XXXVI s.

Item, betaelt den ghezellen van der quisine,

Item, betaelt den foriers, XLII s.

Item, betaelt den speillieden van Brugghe, die speilden in tbootkin van den poorters, VIII lb. VIII s.

Item, verteert snoens bi der wet metgaders mijn heere den hofmeester Pieter Bladelin ende meer andre, VI lb. XVIII s.

Item, betaelt van drie hoed colen, omme den coc van onsen gheduchten heere, XXVIII s. VI d.

Item, betaelt Jacob van Ghaerne, van XLVI tortsen elc van eenen pondt te VI gr. tstic, die up thuus ghestelt waren, comt XXIII s. gr., valent XIII lb. XII s. p.

Item, betaelt van XXVI sparren ghecocht jehens Hermes van den Castele, die verbesicht waren an de brugge bij Sinte-Christoffelspoorte, daer de wapenen ende lakens angheslegghen waren ende boven up der stedehuus, te II 1/2 gr. tstic, comt

III lb. V s.

Item, betaelt Ingel Baert, van dat hij hem derdre ghewrocht heift omme te makene metten voorseiden sparren de stagen van der voorseider brugge, daer de lakens angheslegghen waren; noch boven an de veinsters van den scepenhuuse, daer de tortsen stonden ende andersins, Inghel 1 1/2 dach, Jan Thuus 1 1/2 dach te X gr. s. daechs, ende Aelkin Dolc 1 1/2 dach te VIII gr. sdaechs, valent XLII s.

Item, betaelt van XXVIII roomcasen ghepresenteirt onsen gheduchten heere te II gr. tstic, midsdat de vaetkins verloren waren, II lb. VIII s.

Item, betaelt ten Ghapaerde, bi der wet verbeydende onsen gheduchten heere, II lb. VI s.

Item, betaelt van twee scepen, deene omme de wet ende tander daer de tortsen van der wet in waren, XL s.

2. *Blijde Inkomst van Margaretha van York (f° 27 v.)*

Costen ghedaen ten blijden incomsten van onze gheduchte prinsesse, den andren in hoymaend anno LXVIII.

Item, betaelt Herman filius Pieters ende Mattheus Lammins, van der huere van drien lakens die an de brugge bi der Sluusche poorte gheslegghen waren, daer de blasoenen ende wapenen an stonden, XII s. gr.

Noch betaelt II ghezellen, die de lakenen hielpen spannen, ende de voorseide blazoenen anhinghen, XX gr.; item, betaelt een ghezelle die de lakens II nachten bewaerde, VI gr.; item, betaelt van den voorseiden lakenen te haelne ende weder thuus te beweghene, VIII gr., comt XIII s. VIII d. gr., valent

VIII lb. III s. p.

Item, betaelt Jan Maelkin, van den voorseiden blasoenen ende wapenen te malene, XII s. gr. valent VII lb. III s.

Item, betaelt Adriaan Bagge, van IIII waghene meyen omme lancx der strate te stellene daer onse gheduchte prinsesse up quam tot in thuus van den bailliu van den Damme, V s. gr.; item, betaelt van IIII waghene die de meyen tZysseele haelden, elc wagh VIII gr., comt II s. VIII d. gr.; noch betaelt viere ghezellen, die de meyen in de strate staken XII gr.; noch betaelt eenen calcijdre, die de steenen uudeede ende weder in dede, XVIII gr.; noch betaelt van III waghenghers XII gr.; item, betaelt den clocluders van beyaerdene XII gr.; comt al tsamen XII s. II d. gr., valent VII lb. VI s. p.

Item, verteert sdaechs te vooren, den eersten in hoymaend, metten foriers, present buerchmeesters ende scepenen,

II lb. VIII s.

Item, den andren in hoymaend verteert snoens als onse gheduchte vrouwe incommen was, present den bailliu ende de gheheele wet,

IIII lb. VI s.

Item, denzelven dach betaelt den pipers van Brugghe ter incomste van onser voorseider vrouwe,

IIII lb. XVI s.

3. Aanvullende betalingen

(F° 31v) Item, XVI in april, Maertin de Crooc ende Jan Lennoot ghezonden te Brugghe an mijnen heere van Middelburg om te vraghene de comste van onzen gheduchten heere ten Damme ende in wat manieren dat menne best zoude moghen ontfanghen,

XXIIII s.

Item, XIX in april, Hermes van den Castele, Anthuenis Boogaert, buerchmeesters ende Jan Lennoot ghevaren te Brugghe an eenighe van den hove, omme te wetene of ons gheduchte heere commen zoude ten Damme sdissendaechs in de Paesschedaghen ende wat men hem presenteren zoude,

II lb. VIII s.

(F° 32). Item, XXV in april, Anthuenis Boogaert buerchmeester ende Maertin de Crooc ghevaren te Brugghe an Jaques de Briziles, daer ontboden van den zelvare, omme te hebbene XIIII lb. gr. over X maerc zelvare die ghesoncken (sic) waren onsen gheduchten heeren tzinnen incommene,

XXX s. p.

Item, XXVIII in april, Anthuenis Boogaert buerchmeester ende Maertin de Crooc tresorier, ghevaren te Brugghe draghende de voorseide XIIII lb. gr. den voorseiden Jaques de Briziles,

XXX s.

(F° 34v). Item, XXI in april, ghepresenteirt onzen gheduchten heere ende prince, als hij hier quam zinen eed doen, VI kunnen

Rijnsch wijns van VI gr. den stoop; noch VI kannen paelletten van Orliens van V gr. den stoop; XXIII roomcasen van II gr. tstic, comt samen XV s. gr., valent IX lb.

Item, denzelven, ghepresenteirt minen heere Anthuenis den Bastaerd van Bourgognen IIII kannen wijns, II kannen paelletten van V gr. den stoop ende II kannen Beanen van VI gr. den stoop, valent II lb. IIII s.

Item, denzelven dach, ghepresenteirt de goede lieden van den Damme, die doe soonst met tappischerije ende met stallichten huerlieder huusen verchierden ter incomste van onzen gheduchten heere ende prince, XII kannen wijns van IIII gr. den stoop, te wetene, Herman (blank), over den uppersten prijs IIII kannen, Willem Andries, speyhoudre over de tweesten prijs III kannen, joncvrauwe van den Dijke II kannen, Jan van der Weidhaghen, Jooris de Wielmakere ende Jan Thijs elc eene kanne, comt tsamen VIII s. gr., valent IIII lb. XVI s.

(F° 35v) Item, den andren in hoymaend, als onze gheduchte prinsesse hier ontfanghen was, ghepresenteirt mijn heere van Charny IIII kannen wijns van Beanen van VI gr. den stoop, valent II lb. VIII s.

Item, denzelven dach, ghepresenteirt den hofmeestre Guillamme Poupet II kannen wijns van Beanen, valent

XXIII s.

Item, denzelven dach, ghepresenteirt mijn heere Symoen de Lalaing twee kannen wijns, valent XXIII s.

(F° 36). Item, denzelven dach, ghepresenteirt de heeren van der kerken ende andre collegen, die in processien jehghens onse gheduchte prinsesse ghinghen, VIII kannen wijns van IIII gr. den stoop, te wetene, de college van der kerke IIII kannen, tClooster van Nazarette II kannen, ende de beghinen II kannen, comt tsamen V s. IIII d. gr., valent III lb. IIII s. p.

Item, denzelven dach, ghepresenteirt de goede lieden van den Damme, die chierlicxst huerlieder huusen behinghen ende met stallichten vierden ter incomste van onzer vorseider prinsesse, XXIII kannen wijns van IIII gr. den stoop, te wetene, Jan Blavoet over den uppersten prijs VIII kannen, Hellin van der Gracht VI kannen, Vrancke Bueyds IIII kannen, Jan Tijs II kannen, Everaerd Louf II kannen ende Jan Larnoud II kannen, comt samen XVI s. gr., valent IX lb. XII s.

L. DEVLIEGHER

Een brief over het werk van Simon Stevin door zijn zoon Hendrik 1636

Opgedragen aan Dokter H. Peeters
Directeur van het Simon Stevin Insti-
tuut te Brugge.

Toen de beroemde wiskundige Simon Stevin in 1620 te 's-Gravenhage overleed, liet hij vier kinderen na, die alle nog zeer jong waren. Frederik, de oudste zoon, was pas in 1612 of 1613 geboren, Hendrik, een jaar later, Suzanna, op 23 april 1615, en Levina nog later. Catharina Cray, de weduwe van Simon Stevin, heeft zich niet lang in het weduwenschap getroost. Vrij spoedig na het afsterven van haar echtgenoot, is zij op 14 maart 1621 opnieuw in het huwelijk getreden met Maurice de Viry, baljuw van Hazerswoude.

Na het tweede huwelijk van Catharina Cray is het gezin van Den Haag naar Hazerswoude gaan wonen en is zich later, in 1639, op de Houtmarkt te Leiden gaan vestigen.

In tegenstelling met Catharina Cray en Frederik Stevin, schijnt Hendrik Stevin met een grote verering voor het werk van zijn vader bezield geweest te zijn. Zelf een verdienstelijk wiskundige, spande hij zich in om de kostbare handschriften van zijn vader, die door zijn moeder en zijn oudste broeder met weinig zorg werden behandeld, zoveel mogelijk weder samen te brengen, om de ongedrukte werken aan te vullen en uit te geven, of om herdrukken van de reeds verschenen werken te bezorgen (1).

De brief, waarvan de tekst hierna volgt, werd door Hendrik Stevin op 1 februari 1636 te Hazerswoude geschreven. Aan wie de brief gericht was, blijkt niet, en aan beschouwingen dienaangaande wensen wij ons hier niet te wagen. Hoe de brief op het Stadarchief te

(1) Over Simon Stevin en zijn zoon, Hendrik Stevin, moge volstaan te verwijzen naar E. J. Dijksterhuis, *Simon Stevin*, 's-Gravenhage, 1943, passim.

Brugge is gekomen, waar hij thans nog berust, is al evenmin gekend. Blijkbaar werd hij door aankoop verworven en wellicht gebeurde dat door de bekende etsenverzamelaar John Steinmetz (1795-1883), die naderhand zijn werkwaardige verzameling aan de stad Brugge heeft afgestaan (2).

De brief is het antwoord op de vraag van een correspondent betreffende het werk van Simon Stevin over *Den Huysbou*. Simon Stevin had inderdaad in 1605-1608 zijn *Wisconstighe Ghedachtenissen* laten verschijnen, een werk in twee volumens, ingedeeld in vijf *stukken*, die respectievelijk getiteld zijn: I. Vant Weereltschrift, II. Van de Meetdaet, III. Van de Duersichtighe, IV. Van de Weeghconst, V. Vande Ghemenghde Stoffen. Volgens het *Cortbegryp*, dat na de *Voorrede* op het algemeen titelblad volgt, had stuk V uit zes delen moeten bestaan, waarvan echter slechts twee delen aanwezig zijn: 1. Van de Telconstighe Anteyckeninghen, 2. Van de Vorstelicke Bouckhouding. Delen 3: Van de Spieghe-ling der Singconst, 4. Van den Huysbou, 5. Van den Crijghshandel, 6. Van verscheyden anteyckeninghen, ontbreken.

De onbekende correspondent van Hendrik Stevin wenst inzage en wellicht ook gebruik van het deel, of zoals gezegd wordt, van het tractaat *van den Huysbou*. Waarop Hendrik Stevin laat weten, dat alhoewel mag aangenomen worden dat het bedoelde tractaat door zijn vader in complete vorm werd opgemaakt, hij er slechts over een fragment van beschikt en er ook nooit meer van heeft gezien. Hij vermoedt dat de complete tekst, samen met nog andere stukken waarvan hij eveneens slechts fragmenten bezit, onder Prins Maurits zijn gebleven. Niettemin verzekert hij zijn correspondent zich te zullen inspannen om zo vlug mogelijk het complete tractaat in handen te krijgen.

Zoals Simon Stevin op het titelblad had medege-
deeld, bevatten de *Wisconstighe Ghedachtenissen* de

(2) Over J. Steinmetz zie: Fr. Steinmetz, *Correspondance de Montalembert et de ses amis avec le „brugeois“ John Steinmetz (1795-1883)*, in *Tablettes des Flandres*, V (Brugge, 1953), blz. 9-47; ID., *La collection Steinmetz à Bruges*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Emulation“ te Brugge*, XC (1953), blz. 154-165.

stof van het aan Prins Maurits gegeven onderwijs.

Wij mogen aannemen dat Hendrik Stevin er niet zal in geslaagd zijn het tractaat *Van den Huysbou* in complete vorm samen te brengen. In dit geval zou hij ongetwijfeld niet nagelaten hebben het in druk te laten verschijnen. Wanneer hij overigens in 1649 de uitgave bezorgde van de *Materiae Politicae. Burgherlicke Stoffen*, die een aangevulde en bijgewerkte heruitgave is van werken van zijn vader waarin *Van den Huysbou* is opgenomen, komen daarin slechts de fragmenten voor waarover hij in 1636 reeds beschikte.

A. SCHOUTEET

Brief van Hendrik Stevin aan een ongekende correspondent

Mijnheer,

UEd. schrijven en den 27^{en} january is my heden behandicht waerin UEd. van my begeert het tractaet van den Huysbau by myn vader saligher nagelaten, daervan misschien een volcomme beschryvinge verwachtende die der uytte voorrede van syn eerste boeck der Deursichtigen, te weten; van de Verschauwingh volcht gheweest te syn. Maer alsoo ick die selfs maer onvolcommen en heb, noch oock noyt anders ghesien en hebbe — derhalven oock altyt in vermoeden gheweest synde deselve neffens den Crijchshandel met noch eenige andere dingen, daer ick oock maer onvolcommen van versien ben, onder Syne Excellentie te schuylen — soo sal ick evenwel niet nalaten my mettet gheene dat ickker van hebbe zoo ras my mogelyc sal syn by mynheer te laten vinden. En soo der noch yet anders waer daarmede ick mynheer eenighen dienst konde doen en mynheer my daertoe gelieffde te ghebruycken, ick soude bethoonen dat ick waer, mijnheer,

UEd. dienstschuldige

(get.) Hendrick Stevin.

Uyt Haserswoude den 1 february 1636.

Brugge, stadsarchief, Verzameling Autografen
1620-1650.

Landbouwbedrijven in het Ieperse in 1695

De gegevens, die wij publiceren, steunen op de rollen van de hoofdelijke belasting van de kasselrij Ieper.

Bedoelde hoofdelijke belasting werd in 1695 (18 januari), door Lodewijk XIV ingesteld (1) en trof alle onderdanen volgens hun vermogen. De bevolking werd, naar de vermoedelijke rijkdom, in 22 klassen gegroepeerd. Het zwaarst werd de „dauphin” belast, die, in de eerste klasse, 2.000 p. betaalde (2). In de tweeëntwintigste klasse (1 p.) groepeerde men de arbeiders.

De landbouwers vindt men terug in vier verschillende klassen (3) : 16e kl. (30 p.), 17e kl. (20 p.), 18e kl. (10 p.) en 20e kl. (3 p.). Het tarief voorzag geen enkele basis waarop gesteund kon worden om de landbouwers in deze verschillende klassen in te delen. Deze zorg werd overgelaten aan de intendant (4), die besloot de landbouwers te belasten in verhouding met de grootte van hun uitbating. Hierbij zou echter rekening gehouden worden met de vruchtbaarheid van de grond, „attendu qu'un fermier de 30 mesures de bonnes terres recueillera plus de fruits qu'un autre qui tiendra 60 me-

(1) R.A. Brugge, Brugse Vrije, bundel 4454. De kasselrij Ieper vormde samen met andere gebieden van westelijk Vlaanderen, die, van 1657 af, door Frankrijk ingelijfd werden, een Frans bestuurlijk district : „La Flandre Occidentale” (F.L. Ganshof, *La Belgique au XVIIe siècle (1648-1713)*, in : L. Van der Essen, *Atlas de géographie historique de la Belgique*, carte VIII/IX (Brussel, 1927), met bibliografie. Voor slechts 18 dorpen en heerlijkheden van de kasselrij Ieper zijn de belastingsrollen bewaard gebleven (R.A. Bg., Kasselrij Ieper, n. reeks, 216).

(2) G. Bouchard, *Dijon au XVIIIe siècle. Les dénombrements d'habitants*, in *Annales de Bourgogne*, 1953, p. 49. D. Dalle, *De bevolking van Veurne-Ambacht in de 17e en de 18e eeuw*, in *Verhandelingen van de Kon. Vl. Acad., Letteren*, jg. XXV (1963), blz. 15, noot 2.

(3) R. A. Bg., Brugse Vrije, bundel 4454 : „Extrait du tarif contenant la distribution des classes”.

(4) Tussen 1681 en 1698 werd dit ambt waargenomen door F. de Madrys. (D. Dalle, *De volkstelling van 1697 in Veurne-Ambacht en de evolutie van het Veurnse bevolkingscijfer in de XVIIe eeuw*, in *Hand. Emulation Brugge*, dl. 90, 1953, blz. 98.

sure de mauvaises terres" (5). Het „livre des tailles" zou als basis dienen voor de bepaling van de grootte van het bedrijf, met dien verstande evenwel, dat zou onderzocht worden of bepaalde landbouwers geen gronden in naburige dorpen in bedrijf hadden. Bij het bestuderen van de rollen der hoofdelijke belasting konden wij vaststellen dat de commissarissen, belast met het opstellen der rollen, nauwkeurig rekening hielden met laatstgenoemde bepaling.

Na ruggespraak met de magistraat van de kasselrij legde de intendant volgend tarief op :

	Vruchtbare grond	Onvruchtbare grond
16e kl.	+ 200 gemet	— — — —
17e kl.	100 à 200 gemet	+ 200 gemet
18e kl.	60 à 100 gemet	100 à 200 gemet
20e kl.	30 à 60 gemet	40 à 100 gemet
21e kl.	— 30 gemet	— 40 gemet

De instructies van de intendant bepaalden dat eveneens diende onderzocht te worden of de landbouwers eigenaar waren van hun uitbating (7). Uit de studie der bewaarde belastingsrollen blijkt dat de landbouwers-eigenaar in een hogere categorie belast werden (8).

De belastingsrollen van de kasselrij Ieper vermelden bijgevolg niet alleen de volledige oppervlakte van het

(5) Een classificering steunend op de pacht prijs zou volgens de intendant te veel opzoekingen vergen en daarenboven aanleiding geven tot valse verklaringen (R.A. Bg., Brugse Vrije, bundel 4454).

(6) R.A. Bg., Brugse Vrije, bundel 4454, „Extrait du tarif" in fine, en „Mémoire instructif pour procéder à l'établissement de la capitation". Het is niet duidelijk of dezelfde voet van belasting in gans het gebied van de intendant gevolgd werd. Toen in St.-Winoksbergen de belasting minder opbracht „dan was zijne verwachtinghe", verhoogde de intendant de voet van belasting (ibid., brief van de magistraat van St.-Winoksbergen d.d. 22 februari 1695). Nadat de magistraat van St.-Winoksbergen een nieuwe verlaging van het tarief bekomen had, besloot hij, zonder de intendant hierin te kennen, dezelfde voet als in Ieper te volgen (ibidem, brief d.d. 25 februari).

(7) Ibidem, „Mémoire instructif".

(8) In St.-Winoksbergen werd met deze bepaling geen rekening gehouden, vermits „in onse casselrie luttele ghebruyckers van lande gevonden worden, danof erfachtigh zijnde". De magistraat van Veurne daarentegen taxeert „d'erfachtighe ghebruyckers ten hooghere prijze als de pachters" (brief magistraat St.-Winoksbergen, d.d. 25 februari 1695).

bedrijf, maar ook de oppervlakte door de landbouwer in eigendom uitgebaat.

H. Van Houtte, in zijn gunstig gekend werk over onze economische geschiedenis op het einde van het Ancien Régime (9), heeft de termen: klein-, middelmatig- en grootbedrijf, zoals die leefden in de geest van de agronomen van de achttiende eeuw, trachten te omschrijven. De grenzen van het middelmatig bedrijf legt hij vast tussen ± 10 en 20 à 24 Ha. Beschouwen wij nu de bedrijven kleiner dan 20 gemet (± 9 Ha.) als kleinbedrijf en de uitbatingen groter dan 60 gemet (± 26 Ha.) als grootbedrijf, dan moeten wij in het Ieperse 59 % der uitbatingen tot het kleinbedrijf rekenen. Slechts 8 % der uitbatingen zijn groter dan 60 gemet. De statistische gegevens daaromtrent (10) vindt men in tabelvorm achteraan onder Bijlage I.

Wat de verhouding tussen eigenaar en bedrijver betreft, vindt men de gegevens (11) achteraan in Bijlage II.

Ongeveer 20 % van de totale landbouwbevolking is geheel of gedeeltelijk eigenaar van zijn uitbating:

7,8 % zijn eigenaar van gans het bedrijf:

5,25 % in de categorie kleinbedrijf. (De helft van deze kleine landbouwers-eigenaar baten een bedrijf van 10 à 20 gemet uit; 30 % is eigenaar van een gewin van 5 à 10 gemet).

2,30 % in de categorie middelmatig bedrijf. (De helft van deze landbouwers bezitten een eigendom van 20 à 30 gemet).

0,25 % in de categorie grootbedrijf.

(9) H. Van Houtte, *Histoire économique de la Belgique à la fin de l'Ancien Régime*, Gand, 1920, p. 480-483.

(10) Die gegevens werden opgemaakt naar R. A. Bg., Kasselrij Ieper, nieuwe reeks nr. 216. De cijfers bovenaan geven de oppervlakte aan in gemeten (1 gemet = 43 à 44 aren); — 3 betekent dus: minder dan 3 gemet. De cijfers naast de gemeenten wijst het aantal bedrijven aan.

(11) Die gegevens werden opgemaakt naar R. A. Bg., Kasselrij Ieper, nieuwe reeks nr. 216. De cijfers bovenaan geven het procent aan van de grond die door de eigenaar uitgebaat wordt; 100 % betekent dus dat het gehele bedrijf eigendom van de landbouwer was. De cijfers tussen haakjes wijzen het aantal bedrijven aan die met een hypotheek of met schulden belast waren.

6,2 % baat meer dan de helft van het gewin in eigen-
dom uit :

3,00 % in de categorie kleinbedrijf.

2,50 % in de categorie middelmatig bedrijf.

0,70 % in de categorie grootbedrijf.

6,2 % is pachter van het grootste gedeelte van zijn
uitbating :

1,10 % in de categorie kleinbedrijf.

3,30 % in de categorie middelmatig bedrijf.

1,80 % in de categorie grootbedrijf.

Beschouwen wij de verschillende categorieën van de
landbouwbevolking afzonderlijk dan bekomen wij vol-
gende percentages :

	% landbouwers eigenaar van		
	het volledig bedrijf	meer dan de helft van het bedrijf	minder dan de helft van het bedrijf
Grootbedrijf	2,7	7,3	21,8
Middelmn. bedrijf	7,1	7,9	10,2
Kleinbedrijf	8,8	5,1	1,8
	7,8	6,2	6,2

Meerdere eigendommen zijn met hypotheek of schul-
den belast (12) :

	% eigendommen belast met hypotheek of schulden (13)			
	I	II	III	IV
Grootbedrijf	—	12,5	4,0	5,7
Middelmatig bedrijf	30,0	9,0	16,2	17,9
Kleinbedrijf	23,6	5,1	7,0	15,6
	24,8	7,6	11,1	15,2

D. DALLE

(12) Zie Bijlage II.

(13) De cijfers betekenen :

I : % eigendommen behorende aan landbouwers, eigenaar van
het volledig bedrijf.

II : % eigendommen behorende aan landbouwers, eigenaar van
meer dan 50 % van het bedrijf.

III : % eigendommen behorende aan landbouwers, eigenaar van
min dan 50 % van het bedrijf.

IV : totaal. Zie ook D. Dalle, *De bevolking van Veurne-
Ambacht...*, blz. 79, noot 1.

BIJLAGE I
Grootte van het bedrijf in het Ieperse (1695)

	-3	+3	+5	+10	+20	+30	+40	+50	+60	+100	Tot.
Roeselare-Ambacht	3	7	25	26	13	5	2	2	3	—	86
Moorslede	—	4	13	53	24	13	14	7	14	1	143
Boezinge	—	3	17	26	7	14	5	9	14	4	99
Voornezele	1	4	11	20	14	2	7	1	5	3	68
Hooglede	5	14	32	52	27	16	12	6	3	—	167
Beselare	1	8	18	32	18	10	4	4	1	1	97
Zonnebeke	—	—	6	14	12	9	2	3	3	2	51
Geluveld	—	7	8	5	4	2	1	4	1	—	32
Brielen	1	3	2	5	4	2	3	4	6	2	32
Neerwaasten	1	—	7	3	2	1	2	4	3	4	27
Hollebeke	1	1	9	12	5	1	—	—	—	2	31
Mote	—	—	3	2	1	2	—	—	—	2	10
Zandvoorde	—	—	7	16	2	3	1	—	—	1	30
Izegem	2	1	19	20	7	2	—	—	—	—	51
Kap. in Kimmel	1	—	1	4	3	1	2	1	—	—	13
Cleven Langemark	2	—	7	10	4	2	3	1	1	—	30
Langemark	2	12	32	39	26	29	14	6	23	10	193
Oekene	19	36	48	31	8	6	2	—	—	1	151
	39	100	265	370	181	120	74	52	77	33	1311

BIJLAGE II
Bedrijven geheel of gedeeltelijk in eigendom uitgebaat (1695)

	100%	90%	80%	70%	60%	50%	40%	30%	20%	10%	—10%	Tot.
Groot bedrijf (+ 60 gemet)	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Roeselare-Ambacht	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Beselare	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Boezinge	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Brielen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Geluveld	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hollebeke	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Hoogede	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Izegem	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Langemark	1	—	2	1	1(1)	—	3(1)	2	2	5	3	20(2)
Langemark (Cleven)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Moorslede	—	—	—	—	1	2	—	—	—	1	1	5
Mote	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Neerwaasten	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	3
Oekene	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Voormezele	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Zandvoorde	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zonnebeke	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	3	—	2	2	2(1)	2	3(1)	3	4	8	6	35(2)

Middelmatig bedrijf (20 à 60 g.)

	100%	90%	80%	70%	60%	50%	40%	30%	20%	10%	—10%	Tot.
Roeselare-Ambacht	6(1)	1	—	—	1	—	—	2(1)	—	1	—	11(2)
Besclare	1(1)	—	1	1(1)	1	4	3(1)	1(1)	3(2)	2	—	17(6)
Boezinge	1	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	3
Brielen	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Geluveld	1(1)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1(1)
Hollebeke	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Hooglede	12(3)	—	—	1	1	5	1(1)	1	1	2	1	25(4)
Izegem	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Langemark	3(1)	—	—	—	2	3(1)	—	2	2	2	—	14(2)
Langemark (Cleven)	—	—	1	—	—	—	1	1	2	2	—	5
Moorlede	4(2)	—	—	—	—	7	—	1(1)	2	2	—	16(3)
Mote	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	3
Neerwaasten	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Oekene	1	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	1
Voormezele	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Zandvoorde	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zonnebeke	—	—	—	—	—	1(1)	—	2	1	—	—	4(1)
	30(9)	1	2	2(1)	6	22(2)	6(2)	10(3)	15(2)	11	1	106(19)

Kleine bedrijven (— 20 g.)

	100%	90%	80%	70%	60%	50%	40%	30%	20%	10%	—10%	Tot.
Roeselare-Ambacht	5	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	9
Beselare	14(7)	—	—	—	2	5	—	1	1	—	—	23(7)
Boezinge	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Brielen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Geluveld	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Hollebeke	1	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	4
Hooglede	20(6)	1	—	1	1	5	3	1	—	—	—	32(6)
Izegem	—	—	—	—	—	1(1)	—	—	—	—	—	1(1)
Langemark	6(2)	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	8(2)
Langemark (Cleven)	1	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	3
Moorslede	5	—	—	1	—	—	1	1(1)	—	—	—	8(1)
Mote	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Neerwaasten	1	—	—	—	1	—	—	—	1	1	—	4
Oekene	13(1)	1(1)	—	1	1	7	—	1	—	—	—	24(2)
Voornezele	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Zandvoorde	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Zonnebeke	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	2
	68(16)	2(1)	—	4	7	26(1)	5	4(1)	4	1	—	121(19)

Het bestek van de preekstoel uit de kerk van Watervliet (12 december 1723)

Van de Brugse beeldhouwer Hendrik Pulinx (1698-1781) zijn ons drie preekstoelen bekend. De oudste, gedateerd uit 1726, staat in de kerk van Watervliet, de tweede bevindt zich in Sint-Walburgakerk te Veurne (1727-1728) en de derde in de H. Bloedkapel te Brugge (1728) (1).

Van de kansel te Veurne is het kontrakt, dat op 2 juli 1727 afgesloten werd tussen de deken van de kerk en de beeldhouwer, uitgegeven (2). Onuitgegeven daarentegen bleef het uitvoeriger bestek dat op 12 december 1723 voor de preekstoel van Watervliet opgemaakt werd. Dat dokument bevindt zich in het kerkarchief van Watervliet dat onlangs naar het rijksarchief te Gent werd overgebracht maar voorlopig nog niet geclasificeerd is. Wijlen dr. E. Tieleman ontdekte het document en maakte er een afschrift van. Reeds vroeger hebben we er over geschreven in de nrs. 37 en 38 van het weekblad „Vrij Maldegem”, jg. 1960.

D. VERSTRAETE

(1) Zie M. Selschotter, *Henri Pulinx, sculpteur brugeois (1698-1871)*, in *An. Soc. Emul. Bruges*, 73 (1930), blz. 1-35, waar men op pl. I de afbeelding zal vinden van het voetstuk van de preekstoel van Watervliet; E. Dhanens, *Hendrix Pulinx (1698-1781)*, in katalogus *Drie Vlaamse Meesters van de XVIIIe eeuw*, Brugge, 1955, blz. 69-88; E. Dhanens, *Inventaris van het kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen, II: Kanton Kaprijke*, Gent, 1956, blz. 123-125.

(2) F. De Potter, E. Ronse, P. Borre, *Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne*, II, Gent, 1875, blz. 187; M. Selschotter, o.c., blz. 31.32.

12 december 1723.

Overeenkomst tussen de pastoor en de kerkmeesters van de kerk van Watervliet en de beeldhouwer H. Pulinx voor het maken van een nieuwe preekstoel.

Conditien ende bespreken volgens dewelcke den heere pastor ende kerckmeesters der stede vrije heerliche de van Watervliet besteden sullen te maken in de kercke van het voorseyde Watervliet eenen nieuwen predickstoel op de forme, grootte ende maniere soo volght :

Alvooren sal den aennemer van den voorseyden predickstoel gehauden wesen te leveren goet deughdelijck waghenschothoudt, wesende sonder speck ofte strepe, zonder tot denselven eenigh andere nature van houdt te moghen employeren.

Item, sal denselven moeten hoogh wesen tot seventhien brughsche voeten, beginnende van het pavement tot den bovenkant van den hemel.

Voorts sal onder de cuype knielen ofte sitten het afbeelsel van den H. Jeronimus met eenen engel die de trompette steekt, ende bij hem eenen leeuw, alles gemaect naer de konste, volgens dewelcke oock gemaect sal worden eenen dadelboom, die de cuype draecht ende sijne bladeren naer proportie van den boom die op eene rotse sal staen, ende tegen den grondt een pleynte met sijn eycke rebben bequam tot dragen de figure.

Item, de cuyper sal moeten rondt gemaect worden op de wijdde van dry voeten en half binnen ende den buytencant volgens proportie ende den heysch van den wercke.

Item, sal de cuype moeten gemaect worden van haut als vooren, hebbende de dichte van eenen duym en alf dienende tottot de vergaderinge, ende den gront moet wesen van haut twee duyms dichte, alles op de forme ende model verthoont in rooden wassche, georneert met sijn medalie ende ciraet, representerende Sint Salvator met de drye andere vaders ende doctors van het H. Kercke, benefens oock vier kinderkens op de hoecken hebbende liber actie.

Item, sullen twee trappen moeten gemaect worden om van wedersijts te connen opgaen, dewelcke beyde sullen hebben eene feuliage met eene medalie ende twee kindekens aan ider gegarniert, wanof het haut drye duymen dick moet wesen, nochtans sal verdickt moeten worden op de kindekens alsoock de regghels waer deselve sullen staen ofte vast gemaect worden; ende aan de voeten van de trappen moeten wesen vier pilasters ofte pedestalen met een vaesken op ider van eenen

halven voet hooghe, wat meer ofte wat min, naer het fatsoen van het werck; de voornomde beyde trappen sullen met een deurken ider afgeloken moeten worden met vergaderinge van $5/4$ duyms, ende elck te midden gesneden met feuliage; voorts sullen der drye a vier trappekens moeten sijn omcomende uyt de cuype, die ront moeten wesen, ingevolge de cuype met sijne feuliage van zijden als de andere, vervolghens de menighte van de trappen moeten sijn conform den heysch van den wercke, hebbende eenen goeden breedten tert om op ende af te gaen.

Item, sal over de voorseyde cuype moeten hangen een paviljoen ofte hemel hebbende de grootte van den platten gront tot seven voeten ende neghen duymen in de ronde, sonder mede te meten den lyst, weynigh min ofte meer, naer den heysch van den wercke, gelijk aan denselven sal moeten gemaect worden eenen schoonen lyste naer de konste aen denwelcken sal moeten hangen een gordijne vallende op de cuype, met twee vliegende kindekens daertegen ofte campaeen ingevolge het model van wasch; welcke lyste van den voorseyden hemel sal moeten hebben de hooghde van negen duymen, ende daerop van vooren een Lieve-Vrouwenbeelt in eene medalie, die gehauden wordt van twee engelkens; gelijk op de hoecken tusschen de medalien sal moeten wesen eenen arent aen de zijden, ende van achter oock eene medalie met eenigh bijciraet tzij palmtacken festonnen.

Den voorseyden hemel sal moeten ghehangen worden ten middel in den boghe tusschen de twee pilaren met een ijser, dat bewerckt sal sijn gelijk eene koorde, ende geschildert sal moeten worden, welck ijser sal moeten vastgemaect worden in den arduyn met loot, ende daarvooren eenen cop ofte ander ciraat, die dat loot sal decken.

Item, sal eenen engel gemaect worden met een slappe koorde in sijn handt bij forme al oft hij se vast maeckte, nedercomende de voorseyde koorde, sal deselve in vier deelen separeren ende den hemel alsoo hauden hangen.

Voorts reserveren de voorseyde besteders aen hun de faculteyt van te mogen kiezen een, twee ofte dry meesters, kennisse hebbende van predickstoelen te maecken, dewelcke sullen jugeren oft den voorseyden predickstoel gemaect is ingevolge de voorenstaande conditien ende naer de konste, soodanigh dat den annemer sal moeten maken ende tsijsen coste herstellen het deffect hetgone sal aengewesen worden.

Eyndelinge sal den annemer gehauden wesen te leveren alle het haute ende ijserwerck dat tot den voorseyden predickstoel

noodigh sal sijn ende geemployeert sal moeten worden, doch het brengen van dito stoel tot binnen het voorseyde Watervliet sullen doncosten danof blijven tot laste van de besteders, welcken stoel alsdan op den cost van den annemer in sijne behoorelijke forme door hem sal moeten ghestelt worden.

Op de voorseyde conditien is den voornomden predickstoel besteedt bij pastor ende kerckmeesters der stede van Watervliet, ende is denselven alsoo aenghenomen te maken bij sieur Hendrick Pulinx, woonende tot Brugghe, voor de somme van drye hondert twintigh ponden grooten courant gelt, te betalen als denselven predickstoel binnen de kercke van Watervliet sal wesen ghestelt, hetwelck moet ghebeuren binnen den tijdt van twee jaeren naer date deser.

Actum desen twaalfsten december 1723, sijn de hiervan ghemaectt twee van gelijcken inhaude, ende bij partijen contractanten respectvelijck elckeen onderteekent ende ingetrocken.

De heeren besteders sullen gehouden wesen in cas dat het noodigh waere te examineren het werck van dito preeckstoel, soo sal hetselve moeten gebeuren binnen Brugghe op de Halle, alwaer deselve sal staen in staet en forme capabel om over te nemen, opdat den aennemer dies te beter sou connen veranderen als het noodigd sou sijn.

Item, wort geexcuseert om beter, den dadelboom.

Actum, den 29 maerte 1724.

(w.g.) Hendrick Pulinx

Kanunnik J.O. Andries en de geschiedenis van Wingene

Onlangs kreeg ik van mijn vriend, apotheker J. Fraeyman uit Wingene, twee brieven van kanunnik Andries, medestichter en tweede voorzitter van de Société d'Emulation. Deze was geboortig van Rudder voorde, een buurtparochie van Wingene en had met genoegen vernomen dat aldaar werkklustige beoefenaars van plaatselijke geschiedenis de hand aan het werk hadden geslagen om een geschiedenis van Wingene te schrijven. Hij moedigde hen aan en beloofde hen de diensten van de „Société”.

Een eerste brief, gedateerd van 12 september 1867, is gericht aan de toenmalige onderpastoor en kerkenbouwer Clarysse. Hij luidt :

Mijnheer den Onderpastor.

Ik verneme dat gij aen 't opmaken zijt van eene geschiedenis van Wynghene. Indien gij uw manuscript aen onze Annalen geeft, het zal U geen oortje kosten. Gij hebt 25 afdruksels *gratis* volgens artikel elf van ons reglement, hetwelk staet aen 't hoofd van 1 volume van deze serie. Gij zoudt geene andere onkosten hebben dan die van den lithographe, en dan nog maer ingeval dat die kosten te groot zouden zijn. In afwachting van uwe beslissing...

Een tweede brief, van 22 november 1870, is gericht aan zijn vriend Carton, geneesheer te Wingene. Deze had de taak van onderpastoor Clarysse overgenomen, en zou ze onverdroten tot aan zijn dood voortzetten. Zie-hier deze brief :

Mon Cher Monsieur.

Mon coeur me fait mal en voyant que j'ai été forcé de différer plus de deux semaines de répondre à votre lettre du 8 de ce mois. Vous avez plus d'une fois été tenté de me condamner, mais j'ai été forcé, c'est le mot, par excès de besogne. Je vais achever ma 75e année. Je ne travaille que deux heures par jour, et si ces heures sont prises par les incidents des affaires urgents, voilà la journée perdue. Et cela m'est arrivé quinze jours de suite. En voilà assez pour ma préface. J'écris en français, parceque je ne sais plus à quoi me tenir dans l'ortographe flamande.

Je commence par dire que d'après l'esprit de nos publications, vous devez conserver tous les petits détails, qui partout et non seulement dans les livres pour le peuple, inspirent un vif intérêt. *Les circonstances de détail donnent seules de la couleur et de la vie à l'histoire.* Voilà ce que vous trouverez dans le volume de nos Annales de 1868, p. 145, dont je vous prie de faire prendre un exemplaire chez moi le plutôt possible. La Société vous l'offre en cadeau. Ainsi, mon cher collaborateur, il ne s'agit pas de tailler ni de couper, loin de là. Je n'ose vous faire qu'une seule prière, c'est de ne pas être diffus, et de mettre de la concision dans le style. Si vous observez cela, votre livre aura un grand succès.

Je trouve votre table des matières bien coordonnée. Je vous prie de me communiquer la première partie de votre manuscrit. Je me hâterai de le lire et de vous faire mes observations, s'il y a lieu.

Mr. Duclos et moi, nous vous remercions bien cordialement de l'envoi de ces tableaux. Les loquets des paroisses à l'évêché ne contiennent que des documents contemporains.

Dans l'attente d'une première partie du manuscrit...

Waarom de kanunnik, uit Vlaamse ouders geboren en

Vlaams denkend en voelend, steeds in 't Frans schrijft als het over ernstige dingen gaat, krijgt hier een uitleg. Het is de tijd van de spellingsoorlog en het taalpartikularisme. Andries weet niet hoe hij zich ten opzichte van de taalanarchie moet gedragen ... en schrijft Frans.

Andries had de specialiteit jonge mannen werk in handen te geven. Zo deed hij met advocaat Alfred Ronse, die hij ertoe aanzette een rol in de Brugse politiek te spelen. Wat deze dan ook heeft gedaan en aan wie het herstel van Brugge als kunststad zoveel te danken heeft. Aan Karel Vershelde gaf hij dokumentatie voor het schrijven van zijn Geschiedenis van Middelburg en van de S. Salvatorskatedraal.

Wat de geschiedenis van Wingene — door Clarysse begonnen en voortgezet door dokter Carton en D. de Somviele — betreft, het werk is tot een overvloedige verzameling nota's beperkt gebleven. Voor een deel van die nota's, deze betreffende de heren van het hof van Wingene, kwam het tot een opstel, maar niet tot een uitgave. Enkele stukken over de kerk werden door D. de Somviele onder de schrijversnaam D. vanden Hauweelschen, in *Rond den Heerd* uitgegeven. In 1875 overwoog deze laatste de volledige bewerking en uitgave, liet een prospectus van 4 blz. verschijnen, maar gaf om onbekende redenen geen verder gevolg aan zijn plan. Naderhand kwam het grootste gedeelte van de nota's van dr. Carton naar het Rijksarchief te Brugge, waar ze nog steeds op een bewerker wachten.

J. RAES

Boekbesprekingen

J. Maréchal & J. Denduyver, *Havencomplex Brugge-Zeebrugge. Geschiedenis. Economische betekenis en toekomstmogelijkheden*. Brugge, 1964. 164 blz., ill.

Het havencomplex Brugge-Zeebrugge heeft sedert A. de Maere met zijn plan Brugge-Zeehaven voor de dag kwam, een merkwaardige en in meer dan een opzicht belangwekkende ontwikkeling ondergaan. De geschiedenis daarvan heeft dr. J. Maréchal in het eerste deel (blz. 7-74) op uitstekende wijze beschreven. Na een kort overzicht van de opeenvolgende haveninrichtingen te Brugge sedert de elfde eeuw tot op onze dagen, wordt een zelfstandig hoofdstuk gewijd aan het sociaal-economische verval van de stad in de tweede helft van de 19e eeuw, waarna drie hoofdstukken volgen, die de veertig jaar hardnekkige propaganda om de aanleg van de haven behandelen. De inhuldiging van de „Zeevaartinstellingen” in 1907 luidt een nieuw tijdperk in, dat van de harde strijd om de bevordering van het jonge havenbedrijf. De studie van dat tweede tijdperk gedurende de eerste halve eeuw (1907-1957) is van de hand van de heer J. Denduyver, die zich daarbij op een zuiver economisch standpunt heeft geplaatst.

Voor de historicus is vooral het eerste deel van belang. De beschrijving van de sociaal-economische toestand te Brugge in de tweede helft van de 19e eeuw geeft een algemeen beeld van het verval van de stad gedurende die halve eeuw, en wordt op uitstekende wijze belicht door een bijzonder rijke illustratie. Met de nauwkeurigheid, die men van schrijver gewend is, worden hier de bedrijven van enige betekenis die te Brugge tot stand werden gebracht, nagegaan en beschreven. Het was geen gemakkelijke taak om die totnutoe ongeschreven bladzijde van het Brugse verleden, uit de bronnen op te diepen, en onder de vele bedrijven, deze te erkennen die enige betekenis hadden. De schrijver is daarin geslaagd, en komt op grond van zijn bevindingen tot het besluit dat „de industrie, die in het decennium 1847-1856 te Brugge tot stand kwam, hoofdzakelijk textielnijverheid was”, doch is wellicht te optimist wanneer hij verklaart dat de economische toestand tot 1873 „bevreemdend”

mocht heten. Hij legt daarentegen terecht de nadruk op het katastrofale karakter van het bekende faillissement in 1874 van de bank Dujardin, die het ontzaglijk passief van 28.000.000 goudfrank naliet, een financiële aderlating die schier uitsluitend de Brugse zakenwereld trof. Niet alleen werden verschillende textielbedrijven slachtoffer van dit faillissement, maar ontelbare kleine en middelmatige bedrijven werden er door getroffen, en gingen geheel ten onder of moesten hard en jarenlang strijden om de crisis te boven te komen. Het wekt dan ook geen verwondering de schrijver te zien vaststellen dat „enkele jaren na de beruchte krach Dujardin, en ten gevolge ervan, Brugge geen noemenswaardige industrie meer bezat”. De gevolgen van de crisis waren op sociaal gebied rampspoedig. Het aantal behoeftigen die het gehele jaar door ondersteund moesten worden, bereikte in 1880 het rekordcijfer 13.027. In datzelfde jaar nochtans werd te Brugge op het initiatief van A. de Maere overgegaan tot de oprichting van de „Kring Brugge-Zeehaven”, die als propagandacentrum voor het plan de Maere zou optreden, en met dat doel, ditzelfde jaar, de uitgave van een weekblad begon. Daarmede was de zaak definitief aan gang gebracht. Het liep echter niet van een leien dak: allerlei intrigues, onverkwikkelijke incidenten, partijpolitiek geknoei wisselden af met het instellen van officiële en semi-officiële commissies; het oorspronkelijke plan werd gewijzigd, tot eindelijk de wet van 1895 een beslissing bracht. Die ingewikkelde geschiedenis wordt door schrijver voet voor voet gevolgd en met grote precisie beschreven; ook aan de uitvoering van de delfwerken werd grote zorg gewijd. De studie, die dr. J. Maréchal aan het ontstaan van het Brugse havencomplex heeft gewijd, is aldus de definitieve bijdrage geworden over die belangrijke gebeurtenis voor het Brugge van de 19e eeuw; haar rijke documentatie op sociaal-economisch gebied is bovendien een belangrijke aanwinst voor de kennis van een tijdperk dat totnutoe in dat opzicht weinig te Brugge bestudeerd werd.

Eg. I. STRUBBE.

E. Coppieters de ter Zaele, *Histoire de la famille van Ockerhout, avec la collaboration de J. Ghyssaert, suivi d'une étude sur la descendance en ligne féminine par Mme E. Coppieters de ter Zaele*. Loppem, 1961, 214 p.

De genealogie van de Brugse familie van Ockerhout was totnutoe in de literatuur alleen bekend door de notitie die J. Gailliard in het vierde deel van zijn „Bruges et le Franc” heeft laten verschijnen. Zoals in zijn meeste notities, heeft die

verdienstelijke pionier van de Brugse genealogie niet alleen vergissingen begaan, wat bij de omvang van zijn werk en het gebrek aan betrouwbare vroegere studies bijna onvermijdelijk was, maar hij heeft zich bovendien beperkt tot de voornaamste tak van de families. Op dat ogenblik was de familie van Ockerhout nog slechts bekend door een enkele voorname afstammeling, de latere senator voor Brugge, Léon van Ockerhout, die als de laatste mannelijke naamdrager van de familie zou worden beschouwd, daar uit zijn huwelijk slechts een dochter was ontsproten. De heer E. Coppieters de ter Zaele, daarbij in ruime mate gheholpen door de h. Jozef Ghyssaert, brengt thans het bewijs dat dit laatste niet het geval is; hij heeft inderdaad het bestaan ontdekt van een tak die thans nog in de mannelijke afstamming voortleeft. Dat J. Gailliard daarvan geen vermoeden had, is begrijpelijk, wanneer men bedenkt dat de genealogie in de negentiende eeuw vooral een wetenschap voor adellijke en voorname families was, en de tak, die de heer E. Coppieters de ter Zaele heeft ontdekt, niet tot die categorie behoort, en bovendien reeds in het begin van de zeventiende eeuw is ontstaan.

Het is geen geringe verdienst van de schrijver zich te hebben ingespannen om de volledige afstamming van de voorouders van Ockerhout op te stellen. Hij deed dit op grond van uitvoerige nasporingen en aan de hand van de beste bronnen, die hij zorgvuldig in voetnoot vermeldt en meestal zelfs woordelijk afdruckt. Voor een enkele soort bronnen, de registers van de burgerlijke stand en die van de vroegere doop- en overlijdensregisters, heeft hij een uitzondering gemaakt; dat is jammer, daar hij ons daardoor de namen van de peter en de meter, waaruit de sociale connecties van de ouders kunnen afgeleid worden, onthouden heeft.

De zorg die aan het bewijs van de filiatie werd gewijd, en het feit dat de familietakken zo volledig mogelijk werden opgespoord, maken zijn werk tot een uitstekende en betrouwbare bron. Men moet echter betreuren dat genealogische tabellen ontbreken, zodat het moeilijk is de samenstelling van de familieboom te overschouwen, temeer daar de schrijver herhaaldelijk en tot grote schade van de overzichtelijkheid, ascendenties van aangehuwden tussen de afstammelingen invoegt.

De geschiedenis van de familie van Ockerhout is ook voor de niet-genealogist leerrijk. Men staat hier immers voor een geslacht dat sedert ten minste het einde van de 14e eeuw, zij het dan onder de naam van Nokerhout, te Brugge gevestigd

was, en waarvan de filiatie tot in de 15e eeuw kan vastgesteld worden. Alle bekende oudste leden van de familie behoren tot het ambacht van de kaarsgieters, en alle bekende afstammelingen blijven dat beroep getrouw tot op het einde van de 16e eeuw. Pas in het begin van de 17e eeuw wijkt een van de zonen naar Ardoorie uit, en wordt de stamvader van een nageslacht, waarvan de afstammelingen, thans verspreid over West-Vlaanderen onder de naam Vanockerhoudt, in bescheiden levensomstandigheden voortleven. Zijn oudere broeder Jacob daarentegen blijft als ambachtsman te Brugge gevestigd, en laat aan zijn tweede zoon zijn bedrijf over, dat dan door de afstammelingen van die tak tot in 1750 voortgezet werd.

Zijn oudste zoon daarentegen laat hij de rechten te Leuven studeren, en opent aldus voor deze en zijn nageslacht de weg naar de hogere stand. Te Brugge als advokaat gevestigd, wordt die zoon in 1630 raad van de stad, en knoopt blijkbaar betrekkingen met de hogere burgerij van de stad aan, want zijn dochter treedt in het huwelijk met een edeman, Jacob van Steenberghe, terwijl zijn zoon huwde met Johanna Terwe, die in 1711 de heerlijkheid en de titel ter Zaele zou erven. Daarmede was de overgang van die tak naar de hogere burgerij praktisch voltrokken. De afstammelingen immers zouden zich tot en met de laatste naamdrager, Léon van Ockerhout, overleden in 1919, in hun nieuwe stand handhaven.

Het is merkwaardig dat een familie die gedurende minstens twee eeuwen door een onwrikbaar conservatisme werd beheerst, in het begin van de 17e eeuw het roer omwerpt, en na twee generaties een volslagen ander uitzicht aanneemt. De ene tak verheft zich, de andere wordt naar beneden geduwd. Daarmede is hun lot voor de volgende eeuwen vastgelegd. Over de factoren die deze omkeer hebben teweeggebracht tast men in het duister. Zelfs de documentatie die de heer E. Coppieters de ter Zaele heeft bijeengebracht, laat ons daarbij in de steek.

Eg. I. STRUBBE.

B. Bijmens, *Zuid- of Frans-Vlaanderen. Gids*. Nieuwpoort, Heembibliotheek „Bachten de Kupe”, 1964, 214 blz., ill.

Deze gids behandelt het gebied dat men gemeenlijk Frans-Vlaanderen heet, nl. de streek gelegen tussen de Belgische grens, de Aa en de Leie (de arrondissementen Duinkerke en Hazebroek van het département du Nord); ook Rijsel, Sint-

Omaars en enkele andere plaatsen worden mede behandeld. In de hier besproken gids wordt dit gebied de Westhoek genoemd, terwijl onder Zuid-Vlaanderen zowel ditzelfde gebied (o.m. in de titel) als gans de landstreek ten noorden van de Somme en de Oise (onderverdeeld in drie gebieden: taalgebied — daarin Waals-Vlaanderen —, volksgebied en grensland!) verstaan wordt. Wij willen hier ook doen opmerken dat de Westhoek ook een gedeelte van West-Vlaanderen aanduidt en dat het zg. Zuid-Vlaanderen (in de enge zin) eigenlijk het westelijk gedeelte van het Graafschap uitmaakt. (Zal men nu ook spreken van Noord-Vlaanderen i.p.v. Zeeuws-Vlaanderen?).

In een eerste deel behandelt Bijmens land en volk, de Vlaamse Beweging en de taaltoestand. Voor dit laatste wordt het resultaat van het taalonderzoek dat J. Dewachter in 1931 publiceerde, weergegeven. De uitkomsten van het wetenschappelijk taalonderzoek dat prof. dr. W. Pée juist voor de tweede wereldoorlog verricht had, zouden van de huidige toestand een meer benaderend beeld gegeven hebben.

In een tweede deel worden aan de hand van een vijftal reiswegen allerlei oudheidkundige wetenswaardigheden over de meeste Frans-Vlaamse gemeenten medegedeeld.

In een derde deel worden de vroomheid, het volksleven en de kunst behandeld. Nederlandse teksten op kapelletjes en herbergen, in kerken, op kruisen en grafstenen vormen een kostbare inventaris. De bladzijden over heiligenverering, oude gebruiken en de reuzen zullen in het bijzonder de volkskundigen dankbaar stemmen. Tenslotte worden de kunstwerken in een systematische inventaris samengevat.

Praktisch gezien ware het wellicht beter geweest de gids op te vatten als een kunstreisboek — met alle gegevens per gemeente gerangschikt — voorzien van tematische registers (Nederlandse opschriften, volksdevoties, molens, enz.).

L. DEVLIEGHER

Kroniek

PERSONALIA

In Memoriam. — Op 84 jarige leeftijd overleed te Brugge op 15 januari 1963 kanunnik Renier Deschepper, en werd er op 21 januari, na de begrafenisplechtigheid in de Sint-Salvatorskathedraal, in de grafkelder van het kapittel op het stedelijk kerkhof bijgezet. Renier Deschepper was geboren uit een landbouwersfamilie te Heile-Sluis (Nederland). Op 14 november 1878 verhuisde zijn familie naar Heist-aan-Zee. Hij volgde de humaniora aan het Klein Seminarie te Roeselare, en was in de retorica van 1898 tweede van zijn klas, na Alberik Beeuwsaert (nog overlevend te Tielt). Te Roeselare studeerde hij de wijsbegeerte, die toen één jaar bedroeg, daar Mgr. Waffelaert die studie pas in 1904 op twee jaar bracht. Van 1899 tot 1902 studeerde hij theologie aan het Brugse Groot Seminarie. Het professorenkorps bestond uit president H. Van den Berghe, Van Coillie, Van de Putte, A. De Smet, Vander Meersch, Vande Woestyne, Callewaert, Camerlynck. Mahieu volgde in december 1900 op aan Van Coillie en De Bruyne in januari 1901 aan Van de Putte. Tot zijn 45 medestudenten behoorden o.m. de latere prof. J. Bittremieux die vanaf september 1901 te Rome studeerde, en L. Colens die vanaf dezelfde datum te Leuven was. In september 1902 volgden er nog vier naar Leuven. Deschepper kreeg de tonsuur op 22 december 1900, de mindere orden op 1 juni 1901, werd subdiaken op 24 mei 1902, diaken op 20 september 1902 en werd priester gewijd te Luik op 13 april 1903. Intussen was hij echter in september 1902 naar de Leuvense Universiteit gestuurd voor de verdere studie van het kerkelijk recht. Hij verbleef er tot juli 1905. Hij was er lid van het genootschap „Met Tijd en Vlijt” (*Annuaire de l'Université Catholique de Louvain*, 1904, blz. 335 en 1906, blz. 354) en nam deel vanaf het jaar 1902-03 aan de activiteiten van het „Séminaire Historique” onder leiding van Prof. Cauchie (*Annuaire*, 1904, blz. 351). Studiegenoten waren o.a. Leon Van der Essen en Maurits Vaes, benevens de Westvlamingen, priesterstudenten: Frutsaert, Soetaert, Colens, Logghe, Vermaut, Buysschaert, De Meester, Allossery, Van Cappel. Een uitgelezen ploeg! Gedurende het academisch jaar 1903-04 trad „l'abbé Deschepper, René, bachelier en droit canon” voor met een practisch werk over het juridisch regiem der religieuzen tijdens het Ancien Régime (*Annuaire*, 1905, blz. 376 en 437). In het volgende jaar

werden speciaal de verhoudingen tussen Kerk en Staat bestudeerd en Deschepper handelde over de toestand in de Nederlanden in de XVIIe en XVIIIe eeuw (*ibid.*, 1906, blz. 519). Daarmee was de Leuvense periode voor hem afgesloten, want op 11 juli 1905 werd hij rector van San Andres de los Flamencos te Madrid: „Mr l'abbé R. Deschepper a été choisi pour remplir prochainement à Madrid les fonctions d'aumônier de Saint-André des Flamands, tandis que Mr. l'abbé Vaes était élu recteur de Saint-Julien des Flamands à Rome”. (*Annuaire*, 1906, blz. 520). Veel werk vroeg deze taak niet en Spanje was rijk aan kunstbezit en archieven. Sporen van deze periode zijn er echter in zijn latere werkzaamheden niet terug te vinden.

Op 6 september 1907 werd hij professor aan het Groot Seminarie van Brugge. Hij was belast met de cursus van Kerkgeschiedenis en „de legibus”. Hij volgde op aan C. Callewaert, die na de benoeming van Van den Berghe tot vicaris-generaal in vervanging van Rembry, president geworden was. Samen met hem werd Van der Heeren benoemd in vervanging van Soetaert, prof. Theol. mor. spec., die carmeliet werd. Mahieu was sinds 1905 directeur na Callewaert. Zijn andere collega's waren A. De Smet (econoom), Camerlynck, Van der Meersch en De Meester. Deschepper bleef twintig jaar op het seminarie: tot 18 augustus 1927. Tijdens deze periode heeft hij heel wat meegemaakt. Hij zelf werd, bij de benoeming van De Meester op 31 januari 1913 tot inspecteur van de colleges, gedeeltelijk belast met de cursus van kerkelijk recht; hij voerde op 27 december van dat jaar Albers' *Handboek der Algemene Kerkgeschiedenis* in ter vervanging van Funk-Hemmer en onderwees als eerste de kerkgeschiedenis in het Nederlands. Op 4 april 1914, op de vooravond van de Goede Week, werd hij econoom benoemd. Op 15 juni vierden de seminaristen het zilveren priesterjubileum van president Callewaert, maar tijdens de vakantie brak de eerste wereldoorlog uit. Als econoom droeg Deschepper zeker in grote mate de lasten van deze periode. Op 14 oktober, feest van Sint Donatiaan, 1914 werd Brugge bezet. De seminaristen kwamen niet binnen en het seminarie herbergde een tijdlang het noviciaat der S. J. en was ingericht als hospitaal voor Belgische militairen die verzorgd werden door seminaristen uit het Brugse. Toen de oorlog toch langer duurde dan verwacht, werden de seminaristen naar het seminarie teruggeroepen. Op 13 april 1915 werd het seminarie heropend met 64 theologanten en 30 studenten in de wijsbegeerte. Daar directeur A. Legrand was opgeroepen kwam er ook wijziging in

de opdrachten der professoren. Deschepper werd ontlast van „de legibus” maar werd directeur. De professoren van wijsbegeerte waren A. De Cuypere en K. Mullie. De eerste werd in augustus 1916 pastoor van Sint-Andries en als professor vervangen door A. Verhamme, Ph. D. van Rome die toen te Brugge slechts zijn derde jaar theologie beëindigd had.

De grootste moeilijkheden begonnen pas toen het seminarie op 23 januari 1917 moest ontruimd worden. Wijsbegeerte vond een onderkomen in het Engels weeshuis in de Sint-Jorisstraat en Theologie vooral in en rond het Begijnhof. Deze toestand sleepte aan tot december 1918. De materiële zorgen van de econoom voor het seminarie en misschien voor zijn bisschop waren intussen beloond. Op 19 februari 1917 was hij, op 38 jaar, bevorderd tot titulair kanunnik. Tevens werd hij van zijn functie van directeur ontlast die werd overgenomen door Van der Heeren tot de terugkeer van A. Legrand uit het leger op 18 januari 1919. Op 29 januari werd het eerste jaar wijsbegeerte met A. Vanhamme heropend te Roeselare waarheen ook het tweede jaar met Mullie omstreeks Pasen volgde. Voor Deschepper hernamen de rustiger jaren. Wel waren er na de oorlog ook op het grootseminarie moeilijkheden in verband met Vlaams nationalisme maar Deschepper schijnt er niet speciaal door gestoord geweest te zijn. Veel van zijn collega's werden benoemd en vervangen: Van der Meersch door Lamiroy, De Smet door Coucke, Hosten door De Jonghe, De Meester door Brys die in juli 1925 magistreerde. Tenslotte werd ook de econoom Deschepper zelf benoemd en wel tot pastoor van O. L. Vrouw te Brugge en deken van Brugge-Zuid op 19 augustus 1927.

De waardering en vriendschap van Mgr. Waffelaert voor deken Deschepper bleken verder uit zijn aanstelling tot lid van de bisschoppelijke raad en examiner synodalis in september 1929. Op 31 augustus 1952 vierde de parochie zijn zilveren ambtsjubileum van pastoor-deken en zijn gouden priesterjubileum. Tenslotte nam hij op 4 november 1953 eervol ontslag en bracht nog tien gelukkige en vreedzame jaren door bij zijn neef Kan. O. Van Besien te Brugge.

De laatste achttien maanden van zijn leven kon hij geen mis meer celebreren. „Stilletjes is hij uitgegaan lijk een kaarske dat altijd zijn vriendelijk licht had verspreid, met die hartelijke monkelplui en zijn eenvoudig goed woord. Een priester die geen bewogen dagen had gekend van Vlaamse of sociale strijd, die niet ziek was aan moderne problematieken,

die weet dat Gods molen langzaam maalt, die op Christen-Vlaamse wijze zonder beslag zijn werk deed, anderen gelukkig maakte en daardoor zelf gelukkig was" schreef Dagklapper (J. Geldhof) in het *Parochieblad van Brugge*, 27 januari 1963. Op 31 augustus 1952 schreef de toenmalige Dagklapper, M. English, in het *Parochieblad* „Deken Deschepper, Gij, de man van de historie en zonder eigen historie, moet op de dood niet wachten om in iedereens gunste te staan". „Scheppertje" zoals hij heette was een bescheiden, bezadigd, vredelievend en vergoelijkend man, liefst iedereen ter wille. In zijn twee lange Brugse levensperioden als seminarieprofessor en als pastoor-deken heeft hij rustig zijn doodgewone werk gedaan. Weinig spectaculaires is er over te vertellen noch over zijn econoomaat, in tegenstelling met zijn voorganger De Smet en met zijn opvolgers, noch over zijn ambtsperiode als deken. Hij spaarde en bewaarde.

Ook op studiegebied heeft Deschepper zijn plicht gedaan zonder uit te blinken. Zijn voornaamste bijdragen liggen op het domein der Kerkgeschiedenis. Toch niet uitsluitend. Ook over „de legibus" heeft hij enkele conferentieantwoorden geleverd aan de *Collationes Brugenses* (1908, blz. 91, 164, 241, 369; 1914, blz. 397, 453, 516; 1920, blz. 31, 329, 331; 1923, blz. 41, 64, 199, 219; 1924, blz. 53, 153, 209, 296) alsook over kerkelijk recht (1914, blz. 49, 255, 323, 520, 585). Voor de kerkgeschiedenis hebben we vooreerst zijn brochure over *Het Stevenisme, vooral in West-Vlaanderen*, in *Geloofsonderricht*, nieuwe reeks, nr. 1, Brugge 1929, 35 blz. Het is de beknopte samenvatting, zonder wetenschappelijk apparaat, van een destijds graag beluisterde voordracht, vlot en helder geschreven. Naam en faam verwierf hij in binnen- en buitenland met zijn *Inleiding tot de studie der Kerkgeschiedenis*, Brugge, 1915 (*RHE*, XVII, blz. 465). Deze herhaaldelijk herwerkte, heruitgegeven en vertaalde inleiding munt uit door beknoptheid en helderheid. Ze is voor een groot deel de vrucht van zijn historische opleiding en seminarieoefeningen onder leiding van Prof. Cauchie te Leuven. Ze blijft voor de beginnende kerkhistoricus een zeer bruikbare handleiding. Behalve deze twee afzonderlijke publikaties zijn er nog een aantal artikelen, vooral in de *Collationes Brugenses* en in de *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*. Daarbuiten is ons van hem alleen zijn studie over „*Les paroisses rurales primitives et les anciennes divisions territoriales du Franc de Bruges*" in *Mélanges d'Histoire offerts à Charles Moeller*, I, Leuven, 1914, blz. 366-376 bekend. Daarin toont hij aan dat en hoe men uit de

grenzen van middeleeuwse heerlijkheden en administratieve omschrijvingen soms de grenzen der oorspronkelijke parochies kan terugvinden. Hij beweest het voor Oostkamp, Sijsele, Lissewege, Uitkerke, Vladslo en Eessen. Het was en blijft een knap stuk werk.

Zijn medewerking aan de Société d'Emulation beperkt zich tot enkele boekbesprekingen (A. Schouteet en E. I. Strubbe, *Honderd jaar geschiedschrijving in West-Vlaanderen*, Brugge, 1950, blz. 291, aan te vullen met nr. 138), tot de bibliografie vooral voor de rubrieken „Sciences auxiliaires” en „Histoire religieuse” en tot enkele bijdragen in vier jaargangen van de *Annales* over de Duinenabdij waarin het grootseminarie sinds 1833 ondergebracht is. Enkele zijn kortere notities, meestal in het Frans (LVIII, 1908, blz. 381-388, 397-400; LXIX, 1909, blz. 85-88; LXI, 1911, blz. 176-177, 177-180, 180-182). Twee zijn uitvoeriger en in het Nederlands gesteld: *Het kloosterpand der voormalige Duinenabdij te Brugge*, (LX, 1910, blz. 65-88) en *Een geschil in de abdij van Duinen in 1666* (LXI, 1911, blz. 254-269).

Talrijker, regelmatig en langduriger is zijn medewerking aan de *Collationes Brugenses* tussen 1908 en 1928 met onderbreking 1915-1919. Hij was er ambtshalve toe verplicht en zeker aangespoord door het voorbeeld van zijn collega's en niet het minst van zijn president, C. Callewaert, wien men het tot verdienste rekent dat „hij Scheppertje aan het schrijven heeft gekregen”. Zijn historische bijdragen kan men in twee reeksen indelen: algemene en nationale (Vlaamse of Belgische) kerkgeschiedenis. De eerste reeks behandelt slechts twee perioden: oudheid (1908, blz. 662; 1910, blz. 739; 1926, blz. 508; 1927, blz. 490; 1928, blz. 512) en middeleeuwen (1911, blz. 732; 1912, blz. 757; 1913, blz. 727). De andere reeks bespreekt de Kerk in België onder het Hollands bewind (1924, blz. 526, 1925, blz. 489; 1926, blz. 528) of de vroegste geschiedenis van de Kerk in Vlaanderen (1921, blz. 526, 1922, blz. 528). Vooral deze laatste bijdragen zijn belangrijk en enigermate origineel. Over de oorsprong van de bisdommen Doornik en Terwaan zijn ze nog altijd het lezen waard.

Opvallend is dat tussen 1907 en 1928 in de *Collationes* nooit werd geschreven over de Moderne of Hedendaagse perioden van de algemene kerkgeschiedenis. Pas met Deschepper begonnen de artikelen over kerkgeschiedenis en slechts vanaf 1921 in het Nederlands. In verband met zijn regelmatige boekbesprekingen moet hier alleen een *Bulletin d'Histoire Ecclésiastique* vermeld worden (1908, blz. 530-535) als een kritisch overzicht

van een reeks handboeken van kerkgeschiedenis. Hij wordt geciteerd als medewerker van de *Revue d'Histoire Ecclésiastique* in de *Tables* (1900-1926).

Ook op wetenschappelijk gebied heeft Deschepper gewoon, goed en gediensstig zijn werk gedaan. Met hem verdwijnt tevens de laatste van een generatie van Brugse priesters-Lovanienses die zich zeer verdienstelijk hebben gemaakt voor de wetenschappelijke beoefening van de geschiedenis in West-Vlaanderen en er het prestige van de clerus op wetenschappelijk terrein verzekerd hebben.

P. Declerck

Op 6 maart 1964 overleed meester R. Vandenberghe te Damme, de stad waar hij op 14 augustus 1890 geboren was en die hij als weinigen kende en liefhad. Eenvoudig en toegewijd stond hij zijn leven lang in dienst van Damme en zijn bewoners. Veel heeft Vandenberghe niet gepubliceerd. Tot het belangrijkste rekenen we *Damme. Geïllustreerde gids*, Gidsenbond, Brugge (verscheidene uitgaven); *De Pijpweg en de Middeleeuwse waterleiding van Male naar Damme*, in *Overheidszorg voor drinkwater in Vlaanderen*, Gent, 1958, 97-131; *Bijdrage tot de geschiedenis van Damme*, in *Damme*, Antwerpen 1956, blz. 45-126; *Kunstschaten in de Zwin-stad*, in *West-Vlaanderen*, 12, 1963, 146-160.

Op 10 augustus 1964 overleed te Brugge de musicus R. Ghesquiere (° Geluwe, 9 december 1866), wel de laatste vertegenwoordiger van de West-Vlaamse taalparticularistische school. Hij was van 1884 tot 1889 organist aan de O.-L.-Vrouwkerk te Kortrijk, toen G. Gezelle er onderpastoor was. Het was ongetwijfeld onder diens invloed dat hij Vlaamse kinderspelen verzamelde, uitgave die bekroond werd door de Koninklijke Vlaamse Academie.

Gedenkboek K.-R. Berquin. — Voor K.-R. Berquin, conservator van de Nieuwpoortse musea en dynamische voorzitter van „Bachten de Kupe” die op 2 oktober 1963 negentig jaar werd, heeft men in 1964 een gedenkboek uitgegeven. In het eerste deel wordt verslag gebracht over de huldezitting van 27 oktober 1963; in het tweede wordt een levensschets van de gevierde gegeven. In het derde deel worden een aantal bijdragen die de gevierde in verscheidene tijdschriften had laten verschijnen, heruitgegeven.

Album De Smet. — Bij gelegenheid van zijn opruistelling werd op 14 juni 1964 aan de conservator van het Rijksarchief te Brugge, dr. J. De Smet een huldealbum aangeboden door het

Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde. In de Boekenschouw worden de bijdragen afzonderlijk vermeld.

Herdenking pastoor J. Leroy. — Op 13 december 1964, 25 jaar na de dood van pastoor Leroy (1858-1939) herdacht „Bachten de Kupe” de bekende volksverteller te Wulpen waar hij van 1910 tot 1933 pastoor geweest was. Toespraken en een tentoonstelling belichtten leven en werk van Leroy. Binnenkort verschijnt over hem een uitvoerige biografie van de hand van R. Watthy.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Nationaal Biografisch Woordenboek. — Als Nederlandstalige tegenhanger van de sinds 1866 verschijnende *Biographie Nationale* zag in 1964 het eerste deel van het Nationaal Biografisch Woordenboek het licht. In tegenstelling met de werkwijze door de *Biographie* gehuldigd, staan de bijna 300 notities alfabetisch per deel geklasseerd; vanaf het tweede deel zal telkens een algemene index bijgevoegd worden. Over de opzet lezen we in de inleiding: „Aan alle overleden personaliteiten, die in België of vroeger in de Zuidelijke Nederlanden op welk gebied dan ook een meer dan lokale betekenis hebben gehad, zal een notitie worden gewijd. Hierbij ook de landgenoten die zich in het buitenland verdienstelijk hebben gemaakt en de vreemdelingen die zich in onze gebieden hebben onderscheiden”.

Men kan de toe te kennen plaatsruimte natuurlijk niet op een schaalte afwegen, maar het lijkt toch wel gewenst dat een maximum (b.v. 10 kolommen voor de belangrijkste figuren) zou bepaald worden. Anders loopt men het gevaar dat het geen notities blijven, maar echte studies worden, zoals het met Ruusbroec (107 kolommen!) het geval is. Dan zou er eveneens minder kans zijn dat de onderlinge verhoudingen scheef getrokken worden (Ensor 14 en Rik Wouters 3 kolommen, P. Benoit 25 en W. de Fesch 2 kolommen, Egmont 30 en Farnese 5 kolommen).

Ondanks die onvolmaaktheden is het Nationaal Biografisch Woordenboek ongetwijfeld één der belangrijkste verwezenlijkingen van de Koninklijke Vlaamse Academiën. L. D.

Congrès archéologique de France, 120e session (1962): Flandre. — La „Société française d'archéologie”, fondée en 1834, a tenu son congrès annuel en Flandre. C'est la première fois que cette société savante a visité la Flandre belge, quoiqu'elle avait tenu des séances à Douai (1835), à Lille (1845, avec

visite à Tournai) et à Dunkerque (1860). Le volume consacré au congrès de 1962 a été publié en 1964. Il contient des notices archéologiques — d'une valeur inégale — sur une partie des monuments visités. Parmi les plus importantes il faut citer l'article de F. Ganshof consacré aux halles et au beffroi de Bruges, de F. Salet aux tombeaux de Bourgogne à l'église Notre-Dame de Bruges (hormis la mention erronée que Jonghelinck a fait le mausolée de Charles le Téméraire d'après les dessins de Marc Gerards), de même que les études de A. De Schryver sur la Byloke de Gand et de P. Héliot sur la cathédrale de Tournai.

En général, les notices constituent un guide digne de confiance. Cependant, on peut regretter que certains monuments, tels l'hôtel de ville de Damme ou l'abbaye de Saint-Pierre à Gand, n'aient pas été traités avec l'ampleur qu'ils méritent. Plusieurs descriptions d'église donnent l'impression d'être écrites hâtivement; dans certains cas on ne dit rien ou presque rien du mobilier. D'autre part la description de l'église de Lissewege est copiée presque littéralement du guide de l'abbé English. C'est d'autant plus regrettable que pour bon nombre d'archéologues étrangers les notices du volume constituent la source principale pour l'étude des monuments décrits.

L. Da.

De Kon. Ned. Oudh. Bond in Vlaanderen. — Op 19-20 juni hield de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond zijn jaarlijkse bijeenkomst. De algemene vergadering vond plaats in het voorbeeldig gerestaureerde stadhuis van Sluis; aansluitend daarop werden studiebezoeken ingericht naar Lissewege, Damme, Veurne en Ieper. Als naar gewoonte bevat een aflevering van het *Bulletin* een aantal bijdragen die verband houden met de bezochte landstreek (zie Boekenschouw).

Kunstschaten in West-Vlaanderen. — Onder de titel „Kunstschat West-Flandern” werd door de Provinciale Kulturele Dienst in vier Westfaalse steden (Münster, Paderborn, Minden en Coesfeld) een kunsthistorische fototentoonstelling over West-Vlaanderen ingericht.

Kultuurgeschiedenis der Nederlanden. — In de reeks *Handbuch der Kulturgeschichte* verscheen in 1964 van prof. dr. F. Petri van de universiteit van Bonn, „Die Kultur der Niederlande” (234 blz., 224 ill.).

Middeleeuwse bibliotheken. — Door de Koninklijke Vlaamse Academie zal een „Corpus der Middeleeuwse bibliotheken

catalogi in België" uitgegeven worden; de eerste aflevering bevat de bibliotheken van West-Vlaanderen. In het corpus komen voor eigenlijke catalogi, inventarissen en lijsten van boeken of lijsten waarin boeken voorkomen. Daarna (in de mate van 't mogelijke) vermeldingen van boeken in testamenten, schenkingsakten en andere Middeleeuwse teksten voorzover ze op een bibliotheek betrekking hebben en boeken bij name genoemd worden. (A. Derolez, *De Middeleeuwse bibliotheekgeschiedenis. Opgaven, bronnen en stand van het onderzoek*, in *Bibliotheekgids*, 40, 1964, 33-46).

Landelijke geschiedenis. — In België werden de geschiedschrijvers vooral aangetrokken door het verleden van de steden. Toch was ook hier tot in de vorige eeuw de samenleving overwegend landelijk. Het tekort aan evenwicht dat hierdoor in onze geschiedschrijving ontstond vernietigen, is, naar zijn zeggen, de bedoeling van „Le Centre d'histoire rurale de Louvain — Het Centrum voor landelijke geschiedenis te Leuven". Deze doelstelling is uiteengezet in een tweetalige „Publicatie nr. 1" van het „Centrum voor landelijke geschiedenis van de Katholieke Universiteit te Leuven".

Het Centrum wil het onderzoek „in geen geval rechtstreeks leiden", maar nu eens stimuleren, dan weer vergemakkelijken. Daarom zullen inventarissen worden opgemaakt die „aan velen een moeizame en lange heuristiek zullen besparen". In die zin zouden de werkinstrumenten van het Centrum dus gelijken op het belangrijke „Monasticon Belge". Nochtans is het nog niet de bedoeling van het Centrum om een eigen publicatiereeks te beginnen.

De werkzaamheden van het Centrum zullen in drie groepen (middeleeuwse, moderne en hedendaagse) gebundeld worden. Zowel wat betreft methode als wat het voorwerp van de studie aangaat zal zeer ruim worden gezien. In het licht hiervan werd nu reeds de medewerking van talrijke wetenschappelijke organisaties en opzoekingscentra gevraagd. „Samenwerking" is trouwens het woord dat de geest van het Centrum, opgericht op initiatief van prof. Génicot, het best kenschetst.

Ja. M.

Socialistische Internationale. — In de loop van september vond in het Paleis voor Schone Kunsten te Brussel een documentaire tentoonstelling „Honderd jaar socialistische Internationale" plaats. Elke zaal was gewijd aan een periode uit de geschiedenis van het socialisme: de vervolgers, de eerste Internationale (1864), het ontstaan van het 1 meifeest, de tweede Internationale (1889-1923), de socialistische arbeidersinternatio-

nale, de socialistische internationale, het socialisme in de toekomst.

Molenboek Zeeland. — Vlaanderen mag *De molens van Zeeland*, samengesteld door M. van Hoogstraten, zeker benijden. Van 76 molens, waaronder 13 in Zeeuws-Vlaanderen, wordt in dit boek een uitvoerige technische en historische beschrijving gegeven. Van elke molen is tenminste één afbeelding opgenomen; zelfs kleurfoto's ontbreken niet.

Nog over de kogge te Bremen. — In ons vorig nummer (blz. 349) hebben wij de studie van Dr S. Fliedner vermeld. Voegen wij er thans bij dat diezelfde auteur de tekst van zijn studie in bijgewerkte vorm heeft laten verschijnen onder plakketvorm, als nr. 2 van de Hefte des Focke-Museums Bremen, onder de titel *Die Bremer Kogge*. De illustratie vooral is uitvoeriger en zeer verzorgd.

Een halve eeuw na 1914. — Het begin van de eerste wereldoorlog is in 1964 op velerlei wijzen herdacht geworden, o.m. door het uitgeven van gemeentegeschiedenissen en gedenkboeken.

Van D. Jonckheere verscheen *Aartrijke 1914-1918*, de geschiedenis van een dorp in het door de Duitsers bezette gebied. *Merkem. Oorlogsgeschiedenis 1914-1918* is het werk van de gemeentesecretaris G. Bouciqué. De naam Merkem heeft een bekende naam gehad tijdens de oorlog; dit is in het bijzonder aan twee oorlogsfeiten te wijten: de aanval van 26/27 oktober 1917 die de helft van de gemeente in geallieerde handen bracht, en de afgeslagen Duitse aanval op 17 april 1918. Het vele kaartenmateriaal illustreert het krijsgebeuren zeer duidelijk. R. Duflou schreef *Gebeurtenissen te Vlamertinge tijdens de oorlog 1914-1918*, de geschiedenis van een gemeente achter het front. Schrijver, die tijdens de oorlog waarnemend gemeentesecretaris was, maakte gebruik van aantekeningen die hij dag per dag had bijgehouden. Van een gans andere aard is het dagboek van J. Van Walleghem, onderpastoor te Dikkebus, waarvan nu door de zorgen van ons genootschap het eerste deel verschenen is. Met die uitgave van dit dagboek verwierf J. Geldhof de eerste prijs in de wedstrijd voor historische monografieën 1914-1918, in 1959 door het provinciebestuur uitgeschreven. Als inleiding bij de publicatie schreef prof. dr. Eg. Strubbe *Een halve eeuw uitgaven van Westvlaamse oorlogsdagboeken uit de eerste wereldoorlog*. In het *Wekelijks Nieuws* van 13.11.1964 tot

15.4.1965 verscheen van A. Baert *Oorlogsdagboek over Poperinge 1914-1918*, zijnde een herdruk in moderne spelling van het oorlogsdagboek dat in 1920 in *De Poperinghenaar* verschenen was.

Over de overstromingen in de IJzerstreek en de rol van Cogge, Geeraert en Dingens is ook nog niet alles gezegd. Door *Bachten de Kupe* werd nu een kleine studie van J. Vols, getiteld *De overstromingen in de IJzerstreek* uitgegeven. Hieruit blijkt dat kommandant Nuytten op het gedacht kwam een overstroming vóór de Belgische lijnen te bewerkstelligen. Daartoe kwam hij in betrekking met K. Cogge, toezichter bij de Noordwatering te Veurne, die alle nodige inlichtingen verstreekte. De eerste overstroming vond op 27 oktober 1914 plaats. Onafhankelijk van deze poging had de schippersknecht H. Geeraert reeds op 21 oktober — op verzoek van de genie — een sluis doen werken. In *Het Volk* van 28-31 oktober 1964 verschenen uittreksels uit een handschrift van G. Verschingel, ontvanger van de Noordwatering te Veurne en kunstschilder, waarin de herinneringen van Cogge opgetekend werden.

Van een gans andere aard is het boekje dat R. Seys gevoelvul wijdde aan *Käthe Kollwitz in Vlaanderen*. Daarin wordt het ontstaan verhaald van de beeldengroep op het Duits kerkhof te Vladsló, zichzelf en haar man voorstellend, die ze maakte ter herinnering aan haar zoon Peter, op 23 oktober 1914 te Esen gesneuveld.

Eindelijk dient hier ook de tentoonstelling „Stille getuigen 1914-1918”, ingericht door het Provinciebestuur, vermeld te worden. Deze tentoonstelling vond plaats te Veurne, Nieuwpoort, Diksmuide, Ieper, Antwerpen, Tongeren en Gent. Het cultureel leven aan het front, de beeldende kunst en het kunstpatrimonium werden respectievelijk behandeld door L. Schepens, G. Gyselen en L. Devliegher. Een catalogus (185 blz., 60 afb.) zag bij die gelegenheid het licht. L. D.

A propos de l'identification des auteurs des tableaux primitifs flamands. — Sous le titre malencontreux *Les oeuvres authentifiées des primitifs flamands*, J. Folie tente de dégager, dans le *Bulletin de l'Institut royal du Patrimoine artistique*, VI, 1963, pp. 183-256, parmi les oeuvres de nos peintres du 14e et du 15e siècle celles qui peuvent être attribuées nominalement à un artiste, à partir de documents d'archives ou d'autres témoignages plus ou moins contemporains de l'oeuvre. Le choix du terme authentifié nous paraît malheureux car enfin les „quelque quatre mille tableaux” signalés par l'auteur sont, en majeure

partie des oeuvres authentiques, peintes par des primitifs flamands dont le nom, malheureusement nous échappe encore. S'il faut le nom de l'auteur pour qu'une pièce soit authentique, que dire de la quittance scellée (et non signée, comme prétend J. Folie) par Melchior Broederlam et dont le signe de validation, je veux dire le sceau, a disparu ! Autant avancer qu'un moulage de sceau, puisqu'il renseigne encore le nom du sigillant, est un document authentique.

C'est d'ailleurs le genre d'erreur que commet l'auteur avec profusion entre autres lorsqu'elle authentifie l'oeuvre de Petrus Christus au moyen des signatures dont nous ignorons si elles sont contemporaines ou authentiques. Ce qui amène l'auteur à dire ce contresens : „ Si l'on tient compte du fait que les signatures n'ont pas la même valeur d'authentification que des documents d'archives et que leur originalité n'a pas encore été confirmée par un examen scientifique, on peut donc considérer que six tableaux de Christus sont authentifiés ”.

Il en est de même pour le Mariage mystique de Sainte Catherine par Memling : l'examen de laboratoire a démontré que l'inscription est fautive, mais la tradition veut que l'oeuvre est de Memling, la voilà donc authentifiée. Pourtant l'auteur se méfie à plusieurs reprises des signatures et signale même que déjà au 16e siècle on n'ignorait pas l'existence de tableaux soi-disant signés par J. Bosch.

Et que dire de l'oeuvre de van Eyck dont certaines signatures, mettons celle de l'Agneau mystique, s'avèrent fausses ? Et que faire des témoignages d'un Lucas de Heere en 1565 et d'un Carel van Mander en 1604 concernant les frères Hubert et Jean van Eyck ? Toutes proportions gardées, autant demander à un contemporain (le décalage étant également d'un siècle et demi) de citer par oui-dire les oeuvres d'art emmenées dans les bagages des armées napoléoniennes.

Rien n'est évidemment moins sûr que l'authentification d'une oeuvre de van der Goes par le texte suivant : „ Ugo d'Anuersa che fe la tauola di Sancta Maria Nuoua di Fierenza ”. Devant tant de points d'interrogation, et j'en passe et des meilleurs, je m'étonne de constater que l'auteur néglige l'oeuvre du peintre brugeois Pierre de Moor, décédé en 1507, qui a été authentifiée d'après tous ses critères (A. Schouteet, *Brugs schilder uit de XVIe eeuw, Petrus Moraulus, geïdentificeerd*, dans *Studies over de kerkelijke en kunstgeschiedenis van Westvlaanderen opgedragen aan Z. E. H. Michiel English*, Brugge 1952, pp. 331-353.

En somme si l'auteur, historienne de l'art a eu le courage de

rompre avec les critères de style, dont tout historien se méfie, pour poser le problème d'un point de vue historique, elle est loin de nous avoir donné la réponse. L. Da.

Rogier van der Weyden 1464-1964. — Ter gelegenheid van de 500e verjaardag van de dood van van der Weyden, vond van 15 november tot 15 december een druk bezochte tentoonstelling plaats in de katedraal van Doornik. Een eerste afdeling bevatte schilderijen en beelden uit de 15e eeuw, waarvan sommige slechts van ver in betrekking stonden met de Brusselse meester. De andere afdeling was volgens een nieuwsoortige formule uitgewerkt. Alle werken van Rogier werden namelijk onder vorm van fotografische afbeeldingen op ware grootte getoond. Zeer leerrijk was het de verschillende formaten naast elkaar te zien (de indrukwekkende Kalvarie uit Scheut is 3,20 m hoog!). Ook de katalogus — een werkdokument over van der Weyden — is voorbeeldig te noemen. Het ware te hopen dat het „Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium” en het „Nationaal Centrum voor Navorsing over de Vlaamse Primitieven” ook voor de overige 15e eeuwse Vlaamse meesters een dergelijke tentoonstelling zouden inrichten.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Romeins Oudenburg. — In 1964 werd door de Nationale Dienst voor Opgravingen o.l.v. van prof. dr. J. Mertens het Romeinse grafveld van Oudenburg verder onderzocht. Het opgravingsterrein lag ditmaal in de boomgaard, ten noorden van de Hogewegel. Van het grafveld, in de tweede helft van de 4e eeuw in het puin van een groot gebouw aangelegd, zijn nu 176 graven gevonden. De meeste doden waren bijgezet in houten kisten waarin meestal ook de grafgiften nedergelegd waren.

Opgraving in de kerk van Zwevezele. — De Sint-Aldegondekerk te Zwevezele bestaat uit een vijfbeukig schip, een niet-uitspringend transept met achtzijdige middentoren, en drie koren. In 1964 werd het schip gesloopt teneinde de straat ten westen van de kerk te kunnen verbreden. Vooraleer met de bouw van een nieuwe beuk aangevangen werd, kon op deze plaats een klein onderzoek in de grond plaats vinden. Dit gebeurde o.l.v. dr. L. Devliegheer in het kader van het provinciaal inventariswerk en met medewerking van het N.F.W.O. en het gemeentebestuur. Van een eerste (?) romaanse kerk kon de volledige plattegrond opgetekend worden: éénbeukig schip met

half rond gesloten koor (in totaal 24 m lang). In de 12e eeuw werden zijbeuken, een dwarsschip, twee halfronde zijkoren en een groot hoofdkoor bijgebouwd. In de gotische periode werden de zijbeuken opnieuw verbreed, terwijl eveneens een nieuwe koorpartij tot stand kwam. L. D.

Kerk te Hannekenswerve. — Onder een dijk werden belangrijke resten van de 12e eeuwse kruiskerk van Hannekenswerve (gelegen op het grondgebied van de gemeenten Aardenburg en Sluis) teruggevonden. Het ganse gebouw, waaronder ook de latere kooruitbreidingen, werd in plan gebracht. Onder de bijhorende vondsten zijn talrijke beschilderde graven te vermelden. L. D.

Het eerste kasteel van Kortrijk. — In jg. 100 van onze „Handelingen” heeft J. De Cuyper op blz. 68-89 een belangwekkende studie gewijd aan het eerste kasteel van Kortrijk, dat in 1382 erg beschadigd en in 1411 voor sloping aan het O. L. V. kapittel geschonken werd. Op archeologisch gebied heeft schrijver voornamelijk gebruik gemaakt van de bevindingen van architect J. Vierin bij het bouwen van de stadsbibliotheek en van het huis Handboogstraat 10 (zie catalogus *Oud Kortrijk*, 1962, 39-43). In 1961 immers vond Vierin daar de funderingen terug van twee zware torens (buitendiameter 13 à 15 m), ongeveer 80 m van elkaar gelegen. Het parement was weggebroken; het gewone metselwerk bestond uit baksteen van 28 x 14 x 6 cm. Uit eigen onderzoek kunnen daar enkele gegevens aan toegevoegd worden. Tijdens een opgraving die we in 1959 met prof. dr. J. Mertens in de Conventstraat deden vonden we op 20 m van de hoek van de Handboogstraat op een diepte van — 160 beneden het straatpeil een 230 cm brede oost-west lopende muur, waarvan het bovengedeelte uit Noord-Franse kalksteen en het benedengedeelte uit baksteen (28-29 x 14-14, 5 x 5,5 cm) was. Dit stemt dus overeen met de formaten aanwezig in de torenfunderingen. (In 1964 vond Vierin in dezelfde straat nog een gedeelte van deze muur weer). Ook met het benedengedeelte van de Speitoren schijnt er — te oordelen althans naar het materiaal — eveneens verband te bestaan; in deze vierdelig overwelfde ruimte bestaat het binnenparement inderdaad uit bakstenen van 26-27 cm lengte. Het is waarschijnlijk dat al deze bouwfragmenten behoren tot éénzelfde kompleks dat o.i. uit de tweede helft van de 13e eeuw dateert.

L. Devliegher.

Monumenten en Landschappen. — Bij K. B. van 29 mei 1964

werden als monument geklasseerd: het huis „De grote Sterre” te Damme en de dorpsmolen te Oostkerke (bij Brugge), als landschap: de Sint-Kristoffelhoeve te Damme, als monument en landschap: de Patersmote te Kortrijk. Bij K. B. van 9 december 1964 werd de Sint-Medarduskerk te Wervik geklasseerd.

Monumentenzorg. — In 1964 ving de restauratie aan van de waarschijnlijk 14e eeuwse hoofdtoren van het kasteel van Male. Zoals men weet is de Brugse Sint-Trudoabdij sinds 1954 in het kasteel gevestigd.

Bokrijk. — In september 1964 werd een klein huis in vakwerk uit Loppem — wellicht het laatste uit het Brugse ommeland — naar Bokrijk overgebracht. In oktober maakte het oude wethuis van Sint-Rijkers, daterend uit het begin van de 19e eeuw, dezelfde reis.

Oostende 1000 jaar. — In het kader van 1000e jaar-herdenkingen heeft nu ook Oostende een historische tentoonstelling ingericht, waarin de groei van de stad vanaf de Middeleeuwen tot op het einde van de 19e eeuw voorgesteld werd. Het folkloristisch gedeelte van de tentoonstelling werd samengesteld door de heenkundige kring „De Plate”. Bij die gelegenheid werd door het Algemeen Rijksarchief een mooi geïllustreerde catalogus van 271 nrs. uitgegeven.

Bibliotheek en archief te Kortrijk. — Op 25 april 1964 had te Kortrijk de plechtige opening plaats van de heropgebouwde Berg van Barmhartigheid, waarin niet enkel de stadsbibliotheek haar oude plaats opnieuw heeft ingenomen, maar waar nu ook het nieuwe arrondissementdepot van het Rijksarchief een onderkomen heeft gevonden. Tijdens een plechtige zitting op het stadhuis verwelkomde de burgemeester de aanwezigen, waarna mr. M. Vandekerckhove de geschiedenis van de stadsbibliotheek behandelde. Daarna sprak dr. E. Sabbe, Algemeen Rijksarchivaris, o.m. over de — o.i. betwistbare — decentralisatie der Rijksarchieven. Dat de arrondissementdepots een prikkel tot wetenschappelijk werk zullen zijn voor de licentiaten-lesgevers, zal de geleerde spreker zelf wel als een boutade bedoeld hebben!

Sint-Janshospitaal te Damme. — In de loop van 1963 en 1964 werd het museum van het Sint-Janshospitaal te Damme hernieuwd. Naast de vroegere zaal werd nu ook een kleine opkamer ernaast en een nieuw zaaltje naast de hof bij het museum

betrokken. Het was ongetwijfeld nodig een keuze uit het vroeger tentoongestelde te doen, maar het lijkt ons toch minder goed uitstalkasten met archiefstukken te vullen, terwijl voor belangrijke kunstwerkjes geen plaats meer te vinden was.

Torhouts aardewerk. — Het was een prijzenswaardig initiatief vanwege het stadsbestuur van Torhout in samenwerking met de heemkundige kring „Het Houtland”, een tentoonstelling van Torhouts aardewerk in te richten. Deze had plaats in het stadhuis en bleef open van 21 juli tot 8 september 1964. De catalogus, typografisch goed verzorgd, beperkte zich tot een algemeen historisch overzicht van de pottbakkerij te Torhout (door R. Haelewyn). De tentoongestelde voorwerpen werden op uiterst bondige wijze vermeld in een lijst die — jammer genoeg — als los blad in de catalogus ingevoegd is. Bij de keuze van de kunstwerken zijn de inrichters zeer ruim geweest zodat het Torhouts karakter van tal van stukken betwist of zelfs ontkend kon worden. Indien de vuurkorf uit het Merghelyncmuseum, gedateerd uit 1822, onbetwistbaar Torhouts is, en de vuurkorfjes 25, 38 en 53 wegens de factuur ermede verwant zijn en dus eveneens als Torhouts mogen beschouwd worden, is het daarentegen voor andere stukken niet duidelijk op welke criteria de inrichters gesteund hebben om ze als Torhouts op te nemen. Zij schijnen aan het gebruik van bruine, gele en groene kleur als Torhouts kenmerk niet te hebben getwijfeld. Het is evenwel duidelijk dat het koloriet alleen niet volstaat om de herkomst van aardewerk te onderkennen. Er zullen wellicht nog lange en nauwkeurige studies vereist zijn vooraleer het kenmerk van het Torhouts aardewerk wetenschappelijk zal vaststaan. Moge die tentoonstelling tot de oplossing van dit vraagstuk hebben bijgedragen.

Eg. I. Strubbe.

Boekenschouw

(januari — december 1964)

Voor de regels, die bij de samenstelling van deze Bibliografie werden gevolgd, zie *Hand. Emul.*, LXXXVIII (1951), p. 172.

Aan de Bibliografie hebben medegewerkt: Z.E.H. J. De Cuyper, A. de Schietere de Lophem, Dr. L. Devliegher, Dom N. Huyghebaert, Z.E.H. Kan. B. Janssens de Bisthoven, Drs J. Mertens, Dom A. Pil, en Drs L. Danhieux, aan wie de leiding werd toevertrouwd.

I. HULPWETENSCHAPPEN

1. BIBLIOGRAFIE

1. J. Dhondt, A. Scufflaire, J. Bovesse en andere, *Bibliografie van de Geschiedenis van België*, 1963. — BTFG., XLII (1964) 1314-1403.
2. J. Dhondt e.a., *Bulletin d'histoire de la Belgique*. — RN. XLVI (1964) 253-302.
3. L. Danhieux e.a., *Bibliografie voor de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de Provincie West-Vlaanderen*. — *Hand. Em.*, C (1963) 361-392.
4. P. Bockstaale, *Bibliografie van de Geschiedenis der Wetenschappen in de Nederlanden*. — SH., VI (1964) 97-107 en 222-235.
5. K. Maddens, *Bibliografie 1963-64*. — LG., VI (1964) 247-258.
Voor stad, arrondissement en vroegere kasselrij Kortrijk.
6. H. Stalpaert, *Bibliografie van Dr. Jos. De Smet tot 1 januari 1963*. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 13-48.
7. B. Janssens de Bisthoven, *Het archief van het bisdom* — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 207-210.
8. B. Janssens de Bisthoven, *Het fonds van het bisdom Ieper op het bisschoppelijk archief te Brugge*. — *Hand. Em.*, C (1963) 197-205.
9. A. Schouteet, *De verzamelingen en de inventarisatie van het Brugse Stadsarchief*. — ABMB., XXXV (1964) 80-87.
10. A. Schouteet, *Het archiefdepot van de stad Brugge van 1887 tot 1921*. — ABMB., XXXV (1964) 67-79.
Het verhuizen van het stedelijke archief van de oude Civiele Griffie naar de verdiepingen van het Postgebouw, in 1897 begonnen, eindigde in maart 1898. Doch aan deze toestand dient beslist een einde gesteld te worden.
11. A. Schouteet, *Inventaris van het archief van het voormalige gild van de librariërs en van de vereniging van schoolmeesters te Brugge*. — *Hand. Em.*, C(1963) 228-269.
103 nummers, van 1612 tot 1792. Met een index op de persoonsnamen.

12. J. Buntinx, *Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen*, Brussel, A.R.A., 1964, in—8°, 335 blz.
13. A. Wijffels, *Inventaris van het oud archief der stad Tielt*. Tielt, 1962.
14. A. Wijffels, *Inventaris van het archief van de heerlijkheid van Hamme en Sint-Anna*. Brussel, 1963, in—8°, 70 blz.
15. J. Soete, *De Kortrijkse Stadsbibliothek onder de oorlog*. — LG., VI (1964) 107-110.
Hiermee wordt de tweede wereldoorlog bedoeld.
16. E. Warlop — K. Maddens, *De nieuwe Stadsbibliothek en het Arrondissementsdepot van het Rijksarchief te Kortrijk*. — LG., VI (1964) 265-271.
17. E. Brouette, *Nouveau supplément aux régestes de Thierry et de Philippe d'Alsace*. — RN., XLVI (1964) 5-8.
Zes nummers; enkele onnauwkeurigheden.

2. PALEOGRAFIE — HANDSCHRIFTEN

18. *Notes and news: French exhibition*. — Bull. John Rylands Library, XLVI (1964) 258-263.
Hsn-tentoonstelling uit J.R. Libr.: sommige afkomstig uit Frans Vlaanderen.
19. L. Milis, *De kloosterbibliothek van Ename*. — Handel. Geschiedenis en Oudheidk. Kring van Oudenaarde, XIII (1964) 97-107.
20. P.Mc Gurk, *The Ghent Livinus Gospels and the scriptorium of St. Amand*. — Sacris Erudiri, XIV (1963) 164-205.
21. G. Coolen, *Un miracle de Saint Omer*. — SAM. Bull., XX, n° 381, blz. 285-288.
Het wonder heeft te Alveringem plaats gehad, of liever te Zoutenaai: *in hereditate quae sita est super fluvium Saltanauua* (uit hs. 698, XIe eeuw).
22. P. Van Eck en A. van Kampstra, *Jacob van Maerlant's „Der Naturen Bloeme”*. *Twee notities over handschriften*. — Het Boek, 3^e reeks, XXXVI (1963-1964) 222-232, ill.
23. A. Ampe, *Aantekeningen bij een zestiendeuws handschrift uit Dendermonde (Hs 4407-08 der KB te Brussel)*. — Handelingen der Kon. Zn. Mij voor Taal- en Letterkunde en geschiedenis, XVI (1962) 9-54.
O.m. over een Eucharistisch tractaat in het Westvlaams opgesteld.

3. AARDRIJKSKUNDE — ONOMASTIEK — VOORGESCHIEDENIS — TAALKUNDE

24. A. Verhulst, *L'évolution géographique de la plaine maritime flamande au moyen âge*. — Revue de l'Université de Bruxelles, XV (1962-63) 90-106.
25. S. Astaes, *Het waterwegennet ten noorden van Brugge van de XIe tot de XIVe eeuw*. — GOG. Hand., n.r. XVIII (1964) 3-17.
26. R. De Keyser, *De Ontwatering ten noorden van Brugge vóór 1421*. — RPT, VI (1964) 118-143.
27. R. Degryse, *Nog over het overstromingsgebied van de IJzer*

- in de middeleeuwen, de „Magna Scclusa” en de abdij Ter Duinen (1184). — GOG. Hand. n.r. XVII (1963) 29-36.
28. M. Cafmeyer, *De Wateringen van Zuid en Noord over de Lieve op het einde van de 15de eeuw.* — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 97-119.
29. L. Stockman, *Over het ontstaan van de Eeklose Watergang tussen Eeklo en St-Laurens.* — AM., XIV (1963) 154-158.
„Wanneer die verbinding tot stand kwam weten we niet. Wel weten we dat er in 1332 en 1351 verbredingswerken aan de Eeklose watergang uitgevoerd werden.”
30. L. Daels, *Landschapsontwikkeling in en rond het voormalige Bulskampveld.* — Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies, XXXI (1962) 191-228.
31. W. Enzinck, *Reisboek van West Zeeuws-Vlaanderen.* Oostburg, 1964, in-8°, 185 bl., ill.
32. B. Bijmens, *Zuid- of Frans-Vlaanderen,* Nieuwpoort Bachten de Kupe, 1964. 214 blz.
33. P. Gallant, *Toponymie van Wervik.* Uitgave Oudheidkundige Commissie Wervik, 1963, in-4°, 176 blz. ill.
34. R.E. Keller, *The Language of the Franks.* — Bull. John Rylands Library, XLVII (1964) 101-122.
35. A. Viaene, *Vlaamse bronnen en bouwstoffen in het middelnederlandsch Woordenboek.* — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 341-353.
Vele bronnen op de lijst der „Bouwstoffen” aangebracht werden door Prof. Verdam slechts gedeeltelijk geëxcerpeerd.
36. A. Viaene, *Namen van ingevoerd timmerhout in middelnederlandse teksten.* — B., LXV (1964) 79-84.
37. F. Debrabandere, *Familienamen rond het smidsvak.* — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz 147-153.
38. Ph. Coussement, *Van Jozef tot Joos.* — B., LXV (1964) 232-234.
„In hoeveel van de gevallen uit de 18e eeuw waar Judocus in voorkomt is dit geen verkeerd gebruik voor Joos-Jozefus?”
39. G. Pottie, *Van Joos tot Jozef.* — B., LXIV (1963) 347-348.
40. A. Viaene, *Een nieuwjaar geven in middelnederlandse teksten.* — B., LXV (1964) 23-25.

4. NUMISMATIEK

41. A. Delmonte, *Le Bénélux d'or. De gouden Benelux.* Amsterdam, 1964, in-4°, 207 p. + pl. 700 fr.
Repertorium ten behoeve van verzamelaars. De goudmunt van de Gallische tijd tot heden.
42. Cl. Richebé, *Les monnaies féodales d'Artois du Xe au début du XIVe siècle.* Paris, 1963, in-8°, 197 p. + ill.
43. F. Lavagne, *Les poids et mesures du Musée d'Audenarde.* — Handel. Geschied. en Oudheidk. Kring Oudenaarde, XIII (1963-64) 125-131.
44. A.N. Zadoks-Josephus Jitta, *Een gouden triens uit de Ide eeuw te Aardenburg.* — Berichten R.O.D., XII-XIII (1962-1963) 554-555.

45. J.J. Bregentzer, *Le Mouton d'or de Louis de Maele pour Rethel*. R.B.N., CX (1964) 111-115.
46. M. Hoc, *La „couronne tournaïsiennne” de Charles Quint*. — R.B.N., CX (1964) 103-110, geïll.
47. G. Coolen, *Méreau du chapitre de Saint-Omer*. — SAM. Bull., XX, n° 383, blz. 340-342.
Les anciens méreaux de plomb sont remplacés en 1526 par de nouveaux méreaux de cuivre, moins sujets aux contrefaçons.

5. GENEALOGIE — LEVENSBERICHTEN

48. J. Noterdaeme, *De ridders van Roden en Jacob de Coster van Maerlandt*. AM., XV (1964) 45-114.
In bijlage 14 oorkonden van 1235 tot 1252.
49. J. Noterdaeme, *De ridders van Roden in de eerste helft van de 13de eeuw in het Brugs Ambacht*. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 273-307.
50. A. Viaene en a., *Vlaamse Jeruzalemvaarders in de Bourgondische eeuw*. — B., LXV (1964) 5-16, 119-122, 336-338.
Ridder Jan van Masseme, Jehan de Wissocq, Lodewijk van Moerkerke, Niklaas Schouheden en Gerard Clement, Ridder Martijn Vilain van Gent, deken Jehan de Carnin, Anselm en Jan Adornes, Jan van Eeckhoutte, Jakob en Jan Breydel, Jan III de Baenst, Jan de Vleeschauwere, Ridder Joos van Ghistele, Ridder Montfrant Acket, Adriaan de Mil O.P., Ridder Jan Taccoen, Filips Knibbe, Cornelis Gailliard, Jacob van Lichtervelde, Jan de Briarde, Mauritius Colins, Gillis Ghiselin, Jan van der Beke O.P., Rogier Thibault („le chevalier boîteux”), Pauwels Ragards, Ridder Guarin de Beste, Ridder Jan de Gruutere, Joos de Backere, Joost van Joigny, heer van Pamele.
51. A. Viaene, *In het sterfhuis van Kanunnik Vrombout, Brugge, 1510*. — B., LXV (1964) 339-342.
52. A. Viaene, *Vlaamse herberg te Compostella, 1538*. — B., LXV (1964) 279-281.
Over de moord van Antheunis van de Bossche, gezeid Van Bracle, te Gent.
53. V(an) D(er) E(ist), *Brugge viert zijn „Primus van Loven”, Franciscus-Josephus Beyts, 1782*. — B., LXV (1964) 107-112.
Volgens aantekeningen van Guilielmus-Franciscus Kinjedd, pastoor van het St. Janshospitaal.
54. Gl. d'Esclaibes, *Une découverte archéologique à Courtrai. La pierre tombale de Jean d'Esclaibes et de Jacqueline de Postelles*. — MDN. XIX (1964) 92-96.
55. Baron de Brouwer, *Descendance de Jean-Baptiste de Brouwer 1766-1845 et Louise-Colette-Isabelle Muïls 1782-1861*. — Recueil de l'Office généalogique et héraldique de Belgique XIII (1964) 4-178. ill.
Préface de Dom Hilaire Duesberg et correspondance de Jean-Baptiste de Brouwer (1815-1856) avec Jean Moeller, professeur à l'université de Louvain (8 mai 1840 - 15 mai 1841).
56. E. Verheust, *Contributions à l'histoire de la famille De Mulié*. — GOK. Hand., XXXIII (1963-64) 304-377.

Six articles : 1. L'abbaye de Saint-Martin à Tournai et la famille De Mulié; 2. Le marché des céréales à Courtrai en 1783; 3. Les idées pédagogiques d'un notable à la fin du XVIIIe siècle; 4. Une polémique sur l'usure en 1809; 5. Un réfractaire sous l'Empire; 6. Le magasin de fer.

57. E. Verheust, *Huishoudelijke Memorieboeken*. — GOK. Hand., XXXIII (1963-64) 299-303.
Over de familie De Mulié, van Kortrijk.
58. H. de Potter d'Indoye, *Histoire généalogique des Potter au croissant et aux trois roses suivant le manuscrit du R.P. Jacques de Potter*. — Bruxelles, Ed. Tradition et vie, 1964, 320 p. ill.
59. Vtes de Ghellinck Vaernewyck, *Histoire généalogique des Ghellinck 1269-1964*. — Bruxelles, Ed. Tradition et Vie 1964, 380 p. ill.
Afkomstig uit de Denderstreek vestigde de familie zich te Kortrijk in de XVe eeuw.
60. M.J. Vuylsteke, *Un couple flamand à l'Elysée: Antoine Hovyn et Jeanne Laviolette. Son ascendance à Menin. Sa descendance à Paris, en France et en Belgique par les Nourtier, Galloy, Benoit etc.* Notes généalogiques et extraits de correspondances. — MDN XIX (1964) 76-89.
En annexe: J. Raveau, *Note sur la fondation de la rubannerie cominoise par Philippe-Jacques Hovyn*.
61. P.E. Claessens, *Encore les Hovyn. I. Du rôle de la famille Hovyn et de Pierre-Antoine Malou dans l'industrie cominoise au XVIIIe siècle* — MDN XIX (1964) 222-225.
62. J. Rotsaert, *Bilan bij de dood van een begijntje*. — BO. IV (1964) 26-30.
Boedelbeschrijving van het sterfhuis van Maria Siboons met genealogische aantekeningen over haar familie.
63. M.V.P., *De Strubbe's te Oostkerke*. — RPT, VI (1964) 54-56.
64. M.V.P. *De „Van Besien's" in de Polderstreek*. — RPT, VI (1964) 88-89.
65. A. De Bruycker, *Stamboom van de familie Van de Ryse*. — Damme 1963, in 8°, 128 blz. ill.
66. E. Van Hoonacker, *(Stamboom) Van Hoonacker, Vanhoenacker(e), 1345-1963*. Kortrijk, 1964, in-8°, 192 blz. ill.
67. W. van Hille, *Familie van Honebrouck*. — Bachten de Kupe VI (1964) 73-80.
Afkomstig uit Werken, 17e eeuw.
68. L. van Renynghe de Voxvrie, *Descendance de Jean-Bernard van Zuylen van Nyevelt (1721-1791) et d'Isabelle du Bois (1730-1804)*. — Bruges, 1964 Ed. Tablettes des Flandres. 216 p. ill.
69. *Mémorial des Vuylsteke de Geluwe et des Vanderghote d'Elverdinge*. — MDN. XIX (1964) 306-308.
70. *Gedenkboek Karel-Romaan Berquin*. Langemark, (1963), in-8°, 170 blz., ill.
I: Feestelijke hulde. — II: Levensbericht, stamboom, het historisch-heimkundig werk van K.R. Berquin. —

III: Nieuwpoort en zijn verleden (Nieuwpoortse monumenten, Nieuwpoortse figuren, Nieuwpoortse kronieken, Nieuwpoort in 1914).

71. L.P.L. Pirenne, *In memoriam Prof. Dr. Frans Blockmans*. — Bibliotheekgids, XXXVIII (1962) 139-140.
72. B. Dewilde, *In memoriam kunstkopersmid Karel Bresous*. LG. VI (1964) 241-242.
73. S. de Vriendt, *Joe English, frontsoldaat en begenadigd kunstenaar*. — WV., XIII (1964) 263-267.
74. X., *Westvlaamse muziekwereld verloor een eminent figuur, Komponist-Dirigent Meester A. Lietaert overleden*, in *Fedekamnieuws*, 1964 (IX), febr., blz. 13-15. Overgenomen uit „Het Wekelijks Nieuws” van 8/10/1963.
75. P. van Oye, *Karel Loppens, onbekend pionier van het brakwateronderzoek*. — Mededelingen KVA., Klasse der Wetenschappen XXV, 7, Brussel, 1963, 34 blz.
Met chronologische bibliografie van de „geleerde man van Koksijde” (1875-1962).
76. B.F. Van Vlierden, *Marcel Matthys (1899-1964)*. — Streven, XVIII (1964) 89-90.
77. F.J. De Waele, *Prof. Dr. Marcel Minnaert (1893-1963)*. — WT., XXIII (1963) 129-130.

Bij emeritaat van deze Brugse astronoom in Leiden.

78. F. Bonneure, *Dr. Achiel Stubbe*. — Boekengids, XLI (1963) 334.
79. F. De Vleeschouwer, *In memoriam Beeldhouwer Georges Vandevoorde*. — LG. VI (1964) 237-241.
80. A. Van der Plaetse, *Cyriel Verschaeve zoals ik hem heb gekend*. *Rozengaard*, Deerlijk, 1964; 8°, 188 blz., ill.

Studie van de verschillende facetten van de persoon en de kunstenaar C.V., benaderd langs citaten uit brieven van V. hoofdzakelijk aan V.d.Plaetse en J. Faes. Uit de verantwoording blijkt dat V. zelf in 1944 inzage genomen heeft van „de eerste versie van dit werk” (p.14). V.d.Plaetse poogt herhaaldelijk de kunst van V. nuchter en met zin voor relativiteit te benaderen (o.a. blz. 41-45); de persoon van V. wordt echter met al de subjectiviteit van een bewonderende vriendschap geschetst. Uit deze fragmentarische correspondentie komt meer dan elders, en misschien méér dan door de uitgever bedoeld, de troebele persoonlijkheid van V. naar voren: de pose in zijn omgang, zijn refolement als kunstenaar en als mens, zijn cerebraliteit en zijn eigendunk. Spijtig lijkt ons dat A.v.d. Plaetse nuttig geoordeeld heeft ellenlange getuigenissen (blz. 81-100 en passim) van V. over de kunst van V.d.Plaetse ten beste te geven.

L.S.

81. X., *Pater Leopold Willaert (1878-1963)*, in *Jezuïeten*, XXII (1964) 34-35.

6. FOLKLORE

82. A. Viaene, *Harten in lood. Topographie van hart-urnen in*

- West-Vlaanderen*. — B., LXIV (1963) 321-328.
83. L.S., *Nog over „Harten in lood”*. — B., LXV (1964) 26-27.
84. L. Van Dooren, *Kinder-volksliedjes uit de Vlaamse Gewesten*. Brussel, Kon. Belg. Commissie voor Volkskunde, 1964. 190 blz.
85. A. Blyau-M. Tasseel, *Iepersch Oud-Liedboek*. Brussel, Ministerie Op. Onderwijs, 1962. 590 blz.
86. V. Arickx, *Oudere hondenmerken in Vlaanderen*. — B., LXV (1964) 47-52.
87. A. Viaene, *Kat met en zonder handschoenen*. — B., LXV (1964) 282-283.
Dietse zegswijze reeds in de 15e eeuw bekend. Het frans kent ook: *chat emmouflé ne prend souris*, en het engels: *a gloved catte can cathe no myse*.
88. A. Viaene, *Marktlid op de victorie van Lodewijk XV, 1745*. — B., LXV (1964) 245-248.
89. A. V(iaene), *Jacobijns marktlidje voor de boeren, 1793*. — B., LXV (1964) 174.
91. E.I. Strubbe, *De metamorfoses van de Bakelandt - figuur (1803-1861)*. — Volkskunde, XXII (1963) 158-173.
92. J. Rotsaert, *Het spookhuis in de Spanjaardstraat te Brugge*. — BO, IV (1964) 78-86.
Over het huis „De Noodt Gods” in de Spanjaardstraat, hoek Korte Winkelstraat, en de spoken die er door het volksgeloof geïnstalleerd werden.
93. J. Ballegeer, *Handtekeningen en Sibbetekens te Lissewege in de XVIIIe Eeuw*. — RPT, VI (1964) 32-41.
94. A. Sleeks, *Oude Oostendse feesten, gewoonten en gebruiken*. Oostende, 1964, in-8°, 155 blz., ill.
95. A. Franchoo, *Waarheid of legende omtrent de speer van Longinus en de naam Sint-Andries*. — BO, IV (1964) 22-25.

II. ALGEMENE GESCHIEDENIS

1. GESCHIEDENIS VAN VLAANDEREN

96. F. Ganshof, *Le comté de Flandre au Moyen Age*. — CAF., CXX (1962) 9-11.
97. H. Sproemberg, *Clementia, Gräfin von Flandern*. — BTFG., XLII (1964) 1203-1241.
98. A. Pil, *De gelukzalige Karel de Goede, graaf van Vlaanderen 1119-1127. Zijn persoonlijkheid volgens de huidige historiografie*. — Jaarboek Karel de Goede-genootschap, (1964) 4-7.
99. N. Huyghebaert, *De abdis van Origny en de stervende burggraaf*. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 191-197.
Over de dood van Tainard van Broekburg (1127).
100. E. Verstraete, *Margareta van Brabant (overl. 1311) en 3 Dampierres op krijgstoct in Italië*. — WT., XXIII (1963) 405-408.
Verwijst naar lic. th. Gent Hild. Verstraete, over de raadsheren van Robrecht van Béthune.
101. A. Viaene, *Rond de prinsenwieg te Male. Naar de boekhouding van het grafelijk huis, 1330*. — B., LXV (1964) 161-167.

102. P. Rogghé, *De politiek van graaf Lodewijk van Male. Het Gents verzet en de Brugse Zuidleie*. — AM., XV (1964) 388-441.
Een geest van Francofilie en van weerwraak heeft de politiek van L. van M. gekenmerkt. De graaf gebruikte en misbruikte Vlaanderen ten voordele van zijn persoonlijk en dynastisch belang. Hij deed zijn volk de beproevingen en de rouw van een oorlog tegen de opgejaagde Fransen ondergaan. Getroffen door de economische depressie, verontrust door 's graven bestendige geldzucht, door zijn duistere inmenging in het leven van sommige ambachten, kwam in 1379 Gent in opstand. De oorzaak van de zesjarige oorlog die volgde is niet in het graven van de Brugse Zuidleie op Deinze te zoeken, wel in de persoonlijkheid, de geest en de nefaste politiek van de graaf. N.H.
103. A. Viaene, *De „zwarte Dood”. Een jonge historienaam voor de volksziekte van 1348*. — B., LXV (1964) 257-262.
104. P. Rogghé, *De democraat Jacob Van Artevelde*. — AM., XIV (1963) 56-68.
105. A. Viaene, *Moetsaetsen. Vlaamse trojongens in Spaanse Soldatendienst, 1567-1600*. — B., LXV (1964) 181-184.
106. A. Viaene, *Kortrijk „kerkhof der Fransen”. Lotgevallen van een oude historienaam, 1567-1961*. — B., LXV (1964) 193-198.
107. G.A.C. van Vooren, *Aardenburg en zijn betrekkingen met Vlaanderen na de tachtigjarige oorlog (1648-1656)*. — AM., XIV (1963) 69-103.
108. V. Arickx, *Keizersgezinden in het Tieltsse en Patriottinnen te Wingene*. — B., LXIV (1963) 329-332.
In bijlage een „Vaderlandsche Anspraeck” en een „Liedeken” van 1790.
109. A. Delvoye, *De ontschepping op Walcheren in 1809 uit Kortrijk gezien*. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 169-175.
110. E. Vandewoude, *Lettres de Jules Devaux au Roi Léopold II relatives au Congo (octobre-novembre 1883)*. — ABMB., XXXV (1964) 31-48.
Zes brieven van de Bruggeling J. Devaux, hoofd van het Kabinet des Konings van 1866 tot 1886.
111. J. Behets, *De breuk tussen de Vlaamse Bewegings en de Pan-germanisten (1887-1907)*. — WT., XXIII (1963) 451-464.
o.a. de rol van Pol de Mont.
112. L. Anciaux, *Les inondations de l'Yser, 1914*. — MA. Med., XVI (1964) 29-41.
113. P. Billiet, *Staden 1914-18. De frontstreek, Poelkapelle, Lange-mark, Houihulst*. Langemark, 1963, in-8°, 124 blz., ill.
114. J. De Smet, *De geschiedenis van de oorlog 1914-1918 in West-Vlaanderen*. — WV., XIII (1964) 231-236, ill.

2. PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS

115. A. Verhoustraete, *Leenroerig overzicht van Aalter*. — AM., XV (1964) 169-260, met kaarten.
116. E. Dewispelaere, *Het leenhof te Assebroek*. — BO, IV (1964) 87-91.
117. J. Penninck, *De Zeventorrekens te Assebroek*. — BO, IV

- (1964) 34-37.
118. E. Dewispelaere, *Het moordlied van Assebroek 1877*. — BO, IV (1964) 31-33.
 119. P. Gélis, *Bergues*. — CAF., CXX (1962) 244-250.
 120. E.I. Strubbe, *Van de eerste naar de tweede omwalling van Brugge*. — Hand. Em., C (1963) 270-300.
 121. F. Ganshof, *Bruges au Moyen Age*. — CAF., CXX (1962) 12-15.
 122. J. De Smet, *De evolutie van het Brugse stadsgebied*. — Hand. Em., C (1963) 90-99, ill.
 123. A. V(iaene), *De beroerte van Palmzondag te Brugge, beschreven in een gelijktijdig rederijkersgedicht, 1678*. — B., LXV (1964) 308-310.
 124. J. De Smet, *Te Brugge in 1914*. — BO, IV (1964) 113-136.
 125. R. Vandenberghé, *Damme, histoire*. — CAF., CXX (1962) 55-59.
 126. A. van Walleghem, *De oorlog te Dickebusch en omstreken 1914-1918*, uitg. door J. Geldhof, met een inleiding door Eg. I. Strubbe, 1e deel, Brugge, 1964, in-8°, XLIV-202 blz. (Bijdragen geschiedenis van West-Vlaanderen, 2).
 127. A. Viaene, *De Muntewal te Diksmuide*. — B., LXV (1964) 289-292 en 325-326.
 128. A. De Vos, *Tweehonderd jaar strijd om een eigen parochie te Doornzele (Evergem)*. — AM., XIV (1963) 5-55.
Doornzele, waar de cistercienserinnen reeds in 1698 een kapel hadden gebouwd, werd eerst in 1853 als parochie erkend. Met zeven bijlagen.
 129. P. Rogghé, *De Gentse schepenhuisen voor het midden van de XIVe eeuw*. — AM., XIV (1963) 122-134.
 130. J. Larbouillat, *De verdwenen St.-Antoniuserkerk van Heist (Derde deel)*. — RPT, VI (1964) 72-79.
 131. G. Jourdain, *Hondschoote*. — CAF., CXX (1962) 224-232.
 132. M. Cocle, *Ieper, dood en heropstanding*. Ieper, 1963. 31 blz.
 133. J. Janssens, *Klerken in de „goënen ouden tijd”*. Antwerpen, 1964, 147 blz., ill.-8°.
 134. A. Ryserhove, *Feodaal Knesselare*. — AM., XV (1964) 251-361, kaarten.
 135. J. De Smet, *Uit de eerste jaren van de Zeebaden te Knokke*. — RPT, VI (1964) 57-59.
 136. W. Wintein, *Uit de kaart van Koolkerke*. — RPT., VI (1964) 90-93.
 137. J. De Cuyper, *Aantekeningen in verband met het eerste kasteel van Kortrijk*. — Hand. Em., C (1963) 68-89.
 138. B. De Walsche, *Kortrijk in de jaren 1577 tot 1580*. — LG., VI (1964) 5-19.
 139. L. Dendooven, *Lissewege*. — CAF., CXX (1962) 69-74.
 140. G. Vandepitte, *Uit de Kerk- en Armenrekeningen van Lissewege*. — RPT, VI (1964) 144-151.
 141. G. Vandepitte, *Lissewegse Mengelwaren uit de XIXe Eeuw*. — RPT, VI (1964) 47-53.
 142. G.A.C. van Vooren, *Middelburg in Vlaanderen. Toevluchtsoord voor Staatse Katholieken*. — AM., XV (1964) 5-44.
 143. G. Bouciqué, *Merkem. Oorlogsgeschiedenis 1914-1918*. Brus-

- sel, 1964. 108 blz., ill.
144. J. Buntinx, *Een schuur voor Philips Wielant te Nieuwpoort (1486)*. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 91-96.
Door de timmerman Ghelain de Jaghere van Pittem gebouwd op het goed „ten Poldere”.
145. Catalogus „Oostende 1000”. Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1964, 75 blz., afb.
146. R. De Keyser, *Heemkundige kaart van Oostkerke*. — RPT, VI (1964) 3-25.
147. R. De Keyser, *Het kasteel Lembeke te Oostkerke en zijn bezitters*. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 219-232.
Andries van Oostkerke — De familie van Lembeke — De familie Dop — De familie de Baenst. Jan de Baenst stierf ongehuwd in 1518; hij is de laatste heer van Lembeke geweest.
148. P. Gélis, *Quaedypre*. — CAF., CXX (1962) 238-243.
149. M. De Bruyne, *De Roeselaarse poorterie. Bijdrage tot de geschiedenis van Roeselare en ommeland*. Brussel, Pro civitate, 1964, in-8°, 92 blz., ill.
150. J. Vangaver, *Gildeleven te Ruiselede. 1. Het Broederschap of de H. Drievuldigheidsgilde. 2. De St.-Elooisviering*. — GOK. Hand., XXXIII (1963-64) 447-473.
151. J. Delbaere, *Kasteel en kasteelheren te Rumbeke*. — GOK., Hand., XXXIII (1963-64) 5-200, ill.
152. J. Delbaere, *De Bergmolen, banmolen van 't Heerschip Rumbeke*. — GOK. Hand., XXXIII (1963-64) 201-228.
153. L. Slosse, *Oorlogsdagboek van Rumbeke in 1914-1918*, uitgegeven door J. Delbaere-Dumoulin. Brugge, 1962, in-8°, VI — 228 blz., ill. (Bijdragen tot de geschiedenis van West-Vlaanderen, 1).
154. J. Penninck, *Sint-Andries in de eerste helft van de 19e eeuw. — De tijd van keizer Napoleon*. — BO, IV (1964) 2-21.
155. J. Penninck, *Het Nieuw-Riethuis te Sint-Andries*. — BO., IV (1964) 71-74.
156. G. Franchoo, *De prochiepapehofstede of Priestragie te Sint-Michiels*. — BO, IV (1964) 145-148.
157. G. Buffel en A. Vandekerckhove, *Stuivekenskerke, Lange-mark, 1964, in-8°, 118 blz.*
Vooral de oorlogstijd 14-18 treedt hier op de voorgrond.
158. J. Brys, *Geschiedenis der O.L. Vrouwparochie te Tielt, 1913-1963*. Tielt, 1963, 75 blz., ill.
159. R. Haelewyn, *Torhout onder de oorlog 1914-1918*, Torhout, 1964.
Gaat namelijk over het bezoek van koning Albert en president Wilson aan Torhout.
160. R.E. Moulart, *Het leen Velkegem te Ursel*. — AM., XIV (1963) 106-121, ill.
Beschrijving omstreeks 1600. Lijst van de leenhouders (van Pamele, Petrins, Snouck, Alegambe, Rodriguez de Evora de Vega, e.a.).

161. A. Franchoo, *De „Groote” en de „Cleene Themis” te Varsenare.* — BO, IV (1964) 102-111.
162. A. Franchoo, *De huidige Oudenburgweg te Varsenare en zijn twee aloude leengoederen: de Reigerie en de Sint-Jacobs-hoeve.* — BO, IV (1964) 137-144.
163. A. Franchoo, *Het verleden van „Ter Leye”, aloude heerlijkheid te Varsenare.* — BO, IV (1964) 59-66.
164. R. Dufloy, *Gebeurtenissen te Vlamerdinge tijdens de oorlog 1914-1918.* Langemark; Vonksteen, 1964, in-8°, 178 blz.
165. M. Berry, *West-Cappel.* — CAF., CXX (1962) 233-237.
166. J. Vervenne, *Grote brand te Wevelgem in 1822.* — B., LXV (1964) 250-251.
167. J. De Smet, *De kerk van Wielsbeke in het beroerde jaar 1579.* — B., LXV (1964) 44-46, 118.
168. A. Viaene, *Beschrijving van Wulveringem door Pauwel Heinderycx omstreeks 1680.* — B., LXV (1964) 65-71.
169. M. Ryckaert, *Zomergem onder de Franse Revolutie, 1792-1815.* — AM., XV (1964) 115-168.
170. V. Arickx, *Moelijkheden rond de restauratie van de kerk te Zwevezele.* — B., LXV (1964) 385-391.
De restauratie in 1768 ingezet eindigde met een proces tegen de tiendheffers: het Sint-Donaaskapittel te Brugge en het Sint-Pieterskapittel te Kassel.

III. BIJZONDERE GESCHIEDENIS

1. RECHT EN INSTELLINGEN

171. R. Van Caenegem, *Le diplôme de Charles le Chauve du 20 juin 877 pour l'abbaye de Saint-Bertin.* — TRG., XXXI (1963) 403-426.
172. M. Gyseling, *De Gentse keurenvertaling van circa 1237.* — Taal en Tongval, XV (1963) 23-33.
173. A. Viaene, *Sente Niclaeus ten Oestenbaren, een verre bedevaart in het oude strafrecht 1349-1550.* — B., LXV (1964) 321-325.
174. A. Viaene, *Onse Vrouwe ter Veinstersterre. Een Vlaamse strafbedevaart naar Galicie.* — B., LXV (1964) 113-116.
175. M. De Bruyne, *Poorterie — Proces Roeselare-Menen, uit het begin der XVIIIde eeuw.* — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 83-90.
176. M. De Bruyne, *Het brandreglement van Oostende ten jare 1822.* — B., LXV (1964) 331-335.
Werd in de tijd van burgemeester Jean Baptiste Seruys aangenomen. Het bevat 31 artikels en werd op 29 april 1861 vernieuwd.
177. M. De Bruyne en E. Reynaert, *Branden en brandweer te Roeselare van de 15de eeuw tot heden.* Langemark, 1964, in-8°, 211 blz. + ill.

2. ECONOMISCHE EN SOCIALE GESCHIEDENIS

178. H. Van Werveke, *The Rise of the Towns.* The Cambridge Economic History of Europe, III Cambridge 1963, 3-41.
179. C. Verlinden, *Markets and Fairs.* — The Cambridge Econo-

- mic History of Europe, III, Cambridge 1963, 119-153.
180. W. Prevenier, *Quelques aspects des comptes communaux en Flandre au moyen âge*. Studia historica Gandensia, 1964, in-8°, 40 blz. ill.
181. H. Van der Wee, *L'échec de la réforme monétaire de 1407 en Flandre, vu par les marchands italiens de Bruges*. Studi in onore di Amintore Fanfani, III. Milaan 1962, 579-589.
182. A. Verhulst, *L'économie rurale de la Flandre et la dépression économique du bas Moyen Âge*. — Etudes Rurales, X (1963) 68-80.
183. A. Verhulst, *Die binnenkolonisation und die Anfänge der Landgemeinde in Seeflandern*. — Vorträge und Forschungen, deel VII, Konstanz en Stuttgart, 1963 blz. 447-460.
184. J. Boon, *De landbouweconomie en de pacht in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen: enkele peilingen*. — GOG. Hand. n.r. XVIII (1964) 19-29.
185. A. Verhulst, *Bronnen en problemen betreffende de geschiedenis van de Vlaamse landbouw in de late Middeleeuwen*. — WT., XXIII (1963) 275-76.
Korte inhoud voordracht te Wageningen. Volledig : Agronomisch-historische Bijdragen VI (1964).
186. A. Verhulst, *De „hospites” van de abdij Voormezele te Bredene en het „superaratum” of „overhert”*. Bijdrage tot de oetginningsgeschiedenis van de Vlaamse kustvlakte. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 331-339.
Met als bijlage, de uitgave van een oorkonde van 29 mei 1219.
187. A. Van Geertsom, *De hoofdcijnsboeken van de St.-Baafsabdij te Gent, 1462 en 1475*. — Annalen van de Oudheidk. kring van het Land van Waas, LXVI (1963) 197-243; LXVII (1964) 77-121; 157-183.
188. G. Doorman, *De haringvisserij in de middeleeuwen*. — Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden, XIX (1964) 162-172.
189. J. Marechal, *De betrekkingen tussen Karmelieten en Hanzeaten te Brugge van 1347 tot 1523*. — Hand. Em., C (1963) 206-227, ill.
Met zes bewijsstukken.
190. J. Marechal, *Een gefailleerde koopman, kostganger van de Karmelieten te Brugge, 1524-1528*. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 263-271.
Over Rodrigo de Navarette, koopman uit Logrono; met drie bewijsstukken.
191. C. Devyt, *De Generaliteit van de Gort- en Boekweitmaalders te Brugge*. — B., LXV (1964) 374-384, ill.
Verscheen rond 1613. Zij is er in gelukt bepaalde rechten te bekomen, al werd haar nooit gegeven tot een vrije nering te worden. De laatste grutmolen te Brugge verdween met de eerste wereldoorlog.
192. J. De Smet, *De paardenfokkerij in het Brugse Vrije gedurende de tweede helft van de 18de eeuw*. — B., LXV (1964) 367-373.
193. J. De Smet, *Het Herbeginnen van de Zeevisserij te Heist*. —

- RPT., VI (1964) 109-113.
194. A. Buve, *Openbare vervoerdiensten in het Land van Waas*. — *Annalen Oudheidk. Kring Land van Waas*, LXVI (1963) 135-164, ill.
 195. J.M.G. Vande Poel, *De Zeeuwse voetploeg in de late middel-eeuwen*. — *Volkskunde*, XXIII (1964) 181-188, ill.
 196. J. Marechal en J. Denduyver, *Havencomplex Brugge-Zeebrugge. Geschiedenis. Economische betekenis en toekomst-mogelijkheden*. Brugge, 1964, in-8°, 164 blz. ill.
 197. L. De Smet, *De localisering der nijverheid in West-Vlaanderen*. — *WT.*, XXIV (1964-1965) 11-20.
 198. C. Wyffels, *Peiling naar de sociale stand van een aantal Brugse groothandelaars, inzonderheid op de Britse Eilanden (1270-1292)*. — *Album Archivaris Jos. De Smet*, Brugge, 1964, blz. 365-379.
 199. J. De Smet, *De bevolking van Assebroek in 1748*. — *BO*, IV (1964) 67-70.
 200. A. De Vos, *De omvang en de evolutie van het Eeklose bevolkingscijfer tijdens de XVIIe en XVIIIe eeuw*. — *Cinq études de démographie locale*, Brussel, 1963, blz. 123-148.
 201. P. Deprez, *De bevolking van Evergem, Knesselare, Ronsele en Zomergem in het licht van de Volkstellingen van 1796-98*. — *Cinq études de démographie locale*, Brussel, 1963, blz. 151-193, 4 pl.
 202. J. De Smet, *De Bevolking van Heist in 1748*. — *RPT*, VI (1964) 106-109.
 203. J. De Smet, *De bevolking van Knokke in 1748. De bevolking van St.-Anna-ten-Vrijen 1748*. — *RPT.*, VI (1964) 80-83.
 204. V. Arickx, *Telling van de communicanten in de kasselrij Kortrijk, februari 1694*. — *B.*, LXV, (1964) 17-19.
 205. J. De Smet, *De bevolking van Sint-Kruis in 1748*. — *BO*, IV (1964) 92-101.
 206. D. Dalle, *De bevolking van de stad en van de kasselrij Veurne in 1796*. — *Album Archivaris Jos. De Smet*, Brugge, 1964, blz. 121-146.
 207. D. Dalle, *De bevolking van Veurne-Ambacht in de 17de en de 18de eeuw*. *Verhand. K.V.A. v. België*. Kl. lett. dg. XXV. Nr 49. Brussel, 1963, XXIII, 473 blz.
 208. A. Scherpereel, *Een begin van Werkstaking te Dudzele*. — *RPT*, VI (1964) 114-116.
 209. G. Vandepitte, *De Aardappelplaag in Lissewege 1845/52*. — *RPT*, VI (1964) 84-87.
 210. J. Geldhof, *Geen Kortrijkse kantwerksters voor Limerick. Een sociaal conflict na de hongersjaren 1850-1853*. — *B.*, LXV (1964) 235-241.

3. GESCHIEDENIS DER WETENSCHAPPEN EN LETTEREN

211. C. Verhaak, *Zeger van Kortrijk, commentator van Perihermeneias. Inleidende studie en tekstuitgave*. *V.K.V.A. Klasse der letteren XXVI*, n° 52, Brussel, 1964, in-8°, CXLVI —

212. E. Cockx-Indestege, *Livinus Hosterling, een almanach voor 1524*. — SH., V (1963) 49-55, ill.
L.H., Gentse medicus, auteur van een Latijns tractaatje over de pest te Parijs uitgegeven.
213. A. De Smet, *Mercator à Louvain, 1530-1552*. — Duisburger Forschungen VI, 1962.
Zie bespreking in ABMB., XXXIV (1963) 195-196. Daar zal men eveneens een belangrijke bibliografie over de Waasse aardrijkskunde en kartograaf.
214. F. Van Cleemput, *Mercators projecties*. — MA. Med., XVI (1964) 1-28, ill.
215. F. Hondius, *De Wackere Hondt. Leven en werken van de kartograaf Jodocus Hondius. (1563-1612)*. Vlaamse Toeristische Bibliotheek. Nr 21-22. Antwerpen, 1963, 32 blz.
216. A. De Smet, *Gerard Mercator en zijn Westvlaamse voortzetter, Jodocus Hondius of Joost De Hondt uit Wakken*. — Album archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 313-330.
217. M. Minnaert, *De sterrekundige en zeevaartkundige werken van Simon Stevin*. — Verslag Koninkl. Nederl. Akademie van Wetensch., Afd. Natuurkunde, LXX (1961) 11-12.
218. H. Peeters, *Simon Steven van Brugghe*. — WV., XIII (1964) 128-135, ill.
In 1959 werd zijn naam aan het Instituut voor Wetenschappelijk Onderzoek ten onzent gegeven.
219. U. Thiry, *Jean Palfijn est-il mort pauvre?* — Les Cahiers de la Biloque, XIII (1963) 245-248.
A propos de deux documents inédits.
220. L. Elaut, *René van Oye en het streven naar een natuurwetenschappelijke geneeskunde in het partikularistische West-Vlaanderen tijdens de eerste decennien van de Belgische onafhankelijkheid*. — Biologisch Jaarboek, XXXII (1964) 378-392, ill.
221. J. Gillis, *Leo Hendrik Baekeland, zijn leven en zijn werk*. — Biologisch Jaarboek, XXXII (1964) 352-377, ill.
222. J. Gillis, *L'oeuvre de Leo Hendrik Baekeland*. — Bull. Acad. royale de Belgique. Classe des Sciences, 5e série, XLIX (1963) 1165-1173, ill.
223. J. Gillis, *Leo Hendrik Baekeland*. — Pharmaceutisch tijdschrift van België, XLI (1964) 93-103.
224. M. Vanhoey, *Leo H. Baekeland (1863-1944), een groot Vlaams geleerde*. — Mededelingen van de Vlaamse chemische Vereniging, XXV (1963) 169-174.
225. J. Gillis, *De Gentse tijd van Leo Baekeland*. — Het Ingenieursblad, XXXII (1964) 63-65.
226. N.F. Blake, *William Caxton's Reynard the Fox and his Dutch Original*. — Bull. John Rylands Library, XLVI (1964) 298-325.
227. A. Viaene, *Een Brugs Vademecum voor de Rome- en Jeruzalemvaarder samengesteld door Rombout de Doppere 1491*. — Hand. Em., C (1963) 301-322, ill.
228. J.C. Arens, *Nederlandse gedichten van Jan Cruso uit Norwich*. — Spiegel der Letteren, VIII (1964-65) 132-140.

- Wegens godsdiensttwisten uit Hondscote geemigreerd naar Norwich, waar hij een rol speelde in de gereformeerde Nederduitse gemeente.
229. M.A. Nauwelaerts, *Humanisten rondom Plantin*. — Noordgouw, IV (1964) 9-26.
o.a. Frans van Ravelingen, geboren te Lannoy bij Rijsel met portret.
230. P. De Keyser, *De Continentale Blokkade en de Vlaamse volksletterkunde*. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 211-218.
„Saemenspracke tusschen eenen Bitteraeven en eenen Suykery-Wortel” uit de na 1798 gepubliceerde *Briefwisseling tusschen Vader Ghys en verscheyde andere geleerde Persoonen van zynen tyd*, zeer waarschijnlijk een werk van de Aalstse griffier Karel Broeckaert.
231. A. Viaene, *Kanunnik Henckel van Veurne, een puristisch rederijker uit de Franse tijd*. — B., LXV (1964) 306-307.
Franciscus-Ludovicus Henckel, gewezen reguliere kanunnik van Lo, overleden in het St. Juliaansgesticht te Brugge op 11 januari 1835.
232. A. Viaene, *Frans toneel te Brugge gedurende de eerste Franse bezetting 1792-1793*. — B., LXV (1964) 215-218.
234. J. de Mûelenaere, *Canon Benoit en Gezelle*. — Gezellekroniek, II (1964) 81-98, ill. (wordt vervolgd).
235. P. de Keyser, *De legende van S. Werner. De uitgave van „Van Sente Waerneer” in het licht van de briefwisseling Nap. de Pauw* — Guido Gezelle. — KVAVM., 1963, blz. 209-255.
236. J. J. M. Westenbroek, *Een niet gepubliceerde brief van Gezelle aan J.A. Alberdingk Thijm*. — Gezellekroniek, II (1964) 118-128.
237. M. Luwel, *Amaat Vyncke en de Vlaamse Leeuw*. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 259-262.
Wat heeft Ratte Vyncke, op 8 juli 1885, langs het Tanganikameer op zijn trompet gespeeld om van kapitein Storms afscheid te nemen: de Brabançonne of de Vlaamse Leeuw?
238. M.-H. Laurent, *Pour l'histoire de la Pierpont Morgan Library. Les lettres de Paul Liebaert et d'Henry Hyvernat, 1913-1915*. — Mélanges Eugène Tisserant, VI, Città del Vaticano, 1964, blz. 549-576.
Briefwisseling met een Kortrijkse priester, werkzaam in de Vatikaanse bibliotheek († 1915).
239. D. Vansina, *1914-1918 in de Spiegel van de Vlaamse letterkunde*. — WV., XIII (1964) 239-245, ill.
240. L. Simons, *Quiskborn-Gedichte in flämischer Uebersetzung*. — Jahresgabe der Klaus Groth-Gesellschaft, 1962.
i.v.m. Gezelle, De Mont, de Flou, van Oye, J. Sabbe.
241. *Stille Getuigen 1914-1918. Kunst en Geestesleven in de Frontstreek*, Brugge, Provinciale dienst voor Culturele aangelegenheden, 1964, in-8°, 188 blz., 60 platen.
Zie A. Viaene in B., LXV (1964) 249.
242. L. Schepens, *Het cultureel leven aan het front*. — Catalogus

Stille getuigen 1914-1918 (Brugge, 1964) 17-50, 79-135.

243. A. Vander Plaetse, *Toneel en concertleven in oorlogstijd*. — WV., XIII (1964) 247-251, ill.

4. GESCHIEDENIS VAN HET ONDERWIJS

244. M. Renard-de Leebeeck, *Het Algemeen Katholiek Studentenverbond*. — Dux, XXIX (1962) 87-92.
Over de opvoedende waarde van de Rodenbachse studentenbeweging en zijn ondergang.
245. F.L. Ganshof, *Iets over Petrus van Genabeth*. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 177-182.
Noord-Nederlandse leraar in het Nederlands, eerst te Doornik, later te Brugge, in „de Hollandse tijd”.
246. A. D(e) C(uyper), *150 jaar „'t Fort” in Kortrijk*. — LG., VI (1964) 243.
247. L. Devloo, *De Lamotteschool te Ieper*, — De Boekeboom, kroniek van 't Gelove, Tielt, V-VI (1962-1963) nr 1-3.
248. Z.E., *De Lamotteschool (te Ieper) na de eerste wereldoorlog*. — Boekeboom, kroniek van 't Gelove, Tielt, VII (1964) 156-159.
249. Z.M. Elmyra, *Donkere dagen over ons land en over de Mariaschool te Ieper (1914-1925)*. — De Boekeboom, kroniek van 't Gelove, Tielt, VII (1963) 85-89.
250. Berkebloesem, *Van uit de actualiteiten naar het ontstaan en het verleden van de Sint-Jozefskliniek te Izegem*. — *Ic Poghe*, contactblad tussen leerlingen, oudleerlingen, ouders en vrienden (der Zusters van Maria, Ingelmunster), VII (1964) 9-11.
251. M. Warlop, *De school van Walle honderd jaar*. — LG., VI (1964) 231-235.
Een jongensschool, heden met pretechnische afdeling, geopend te Walle bij Kortrijk op 10 september 1863.
252. X., *Het St.-Jan-Baptistcollege (1685-1804). De secundaire gementeschool (1804-1812). Het Latijns stedelijk college en de opkomst van het St.-Aloysiuscollege*. (Naar Dr. Rembry-Barth, *Histoire de Menin*, t.3, Brugge, 1881). — *Collegecronique Menen*, XVI (1964) nr 46-48.
253. R. Haelewyn, *Het internaat van Louis Lannée (Torhout, 1808)*. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 183-189.
254. R. Haelewyn en C. De Graeve. — *Capita uit de wordingsgeschiedenis van het Sint-Jozefsinstituut (te Torhout)*. — Sparappels, 1963-1964, blz. 7-18.

5. GESCHIEDENIS VAN DE PERS

255. F. Didier, *De Westvlaamse pers in de jaren 1825-1830*. — B., LXV (1964) 129-133.
Aanvullingen op R. Van Eenoo, *De pers te Brugge 1792-1914. Bouwstoffen* (Leuven 1962).
256. A. Viaene, *De klok van Overzee. Een weekblad voor de Vlamingen in Amerika, 1914*. — B., LXV (1964) 151-152.
257. Y. Vandenbergh, *De eerste schakel van een lange ketting*

te Brugge: „*Het Vaderlands Nieuwsblad*”. — B., LXV (1964) 311-314.

Dat blad door de Brugse drukker Joseph Bogaert uitgegeven, verscheen tijdens de eerste Franse overheersing (1792-1793).

258. J. De Smet, *Een Weekblad te Knokke 1906-1908*. — RPT, VI (1964) 61-64.
 259. A. Viaene, *Oostendse drukpers. Bibliografie van de stadsdrukker Bernard Brix, 1790-1813*. — B., LXV (1964) 225-231.

6. KUNSTGESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

260. A. Janssens de Bisthoven, *De regelen van de perspectief bij de Vlaamse Meesters van de XVde eeuw*. — WV., XIII (1964) 117-120, ill.
 261. G. Marlier, *Le maître de la Légende de Sainte Ursule*. — Jaarboek van Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen, 1964, 5-42.
 262. A. Van de Poel, *'t Serclaes of Filips Willems? Een raadsel op de Gulden-Vlietentoonstelling te Brugge*. — WT., XXIII (1963) 353-362.
 263. A. Janssens de Bisthoven, *Drie portretten van Filips Dominicle*. — Hand. Em., C (1963) 188-196, 6 ill.
 264. A. Janssens de Bisthoven, *Zeventiende-eeuwse portretten van Brugse geneesheren*. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 199-206, ill.
 Als bijlage: stukken van 1675-1679.
 265. A. Schouteet, *Kunstschilder J. Odevaere en de terugkeer van geroofde kunstschaten uit Frankrijk naar Brugge in 1816*. Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 309-312.
 266. *Catalogus „Retrospectieve Tentoonstelling Rik Slabbinck” Brugge, 1964, 117 blz., afb.*
 267. G. Michiels, *Iconografie der stad Brugge*. Eerste deel. Brugge, 1964, 185 blz., ill.
 268. L. Devliegheer, *Het kunstpatrimonium in het frontgebied*. — *Catalogus Stille getuigen 1914-1918* (Brugge, 1964) 55-73, 148-164.
 269. G. Gyselen, *De beeldende kunst*. — *Catalogus Stille getuigen 1914-1918* (Brugge, 1964) 51-54, 136-147.
 270. G. Gyselen, *De beeldende kunst aan de ijzer*. — WV., XIII (1964) 252-260.
 271. R. Seys, *Käthe Kollwitz in Vlaanderen*. Koekelare, 1964, 63 blz., ill.
 272. J. de Borchgrave d'Altena, *La statuette d'ivoire de Notre-Dame de Groeninghe*. — C.A.F., CXX (1962) 172-174.
 273. E. Dhanens, *Het praalgraf van Mgr Triest en de afsluiting van Robert de Nole in de Sint-Baafskathedraal te Gent*. — WT., XXIV (1964-1965) 91-96, ill.
 274. F. Salet, *Les tombeaux de Bourgogne à Notre-Dame de Bruges*. — C.A.F., CXX (1962) 45-54.
 275. R. Op de Beeck en E. van Caster, *Les dalles funéraires gravées à effigie, conservées dans la cathédrale de Saint-Omer*. — SAM. Bull., XX, n° 379, blz. 193-210.
 276. C. Denorme, *Het koorgestoelte van de O.L. Vrouwkerk te*

- Nieuwpoort, werk van Laureins van de Velde, 1630.* — B., LXV (1964) 263-267.
277. L. Indestege, *Paneelstempels met musicerende engelen op Vlaamse boekbanden uit de late middeleeuwen*, — Dr. L. Reybens — Album, Antwerpen, 1964, blz. 173-185.
Deze acht verschillende paneelstempels zijn het werk van Joris de Gavere, zij Joris de Oude of Joris de Jonge, alle beide van Gent.
278. P. Baudouin, *Een laatgotische kelk uit Valenciennes*. — Noordgouw, IV (1964) 149-195.
Studie over edelsmeedkunst te V. en verspreiding o.a. te Kortrijk, St. Omaars.
279. C.C. Selosse, *La croix-reliquaire de Wervicq*. — GOK. Hand. XXXIII (1963-64) 429-434, ill.
280. G. Moortgat, *Oude orgels in Vlaanderen*. Brussel, B.R.T., 1964, 132 blz. ill.
281. A. Deschrevel, *Ieper, internationaal centrum van orgelbouw en orgelcultuur in de loop der tijden*. — WV., XI (1962).
282. M. Vanmackelberg, *Les orgues de l'église paroissiale de Bourbourg*. — Bull. Comité flam. de France, XVI (1960) 308-328.
283. A. Deschrevel, *Het orgel in de St.-Maartenskerk te Kortrijk*. — GOK. Hand., XXXIII (1963-64) 229-262.
284. L. Devliegher, *Enkele aantekeningen over de Scheldegotiek*. Bull. KNOB., 6e r., XVII (1964) 175-188.
285. L. Devliegher, *Zes herbouwde belforten in Vlaanderen*. — Bul. KNOB., 6e r., XVII (1964) 167-174.
Behandelt de belforten van Ieper, Nieuwpoort, Sint-Winoksbergen, Belle, Komen en Sluis, vernield in de eerste of tweede wereldoorlog.
286. Th. Vergriete, *Le Mont-de-Piété de Bergues*. — CAF., CXX (1962) 251-253.
287. L. Devliegher, *Het koor van de romaanse Sint-Donaaskerk te Brugge*. — Bul. K.C.M.L., XIV (1963) 309-325.
288. J. Marechal, *La chapelle fondée par Pedro de Salamanca, bourgeois de Burgos, chez les Augustins à Bruges, 1513-1805*. Bruxelles, 1963, in-8°, 101 blz., ill. (Académie royale de Belgique. Cl. des Beaux-Arts, Mémoires in-8°, XIII, 2).
289. J. Marechal, *De kapel vande Engelsen te Brugge, 1344-1563*. — ABMB., XXXIV (1963) 48-59.
In het Karmelietenklooster, waar kort vóór 26 mei 1344 een broederschap van Sint-Thomas werd gesticht.
290. J. Rotsaert, *De kapel van de kuipers in de Sint-Jacobskerk te Brugge en het praalgraf van Ferry de Gros*. — BO, IV (1964) 39-58.
291. J. de Borchgrave d'Altena, *L'église Notre-Dame de Bruges*. — CAF., CXX (1962) 29-44.
292. F. Ganshof, *Les halles et le beffroi de Bruges*. — CAF., CXX (1962) 16-28.
293. L. Devliegher, *Twee gesloopte gebouwen te Brugge: de Smedekapel en de kapel van het Sint-Elisabethklooster*. — Hand. Em., C (1963) 100-109 + ill.
294. L. Devliegher, *Enkele aantekeningen over de Genuese Loge*

- (Witte Saaihalle) te Brugge, — Bul. K.C.M.L., XIV (1963) 77-88.
295. L. Devliegheer, *De bouw van het stadhuis te Damme*. — Bul. KNOB., 6e s., XVII (1964) 159-166.
296. J. de Borchgrave d'Altena, *L'hôtel D'Hane-Steenhuysse à Gand*. — C.A.F., CXX (1962) 129-131.
297. A. Beschrijver, *L'abbaye et l'hôpital de la Byloke à Gand*. — CAF., CXX (1962) 116-128.
298. A. vande Walle, *L'abbaye de Saint-Pierre à Gand*. — CAF., CXX (1962) 111-115.
299. A. van de Walle, *L'abbaye de Saint-Bavon à Gand*. — CAF., CXX (1962) 108-110.
300. A. van de Walle, *Le château des comtes de Flandre à Gand*. — CAF., CXX (1962) 101-107.
301. Ch. van Renynghe de Voxvrie, *Les halles d'Ypres*. — CAF., CXX (1962) 86-95.
302. L. Devliegheer, *Voor de nieuwe torenspits van Sint-Pieter te Ieper, 1861*. — B., LXVIII (1963) 217.
303. J. de Borchgrave d'Altena, *L'église Notre-Dame de Courtrai*. — CAF., CXX (1962) 153-167.
304. H. Van Dorpe, *De St.-Katharinakapel of Gravenkapel te Kortrijk*. — GOK. Hand., XXXIII (1963-64) 281-298, ill.
305. J. de Borchgrave d'Altena, *Le béguinage de Courtrai*. — CAF., CXX (1962) 168-171.
306. F. Salet, *Le palais Rihour à Lille*. — CAF., CXX (1962) 175-185.
- Beschrijving van het verblijf der graven van Vlaanderen te Rijsel.
307. L. Dendooven, *L'abbaye de Ter Doest*. — CAF., CXX (1962) 64-68.
308. H. Janse, *De abdijshuur van Ter Doest*. — Bul. KNOB., 6e r., XVII (1964) 189-200.
309. L. Stockman, *Het bouwen van drie houten bruggen over de Lieve in het Meetjesland in het begin der XVI eeuw*. — AM., XV (1964) 442-445, ill.
311. J. de Borchgrave d'Altena, *L'hôpital d'Audenarde*. — CAF., CXX (1962) 140-142.
312. J. de Borchgrave d'Altena, *L'église Sainte-Walburge d'Audenarde*. — CAF., CXX (1962) 132-139.
313. A. Deschrevel et H. Pauwels, *Notre-Dame de Poperinge*. — CAF., CXX (1962) 96-100.
314. E. A. Canneman, *De restauratie van het stadhuis te Sluis*. — Bul. KNOB., 6e r., XVII (1964) 145-158.
315. J. de Borchgrave d'Altena, *Le palais de justice de Furnes*. — CAF., CXX (1962) 83-85.
316. J. de Borchgrave d'Altena, *L'église Sainte-Walburge de Furnes*. — CAF., CXX (1962) 75-82.
317. M. van Hoogstraten, *De molens van Zeeland*. — Middelburg, 1964, 263 blz., afb.
- Beschrijft 76 molens waaronder 13 uit Zeeuws-Vlaanderen.
318. M. Dewulf, *Romeinse ijzergieterijen in het Land van Waas*. — Annalen Oudh. Kring Land van Waas, LXVI (1964) 129-140, ill.

319. R. Delmaire, *Découvertes archéologiques en Morinie*. — SAM. Bull., XX, n° 379, blz. 211-219, 268-273, ill.
A Lumbres et à Fauquembergues: des monnaies, des fragments de verres romains et de céramiques; à Crecques, Rely, Nielles, Théroouanne.
320. J.A. Trimpe Burger, *Opgravingen te Aardenburg. Prehistorie, Romeinse tijd, middeleeuwen*. — Berichten ROB., 1962-1963 (overdruk van 64 blz.).
321. J.A. Trimpe Burger, *Ceramik uit de bloeitijd van Aardenburg (13e en 14e eeuw)*. — Berichten ROB., XII-XIII (1962-1963) 495-547.
322. J. Ypey, *Een bronzen fibula en enige aardewerkfragmenten uit de vroege Middeleeuwen te Aardenburg*. — Berichten ROB., XII-XIII (1962-1963) 556-558.
323. E. Frison, *Een Romeinse tonput te Aardenburg*. — Berichten ROB., XII-XIII (1962-1963) 551-553.
324. P. Héliot, *Damme, étude archéologique*. — CAF., CXX (1962) 59-63.
325. J. Mertens, *Laat-Romeins graf te Oudenburg*. — Helinium, IV (1964) 219-234.
326. Ph. Jessu en P. Leman, *Les fouilles de la collégiale Saint-Pierre de Lille*. — RN., XLVI (1964) 129-158, ill.
327. R. Tondat, *Opgravingen Wilhelmiëten klooster te Watervliet*. — AM., XIV (1963) 149-153, ill.
328. R. Tondat, *Verdere opgravingen in het Wilhelmiëtenklooster te Watervliet*. — AM., XV (1964) 457-470.
In de loop van de zomer 1964 werd de grafzerk van Dame Margareta, dochter van Petrus Stomminx weleer echtgenote van Willem Bockens, gaaf teruggevonden. Deze dame overleed op 18 september 1351.
329. R. de Meester de Betzenbroeck, *De opgravingen te St.-Anna-Muiden*. — RPT., VI (1964) 42-46.
330. A. Deschrevel, *Romaanse westgevel en vroeggotiek zijkoor aan de Sint-Martinuskerk te Leisele*. — B., LXV (1964) 327-330, ill.
331. J. Andriessen, *De vroomheid in het middeleeuwse Vlaanderen*. — OGE., XXXVII (1963) 423-431.
Kritische nota over J. Toussaert, *Le sentiment religieux...*

7. KERKGESCHIEDENIS

332. A. Viaene, *Walburga-verering in Vlaanderen*. — B., LXV (1964) 104-106.
333. P. C. Boeren, *Sint Bernardinus in de Nederlanden (15e eeuw)*. — Dr. L. Reypens-Album, Antwerpen, 1964, blz. 33.
De heilige zou in 1439 de stad Brugge hebben bezocht; in Brugge hebben Quinten Metsys en Gerard David elk een portret van de heilige geschilderd.
334. X., *Vierhonderd jaar Mariacongregatie (1563-1963)*. — Jezuiten, XXI (1963) 145-156.
335. J. Becquet, *Robert, ermite ou pèlerin flamand en Limousin à la fin du XIème siècle*. — SAM. Bull., XX, n° 374, p. 46-47.

- Volgens de *Vita* van de glz. Godefridus van Chalarid († 1125).
336. P. Declerck, *De priesteropleiding in het bisdom Ieper (1565-1626)*. — Hand. Em., C (1963) 7-67.
337. P. Declerck, *Kloostervisitaties in het bisdom Ieper door Mgr. de Ratabon (1689-1713)*. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 155-167.
Martin de Ratabon visiteerde zijn bisdom tussen 7 juli 1694 en 26 juli 1696. De verslagen worden nog bewaard.
338. L. Preneel, *Bonaparte, le Concordat et les nouveaux diocèses en Belgique*, — Revue d'histoire ecclésiastique, LVII (1962) 871-900.
339. J. Scheerder, *Het lutheranisme te Gent*. — Annales Soc. hist. protestantisme belge, 1961-1962, blz. 304-319.
340. M. H. Voordeckers-Declercq, *Het ontstaan van de S. Veerlecultus te Gent*. — GOG. Hand., n.r. XVII (1963), 3-28.
341. J. De Cuyper, *Stichting van het gasthuis en de kapel van Sint-Elooi te Kortrijk (1366)*. — LG., VI (1964) 133-152, ill.
Bijlagen : vier oorkonden van Filips d'Arbois, bisschop van Doornik, 1366-1367.
342. A. Lowyck, *Ledenlijsten van het kapittel van Sint-Pieter te Torhout*. — Album Archivaris Jos. De Smet, Brugge, 1964, blz. 241-258.
Het Torhoutse kapittel telde, buiten de proost, zeven kanunnikaten. Oorspronkelijk waren er acht, maar, vanaf 1256, kreeg de proost twee prebenden.
343. H. Platelle, *La ville et l'abbaye de Saint-Amand au Moyen-Age*. — Mélanges de science religieuse, XX (1963) 52-65.
344. H. Platelle, *Les fondations de messes à Saint-Amand à la fin du moyen Age*. — Revue Mabillon, LIV (1964) 1-14.
345. J. De Cuyper, *Het dagboek van Jacques Blanchet. Een Kortrijks kapelaan verbannen naar het Eiland Ré in 1798*. — LG., VI (1964) 31-74.
346. L. Ceyskens, *Fulgence Bottens O.F.M. ses difficultés relatives aux Scintillae seraphicae' (1673-1674)*. — Franciscana, XIX (1964) 33-48.
F.B. is Kortrijkzaam en verblijft te Gent. Gemengd in de twist rond het Jansenisme.
347. J. Geldhof, *Remédies van Pater P.J. Caestryck uit Voormezele*. — B., LXV (1964) 185, 252-253.
348. T. van Biervliet, *Lodewijk-Albert Caytan (1742-1813)*. Roesselare, 1962, in-8°, 40 blz.
349. A. De Vos, *De pastoors Gheuns en Kerremans. Twee antipoden in het parochiaal leven te Eeklo*. — AM., XV (1964) 352-387.
Jan Gheuns, pastoor van Eeklo van 1616 tot 1634, was „nog een late vertegenwoordiger van de decadente laat-middeleeuwse clerus van vóór de hervormingen van Trente”. Jan-Frans Keeremans, integendeel, pastoor van 1678 tot 1729, was een „hoogstaand priester”, bewust van zijn macht en waardigheid. N.H.
350. N. Huyghebaert, *Iperius et la translation de la relique du Saint-Sang à Bruges*. — Hand. Em., C (1963) 110-187.
351. R. Cauwe, *Mgr. Malou en de dogmatische definitie van de*

- Onbevleete Ontvangenis in 1854.* — *Collationes Brugenses et Gandavenses*, X (1964) 433-462.
352. A. Deblaere, *Leven ,in de grond'. De leerschool van een Vlaamse mystieke.* — *Bijdragen. Tijdschrift voor filosofie en theologie*, XXV (1964) 211-228.
Over de leer van Maria Petyt.
353. D.R., *Maria Petyt.* — *Notre Flandre*, XI (1963) 15-17.
354. M.E. Scherer, *Abt Geraldo van Caloen und die Benediktinermission am Rio Branco (Amazonas) von 1908-1918.* — *Erbe und Auftrag*, XL (1964) 128-143.
355. M. Gysseling en A. Verhulst, *Het oudste goederenregister van de Sint-Baafsabdij te Gent (eerste helft XIIIe eeuw).* Rijksuniversiteit te Gent, werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 132e afl. Brugge, 1964, 227 blz.
356. W. Braeckman, *De moeilijkheden van de Benedictijnerabdijen in de late Middeleeuwen: de Sint-Pietersabdij te Gent (ca. 1150-ca. 1281).* — *GOG. Hand.*, n.r. XVII (1963).
357. H. Aneca, *De laatste jaren van Ter Doest. Abten en monniken in 1550-1580.* — *B.*, LXV (1964) 355-366.
358. X., *Honderd jaar retraitehuis te Drongen (1864-1964),* — *Jezuïeten*, XXII (1964) 113-131.
359. L.M. Goegebuer, *De Wilhelmiëten.* — *AM.*, XIV (1963) 135-148, ill.
360. P.M. Janssens, *Historische schetsen uit het Wilhelmiëtenklooster van Beveren-Waas.* — *Annalen van de Oudheidsk. Kring v. het Land van Waas*, LXVII (1964) 39-75.
361. P.M. Janssens, *Merkwaardige figuren uit het Wilhelmiëtenklooster van Beveren-Waas.* — *Annalen van de Oudheidk. Kring van het Land van Waas*, LXVI (1963) 277-319; LXVII (1964) 185-211.
362. N. Huyghebaert, *Quelques inscriptions retrouvées du nécrologe de l'abbaye de Messines.* — *GOK. Hand.*, XXXIII (1963-64) 263-280.
Inscriptions prises par H. de Sagher d'après le nécrologe du XVe siècle, disparu en 1914-18.
363. N. Huyghebaert, *Nog Flandrina, abdis van Marke.* — *LG.*, VI (1964) 193-200.
Bijlagen: vier oorkonde uit het fonds St.-Veerle te Gent, 1243-1244.
364. J. Geldhof, *De Suzannieten van Poperinge, 1855-1860.* — *B.*, LXV (1964) 148-150.
Aanhangers van een visionaire vrouw, Suzanna Liefhooge.
365. G. Asaert, *De dertiende-eeuwse charters van het Victorinenklooster bij Biezelinghe.* — *Bijdragen tot de Geschiedenis (Brabant)*, XL (1963) 215-2.
De religieuzen van „Jerusalem” bij Biezelingen (Zuid-Beveland) werden in 1577 verplicht hun klooster te verlaten en gingen naar hun dochterklooster „Sint-Margrietendale” te Antwerpen, waar hun archief gebleven is.
N.H.

ALFABETISCHE INDEX
OP DE SCHRIJVERSNAMEN (1)

- Ampe A., 23.
 Anciaux L., 112.
 Andriessen J., 331.
 Aneca H., 357.
 Arens J. C., 228.
 Arickx V., 86, 108, 170, 204.
 Asaert G., 365.
 Astaes S., 25.
 Ballegeer J., 93.
 Baudouin P., 278.
 Becquet J., 335.
 Behets J., 111.
 Berquin K.-R., 70.
 Berry M., 165.
 Bijmens B., 32.
 Billiet P., 113.
 Blake N. F., 226.
 Blyau A., 85.
 Bockstaele P., 4.
 Boeren P. C., 333.
 Bonneure F., 78.
 Boon J., 184.
 Bouciqué G., 143.
 Bovesse J., 1.
 Braeckman W., 356.
 Bregentzer J. J., 45.
 Brouette E., 17.
 Buffel G., 157.
 Buntinx J., 12, 144.
 Buve A., 194.
 Cafmeyer M., 28.
 Canneman E. A., 314.
 Cauwe R., 351.
 Ceysens L., 346.
 Claessens P. E., 61.
 Cockx-Indestege E., 212.
 Cogle M., 132.
 Coolen G., 21, 47.
 Coussement Ph., 38.
 Daels L., 30.
 Dalle D., 206, 207.
 Danhieux L., 3.
 Deblaere A., 352.
 De Borchgrave d'Altena J., 272, 291, 296, 303, 305, 311, 312, 315, 316.
 De Brabandere F., 37.
 De Brouwer Bon, 55.
 De Bruycker A., 65.
 Debruyne M., 149, 175, 176, 177.
 De Clerck P., 336, 337.
 De Cuyper A., 246.
 De Cuyper J., 137, 341, 345.
 De Ghellinck Vaernewyck Vte, 59.
 De Graeve C., 254.
 De Gryse R., 27.
 De Keyser P., 230, 235.
 De Keyser R., 26, 146, 147.
 Delbaere J., 151, 152, 153.
 Delmaire R., 319.
 Delmonte A., 41.
 Delvoye A., 109.
 De Meester de Betzenbroeck R., 329.
 De Muelenaere J., 234.
 Dendooven L., 139, 307.
 Denduyver J., 196.
 Denorme C., 276.
 De Potter d'Indoye H., 58.
 Deprez P., 201.
 Deschrevel A., 281, 283, 313, 330.
 Deschrijver A., 297.
 D'Esclaibes Gl., 54.
 De Smet A., 213, 216.
 De Smet J., 114, 122, 124, 135, 167, 192, 193, 199, 202, 203, 205, 258.
 De Smet L., 197.
 De Vleeschouwer F., 79.
 Devliegheer L., 268, 284, 285, 287, 293, 294, 295, 302.
 Devloo L., 247.
 De Vos A., 128, 200, 349.
 De Vriendt S., 73.
 Devyt C., 191.
 De Waele F. J., 77.
 De Walsche B., 138.

(1) De cijfers verwijzen naar de volgnummers. De voorzetsels: de, du, des, van, von, enz., worden bij de rangschikking in acht genomen.

- Dewilde B., 72.
 Dewispelaere E., 116, 118.
 Dewulf M., 318.
 Dhanens E., 273.
 Dhondt J., 1, 2.
 Didier F., 255.
 Doorman C., 188.
 Duflou R., 164.
 Elaut L., 220.
 Elmyra Z. M., 250.
 Enzinck W., 31.
 Franchoo A., 95, 161, 162, 163.
 Franchoo G., 156.
 Frison E., 323.
 Gallant P., 33.
 Ganshof F. L., 96, 121, 245, 292.
 Geldhof J., 126, 210, 233, 347, 364.
 Gélis P., 119, 148.
 Germonprez F., 90.
 Gillis J., 221, 222, 223, 225.
 Goegebuier L., 359.
 Gyselen G., 269, 270.
 Gyseling M., 172, 355.
 Haelewyn R., 159, 253, 254.
 Héliot P., 324.
 Hoc M., 46.
 Hondius F., 215.
 Huyghebaert N. N., 99, 350, 362, 363.
 Indestege L., 277.
 Janse H., 308.
 Janssens J., 133.
 Janssens P. M., 360, 361.
 Janssens de Bisthoven A., 260, 263, 264.
 Janssens de Bisthoven B., 7, 8.
 Jessu Ph., 326.
 Jourdain G., 131.
 Keller R. E., 34.
 Larbouillat J., 130.
 Laurent M.-H., 238.
 Lavagne F., 43.
 Leman P., 326.
 Lowyck A., 342.
 Luwel M., 237.
 Maddens K., 5.
 Marechal J., 189, 190, 196, 288, 289.
 Marlier G., 261.
 Mc Gurk P., 20.
 Mertens J., 325.
 Michiels G., 267.
 Milis L., 19.
 Minnaert M., 217.
 Moortgat G., 280.
 Moulaert R. E., 160.
 Nauwelaerts M. A., 229.
 Noterdaeme J., 48, 49.
 Op De Beeck R., 275.
 Pauwels H., 313.
 Peeters H., 218.
 Penninck J., 117, 154, 155.
 Pil A., 98.
 Pirene L. P. L., 71.
 Platelle H., 343, 344.
 Pottie G., 39.
 Preneel L., 338.
 Prevenier W., 180.
 Renard-De Leebeeck M., 244.
 Reynaert E., 177.
 Richebé, 42.
 Rogghé P., 102, 104, 129.
 Rotsaert J., 62, 92, 290.
 Ryckaert M., 169.
 Ryserhove A., 134.
 Salet F., 274, 306.
 Scheerder J., 339.
 Schepens L., 242.
 Scherer M. E., 354.
 Scherpereel A., 208.
 Schouteet A., 9, 10, 11, 265.
 Scufflaire A., 1.
 Selosse C. C., 279.
 Seys R., 271.
 Simons L., 240.
 Sleeks A., 94.
 Slosse L., 153.
 Soete J., 15.
 Sproemberg H., 97.
 Stalpaert H., 6.
 Stockman L., 29, 309, 310.
 Strubbe E. I., 91, 120, 126.
 Tasseel M., 85.
 Thiry U., 219.
 Tondat R., 327, 328.
 Trimpe Burger J. A., 320, 321.
 Van Biervliet T., 348.
 Van Caeneghem R., 171.
 Van Caster E., 275.
 Van Cleemput F., 214.
 Vandekerckhove A., 157.
 Vandenberghhe R., 125.
 Vandenberghhe Y., 257.
 Vandepitte G., 140, 141, 209.

- Van de Poel A., 195, 262.
Van der Elst J., 53.
Vander Plaetse A., 80, 243.
Van der Wee H., 181.
Vande Walle A., 298, 299, 300.
Van de Woude E., 110.
Van Dooren L., 84.
Van Dorpe H., 304.
Van Eck P., 22.
Vangaver G., 150.
Van Geertsom A., 187.
Van Hille W., 67.
Van Hoey M., 224.
Van Hoogstraten M., 317.
Van Hoonacker E., 66.
Van Kampstra A., 22.
Vanmackelberg M., 282.
Van Oye P., 175.
Van Renynghe de Voxvrie Ch.,
301.
Van Renynghe de Voxvrie L.,
68.
Vansina D., 239.
Van Vlierden B. F., 76.
Van Vooren G. A. C., 107, 142.
Van Walleghem A., 126.
Van Werveke H., 178.
Vergriete Th., 286.
Verhaak C., 211.
Verheust E., 56, 57.
Verhoustraete A., 115.
Verhulst A., 24, 182, 183, 185,
186, 355.
Verlinden C., 179.
Verstraete E., 100.
Viaene A., 35, 36, 40, 50, 51, 52,
82, 87, 88, 89, 101, 103, 105,
106, 123, 127, 168, 173, 174,
227, 231, 232, 256, 259, 332.
Voordeckers-Declercq M. H.,
340.
Vuylsteke M.-J., 60.
Warlop E., 16.
Warlop M., 251.
Westenbroek J. J. M., 236.
Wintein W., 136.
Wyffels A., 13, 14.
Wyffels C., 198.
Ypey J., 322.
Zadoks-Josephus Jitta A. N.,
44.

INDEX OP DE AFKORTINGEN

- ABMB. = *Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique*, Brussel.
 AM. = *Appeltjes van het Meetjesland*, Eeklo.
 B. = *Biekorf*, Brugge.
 Ber. ROB. = *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, Amersfoort.
 BO. = *Het Brugs Ommeland*. Sint-Andries.
 Bull. KCML. = *Bulletijn van de Kon. Commissie van Landschappen en Monumenten*. Brussel.
 Bull. KNOB. = *Bulletijn van de Kon. Nederlandse Oudheidkundige Bond*. Den Haag.
 BTGF. = *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*. Brussel.
 CAF. = *Congrès Archéologique de France*. Paris.
 GOG. Hand. = *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*.
 GOK. Hand. = *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*.
 Hand. Em. = *Handelingen van de Société d'Emulation te Brugge*.
 KVAB. Verh. = *Koninklijke Vlaamse Academie van België. Verhandelingen*. Brussel.
 KVAVM. = *Verlagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*. Gent.
 LG. = *De Leiegouw*. Kortrijk.
 MA. Med. = *Mededelingen van de Koninklijke Marine Academie van België*. Antwerpen.
 MDN. = *De Middelaar tussen de genealogische Navorsers*. Brussel.
 OGE. = *Ons Geestelijk Erf*. Tielt.
 RBN. = *Revue belge de Numismatique et de Sigillographie* Bruxelles.
 RN. = *Revue du Nord*. Lille.
 RPT. = *Rond de Poldertorens*. Oostkerke (Brugge).
 SAM. Bull. = *Bulletin trimestriel de la Société académique des Antiquaires de la Morinie*. Saint-Omer.
 SH. = *Scienciarum Historia*. Antwerpen.
 TRG. = *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*.
 WT. = *Wetenschappelijke Tijdingen*. Gent.
 WV. = *West-Vlaanderen*. Tielt.

ALGEMENE INHOUD

I. BIJDRAGEN

V. Arickx, <i>Jan van Hille en zijn verblijf in Batavia (1655-1662)</i>	148-194
Th. Luykx, <i>Brugse kranten en gazettiers in de Spaanse Nederlanden</i>	195-225
O. Mus, <i>De Brugse compagnie Despars op het einde van de 15e eeuw</i>	5-118
B. van de Walle, <i>Sur les traces des pèlerins flamands, bennuyers et liégeois au Monastère Sainte-Catherine du Sinäi</i>	119-147

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

D. Dalle, <i>Landbouwbedrijven in het Ieperse in 1695</i>	240-247
L. Devliegheer, <i>De Blijde Inkomst van Karel de Stoute en Margaretha van York te Damme in 1468</i>	232-236
J. Raes, <i>Kanunnik J.O. Andries en de geschiedenis van Wingene</i>	251-253
A. Schouteet, <i>Een brief over het werk van Simon Stevin door zijn zoon Hendrik. 1636</i>	237-239
L. Vande Walle, <i>Het tafereel van St. Crispijn en St. Crispinianus te Sint-Omaars</i>	226-231
D. Verstraete, <i>Het bestek van de preekstoel uit de kerk van Watervlief (12 december 1723)</i>	248-251

III. BOEKBESPREKINGEN

B. Bijmens, <i>Zuid- of Frans-Vlaanderen. Gids</i> (L. Devliegheer)	257-258
E. Coppeters de ter Zaele, <i>Histoire de la famille van van Ockerhout</i> (E.I. Strubbe)	255-257
J. Marechal & J. Denduyver, <i>Havencomplex Brugge-Zeebrugge. Geschiedenis. Economische betekenis en toekomstmogelijkheden</i> (E.I. Strubbe)	254-255

IV. KRONIEK

ALGEMENE INHOUD

259-274

V. BOEKENSCHOUW

275-300

MEDEWERKERS AAN DEZE JAARGANG

Van de nieuwe medewerkers wordt geboorteplaats en -jaar medegedeeld.

V. Arickx, Jakob van Maerlantstraat 35, Assebroek

D. Dalle, Viooltjesstraat 20, Koksijde

L. Devliegheer, ten Hove 17, Sint-Michiels

Th. Luykx, Laneastraat 12, Brussel 3

O. Mus, Sint-Janstraat 7, Ieper

J. Raes (Oedelem,1903), pastorij, Ettelgem

A. Schouteet, Koningin Elisabethlaan 63, Brugge

E.I. Strubbe, Sint-Gilliskerkstraat 10, Brugge

B. van de Walle, Belliardstraat 187, Brussel 4

L. Vande Walle (Izegem, 1892), Carmersstraat 87, Brugge

D. Verstraete, Engellendalelaan 19, Assebroek

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

<i>Handelingen van het Genootschap „Société d'Emulation”,</i> (ten groten deel uitgeput) per deel	200 fr.
C. Carton, <i>Eligiae Jacobi Papae Hyprensis. Edidit Jacobus Meyerus.</i> Brugge, 1847, in 4 ^o , 24 blz.	25 fr.
L. De Foere, <i>Fédération archéologique et historique de Belgique. Congrès archéologique et historique tenu à Bruges du 10 au 14 août 1902.</i> Brugge, 1902-1903, 2 dln. in 8 ^o , IX-516-93 blz. + 17 pl.	150 fr.
A. Bayot, <i>La légende de Troie à la Cour de Bourgogne. Etudes d'histoire littéraire et de bibliographie.</i> Brugge, 1908, in 8 ^o , 50 blz.	40 fr.
A. Heysse, O.F.M., <i>Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796).</i> Brugge, 1910, in 4 ^o , XXV-169 blz.	150 fr.
A. De Poorter, <i>Un traité de théologie inédit de Gautier de Bruges: Instructions circa divinum officium.</i> Brugge, 1911, in 8 ^o , XII - 44 blz.	40 fr.
L. Van Hee, S.J., <i>Ferdinand Verbiest, écrivain chinois.</i> Brugge, 1913, in 8 ^o , 69 blz. + 3 pl.	50 fr.
St. van Outryve d'Ydewalle, <i>Geschiedenis van het „Veld” of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries.</i> Brugge, 1921, in 8 ^o , 233 blz. + 9 pl.	150 fr.
A. Duclos, <i>De eerste eeuw van het broederschap der Zeven Weedommen van Maria in Sint-Salvators, te Brugge.</i> Brugge, 1922, in 8 ^o , 147 blz. + 2 pl.	100 fr.
P. Allossery, <i>Kan. Adolf Duclos (1841-1925). Met een kijk op den zogenaamden taalparticularistenstrijd.</i> Brugge, 1930, in 8 ^o , 435 blz.	150 fr.
A. Schoutet & E.I. Strubbe, <i>Honderd jaar geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Emulation” te Brugge.</i> Brugge, 1950. Met aanvulling (1940-1963). In 8 ^o , 335 + 60 blz.	250 fr.
A. Schoutet, <i>Gedenkwaardige aenteekeningen van Jan Karel Verbrugge. Brugse kroniek over 1765-1825.</i> Brugge, 1958, in 8 ^o , 147 blz.	80 blz.
A. Schoutet, <i>Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male.</i> Brugge, 1960, in 8 ^o , 255 blz. + 6 pl.	200 fr.
J. Delbare-Dumoulin, <i>Oorlogsdagboek van Rumbeke in 1914-1918.</i> Brugge, 1962, in 8 ^o , 228 blz.	150 fr.
H. Janse & L. Devliegher, <i>Middeleeuwse bekappingen in het vroegere graafschap Vlaanderen.</i> Brugge, 1963, in 8 ^o , 84 blz. ill.	75 fr.
A. Van Walleghem, <i>De oorlog te Dickebusch en omstreken, uitgegeven door J. Geldhof.</i> Dl. I, Brugge, 1964, in 8 ^o XLIII — 202 blz. ill.	175 fr.

Het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Emulation”, in 1839 gesticht, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

De „Handelingen” vormen ieder jaar een boekdeel van minstens 200 bladzijden, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (Adres: Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis, Koningin Elisabethlaan 63, Brugge) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (150.— fr.) en geeft recht op de toezending van de „Handelingen” en van de afzonderlijke uitgaven. Bovendien wordt aan de leden een korting van 20 % verleend op de prijs van de „Handelingen” of de afzonderlijke uitgaven, die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen.